

F I L O C A L I C A

GRIGORIE PALAMA

Fecioara Maria și Petru Athonitul
– prototipuri ale vieții isihaste
și alte scrieri duhovnicești

Scrieri II

D E I S I S

Consacrat scrierilor duhovnicești, volumul de față inaugurează integrala *Scrierilor* Sfântului Grigorie Palama (1295–1359) într-o traducere românească însoțită de ample introduceri și alte texte lămuritoare. El continuă seria dedicată publicării în traduceri românești integrale prezentate la nivelul cercetărilor științifice actuale ale operelor complete ale misticilor patristici și bizantini prezenți doar fragmentar în marea antologie și enciclopedie a literaturii duhovnicești răsăritene cunoscute sub numele de *Filocalia*.

Inițierea integralei *Scrierilor* palamite cu operele duhovnicești, iar nu cu cele polemice, este o opțiune deliberată a editorului, bazată pe convingerea că teologia energiilor necreate se explică cel mai bine plecând de la spiritualitatea isihastă a marelui monah athonit, teolog polemist și ierarh bizantin din secolul XIV.

De-a lungul acestor etape, Sfântul Grigorie Palama a oferit descrierea ideală a trei versiuni de isihasm înțeles drept „adevărată filozofie” a vieții creștine, integrată exemplar în viața tainică a Fecioarei Maria în templu (Cuvântul despre intrarea și viața ei în Sfânta Sfintelor): un isihasm anahoretic pentru pustnici (Viața Sfântului Petru Athonitul), un isihasm pentru monahii din mănăstiri (Tratatul-epistolă către Xenii) și un isihasm laic pentru intelectuali (Tratatul-epistolă către filozofii Ioan și Teodor) — toate expresii ale unei spiritualități la care sunt chemați *toți* creștinii. În inima acestor scrieri se află o originală sistematizare a tradiției isihaste: centrată trinitar, fundamentată antropologic și mariologic, deschisă intelectual.

Astfel înțelese, scoase din uitare și ignoranță, din evaluări minimalizante și exaltări triumfaliste, scrierile duhovnicești ale Sfântului Grigorie Palama vorbesc în același timp despre drama și spiritualitatea unei epoci și rămân cea mai bună introducere în teologia și opera sa.

Sfântul Grigorie Palama

Fecioara Maria și Petru Athonitul
— prototipuri ale vieții isihaste
și alte scrieri duhovnicești

Scrieri II

Studiu introductiv și traducere de
diac. Ioan I. Ică jr

DEISIS

Sibiu 2005

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

GRIGORIE PALAMAS, st.

Scrieri / Sfântul Grigorie Palama; studiu introductiv și traducere:
diac. Ioan I. Ică jr. – Sibiu: Deisis, 2005

vol.

ISBN 973-7859-05-7

Vol. 2: Fecioara Maria și Petru Athonitul: prototipuri ale vieții
isihaste și alte scrieri duhovnicești. – 2005 – ISBN 973-7859-07-3

I. Ioan, I. Ică (pref.; trad.)

232.931

© DEISIS

Sfântul Grigorie Palama

— scriitor duhovnicesc isihast și epoca sa

Lui Cătălin Ghiț
recunoștință perpetuă.

Destinul postum al Sfântului Grigorie Palama și odiseea editării operei sale

Atât învățătura teologică, cât și persoana Sfântului Grigorie Palama (1294/6–1357/9¹) au fost încă din timpul vieții sale, dar și după mutarea sa la ceruri, în miezul unor aprige controverse, dispute pasionate care au marcat și marchează încă

¹ Cu privire la anul morții Sfântului Grigorie Palama există în sursele existente o discordanță nesoluționată încă definitiv: *Encomionul* patriarhului Filotei II Kokkinos (cf. *infra* n. 6) ne spune că a murit în vârstă de 63 de ani pe 14 noiembrie, ziua închinată prăznuirii Sfântului Ioan Hrisostom, după doisprezece ani și jumătate de episcopat. Întrucât hirotonia avusese loc în mai–iunie 1347, rezultă ca an al morții anul 1359, dată acceptată de cei mai mulți savanți. Această datare e contrazisă însă de mărturia așa-numitelor *Cronici bizantine mici* (ed. P. SCHREINER, 1977) semnalată încă de N. BEES („To etos tes teleutes Gregoriou Palama”, *Athena* 16, 1904, p. 638 și 18, 1906, p. 399–340). Potrivit acestora Sfântul Grigorie Palama ar fi murit în anul 6866 = 1357/1358, dată confirmată indirect și de menționarea morții lui Palama în finalul *Istoriei bizantine* a lui Nichifor Gregoras care se întrepune cu relatarea evenimentelor din toamna lui 1358, precum și de alte indicii. De aceea savanții actuali, recunoscând dificultatea explicării motivelor erorii lui Filotei Kokkinos, înclină tot mai mult spre stabilirea datei morții Sfântului Grigorie Palama pe 14 noiembrie 1357: H.-V. BEYER, „Eine Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras”, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 27 (1978), p. 151–152 și, mai ales, pe larg: A. RIGO, „La canonizzazione di Gregorio Palama (1368) ed alcune altre questioni”, *Rivista de studi bizantini e neoellenici* 30 (1993), p. 155–202, nota 9: p. 159–161.

destinul postum și contemporan al operei și gândirii sale. Desigur învățătura sa dogmatică și duhovnicească a primit în trei rânduri recunoașterea solemnă din partea Bisericii bizantine în Sinoadele constantinopolitane din iunie 1341, februarie 1347 și mai–iunie 1351. Iar după ce fusese excomunicată în noiembrie 1344, persoana sa a fost reabilitată de Sinodul din februarie 1347 ca după câteva luni, în mai–iunie 1347, să fie promovată în scaunul episcopal al Tesalonicului, cel de-al doilea oraș a ceea ce mai rămăsese din Imperiul Bizantin redus de presiunile constante ale sârbilor în Balcani și ale otomanilor în Asia Mică doar la Constantinopol, Morea, Tracia și alte câteva orașe și insule. Sfântul Grigorie Palama a avut parte atât în timpul vieții, cât și după moartea sa, pe 14 noiembrie 1357 sau 1359, de numeroși și tenace adversari politici și teologici, dar de și mai mulți și puternici prieteni și susținători între monahi, patriarhi, episcopi și împărați care i-au asigurat biruința dogmatică și memoria eclezială. După ce Sfântul Grigorie Palama a triumfat asupra lui Varlaam din Calabria în Sinodul constantinopolitan din 10 iunie 1341, asupra lui Grigorie Akindynos în Sinodul din februarie 1347 și asupra lui Nichifor Gregoras în Sinodul din mai–iunie 1351 — cel mai reprezentativ sinod palamit care i-a aprobat mărturisirea de credință a promulgat cel mai amplu tomos dogmatic, principalul document oficial al dogmei energiilor necreate² —, contestațiile au încetat o vreme, dar nu definitiv.

Controversele au reizbucnit la câțiva ani după moartea sfântului, avându-l drept protagonist pe tânărul și învățatul Prohor Kydones. Născut în Tesalonic în jurul anului 1333

² PG 151, 717–762 și traducerea diac. Ioan I. Ică jr: „Tomosul Sinodului constantinopolitan din mai–august 1351 — principalul text oficial al dogmei energiilor necreate”, *Studii teologice*, seria a III-a, an I, 2005, nr. 1, p. 65–111. Învățătura Sinodului din 1351 a fost rezumată sub forma a șase anateme și șapte aclamații introduse în *Sinodiconul Ortodoxiei* (ed. J. Gouillard, 1967; trad. rom. Ioan I. Ică jr în *Mitropolia Ardealului* 30, 1985, nr. 7–8, p. 453–456).

— frate bun al mai cunoscutului umanist filooccidental și ministru bizantin Dimitrie Kydones (1323–1397)³ —, Prohor intrase de tânăr ca monah la Marea Lavră, unde a fost hirotonit preot în 1363. Sub influența fratelui său a învățat limba latină traducând în grecește o serie de scrieri din Augustin și Toma d’Aquino. Pornind de la lecturile sale scolastice, tânărul ieromonah athonit tomist a început în 1364 să critice deschis atât oral în mănăstire, cât și în scris Tomosul Sinodului din 1351, precum și legitimitatea canonică a cultului neoficial care i se aducea la Athos Sfântului Grigorie Palama. Denunțat Patriarhiei de monahii athoniți scandalizați, Prohor a venit în iunie 1367 la Constantinopol, unde patriarhul ecumenic Filotei II Kokkinos i-a condamnat critica Tomosului din 1351, l-a excomunicat și anatemizat pe Prohor într-un Sinod din martie–aprilie 1368⁴. În Tomosul redactat cu acel prilej patriarhul Filotei II Kokkinos (cca 1300–1379; patriarh între 1353–1354 și 1364–1376) face și un excurs dedicat cultului Sfântului Grigorie Palama⁵. El arată că acesta nu e

³ Cf. G. MERCATI, *Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Meliteniota ed altri appunti per la storia della teologia e letteratura bizantina del secolo XIV* (Studi e testi 56), Città del Vaticano, 1931. În 1354 Dimitrie Kydones terminase de tradus în latină *Summa contra Gentiles* a lui Toma d’Aquino, iar în octombrie 1369 la Roma se va converti la romano-catolicism împreună cu stăpânul său, împăratul Ioan V Paleologul (1341–1391).

⁴ Prohor va muri deținut într-o mănăstire constantinopolitană la sfârșitul lui 1369 sau începutul lui 1370 combătut teologic de împăratul Ioan VI Cantacuzino devenit monahul Ioasaf: ed. E. Voordeckers / F. Tinnefeld: *Johannis Cantacuzeni Refutationes duae Prochori Cydonii* (Corpus Christianorum Series Graeca 16), Brepols, Turnhout, 1987. Mitropolia Tesalonicalui va introduce în *Sinodiconul Ortodoxiei* anateme speciale pentru cei doi frați Kydones.

⁵ Publicat pentru prima dată de patriarhul Dositei II al Ierusalimului în *Tomos agapis kata Latinon*, Iași, 1698, p. 93–114, ediție defectuoasă reluată în PG 151, 693–716. Ediție critică exemplară de A. Rigo în: *Gregorio Palama e oltre. Studi e documenti sulle controversie teologiche del XIV secolo bizantino*, Florența, 2004, p. 99–134 text, p. 1–97 studiu. Excursul despre canonizarea Sfântului Grigorie Palama (PG 151, 710D–712B) e studiat exhaustiv de A. RIGO în articolul „La canonizzazione...” (*supra* n. 1).

deloc un sfânt mai mic decât mării Părinți și Dascăli ai Bisericii vechi. Sfințenia sa e atestată de minunile făcute la mormântul său din biserica Sfânta Sofia din Tesalonic. Atât el, Filotei, cât și patriarhul Calist I (1355–1363) au cerut clericilor din Tesalonic să facă anchete și să întocmească rapoarte detaliate cu numele martorilor și beneficiarilor acestor minuni. Plecând de aici Filotei a compus (în jurul lui 1360) în cinstea lui Grigorie Palama o slujbă (imne și canon) și un Cuvânt de laudă (*logos enkomiastikos*) despre viața lui⁶, și-l prăznuia solemn în fiecare an la mănăstirea lui Hristos Cel Necuprins (*Akatalptos*) din Constantinopol în care se afla. Palama era cinstit și în ale locuri, între care și la Kastoria, unde se ridicase chiar și o biserică în cinstea lui. Redevenit patriarh în 1364, Filotei le-a scris monahilor de la Marea Lavră că oricine vrea să-l cinstească pe Palama este liber să-l prăznuiască în particular, adică local. Această permisiune a provocat obiecțiile de canonicitate ale lui Prohor Kydones care era de părere că orice cult nou are nevoie de aprobarea prealabilă a Patriarhiei. Patriarhul Filotei răspunde făcând o distincție între cultul local, în particular, care n-are nevoie de nici o aprobare, și cultul universal, care trebuie sancționat sinodal. Prin Tomosul din aprilie 1368 patriarhul Filotei decretează acum ca Sfântul Grigorie Palama să fie prăznuit public în toate mitropoliile Patriarhiei Ecu-menice, probabil pe 14 noiembrie, ziua mutării sale la cer. Cultul Sfântului Grigorie Palama e atestat și de icoanele și reprezentările sale iconografice pe pereții unor biserici din Kastoria — unde apare în diaconicon cu inscripția „Sfântul

⁶ Publicat inițial de D. Kleopas la Ierusalim în 1857 ca anexă la ediția primelor 41 de omilii ale Sfântului Grigorie Palama, de unde textul *encomionului* a fost reluat în PG 151, 551–656. O ediție ameliorată cu traducere neogreacă a dat prof. P. Christou: *Philotheou Kokkinou Bios Gregorion Palama* (EPE 70), Thessaloniki, 1984, ediția critică fiind publicată de prof. D. Tsamis în: *Philotheou tou Kokkinou Hagiologika erga. I. Thessalonikeis hagioi* (Thessalonikeis Byzantinoi Syngrapheis 4), Thessaloniki, 1985, p. 427–591. Traducere românească în curs de apariție la Editura Deisis ca volumul I din seria Scrierilor Sfântului Grigorie Palama.

Grigorie Palama, arhiepiscop al Tesalonicului și nou Hristostom” — și Tesalonic, în paraclisul mănăstirii Vlatadon de la sfârșitul secolului XIV ca al patrulea din seria „teologilor” prin excelență ai Bisericii care-l înconjoară pe Pantocrator: Ioan Evanghelistul, Grigorie din Nazianz, Simeon Noul Teolog și Grigorie Palama. Poziția de „nou Teolog” al Bisericii bizantine târzii a Sfântului Grigorie Palama e atestată și de viziunea programatică a unui monah athonit cu care se încheie *Enkomion*-ul patriarhului Filotei — monahul athonit îl vede pe Grigorie Palama la Sfânta Sofia în mijlocul sinodului marilor Părinți ai Bisericii, alături de „treimea teologilor” Ioan, Grigorie și Simeon —, precum și de slujba (*akolouthia*) Sfântului Grigorie Palama redactată de același patriarh Filotei. Aceasta a fost anexată în manuscrise la sfârșitul *Mineelor* bizantine *pe noiembrie*, cum apare în codicele 2008 al Bibliotecii Naționale din Atena, copiat între 1365–1375, după care a fost editată critic de diaconul (azi protoprezbiterul) Vasilios Voludakis⁷.

În studiul introductiv ce prefătează ediția *akolouthiei*, părintele Voludakis arată⁸ că această cea mai veche slujbă a Sfântului Grigorie Palama e de fapt necunoscută, întrucât slujba Sfântului Grigorie Palama din duminica a II-a a Postului Mare cuprinsă în *Triod* reține din textul imnografic al lui Filotei doar o mică parte (icosul și condacul, luminânda și laudele), restul fiind o compoziție ulterioară. Mai mult, această slujbă nu apare în nici unul din Triodurile manuscrise din secolul XIV și până la mijlocul secolului XV. Concluzia care se impune este că dedicarea duminicii a II-a din Postul Mare prăznuirii Sfântului Grigorie Palama a avut loc în intervalul 1445–1545. O sugestie în ce privește autorul ar putea veni de la acrostihul teotokiilor, care arată că autorul canonului imnografic din *Triod* e un oarecare „Gheorghe”.

⁷ *Akolouthia tou en hagiois Patros hemon Gregoriou archiepiskopou Thessalonikes tou Palama...*, Peiraios, 1978.

⁸ *Ibid.*, p. 33–42.

Ipoteza verosimilă a părintelui Voludakis e că acest Gheorghe ar fi de fapt Gheorghe Scholarios, faimosul teolog bizantin și adversar al „unirii” de la Florența și primul patriarh sub otomani, înainte de tunderea sa în monahism în 1450, când a primit numele Ghenadie, și de la care ni s-a mai păstrat încă un alt canon în cinstea Sfântului Grigorie Palama. Cel mai probabil introducerea prăznuirii Sfântului Grigorie Palama în *Triod* după Duminica Ortodoxiei, ca prelungire a acesteia, a avut loc după cucerirea Constantinopolului de către otomani în 1453 la Athos, unde s-a compilat și improvisat slujba actuală. Sensul identitar și polemic al introducerii prăznuirii Sfântului Grigorie Palama în *Triod* este transparent: Sfântul Grigorie Palama, „al patrulea Teolog”, devine sinonim cu Ortodoxia — unde deține o poziție comparabilă cu aceea a Sfântului Toma d’Aquino în Biserica Romano-Catolică —, e sinteza și încheierea, piatra unghiulară a edificiului dogmatic al Bisericii patristice și garantul identității ortodoxe în fața heterodoxiei Bisericii Catolice (și a islamului)⁹.

În secolul XVI politica Vaticanului față de ortodocși devenise tot mai agresivă în Răsărit odată cu intensa acti-

⁹ În acest context se situează apariția în secolul XV a colecției manuscrise sistematice conținând integrala scrierilor Sfântului Grigorie Palama. Una din cele câteva colecții de acest gen aflate în posesia Marii Lavre de la Athos a ajuns în 1643–1646 la Paris (trimisă de părintele Athanasie Retorul din Cipru cancelarului Séguier), unde a intrat în fondul Coislin (actualmente la Biblioteca Națională a Franței) nr. 97–100. Colecția a fost descrisă pe larg de eruditul Bernard Montfaucon: *Bibliotheca Coisliniana*, Paris, 1715 (descriere reluată în *PG* 150, 799–844) și are următorul conținut: *Cod. Coislin 97*: 59 de omilii, Viața lui Petru Athonitul, Tratatul către Xenii, Tratatul despre economia lui Hristos și Epistola din captivitate; *Coislin 98*: cele 7 antiretice împotriva lui Akindynos, două epistole și *Encomionul* patriarhului Filotei; *Coislin 99*: celelalte scrieri și scrisori din timpul războiului civil (colectate ca restul antireticelor împotriva lui Akindynos); și *Coislin 100*: Tratatul apodictic despre purcederea Duhului Sfânt; Triadele împotriva lui Varlaam, Disputa cu Gregoras și cele 4 antiretice împotriva lui Gregoras și Tomosul Sinodului din 1351. După fotografiile ale codicelor coisliniene a lucrat în anii '30 ai secolului XX la Sibiu și părintele profesor Dumitru Stăniloae.

vită misionar-prozelitistă a iezuiților în Levant și cu crearea în 1576 la Roma a Colegiului grec pentru a susține propaganda catolică printre greci. Erudiții greci uniți cu Roma de aici — Petros Arkudios († 1633) și Leon Alaccius († 1669) — vor depune toate eforturile pentru a demonstra „ereziiile” lui Palama și a contesta sfințenia persoanei lui. Nu toți savanții occidentali erau însă la fel de intransigenți. Astfel eruditul dominican François Combefis (1605–1679), autorul primei ediții a operelor Sfântului Maxim Mărturisitorul, a semnalat în 1655 bollandiștilor din Olanda *Viața Sfântului Petru Athonitul* scrisă de Sfântul Grigorie Palama descoperită într-un manuscris grec din biblioteca cardinalului Mazarin pe care a tradus-o și în latină (o copie a ei va fi transmisă după moartea sa bollandiștilor care o vor publica în 1698 în volumul II de pe iunie al monumentalei *Acta Sanctorum*), iar în 1672 va publica la Paris alături de textele antipalamiților Ioan Kyparissiotis și Manuel Calecas și Tomosul Sinodului din 1351, Mărturisirea de credință a Sfântului Grigorie Palama și cele două omilii ale sale la Schimbarea la Față¹⁰.

Prima publicare a unei scrieri palamite¹¹ avusese însă loc o jumătate de secol mai devreme fiind legată tot de un context polemic. Și anume de intenția patriarhului ecumenic Chiril Lukaris (1620–1638 cu întreruperi) de a contracara propaganda iezuită în Levant creând o tipografie la Constantinopol. În acest scop l-a trimis în Anglia pe Nicodim Metaxas¹² care a învățat arta tiparului și a intrat în contact

¹⁰ *Bibliothecae Graecorum Patrum auctarium novissimum*, II, Paris, 1672, p. 106–118 omiliile, p. 135–176 Tomos și Mărturisire.

¹¹ O documentată trecere în revistă a edițiilor și proiectelor de editare ale operelor lui Palama înainte de *Philokalia* din 1782 în prima parte a studiului lui A. RIGO, „Nicodemo l’Aghiorita, la «Filocalia» e Gregorio Palamas”, în: *Nicodemo l’Aghiorita e la Filocalia*. Atti del’VIII Convegno ecumenico internazionale Bose settembre 2000, Bose, 2001, p. 151–164.

¹² L. AUGLIERA, *Libri, politica e religione nel Levante del Seicento. La tipografia di Nicodemo Metaxas primo editore di testi greci nell’Oriente ortodosso*, Veneția, 1996.

cu Mitrofan Kritopulos căruia îi trimisese operele antilatine ale lui Grigorie Palama și Ghenadie Scholarios. În 1624 Metaxas a tipărit la Londra cele două tratate apodictice despre purcederea Duhului Sfânt ale lui Grigorie Palama¹³. Întors în 1627 la Constantinopol, a difuzat aceste tratate legându-le împreună cu alte opere și prefațându-le cu o scrisoare de laudă a patriarhului Chiril Lukaris către ceilalți patriarhi răsăriteni. Alertați, iezuiții din Constantinopol au reușit să obțină de la autoritățile otomane închiderea tipografiei grecești din Constantinopol. Așa se face că și principalul centru de publicare a cărților grecești a rămas și pe mai departe Veneția. Cărțile editate aici trebuiau să aibă însă avizul cenzurii ecleziastice catolice. Așa se face că începând din 1589 slujba Sfântului Grigorie Palama n-a mai apărut în edițiile *Triodului* grec publicate în orașul de pe lagună¹⁴.

În secolul XVII, pe fondul activității misionare a iezuiților în Levant, sfințenia lui Grigorie Palama a ajuns obiect de permanente controverse cu ortodocșii. Un exemplu elocvent îl oferă disputa izbucnită în 1649 pe insula Santorin (Thera) din Ciclade între căpitanul grec al insulei, Matei Langados, și iezuitul François Richard¹⁵. Acesta din urmă le

¹³ Ed. Nikodimos Metaxas: *Tou en hagiois Patros hemon Gregoriou archiepiskopou Thessalonikes logoi apodeiktikoi dyo* (cf. E. LEGRAND, *Bibliographie hellénique* I, Paris, 1894, p. 237–240, nr. 167). Traducere românească veche de mitropolitul Grigorie Dascălul: *Ale lui Fotie patriarhul Constantinopolului epistolie de obște către scaunele arhieresti ale Răsăritului și Doao cuvinte doveditoare pentru purcederea Preaosfântului Duh ale Sfântului Grigorie Palama*, Buzău, 1832.

¹⁴ Prăznuirea Sfântului Grigorie Palama a fost reintrodusă de Roma pentru greco-catolicii arabi abia în ediția din 1974 a *Anthologhion*-ului roman; cf. *Istina* 21 (1976), p. 55–64: „Sur la «réintroduction» de la fête de Grégoire Palamas dans la liturgie melkite”.

¹⁵ Cf. F. RICHARD, *Relation de ce qui est passé de plus remarquable à Sant-Eirini, isle de l'archipel depuis l'établissement des Pères de la Compagnie de Jésus en icelle...*, Paris, 1650; cf. I. HAUSHERR, *La méthode d'oraison hésychaste* (Orientalia Christiana IX, 2), Roma, 1927, p. 104–106, și G. HOFFMANN, *Vescovadi cattolici della Grecia V: Thera (Santorino)* (OCA 130), Roma, 1941, p. 17–20.

cerea grecilor să scoată din calendar numele a doi „eretici” periculoși: Grigorie Palama și Marcu Eugenicul. Insula s-a împărțit în două tabere. Controversele au culminat în 1650 în duminica Sfântului Grigorie Palama când în biserica comună a insulei părintele François Richard a rostit din amvon o predică incendiară împotriva lui Palama și a „erezilor” sale chemând focul din cer peste toți ereticii. S-a ajuns la aruncarea de pietre în casa iezuiților care au fost excomunicați de greci. Ambele partide au văzut în erupția din 1650 a vulcanului de pe insulă o pedeapsă divină a adversarilor și o confirmare a justeții convingerilor proprii. Franciscanii capucini din Santorin s-au distanțat și ei de iezuiți declarând inutilă întreaga controversă. François Richard și-a menținut ferm pozițiile pe care le-a argumentat pe larg într-o lucrare de apologie a credinței Bisericii Romano-Catolice care a fost tradusă în greacă și publicată în 1658 la Paris¹⁶ cu scopul de a fi difuzată în Levant. Aproape tot tirajul a fost însă cumpărat și ars cu sprijinul autorităților otomane de către vigilantul patriarh ecumenic Partenie IV.

Polemica antiortodoxă a iezuitului François Richard și cea a episcopului unit grec Ioan Matei Cariofil n-au rămas fără ecou. Răspunsul erudit amplu orchestrat a venit din partea combativului patriarh Dositei II al Ierusalimului (1641–1707) sub forma masivelor volume ale trilogiei sale polemice antilatine publicate între 1694–1705 în Țările Române: *Tomos katallaghis* (împotriva lui *Filioque*), Iași, 1694; *Tomos agapis* (în apărarea Sfântului Grigorie Palama), Iași, 1698 și *Tomos charas* (împotriva primatului papal), Râmnic, 1705. În *Tomos agapis kata Latinon* (Tomul iubirii contra latinilor) patriarhul Dositei replica amplu atacurilor romano-catolice împotriva Sfântului Grigorie Palama¹⁷. Într-o amplă introducere (p. 1*–114*) trecea în revistă eta-

¹⁶ *Targa tes pisteos tes Romaiques Ekklesias eis ten diaphendeusin tes Orthodoxias*, Paris, 1658.

¹⁷ Cf. A. RIGO, art. cit., 2001, p. 156–159.

pele controverselor din secolul XIV editând totodată textul Tomosurilor aghioritic și ale Sinoadelor constantinopolitane din 1341, 1351 și 1368 (p. 34–39, 40–51, 52–85 [p. 85–88 Mărturisirea de credință a Sfântului Grigorie Palama], 93–114). După care edita pentru prima dată cele 15 Antiretice ale patriarhului Filotei Kokkinos împotriva celei de-a doua serii de antiretice ale lui Nichifor Gregoras (p. 1–196)¹⁸, la care Sfântul Grigorie Palama n-a mai apucat să răspundă murind în 1357/1359, și textul Tomosurilor palamite și alte documente privind controversesele din secolul XIV. În introducerea la întregul volum (p. 1–2) patriarhul Dositei anunța un proiect și mai ambițios: intenția de a publica operele integrale ale Sfântului Grigorie Palama, precum și cele ale teologilor palamiți din a doua generație Ioan/Ioasaf Cantacuzino și Teofan al Niceei, ale căror manuscrise le-a trimis deja să fie tipărite într-un loc potrivit. Acest loc era Rusia, așa cum a arătat recent Antonio Rigo, care a identificat câteva din aceste manuscrise trimise în 1692 de patriarhul Dositei în Rusia în Biblioteca Sinodului din Moscova¹⁹. Din motive necunoscute ambițioasele proiecte editoriale ale patriarhului Dositei nu s-au realizat. Trei sferturi de secol mai târziu eruditul german Christian Friedrich von Matthaei (1744–1811), care a alcătuit al doilea catalog al importantului fond de manuscrise grecești din Biblioteca Sinodului din Moscova, a editat în 1776 la Moscova zece omilii ale Sfântului Grigorie Palama²⁰, iar în 1779 la Leipzig dialogul acestuia intitulat *Teophanes*²¹.

Un viu interes nu numai erudit față de opera Sfântului Grigorie Palama în dimensiunea ei duhovnicească, dar și

¹⁸ Ediție defectuoasă retipărită în PG 151, 733–1185. Ediție critică D. Kaimakis: *Philotheou Kokkinou Dogmatika erga I* (Thessalonikeis Byzantini Syngrapheis 3), Thessaloniki, 1983.

¹⁹ A. RIGO, art. cit., 2001, p. 158–159: *Mosq. Syn. gr.* 249 și 237.

²⁰ Omiliile 42, 6, 9, 43, 12, 14, 15, 20, 28, 26.

²¹ *Lectiones Mosquenses* II, Leipzig, 1779, p. 7–37. Cf. A. RIGO, art. cit., 2001, p. 156–159.

polemică, se înregistrează în a doua jumătate a secolului XVIII odată cu reactivarea isihasmului ca orientare duhovnicească în mișcările neoisihaste de tip filocalic legate de cele două *Filocalii*: slavonă (Moscova, 1793) a Sfântului Paisie Velicikovski (1722–1794) și greacă (Veneția, 1782) a Sfinților Macarie al Corintului (1731–1805) și Nicodim Aghioritul (1749–1809), cu iradieri masive în Țările Române în secolul XVIII–XIX, în Rusia în secolul XIX, iar în secolul XX în România (mișcarea Rugul Aprins) și Grecia (Iosif Isihastul, Teoclit Dionisiatul). În 1782 apărea la Veneția masivul volum care cuprindea prima ediție a *Filocaliei* grecești, vastă antologie de texte ascetico-mistice din secolele IV–XV adunată și concepută de Macarie al Corintului și pregătită pentru tipar (prolog și notițe de autori) de tânărul Nicodim Aghioritul. Sau, în cuvintele lui Eftimie Ieromonahul, biograful din 1812–1813 al Sfântului Nicodim:

„Iar în anul 1777 a venit [în Athos] Preasfințitul Macarie al Corintului și, după închinarea la sfintele mănăstiri, a venit la Karyes și fost primit oaspete la chilia Aghios Antonios de un compatriot al său, bătrânul David. Și aflându-se ei acolo, l-a strigat și pe Nicodim și l-a îndemnat să revizuiască «Filocalia» și în acest fel binecuvântatul a început — dar ce a început? Sunt nedumerit, și nu știu ce să spun. Lupte duhovnicești? Sau osteneți covârșitoare ale minții și trupului său? Dar nu numai acestea pe care le-am spus, ci și altele, unde n-ajunge mintea mea să gândească. A început, spun, de la «Filocalie» și aici vedem preafrumosul său prolog și viețile pe scurt pline de miere ale dumnezeieștilor Părinți”²².

²² „Viața, petrecerea și luptele pentru slava Bisericii noastre săvârșite de precuviosul, preainvățatul, fericitul și de veșnică pomenire Nicodim monahul scrise de fratele său în Hristos, Eftimie ieromonahul”, § 8, trad. rom. diac. Ioan I. Ică jr în: ELIA CITTERIO, *Nicodim Aghioritul. Personalitatea — opera — învățătura ascetică și mistică* cu traducerea Vieții sale și a Prologurilor la scrierile duhovnicești, Ed. Deisis, Sibiu, 2001, p. 343.

În ultima ei parte, alături de scrierile altor isihăști bizantini din secolele XIII–XIV, erau publicate și șase scrieri duhovnicești ale „celui întru Sfinți Părintelui nostru *Grigorie al Tesalonicului*” (pentru a înșela vigilența cenzorilor catolici de la Universitatea din Padova, care și-au dat avizul tipăririi, editorii au scos din toate titlurile scrierilor publicate și din notița introductivă numele provocator „Palama”)²³. Secțiunea rezervată Sfântului Grigorie Palama (poziția 26, între Grigorie Sinaitul și Calist-Ignatie Xanthopouloi) era prefată de o scurtă notiță despre acesta. Redactată de Nicodim Aghioritul, ea are următorul cuprins:

„Cel întru sfinți Părintele nostru *Grigorie al Tesalonicului* a fost pe vremea împărăției lui Andronic II Paleologul, în jurul anului 1340 al mântuirii. Lăsând însă toate, lume ași cele din lume și strămutându-se din patria sa, Constantinopolul, pe Athosul cu numele

²³ *Philokalia ton hieron neptikon*, Veneția, 1782 [după CD-ul cu același nume, Athos Karyes, 1999], p. 929–1013: „Cuvântul către Xenii” (p. 929–949); „Decalogul Noului Testament” (p. 949–954); „Despre rugăciune” [= „Triade” I, 2] (p. 955–961); „Trei capitole despre rugăciune” (p. 962–963); „150 de capitole naturale, teologice, etice și practice” (p. 964–1009) și „Tomosul aghioritic” (p. 1009–1013). Traducere românească veche dificil lizibilă astăzi în așa-numita *Filocalie de la Prodromu* (ms. din 1922), ed. D. Uricariu / V. Căndea: *Filocalia*, Universalia, 2001, vol. II, p. 222–302. În *Filocalia*, vol. VII, București, 1977, p. 203–525, pr. prof. D. Stăniloae a reținut din *Filocalia* greacă doar „Tomosul aghioritic” (p. 412–413) și cele „150 de Capitole” (p. 424–525), omițându-le fără explicație pe celelalte și inserând în schimb alte „câteva scrieri în care Palama se ocupă cu apărarea rugăciunii inimii, a vederii lui Dumnezeu în lumină și cu explicarea acestei întâlniri prin faptul participării la Dumnezeu, precum și cu indicarea îndumnezeirii omului ce rezultă de aici” (p. 222). Textele inserate sunt: „Despre rugăciune” (p. 223–262) și „Despre lumina sfântă” (p. 263–373) [= „Triade” II, 2 și 3], precum și tratatul „Despre împărțășirea dumnezeiască și îndumnezeitoare” (p. 374–413). Ele se situau în prelungirea tratatelor deja traduse (după fotografiile manuscriselor) de pr. prof. D. Stăniloae, primele într-o limbă modernă, și editate ca anexă la monografia sa de pionierat: *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama* (Seria teologică 10), Sibiu, 1938: „Despre rugăciune” (p. I–XI) și „Despre lumina sfântă” (p. XI–LVIII) [= „Triade” I, 2 și 3], „Apologie mai extinsă” (p. LIX–XCI) și „Antireticul al V-lea contra lui Achindin” (p. XCII–CLX).

sfințeniei, a excelat în viața monahală. Folosindu-se aici de osteneli foarte ascetice și alipindu-se singur de Dumnezeu singur, s-a făcut printr-o isihie extremă oglindă foarte deiformă a Duhului Sfânt urcând ca nimeni altul pe piscul cel mai înalt al făptuirii și contemplării. Și având gândirea strălucind de iluminările vederii lui Dumnezeu a lăsat Bisericii lui Dumnezeu ca un stâlp al ortodoxiei scrieri foarte înțelepte și teologice. Fragmentele din acestea redată în cartea de față oferă cititorilor comori de cunoaștere cu adevărat dumnezeiască și de înțelepciune și desăvârșire dumnezeiască. Fiindcă acea minte văzătoare de Dumnezeu și cerească n-a adunat numai cele spuse de sfinții din vechime, ci adăugând și câte a cunoscut el însuși în chip supranatural printr-o îndelungată experiență și o fericită pătimire, le-a făcut mai de preț decât cele ale [Părinților] neptici, astfel încât nimeni dintre toți să nu socotească vreodată că sunt odraslele unei gândiri omenești — căci atunci ar fi foarte deficitare —, ci într-adevăr o minte a lui Hristos și glăsuiri ale lui Dumnezeu care fac să iasă din sine orice gândire și auz. Prin ele a apărut cu vitejie pe cei ce viețuiau cu sfințenie în isihie și petreceau în trezvie și rugăciunea minții, și a respins cu foarte multă știință prin dovezi scripturistice glăsurile deșarte ale potrivnicilor ca unele ce desființau adevărul²⁴.

Așa cum scria recent profesorul Antonio Rigo,

„publicarea acestor scrieri în *Filocalie* a fost importantă nu numai pentru că le făcea accesibile unui public mai larg, ci și (și poate înainte de toate) pentru că alcătuia o mutație în registrul receptării lui Palama. [...] *Filocalia* reprezintă un adevărat punct de cotitură plâsându-l pe Grigorie ca «monah» și autor duhovnicesc

²⁴ *Philokalia*, 1782, p. 927.

de vârf în șirul părinților neptici. Până atunci faima lui Grigorie Palama era legată în principal de producția sa antilatină, inclusiv aprinsele discuții din secolul XVII asupra palamismului și asupra sfințeniei personale a lui Grigorie reducându-se în cele din urmă la polemicile religioase între răsăriteni și apuseni”²⁵.

Apariția *Filocaliei* grecești în 1782 n-a însemnat însă dispariția interesului polemic antilatin în difuzarea și utilizarea figurii și operei Sfântului Grigorie Palama. Menținut activ și de reprezentanții mișcării „colivarilor”, acest interes polemic e ilustrat de volumul publicat la Viena în 1784 de combativul monah „colivar” Atanasie din Paros (1722–1813)²⁶. Volumul publica pentru prima dată textul *akolouthiei* (slujbei) Sfântului Grigorie Palama și, în traducere neogrecă (greaca populară), cele două Encomii/Vieți ale lui Palama scrise de patriarhii ecumenici Filotei II Kokkinos (1353–1354; 1364–1376) și Nil Kerameus (1379–1388) alături de pasajul din Tomosul din 1368 despre sfințenia lui Palama plus două mici scrieri sintetice ale acestuia (Decalogul și Mărturisirea de credință). „Cum rezultă din prefață, intențiile lui Atanasie erau în principal de ordin polemic și apologetic: el reafirma cu forță sfințenia lui Grigorie Palama în cheie antilatină reluând unul din motivele centrale ale controversei între răsăriteni și apuseni din secolul trecut”²⁷.

Lui Atanasie din Paros îi aparține cea de-a doua inițiativă a editării operei integrale a Sfântului Grigorie Palama, cu a cărei realizare l-a însărcinat pe Nicodim Aghioritul. Proiectul la care Nicodim s-a angajat cu entuziasm avea să eșueze

²⁵ A. RIGO, art. cit., 2001, p. 152.

²⁶ *Ho Palamas ekeinos etoi Bios axiothaumatos tou en hagiois patros hemon Gregoriou archiepiskopou Thessalonkes tou thaumatourgon toupiklen Palama syngrapheis men hypo tou hagiostatou Pariarchou Konstantinou-poleos kyriou Philotheou tou Thessalonikeos, metaphrastheis de para tou en hieromonachois elachistou Athanasiou tou Pariou, tou en aute polei anaxios scholarchountos*, Viena, 1784.

²⁷ A. RIGO, art. cit., 2001, p. 163.

însă din motive politice. Iată cum îl descrie Eftimie, biograful Sfântului Nicodim:

„În aceeași vreme [Nicodim] a fost îndemnat de dascălul kyr Atanasie din Paros, care era pe atunci [între 1776–1786] la Tesalonic, să facă osteneala să adune toate operele dumnezeiescului Părintelui nostru Grigorie Palama și să le înfrumusețeze așa cum socotește; îndemn pe care l-a primit cu multă bucurie, mai cu seamă din pricina dragostei pe care o avea pentru Sfântul Grigorie, și așa le-a înfrumusețat și trimis la Viena să fie tipărite. Dar zadarnice au fost atât de multele osteneți ale lui Nicodim; fiindcă acolo, pe când cartea se afla în tipografie, din pricina păcatelor neamului nostru tipograful a fost condamnat de împărăție și atelierul lui a fost desființat, fiindcă tipărise un îndemn [manifest] către toți creștinii ce se găsesc în Imperiul Otoman să se răzvrătească; și învinuit fiind de turci, împăratul Vienei a făcut această condamnare ca să fie pe placul turcilor. Și așa s-a pierdut, vai!, din negrija autorităților acea preafrumoasă carte. Iar îndemnul [manifestul] era al răsturnătorului Bonaparte. [...] În acele zile venise o scrisoare de la kyr Nan că s-a pierdut cartea lui Palama și [Nicodim] atât era de întristat, încât nu mai putea să stea în kalyvă nici măcar un ceas. Plângând și îndurerat, a venit la chilia noastră și a șezut aici două luni”²⁸.

Întregul episod a fost reconstituit și documentat științific de Antonio Rigo²⁹. Grație patronajului episcopului Leontie al Heliupolisului și nobilului tesalonicean Ioannis Gutas Kautantzioglu, Nicodim a reușit să trimită în 1796 la Viena

²⁸ Apud ELIA CITTERIO, *Nicodim Aghioritul*, 2001, p. 345–346.

²⁹ A. RIGO, „Nicodemo Aghiorita e la sua edizione delle opere di Gregorio Palamas”, în: *Paisij, lo starec. Atti del III Convegno ecumenico internazionale Bose settembre 1995*, Bose, 1997, p. 165–182. La p. 177–180 sunt identificate și majoritatea manuscriselor utilizate de Nicodim la realizarea ediției sale și înregistrate în nota finală a *Prologului* său.

sub formă de manuscrise o ediție completă în trei volume (ultimul cuprindea și Encomionul/Viața scrisă de patriarhul Filotei) a operelor Sfântului Grigorie Palama cu indici, trimiteri scripturistice și patristice și ample note, și prefațată de un remarcabil *Prolog*, singurul care ni s-a păstrat³⁰, și în care scrierile palamite erau prezentate pe un ton nepolemic drept hrana teologică prin excelență a tuturor ortodocșilor aflați pe toate treptele vieții duhovnicești: practici, contemplativi și mistici. Manuscrisele trimise la Viena au ajuns în tipografia fraților Publios și Gheorghios Makridis Poulis. Aceștia erau

„între altele editori și ai unui ziar (*Ephemeris*) care din 1794 încolo urmărea cu simpatie evenimentele revoluționare franceze, campania din Italia a împăratului Bonaparte etc., atrăgându-și atenția preocupată a autorităților imperiale austriece și a Porții otomane. Acestui ziar i s-au alăturat unele publicații care vor provoca închiderea tipografiei. În timpul celei de-a doua perioade petrecute la Viena (august 1796 – decembrie 1797), Antonios Rigas Pheraios a publicat aici o serie de scrieri care îndemnau la eliberarea Greciei de sub jugul otoman [...] și mai cu seamă faimosul *Manifest insurrecțional* tipărit noaptea în secret în 3000 de exemplare în tipografia fraților Poulis în octombrie 1797. Acesta e opusculul la care face trimitere biograful lui Nicodim. Urmarea e cunoscută. Arestat la Triest pe 30 decembrie 1797, Rigas, cetățean otoman, a fost predat turcilor care l-au executat împreună cu alți șase tovarăși la Belgrad pe 24 iunie 1798. Frații Poulis, cetățeni austrieci, au fost însă exilați și tipografia lor a fost închisă (mai-iunie 1798)”³¹.

³⁰ Editat de M. Gedeon la Constantinopol în *Ekklesiastike Aletheia* 4 (1883), p. 93–108.

³¹ A. RIGO, art. cit., 1997, p. 170–171.

Spre marea disperare a lui Nicodim, manuscrisele palamite confiscate de poliția austriacă n-au mai putut fi recuperate³². Eforturile de recuperare au fost continuate după moartea lui Nicodim în 1809 de frații Ștefan și Neofit Skourtaioi însărcinați de Nicodim cu editarea scrierilor și edițiilor sale rămase nepublicate. În 1835 Ștefan a scris de la Venetia eruditului Konstantinos Kounas (1777–1836) din Viena care i-a găsit și trimis un *alt* manuscris cu opere ale Sfântului Grigorie Palama. Păstrat azi la Marea Lavră cu nr. 1907 (Ω 95) și copiat în secolul XVIII, el cuprinde Encomionul lui Filotei, 60 de omilii, Epistola către Xenii, Decalogul, cele 3 capitole despre rugăciune, cele 150 de capitole, Viața lui Petru Athonitul, Tomosul din 1351 și cel aghioritic din 1340. Așa cum a arătat Antonio Rigo³³, la o dată necunoscută din acest codice au fost tăiate niște foi care se găsesc azi în secția de manuscrise a Bibliotecii Universității Urbana (Illinois) din Statele Unite. Ele cuprind și pagina de titlu a unei ediții proiectate — alta decât cea a lui Nicodim, și despre care nu s-a știut nimic până acum — a scrierilor și vieții Sfântului Grigorie Palama din manuscrisul de mai sus dată la tipar de necunoscuții altfel frați Dimitrie și Nicolae Bachatorioi. Nici această ediție din secolul XVIII n-a reușit să fie finalizată.

În secolul XIX, sub patronajul patriarhului Ierusalimului Chiril II (1845–1872), D. Kleopa a publicat în 1857 la Ierusalim primele 41 de omilii urmate de cele două Encomii scrise de patriarhii Filotei și Nil, restul celor 22 de omilii urmate de Tratatul-epistolă către filozofii Ioan și Teodor fiind publicate de S. Oikonomou la Atena în 1861. Scrierile Sfântului Grigorie Palama editate în *Philokalia* greacă din 1782, alături de dialogul *Teophanes* editat de Matthaei în

³² Așa cum arată A. Rigo, eruditul vienez F. C. ALTER (*Philologisch-kritische Miscellaneen*, Wien, 1799, p. 228–234) spune că a văzut cele trei volume manuscrise „in folio” cu operele Sfântului Grigorie Palama în tipografia fraților Poullos și transcrie pagina de titlu a ediției care avea atașată un portret în peniță al Sfântului Grigorie.

³³ Art. cit., 1997, p. 175–176.

1779, de primele 41 de omilii și Encomiile editate de Kleopa în 1857 și de Tomosurile și Antireticele lui Filotei Kokkinos editate de patriarhul Dositei la Iași în 1698 au fost retipărite de abatele J.-P. Migne la Paris în 1865 în volumele 150–151 ale seriei *Patrologia Graeca*.

Marea masă a corpusului operelor palamite rămânând inedită, istoricii și teologii care s-au ocupat de Sfântul Grigorie Palama în prima jumătate a secolului XX³⁴ au fost nevoiți să lucreze pe fotografiile manuscriselor bizantine mai ales din Biblioteca Națională a Franței. O primă ediție a *Triadelor în apărarea isihaiștilor* a dat în 1959 părintele J. Meyendorff (1926–1992)³⁵. În același an însă — în care la Tesalonic s-a celebrat cu fast împlinirea a șase sute de ani de la mutarea la Domnul a marelui ierarh bizantin — Institutul Patriarhal de Studii Patristice din Tesalonic condus de profesorul Panayotis Christou († 1995) a demarat ediția critică în șase volume a integralei operelor palamite, a cărei publicare s-a întins pe parcursul a trei decenii, volumul ultim dedicat omiliilor așteptând încă lumina tiparului³⁶.

³⁴ G. PAPAMICHAIL, *Ho Hagios Gregorios ho Palamas archiepiskopos Thessalonikes. Ethiko-patologike symbole eis historian ton hesychaston eridon tou XIV aionos*, Petrograd–Alexandria, 1911; M. JUGIE, „Palamas (Grégoire)” și „Palamite (controversé)”, în *Dictionnaire de Théologie Catholique* XI/2 (1932), col. 1735–1776 și 1777–1818; D. STĂNILOAE, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama* (Seria teologică 10), Sibiu, 1938 (recenzie critică de J. GOUILLARD în *Échos d'Orient* 37, 1938, p. 447–453); monah VASILI KRIVOȘEIN, „Asketiceskoe i bogoslovskoe ucenie sv. Grigoria Palamî”, *Seminarium Kondakovianum* 8, Praga, 1936, p. 99–154 (versiune engleză: B. KRIVOȘEINE, „The Ascetic and Theological Teaching of Gregory Palamas”, *Eastern Churches Quarterly* 3 (1938), p. 26–33, 71–84, 138–156, 193–215); J. MEYENDORFF, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas* (Patristica Sobornensia 3), Paris, 1959.

³⁵ J. MEYENDORFF, *Grégoire Palamas. Défense des saints hésychastes* (Spicilegium Sacrum Lovaniense 30–31), Louvain, 1959, 1973³.

³⁶ *Gregoriou tou Palama Syngammata epimeleia P. K. Chrestou*, Thessaloniki, vol. I (Despre purcederea Duhului Sfânt și Triadele în apărarea isihaiștilor împotriva lui Varlaam), ed. B. Bobrinskoy, P. Papaevangelou J. Meyendorff și P. Christou, 1962, 793 p.; vol. II (Tratate și scrisori împotriva lui Akindynos), ed. P. Christou, G. Mantzaridis, N. Matsukas, V. Psevtonkas, 1966, 702 p.; vol. III (Antireticele împotriva lui Akindynos), ed.

Clasificarea scrierilor palamite

Înregistrând într-o notă de subsol a monografiei sale din 1938 scrierile de spiritualitate ale Sfântului Grigorie Palama publicate în *Philokalia*, pr. Dumitru Stăniloae (1903–1993) observa doar atât:

„O analiză a acestor scrieri — care nu poate intra în cadrul acestei lucrări dedicate în special controversei isihaste — ar merita să formeze obiectul unui studiu special”³⁷.

După douăzeci de ani, în anexa monografiei sale din 1959 părintele J. Meyendorff întreprindea cu acribie un amplu inventar exhaustiv al manuscriselor și edițiilor, precum și o clasificare a tuturor scrierilor Sfântului Grigorie Palama³⁸, inventar rezumat în 1983 într-un articol din monumentalul

D. Kontoyannis și V. Phanurgakis, 1970, 531 p.; vol. IV (Epistolele captivității și tratatelor contra lui Gregoras), ed. P. Christou, V. Phanurgakis, V. Psevtonkas, 1988, 406 p.; și vol. V (cele 150 de capitole și scrierile duhovnicești), ed. P. Christou, 1992, 298 p. Volumul VI, rezervat Omiliilor editate de V. Psevtonkas, n-a apărut încă. Textul celor 63 de omilii a fost reeditat fără aparat critic după edițiile din 1857 și 1861 cu traducere neogreacă în seria *Gregoriou tou Palama Apanta ta erga* 9–11 (Ellenes Pateres tes Ekklesias 72, 76, 79), Thessaloniki, 1985–1986. În paralel cu ediția critică în 6 volume pentru specialiști — criticată însă de savanții occidentali atât pentru neprofesionalismul filologic și erorile de text, cât mai ales pentru absența unui studiu prealabil al întregii tradiții manuscrise care să justifice opțiunile editorilor —, profesorul P. Christou a mai îngrijit și o versiune populară în 11 volume a scrierilor Sfântului Grigorie Palama cu textul bizantin și traducere neogreacă sub genericul: *Gregoriou tou Palama Apanta ta erga* (seria Ellenes Pateres tes Ekklesias), Thessaloniki, 1981–1994.

³⁷ *Viața și învățătura...*, 1938, p. 236.

³⁸ *Introduction...*, 1959, p. 342–397: „Scrierile de teologie și de apologetică personală” (nr. 1–60) (p. 340–382); „Operele de spiritualitate” (nr. 61–70) (p. 382–389); și „Omiliile” (p. 389–397). Această diviziune este parțial menținută și în cea mai recentă prezentare de sinteză a vieții, operelor, teologiei și bibliografiei Sfântului Grigorie Palama realizată de R. SINKIEWICZ pentru volumul colectiv: *La théologie byzantine et sa tradition III (XIIIe–XIXe s.)* (ed. C. G. et V. Conticello), Centre d’études des religions du livre, Turnhout, 2002: „Gregory Palamas”, p. 131–182; aici operele sunt grupate astfel: „teologice” (nr. 1–20), „scrisori” (nr. 21–43), „lucrări spirituale și pastorale” (nr. 44–49) și „omilii” (nr. 50).

*Dictionnaire de spiritualité*³⁹. Vastul corpus al operelor palamite este divizat aici în trei secțiuni, modul de prezentare al acestei diviziuni având avantajul de a corespunde aproximativ exact și cronologiei principalelor etape ale biografiei autorului lor. Secțiunea de departe cea mai masivă e reprezentată de un număr de 20 de lucrări de „teologie și apologetică personală” constituind epistolele, triadele și antireticele prin care Sfântul Grigorie Palama a apărat isihasmul și a fundamentat distincția între ființa și energiile divine de-a lungul celor trei faze ale controverselor pe care le-a purtat în acest sens cu Varlaam din Calabria (1336–1341), cu Grigorie Akindynos (1342–1347) și Nichifor Gregoras (1347–1357/9). Tratatelor li se adaugă un număr de 63 de omilii scrise și rostite de Sfântul Grigorie Palama în ultimii ani de viață ca arhiepiscop al Tesalonicului (1347–1357/9), și în care personalitatea monahului teolog apare dublată de cea a unui păstor implicat în viața păstorităților săi, în eforturile de reinstaurare a păcii civile perturbate de lungii ani ai regimului „revoluționar” al zeloților (1342–1349). Grupului masiv al tratatelor și colecției omiliilor îi premerg însă cele șapte „scrieri de spiritualitate”:

1. *Viața Sfântului Petru Athonitul* (ed. 1698);
2. *Trei capitole despre rugăciune și curăția inimii* (ed. 1782);
3. *Epistolă către Pavel Asan despre schima cea mare* (ed. 1989);
4. *Epistolă-tratat către monahia Xenii despre patimi, virtuți și roadele răgazului/opririi minții* (ed. 1782);
5. *Epistolă-tratat către Ioan și Teodor filozofii* (pe aceeași temă ca și scrierea către Xenii; ed. 1861);
6. *Decalogul legii lui Hristos* (ed. 1782);
7. *Patru rugăciuni* (alcătuite ca arhieru; ed. 1992).

³⁹ „Palamas (Grégoire)”, *Dictionnaire de spiritualité, d'ascétique et de mystique* XII (1983), col. 81–107: „viață” (col. 81–85); „opere” (col. 85–90); „doctrină” (col. 90–100).

Publicate și cunoscute aproape toate de mult, ele au fost editate critic în 1992 de profesorul P. Christou⁴⁰. În introducerea sa profesorul din Tesalonic arată că grupul acestor opere reprezintă o colecție specială în manuscrisele care ne-au transmis scrierile palamite. Aici ele apar mai ales împreună cu colecția Omiliilor, mai cu seamă la sfârșitul lor, sau amestecate cu alte scrieri. Această colecție s-a constituit treptat în următoarele etape:

- într-o primă fază (reprezentată de codicele *Coislin 97* și *Iviron 226* din secolul XIV) în urma Omiliilor în forma lor cea mai veche (fără nr. 9, 13 și 63) apare separat tratatul despre economia lui Hristos (așa-zisa Omilie 16) urmat de trei scrieri de spiritualitate: Viața Sfântului Petru, Epistola-tratat către monahia Xenii și Decalogul lui Hristos;
- într-o a doua fază, nucleului acestor trei scrieri duhovnicești li se adaugă fie Epistola-tratat către Ioan și Teodor (*Mosquensis 212* din secolul XIV), fie cele Trei Capite despre rugăciune (*Lavra 1907* din secolul XVIII); un alt grupaj de patru fiind: Epistola către Pavel Asan, Viața Sfântului Petru, Epistola-tratat către monahia Xenii și cea către Ioan și Teodor (*Sinaiticus 1604* din secolul XV);
- într-o a treia fază (reprezentată de manuscrise din secolul XV–XVI: *Vatopedinus 134*; *Sinaiticus 1851*; *Panteleimon 215*; *Parisinus gr. 1239*; *Athous 2715* sau *Ag. Anastasia*), apar toate cele șapte scrieri din lista de mai sus în diferite ordini⁴¹.

Cu toate că s-au bucurat de o circulație manuscrisă amplă și de ediții încă de acum două-trei secole, scrierile de spiritualitate ale Sfântului Grigorie Palama au continuat să rămâ-

⁴⁰ *Gregoriou tou Palama Syngrammata V*, Thessaloniki, 1992, p. 157–246 text și p. 123–144 introducere.

⁴¹ P. CHRISTOU, *Gregoriou tou Palama Syngrammata V*, Thessaloniki, 1992, p. 151–152.

nă nestudiate, deși părintele Meyendorff îi avertiza expres pe cei interesați că:

„Dacă Palama n-ar fi fost implicat în controversa cu Varlaam, el ar fi dobândit cu siguranță o reputație de scriitor duhovnicesc. Teologia sa se lămurește mai cu seamă în cadrul oferit de scrierile sale de spiritualitate puțin numeroase, dar revelatorii pentru spiritualitatea athonită a epocii sale”⁴².

Explicația neglijării acestei categorii atât de importante de scrieri palamite ține de motivația predominant polemică a majorității savanților moderni și contemporani, occidentali sau ortodocși, care s-au ocupat de gândirea Sfântului Grigorie Palama. Excepțiile sunt puține, dar cu atât mai importante: e vorba de studiul sintetic al monahului Vasili Krivoșein din 1936 și, recent, remarcabila introducere în Palama din 1996 a capucinelui grec Yannis Spiteris, care o încheie cu următoarele afirmații care merită reținute:

„Ocupați poate de partea polemică a producției lui Palama, adversarii lui s-au preocupat puțin de examinarea producției sale duhovnicești. Dacă ar fi studiat-o mai profund, s-ar fi înțeles mai bine și învățătura sa dogmatică. Iată de ce teologia palamită trebuie studiată în globalitatea ei. Principiile dogmatice ale dascălului isihast sunt în serviciul experienței mistice a sa proprie și a confrăților săi. Luate aparte, ca principii pur intelectuale, ele pot trezi îndoieli. Văzute însă în pro-

⁴² „Palamas (Grégoire)”, *Dictionnaire de spiritualité* XII (1983), col. 85. Prima parte a acestei evaluări reia aprecierea anterioară a lui J. GOUILLARD, *Petite Philocalie de la prière du Cœur*, Paris, 1953, ed. 1979, p. 198: Grigorie Palama, „episcop al Tesaloniceului și ultimul nume mare al teologiei bizantine. Fără cuvântul isihast și reacțiile pe care acesta le-a suscitât în Bizanț, ar fi lăsat o operă de autor de texte ziditoare și de predicator. Circumstanțele vor face din el teologul și învățătorul prolific al unui sistem metafizic”.

veniența lor existențială, își primesc sensul just și entitatea lor justă”⁴³.

Grigorie Palama athonitul

Scrierile duhovnicești ale Sfântului Grigorie Palama includ primele sale încercări literare și ilustrează astfel mai cu seamă prima etapă din viața sa, cea de monah athonit. Principalul izvor pentru cunoașterea vieții Sfântului Grigorie Palama îl reprezintă „Cuvântul” de laudă scris în cinstea lui cu ocazia pregătirii canonizării sale (în 1368) de către uce-

⁴³ YANNIS SPITERIS, *Palamas: la grazia e l'esperienza. Gregorio Palamas nella discussione teologica*, Lipa, Roma, 1996, p. 196. Prefațată de filozoful venețian Massimo Cacciari, introducerea capucinelui grec prezintă succint în două părți „Viața și operele” (p. 19–60) și „Doctrina teologică” în cinci secțiuni: 1. premisele doctrinei (p. 63–71); 2. omul și îndumnezeirea (p. 71–123); 3. învățătura despre mântuire (p. 123–148: o discuție a Omiliei 17); 4. învățătura mariologică (p. 148–174: o discuție a Omiliei 53) și 5. învățătura ascetico-mistică (p. 174–196: o discuție a tratatului către Xenii). Expunerea este deliberat pozitivă. Deși înregistrează polemicile între palamiști și tomiști, autorul consideră, pe urmele cardinalului Y. Congar, că palamismul este în fond în acord cu „credința catolică”; ca sistem teologic însă el este dificil conciliabil cu „sistemele teologice” ale lui Augustin și Toma d’Aquino inspirate de preocupări diferite. Utilizarea unor categorii filozofice divergente făcea inevitabilă ciocnirea lor. „Sunt două limbaje diferite care vor să se apropie de același mister: cel al Dumnezeuului Celui Viu și cel al participării noastre la viața Lui. Orice tentativă de confruntare dialectică între cele două tradiții duce la cenzurări facile fie din partea latină, fie din partea greacă. Însuși Palama, când încetează să fie martorul tradiției sale și intră în câmpul minat al dialecticii filozofice, devine prada adversarilor, cum e cazul distincției reale în Dumnezeu introdusă pentru a da o explicație logică antinomiei care se pune în fața minții omenești când e vorba de a concepe în același timp pe Dumnezeu în Sine (ființa lui Dumnezeu) și Dumnezeu în noi sau pentru noi (energiile sau puterile lui Dumnezeu)” (p. 117–119). „Credem că e o exigență a dialogului ecumenic reinterpretarea palamismului lăsând deoparte orice conceptualizare și un anumit limbaj filozofic discutabil, precum și puternica încărcătură polemică care-l caracterizează, interpretându-l într-un context de teologie mistică care e modul propriu de a rosti misterul lui Dumnezeu în Sine și în noi atât din partea tradiției răsăritene, cât și a celei occidentale” (p. 120–121). Un exemplu de astfel de abordare nepolemică este recenta cercetare a profesoarei de la Yale, A. N. WILLIAMS, *The Ground of Union. Deification in Aquinas and Palamas*, Oxford University Press, New York / Oxford, 1999.

nicul său apropiat care a fost patriarhul ecumenic Filotei II Kokkinos (1350–1353, 1364–1376)⁴⁴. De aici aflăm că viitorul sfânt s-a născut în 1296 (sau 1294) la Constantinopol, ca prim fiu al evlaviosului senator și consilier imperial Constantin și al soției acestuia Kalloni⁴⁵. Cei doi au avut trei fii (Grigorie, Macarie și Teodosie) și două fiice (Teodota și Epiharis). Constantin Palama, însărcinat cu educația prințului Andronic Paleologul (născut în 1295, viitorul împărat Andronic III, 1328–1341), însă moare în 1303, pe când Grigorie avea doar șapte ani. Pe patul de moarte e tuns în monahism și, înainte de a muri, o mustră pe Kalloni, care îl îndemna să-și încredințeze copiii în grija împăratului Andronic II Paleologul (1282–1328), spunându-i că îi lasă în seama Maicii Domnului (evlavia fierbinte față de Maica Domnului fiind apoi o constantă și în viața Sfântului Grigorie):

„Eu nu-mi voi lăsa copiii împăraților pământești și parțiali, ci Augustei Stăpâne a toate, Mamei Împăratului cerurilor, a zis el privind spre icoana Maicii lui Dumnezeu care îi stătea în fața ochilor”⁴⁶.

Familiaritatea părinților tânărului Grigorie cu monahii a făcut ca acesta, deși a primit o solidă educație medie literară și filozofică, să refuze oferta lui Andronic II de a rămâne la curte și să se hotărască să îmbrățișeze viața monahală (determinându-i să facă același lucru pe toți membrii familiei lui). Așa cum arată biograful Filotei,

„împreună cu alții îl învăța pe Grigorie aceste lucruri [ascetice] și acel mare și cu adevărat luminător al Filadelfiei, Teolipt, care din acea sfântă isihie și vie-

⁴⁴ Cf. *supra* nota 6.

⁴⁵ Pentru o amplă discuție a parcursului biografic al Sfântului Grigorie Palama, a se vedea partea I a monografiei standard încă, deși se voia modest a fi doar „o introducere în studiul lui Grigorie Palama: viață, gândire, operă”, a foarte tânărului pe atunci (avea, să nu uităm, doar 33 de ani!) părinte J. MEYENDORFF, *Introduction...*, 1959, p. 45–170.

⁴⁶ *Ibid.*, ed. D. Tsamis, p. 435.

țuire în comun a muntelui sfințeniei s-a mutat și s-a urcat la sfânta prezidare a Bisericii, făcându-i-se dintre preabunii părinți de sus părinte și mistagog; de care fiind inițiat în chip excelent în sfânta trezvie și rugăciunea minții, a ajuns la deprinderea ei în chip minunat încă pe când petrecea în zarva [vieții] și în lume”⁴⁷.

Astfel, în toamna anului 1316, Grigorie (în vârstă de 20 de ani) pleacă împreună cu ceilalți doi frați ai săi spre Muntele Athos. Pe drum se opresc pentru câteva luni la călugării de pe Muntele Papikion, situat între Tracia și Macedonia, unde are o serie de discuții cu grupuri de bogomili („mesalieni sau marcioniți”, cum îi numește arhaizant biograful Filotei), pe care reușește să-i convertească la ortodoxie⁴⁸. Ajuns la Athos în primăvara anului 1317, se pune timp de trei ani sub povățuirea duhovnicească a unui isihast de lângă Vato-pedi (sosît aici după ce se nevoise o vreme pe Muntele Auxentios, pe țărmul asiatic al Bosforului, în fața Constantinopolului)⁴⁹. În al doilea an alături de Nicodim are parte de o vedenie care-l asigură de ocrotirea și „alianța” specială de care s-a bucurat și se va bucura Grigorie din partea Maicii Domnului ca răspuns la intensa dragoste și fierbinte rugăciune a acestuia față de ea:

„Ajuns la Athos, bunul Grigorie vine la Nicodim care locuia în isihie nu departe de lavra Vato-pedi, e tuns de el [în monahism] și se predă pe sine în chip desăvârșit ascultării. Iar ce fel de călugăr a fost minunatul îndată după ce și-a făcut făgăduințele și renunțarea în cuvânt, în faptă și în contemplarea minții este evident

⁴⁷ *Ibid.*, p. 439. Despre Teolipt (1250–1322; mitropolit din 1282 până la moarte) — a cărui operă a fost doar recent editată (R. Sinkewicz, 1992; I. Grigoropoulos, 1996) —, a se vedea diac. IOAN I. ICĂ JR, „Teolipt al Filadelfiei – un autor filocalic inclassabil”, studiu introductiv la traducerea integrală a scrierilor sale: TEOLIPT AL FILADELFIEI CUVIOSUL ȘI MĂRTURISITORUL, *Cuvinte duhovnicești, imne și scrisori*, Deisis, Sibiu, 2000.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 441–445.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 446.

de aici. Era în al doilea an de când venea la Dumnezeu zi și noapte prin post, priveghere, trezvie și rugăciune neîncetată, punând-o înaintea drept călăuză, ocrotitoare și mijlocitoare pe Maica lui Dumnezeu și având în tot ceasul alianța și chipul ei în cuvinte, rugăciuni și mișcările minții, și săvârșind alergarea ascultării sub călăuzirea ei, când, odată, stând singur într-un loc pustiu și luând seama în liniște [isihie] la sine însuși și la Dumnezeu, îi stă dintr-o dată înaintea ochilor în chip cuvenit lui Dumnezeu, aievea, nu în vis, un bărbat dumnezeiesc: acesta era Ioan, corifeul evangheliștilor, fiul tunetului, ucenicul și prietenul special al lui Hristos. Acesta aruncând spre el priviri vesele îi spune: «Am venit la tine ca mesager de la Doamna aflată dincolo de toți sfinții ca să te întreb pentru ce zi și noapte nu încetezi aproape nici un ceas strigând: „Luminează-mi întunericul! Luminează-mi întunericul! [cf. *1 Co* 4, 9]»; pentru că și noi trebuie să ne folosim de cuvintele sfinte fără să le falsificăm.» Și pentru că acela i-a replicat: «Dar ce altceva aș putea cere în rugăciuni lui Dumnezeu, fiind un pățimaș și plin de păcate, decât să fiu miluit și luminat, ca să știu și să fac voia Lui mântuitoare?», ucenicul iubit al lui Hristos îi spune iarăși: «Nu te teme și nu te îndoii, Doamna a toate îți poruncește prin noi: „Pentru că eu însămi îți voi fi ajutor.”» Și pentru că Grigorie l-a întrebat iarăși pe inițiatorul în taine: «Și unde mi se va face alianța Maicii Domnului: în prezent sau în viitor?», evanghelistul lucrurilor mari și înalte spune cu multă grație și dulce: «Și în trecut, și acum, și în viitor.» Și după ce acesta i-a descoperit în chip suprafiresc acestea și l-a umplut pe Grigorie în chip negrăit de acel dumnezeiesc mesaj și de marile daruri ale Maicii lui Dumnezeu, s-a făcut nevăzut. Iar după mulți ani el a povestit acestea cu multe lacrimi lui Dorotei [Vlatis], bunul său ucenic, părtaș al casei lui, imitator pe cât îi era cu putință al conduitei lui și ulte-

rior tovarăș în marile lui lupte în apărarea evlaviei, adăugând la acelea și acestea: «Încă din casa părintească, în timpul studiilor și la palatul imperial, înainte să mă opresc din toate și să petrec în retragere [anahoreză], era în mine o credință minunată și un reazem și o nădejde fierbinte în Fecioara de Dumnezeu Născătoare. De aceea la începutul fiecărei zile socoteam că era mai de folos pentru mine decât orice lucru și cuvânt ca, stând înaintea sfintei Ei icoane, să rostesc acea sfântă și mare rugăciune în cuvinte și lucruri cu cât mai multă străpungere și zdrobire a inimii, adică acea rugăciune plină de mărturisire, căință și cerere care și-a luat începuturile și strălucirea de la acea minunată [Maria] Egipteană⁵⁰»⁵¹.

Bătrânul Nicodim murind în al treilea an al șederii sale la Athos, în 1320, Grigorie se mută împreună cu fratele său Macarie la Marea Lavră, unde va rămâne în ascultare și asceză timp de trei ani⁵². După care se va nevoi alți doi ani sub povățuirea unui isihast de origine din Constantinopol numit „Grigorie cel Mare” (*ho pany*)⁵³ în sihăstria athonită Glossia, de lângă Marea Lavră. Acesta era, așadar, altul decât faimosul isihast Grigorie Sinaitul (cca 1275–1346)⁵⁴,

⁵⁰ Aluzie probabil la rugăciunea: „Stăpână, Stăpână, nu mă părăsi!” (*Viața Mariei Egipteanca* § 17, în volumul: cf. BENEDICTA WARD, „*Viețile Sfințelor care mai înainte au fost desfrânate*” ca un studiu asupra căinței în monahismul timpuriu, Ed. Deisis, Sibiu, 1998²).

⁵¹ *Ibid.*, p. 446–448. Dorotei Vlatiș e viitorul cofondator împreună cu fratele său, Marcu, al mănăstirii Vlatadon („a Vlatazilor”, a fraților Vlatiș) din Tesalonic și mitropolit al Tesalonicului între 1371–1379.

⁵² *Ibid.*, p. 448–449.

⁵³ Identificarea acestui Grigorie cel Mare — numit și Drymis de Nichifor Gregoras — cu Grigorie Sinaitul susținută de D. BALFOUR („Was St. Gregory Palamas St. Gregory the Sinaite’s Pupil?”, *St Vladimir’s Theological Quarterly* 28, 1984, p. 115–130) contrazice flagrant sursele; cf. A. RIGO, „La vita e le opere di Gregorio Sinaita”, *Cristianesimo nella storia* 10 (1989), p. 570–608.

⁵⁴ Cf. exhaustiva sinteză „Gregorio il Sinaita” a lui A. RIGO pentru volumul colectiv *La théologie byzantine et sa tradition II*, 2002, p. 35–121.

care din 1307/1310 sihăstrea tot pe coasta de est a Athosului la schitul Magula, între Filoteu și Ivron, împreună cu un important cerc de ucenici, între care se numărau Calist și Isidor, deveniți ulterior patriarhi ecumenici⁵⁵ și colaboratori apropiați ai Sfântului Grigorie Palama.

Apostolatul isihast al lui Isidor în Tesalonic

Figura lui Isidor Buchir o cunoaștem mai bine din „Viața și Elogiul” său pe care l-a scris puțin după 1355 același Filotei Kokkinos⁵⁶. El ne spune că Isidor se născuse în Tesalonic (în jurul anului 1300) fiind cel mai mare dintre cei zece copii, cinci fii și cinci fiice, ai unui preot de origine din Chios. Acesta i-a dat fiului său mai mare, care a etalat de mic talente muzicale, o solidă educație literară, dar și duhovnicească. Ajuns psalt cunoscut și căutat profesor de limbă și literatură greacă, Isidor a dus o viață de adevărat monah încă din casa părintească, viețuind ascetic „nu în pustie și în retragere, ci în lume” și fiind povățuitor duhovnicesc pentru elevii săi și familiile aristocratice din Tesalonic „încă înainte de preoție și de a îmbrăca haina monahală”. În jurul său s-a format un cerc duhovnicesc cu sediul într-o mănăstire din centrul orașului, unde s-a stabilit până la moartea sa în 1326 isihastul Gherasim, un vechi ucenic și colaborator al Sfântului Grigorie Sinaitul. Deși era în lume și se dedica studiilor profane, Isidor era aici între monahi, iar prin povățuirea sa duhovnicească a exercitat în ciuda tinereții lui o influență persistentă asupra unui grup de importante personaje feminine din aristocrația orașului. Retrăgându-se în jurul anului 1324–1325 pentru o vreme la Athos în grupul patronat de Grigorie Sinaitul, Isidor a fost însărcinat de acesta cu un veritabil apostolat isihast urban:

Scrierile sale în *Philokalia*, 1782, p. 879–925, și în trad. românească a pr. prof. D. Stăniloae în *Filocalia* VII, 1977, p. 91–202.

⁵⁵ Isidor I, între 1347–1349 (el îl va hirotoni în 1347 pe Palama arhiepiscop al Tesalonicului) și Calist I, între 1350–1353, 1355–1363.

⁵⁶ Ed. D. Tsamis, *supra* n. 6, 1985, p. 329–423.

„Nu în sihăstria și nu în acești munți vreau să petreci, iubite, ci în lume, lângă cei ce viețuiesc acolo, monahi și mireni, ca să le fii, amestecându-te cu ei, exemplu de bună purtare al vieții potrivit lui Hristos și de virtuți de orice fel și tăcând și grăind”⁵⁷.

Raidul devastator al piraților turci asupra Athosului din 1326 a condus la risipirea mai ales a isihăștilor care trăiau în afara zidurilor fortificate ale marilor mănăstiri. Atât grupul din jurul lui Grigorie Sinaitul, cât și cel din jurul lui Grigorie Palama se retrag în Tesalonic. De aici Grigorie Sinaitul și cu Calist își propun să plece spre Ierusalim și Sinai. Ajung însă doar până la Constantinopol, unde rămân în iarna 1326–1327 și după o scurtă vizită la Paroria (la granița dintre teritoriul bizantin și cel bulgar), în 1328 revin la Athos, stabilindu-se în jurul Marii Lavre⁵⁸, unde vor rămâne până în 1331/1334, după care Grigorie Sinaitul se va stabili definitiv la Paroria, unde va rămâne până la moartea sa pe 27 noiembrie 1346. Despărțindu-se de Grigorie Sinaitul, Isidor și Grigorie Palama rămân deci în 1326 în Tesalonic, unde timp de zece ani Isidor, deși simplu frate, a animat un cerc spiritual (*synagoge, hetairia*) format nu numai din monahi, ci și din mireni, nu doar bărbați, ci și femei, aparținând familiilor nobile cele mai de vază din oraș, cărora le propovăduia virtuțile ascetice evanghelice și rugăciunea lui Iisus⁵⁹. La insistențele prietenilor, Grigorie

⁵⁷ *Ibid.*, p. 353.

⁵⁸ Aici Grigorie Sinaitul va avea în jurul lui 1330 faimoasa convorbire cu un alt celebru isihast, Maxim Kavsokalivitul (inclusă în parafrază neogreacă în *Philokalia*, 1782, p. 1198–1201; traducere românească pr. prof. D. Stăniloae, *Filocalia* VIII, 1978, p. 541–545. „Viețile” Sfântului Maxim Kavsokalivitul în traducerea diac. Ioan I. Ică jr în volumul: *Sfântul Maxim Arzătorul de colibe isihast și văzător cu duhul din Sfântul Munte (cca 1280–1375)*, Deisis, Sibiu, 2004). Isihastului pustnic rătăcitor Maxim Grigorie Sinaitul i-a dat un sfat similar celui pe care i-l dăduse lui Isidor, îndemnându-l să renunțe la excentricitățile ascetice și să se socializeze spre folosul monahilor athoniți. A se vedea textul integral citat mai jos, nota 198.

⁵⁹ Ed. D. Tsamis, 1985, p. 354–358.

Palama acceptă hirotonia în preot, întrucât în 1326 împlinise vârsta canonică de 30 de ani.

Grigorie Palama la Veria

La scurt timp însă, însoțit de zece ucenici, se retrage timp de cinci ani lângă orașul macedonean Veria, într-un ținut populat de aromâni, ducând aici o viață de tip skitic, „clasică” pentru isihaști, la mijloc între eremitism și chinovialism: cinci zile de izolare în tăcere și rugăciune, iar sâmbătă și duminică adunare la biserică pentru Sfânta Liturghie, împărtășire și convorbiri duhovnicești⁶⁰. Aflând de moartea mamei, călugărită la Constantinopol, Grigorie pleacă în capitală, de unde se întoarce cu cele două surori pe care le va așeza în mănăstiri de maici din jurul Veriei. Între anii 1326–1331, în care a viețuit lângă Veria, Grigorie a avut o discuție în contradictoriu cu un monah ascet din zonă pe nume Iov, care susținea că rugăciunea isihastă ar fi o practică posibilă și recomandabilă doar pentru monahi. Sprijinit pe texte biblice și patristice, Grigorie Palama susținea, din contră, că trebuie să-i învățăm să se roage neîncetat (*1 Tes 5, 17*) și mai mult decât respiră (Grigorie Teologul) „nu numai pe monahi și pe cei din afara lumii, ci și pe bărbați, femei și copii, înțelepți și fără carte, pe toți deopotrivă”. Iov a recunoscut adevărul celor susținute de Grigorie Palama abia în urma unei angelofanii⁶¹.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 454.

⁶¹ *Ibid.*, p. 457–458. Într-o parafrază neogreacă episodul a fost inclus în finalul *Philokaliei*, 1782, p. 1202–1206; trad. românească pr. prof. D. Stăniloae în *Filocalia* VIII, 1978, p. 546–552. Pentru J. MEYENDORFF, isihasmul nu însemna pentru Grigorie Palama „promovarea unei metode de spiritualitate ezoterice menită numai unui număr limitat de aleși, deosebiți de masa credincioșilor, ci dorea să exprime pur și simplu intimitatea reală stabilită prin Întrupare între Dumnezeu și toți creștinii. Întreaga teologie a lui Palama nu e nimic altceva decât o prelucrare a acestei poziții fundamentale” (*Introduction...*, 1959, p. 28).

Din nou la Athos. Maturitatea duhovnicească

Din pricina incursiunilor sârbe în Macedonia, Grigorie Palama revine în 1331 la Athos, mai exact la sihăstria Sfântul Sava de lângă Marea Lavră, unde — cu excepția unui scurt interval de două luni în 1335, când a fost chemat egumen al mănăstirii Esfigmenu, pe care n-a reușit să o reformeze în sens isihast — va rămâne până în 1338. Aici va practica aceeași viață skitică ca și la Veria: cinci zile de retragere, urmate de revenire la Lavra pentru Liturghie sâmbăta, duminica și de marile sărbători. Acum, în jurul vârstei de 35 de ani, Grigorie Palama atinge maturitatea duhovnicească desăvârșită atât în asceză, cât și în contemplare, eveniment deschis de biograful Filotei în următorii termeni:

„Așadar, întrucât toată virtutea se divide în partea practică și cea contemplativă, despre care cei înțelepți în aceste lucruri spun că are drept bază și temelie partea practică, întrucât aceasta din urmă e mai ușoară și-i duce mai repede la sfârșit pe cei ce se sârguiesc în ea, iar partea contemplativă e mai grea și duce mai cu anevoie la sfârșit sau, ca să vorbim mai exact, nici nu are un sfârșit o dată pentru totdeauna — căci prin firea ei duce și unește în chip nemijlocit cu Dumnezeu mintea sfântă și curățită a bărbaților deiformi, unde pentru cei ce ajung acolo e o odihnă de orice altă contemplare dumnezeiască, dar Divinul e de nedepășit și infinit fiindcă nici mintea cea mai filozofică, mai în stare să depășească și să cerceteze toate nu are și nici nu va avea vreodată ceva mai înalt, întrucât, ca să vorbim potrivit marelui Dionisie, El este capătul ultim al tuturor celor ce pot fi dorite, în jurul căruia se mișcă în cerc pururea mințile cele mai înalte și dumnezeiești, unindu-se cu iluminările fără început și fără sfârșit ale Binelui și Frumosului⁶² —, deci întrucât lucrurile stau

⁶² Cf. DIONISIE AREOPAGITUL, *Despre numele divine* 4, 8.

așa, în ce privește partea practică dumnezeiescul Grigorie a fost văzut luptându-se și izbândind și înainte de renunțare[a la lume] și după ce a luat haina [monahală] și retragerea [din lume; anahoreza], întrucât încă de la începuturile ei era aproape desăvârșit și rivaliza nu fără noblețe cu cei mari și singuratici în acestea. Iar odată cu înaintarea timpului și ascezei, ce mai trebuie să spunem cât de mult i-a întrecut în toate pe cei ce se sârguiau în acestea și cum s-a arătat celor de aproape, și celor de departe exemplul minunat de simplitate și neatașare extremă, de post și smerenie și de tot felul de înfrânare, retragere, plâns și tăcere și de toate cele asemenea acestora? Fiindcă lucrul pe care și-l propunea și spre care se sârguia în chip deosebit era contemplarea și încă acea contemplare care e dincolo și înainte de toate, și pe care de Dumnezeu purtătorii [Părinți] obișnuiesc să o numească vedere a lui Dumnezeu, unire nemijlocită, luminare și îndumnezeire și altele asemănătoare acestora, și prin ea și împreună cu ea unii ca aceștia înaintează în chip frumos spre iubirea culminantă, spre asemănarea cu Dumnezeu și spre teologia cea mai înaltă și infailibilă prin rugăciune neînțetată, liniștirea [isihia] minții, smerenie și plâns”⁶³.

Între ucenicii pe care Grigorie Palama i-a făcut încă de pe când petrecea la Veria s-a numărat și viitorul său adversar, mai tânărul Grigorie Akindynos (1300–1348)⁶⁴. Născut în orașul macedonean Prilep, acesta făcuse temeinice studii umaniste mai întâi la Pelagonia, apoi la Tesalonic (cu Toma Magistros, Vryennios și, se pare, Varlaam din Calabria),

⁶³ Ed. D. Tsamis, 1985, p. 459–461. După care Filotei Kokkinos citează *in extenso* (p. 461–464) din *Antireticul VII contra lui Akindynos*, § 34–40, faimosul pasaj rezumativ al vieții isihaste reluat și în *Tratatele-epistolă către monahia Xenii* § 54–62 și *către Ioan și Teodor* § 14 și 17–22. A se vedea *infra* n. 164.

⁶⁴ Cf. sinteza lui J. NADAL CAÑELLAS, „Gregorio Akindinos”, în *La théologie byzantine II*, 2002, p. 189–256.

după care venise la Veria ca preceptor al unei familii bogate. Aici a devenit fiul duhovnicesc al lui Grigorie Palama, fapt recunoscut și afirmat în scris de amândoi⁶⁵. Akindynos l-a urmat pe Grigorie Palama și la Athos, când Palama s-a stabilit în 1331 la sihăstria Sfântul Sava. Palama a depus toate eforturile ca fratele Akindynos să fie primit la Marea Lavră recomandându-i să scrie un elogiu (*enkomion*) în cinstea Sfântului Atanasie, întemeietorul în 963 al Marii Lavre, discurs pierdut azi pe care acesta l-a rostit în fața adunării tuturor monahilor Lavrei. În ciuda elocinței lui Akindynos și a patronajului lui Palama, Akindynos n-a fost primit la Marea Lavră, ducându-se la schitul unde se găsea Calist, ucenicul lui Grigorie Sinaitul și viitorul patriarh ecumenic, care a intervenit pentru el să fie primit fie la Iviron, fie la Filoteu sau la Simonos Petras, dar și aici a fost respins „din gelozie poate față de talentele sale de umanist, cum a presupus atunci Calist, care preferă să explice aceste peripeții printr-o intervenție divină menită să ferească Athosul de ereziile lui Akindynos”⁶⁶. După circa un an de zile, la sfârșitul lui 1332, Akindynos s-a reîntors la Tesalonic (rămânând până în 1341 în strânse relații cu Palama și încercând să medieze conflictul izbucnit în 1336 între acesta și Varlaam din Calabria)⁶⁷. Grigorie Palama „are propria lui versiune pentru aventurile athonite nefericite ale lui

⁶⁵ Cf. MEYENDORFF, *Introduction...*, 1959, p. 62.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 61. Informațiile sunt date de Calist într-o omilie inedită la Duminica Ortodoxiei rostită de patriarh la Sfânta Sofia, pasajul respectiv fiind citat în original la nota 88.

⁶⁷ Din 1333 Akindynos s-a stabilit la Constantinopol, fiind tuns în monahism la mănăstirea Xerolofos, ocazie cu care a rostit un discurs azi pierdut în apărarea ctitorului acesteia, patriarhul ecumenic Atanasie I (1289–1293, 1303–1309). Între 1333–1334 a purtat o corespondență cu principesa bizantină Irina-Evloghia Chumnaina Palaiologhina (1291–1354/5), fostă ucenică a mitropolitului Teolipt al Filadelfiei (1250–1322); ed. A. C. HERO: *A Woman's Quest for Spiritual Guidance: The Correspondence of Princess Irene Eulogia Choumnaina Palaiologina*, Hellenic College Press, Brookline MA, 1986; trad. românească în: TEOLIPT AL FILADELFIEI, *Cuvinte duhovnicești, imne și scrisori*, Deisis, Sibiu, 2000, p. 347–380.

Akindynos: acesta din urmă ar fi venit la Sfântul Sava ca să practice rugăciunea curată, dar ar fi pretins după doar câteva zile că a contemplat nu numai lumina dumnezeiască, ci și o față omenească — probabil cea a lui Hristos — care i-a apărut din interiorul său. Palama sugerează că pentru a-l îndrepta și îndepărta de această vedenie demonică a încercat atunci să facă să fie primit în severa chinovie a Lavrei; această explicație îi permite să îndepărteze reproșul pe care i l-au făcut unii de a fi acordat odată lui Akindynos patronajul său⁶⁸.

Începutul activității literare

În al treilea an al șederii sale în sihăstria Sfântul Sava de lângă Marea Lavră, cu alte cuvinte în anii 1332–1333, Grigorie Palama, acum în vârstă de 36–37 de ani, are o nouă descoperire dumnezeiască în urma căreia începe să predice și să scrie. Iată cum descrie biograful său, Filotei, acest episod:

„Au trecut doi ani de când marele [Grigorie] locuia și se îndeletnicea cu aceste lucruri în zisa mănăstire [sihăstria Sfântul Sava de lângă Marea Lavră]. Iar în al treilea [1333], pe când stătea acolo singur după obicei și-și ținea mintea la Dumnezeu prin isihia și rugăciunea minții, i s-a părut că-i vine ca o umbră de somn dar care i-a arătat această vedenie. I s-a părut că ține în mâini un vas plin de lapte care începând dintr-o dată să țâșnească curgea în afară pe deasupra vasului; după care s-a prefăcut într-o clipită într-un vin foarte bun și înmiresmat care i se revărsa atât de îmbelșugat pe haine și pe mâini, încât erau îmbibate și pline de mireasma lui. «Și pe când mă delectam și bucuram mai mult, a

⁶⁸ MEYENDORFF, *Introduction...*, 1959, p. 62–63; cf. *Antireticul* VII, 16 *contra lui Akindynos*. Altundeva, Palama îl acuză pe Akindynos că e un *autopator monachos* (*Antireticul* II, 17) vrând să spună că Akindynos n-a rămas în ascultarea de părintele său duhovnicesc.

stat lângă mine un bărbat arătos și plin de lumină care mi-a zis: „De ce nu dai și celorlalți din această dumnezeiască băătură care țâșnește în chip atât de minunat, ci o lași să se reverse în zadar? Nu știi că ea este un dar al lui Dumnezeu și nu va înceta să țâșnească și să se dăruiască astfel?” Iar când eu am pus înaintea nepuțința mea de a o distribui și absența acum a unor oameni care să dorească unele ca acestea, acela mi-a zis: „Chiar dacă nu mai există cei care să o caute cu vrednicie, tu trebuie să-ți faci datoria și să nu încetezi să o distribui, cum ziceam, și să lași pe seama Stăpânului cererea ta. Căci negreșit știi bine și porunca și talantul și osânda robului trândav și care n-a făcut potrivit poruncii stăpânului.” După care acel bărbat strălucit a părut că se duce, iar eu scuturând umbra aceea ce somn, am șezut toată noaptea și cea mai mare parte din zi acolo învăluit în întregime în chip bogat de lumina dumnezeiască.» Acestea le-a spus minunatul Grigorie mai târziu prietenului și ucenicului său, sfântul Dorotei [Vlatis], când a început să alcătuiască acele minunate cuvinte despre dogmele dumnezeiești, socotind că acest lucru îl sugerează prefacerea acelei sfinte băături în vin: mutarea cuvântului de la cel etic și simplu, la cel dogmatic și care duce sus [anagogic].

Care a fost urmarea? Înțeleptul s-a supus acestor revelații dumnezeiești și deschizându-și gura minții odată cu cea simțită începe să împărtășească tuturor fără invidie Duhul care curgea de sus aducând cuvinte ale lui Dumnezeu, cuvinte pe care socot că nici unul dintre toți nu le-ar fi putut subscrie cu cuvântul său și să fi avut zece limbi și tot atâtea guri și mâni, cum se spune de unii, dacă n-ar fi fost el însuși și dumnezeieștile și sfintele lui cuvinte și volumele pe care ni le-a lăsat în chip frumos în locul lui și a mării gândiri și voci a lui. La care privind și ascultând cei ce locuiau atunci în sfântul Athos, mai cu seamă cei care odată cu timpul

aveau și un cuget cărunt și erau îndrăgostiți de frumoasa isihie și cele deopotrivă, și care socoteau că acela era un lucru dumnezeiesc și suprafiresc și erau uimiți peste măsură de comoara harului ascunsă în el, spunând tuturor în fiecare zi multe lucruri vrednice de cuvânt și de pomenire și adăugând în chip de confirmare și acel cuvânt al minunatului părinte Isaac care după ei i se potrivea lui înaintea tuturor altora: «Cine a văzut un om care să strălucească prin virtuțile lui, dar oamenilor să le apară simplu, care să fie luminos prin viață și înțelept în cunoaștere, dar smerit cu cugetul?», susținând că acesta și nu altul este cel zugrăvit de cuvântul aceluia mare părinte și căutat cu multă cercetare și greutate din pricina rarității unora ca aceștia.

Lăsându-se deci convins de acele dumnezeiești revelații și de Duhul Care locuia în el, înțeleptul Grigorie începe odată cu minunatul cuvânt prin limbă, de care vorbeam, să și scrie și să alcătuiască discursuri-tratate în chip minunat. Primul cuvânt compus de el a fost cel despre dumnezeiescul părinte Petru [Athonitul]; acesta a fost rod al acestui pământ și un locuitor al lui purtând numele mării și îngereștii sale petreceri și conduite aici. Al doilea după acesta a fost cel despre sfânta intrare în Templul Legii vechi și despre viața deiformă aici a Maicii lui Dumnezeu după ce a aflat că unii de pe atunci flecăreau îndrăznind să insulte cu limbă cutezătoare și neînvățată acele taine. La care s-au adăugat și multe alte demne cu adevărat de cuvânt și de sfântă pomenire⁶⁹.

Primele două scrieri ale lui Grigorie Palama sunt, așadar, două texte extrem de elaborate — cele mai retorice și calofile dintre toate operele sale —, reprezentând două elogii (*enkomia*) ale vieții isihaste întrupate, potrivit autorului lor,

⁶⁹ Ed. D. Tsamis, 1985, p. 466–468.

în figurile exemplare ale Sfântului Petru Athonitul și ale Fecioarei Maria. Așa cum scria părintele J. Meyendorff,

„în Bizanț elogiul public al unui sfânt era un exercițiu propus adeseori retorului debutant la sfârșitul studiilor. Tinerii umaniști ca Nicolae Cabasila [1319/23–1397]⁷⁰ au trecut și ei prin aceeași probă⁷¹. La Athos stilul exercițiului era diferit, dar metoda rămânea aceeași: pentru a câștiga dreptul de a învăța, se rostea un discurs de probă în fața adunării monahilor. Am văzut că Akindynos a căzut la această probă. Grigorie Palama a întârziat până spre 38 de ani angajarea pe calea învățăturii orale sau scrise dedicându-se mai întâi exclusiv rugăciunii și ascezei. Ajuns pe deplin matur, a publicat *Viața Sfântului Petru*, care a obținut elogiul contemporanilor (cf. *enkomion*-ul lui Filotei) și al primului editor (C. Janning)⁷². E sigur că alegerea sfântului nu este întâmplătoare: Sfântul Petru era și rămâne încă și azi patronul și modelul isihaiștilor athoniți care refuză să se conformeze regulii chinoviale aduse în secolul X de Sfântul Atanasie. Deși a trăit și el însuși multă vreme în obști — în Lavra, la Esfigmenu —, Palama preferă viața sihăstriilor ca Sfântul Sava și redactează *Viața Sfântului Petru* pentru a înviora la Athos idealul isihast. Acesta fusese și scopul urmărit de mo-

⁷⁰ Cf. recenta sinteză a lui Y. SPITERIS / C. G. CONTICELLO, „Nicola Cabasilas Chamaetos”, *La théologie byzantine II*, 2002, p. 315–395.

⁷¹ Aluzie la *Lauda Sfântului Dimitrie* (ed. Th. Ioannou, *Mnemeia hagiologika*, Veneția, 1884, p. 67–114), scrisă în urma unui concurs de oratorie sacră inițiat de „consulul filozofilor” din Constantinopol și mare hartofilax între 1351–1354. Când a ajuns cunoscut la Tesalonic, discursul lui Cabasila a provocat vii reacții împotriva autorului acuzat pentru faptul de a fi susținut că Sfântul Dimitrie e mai mare decât Sfântul Ioan Botezătorul (*ibid.*, p. 334, 347, 351).

⁷² *Acta Sanctorum Iunii*, vol. II (1698), 538–556, ediție reluată în *PG* 150, 996–1040. Iată cuvintele bollandistului C. Janning: „Nihil insolitum et inauditum, nihil ex variis consarcinatum, nihil alteri contrarium, nisi forte in numero per errorem tale quid reperiatur” (*PG* 150, 990).

nahul Nicolae, autorul primei *Vieți a Sfântului Petru* (ed. K. Lake). Spiritualitatea pe care dascălul isihast o descrie la Sfântul Petru e, așadar, cea pe care dorește să o vadă adoptată la Athos și *Viața* sa merită un loc privilegiat între operele sale didactice⁷³.

Vechea Viață a lui Petru Athonitul și contextul ei

În redactarea Cuvântării sale de laudă, Sfântul Grigorie Palama a prelucrat retoric prima *Viață a Sfântului Petru Athonitul* scrisă în secolul X de monahul Nicolae (BHG 1505). Transmisă de un număr de peste 30 de manuscrise, dintre care 9 din secolele XI–XV, ea a fost editată în 1909 de K. Lake⁷⁴ și studiată de St. Binon în 1939⁷⁵, iar exhaustiv de Denise Papachrysantou în 1979⁷⁶ și de Antonio Rigo în 1999⁷⁷.

După un prolog (§ 1) în care autorul *Vieții* arată că scrie viața lui Petru Athonitul spre folosul altora și din ascultare față de porunca părinților săi duhovnicești pentru a fi citită public în ziua prăznuirii lui, el citează în prima secțiune a *Vieții* (§ 2–7) un amplu fragment din *Viața și minunile Sfântului Nicolae* scrisă de Metodie, pe care-l consideră episcop al Patarei. Potrivit acestui pasaj, Petru a fost soldat (*scholarios*) din regimentul (*schola*) 5, luat prizonier de arabi și dus în captivitate la Samară (§ 2). În închisoare Petru se roagă Sfântului Nicolae care i se arată și îi reamintește că toate necazurile îi vin pentru că și-a uitat fâgăduința inițială de a se face monah (§ 3). Sfântul Nicolae i

⁷³ J. MEYENDORFF, *Introduction...*, 1959, p. 383.

⁷⁴ K. LAKE, *The Early Days of Monasticism on Mount Athos*, Oxford, 1909, p. 18–39 text; p. 8–17 introducere.

⁷⁵ ST. BINON, „La Vie de S. Pierre l’Athonite”, *Rivista di studi bizantini e neoellenici* 5 (1939), p. 41–53.

⁷⁶ D. PAPACHRYSAANTOU, „La Vie ancienne de St. Pierre l’Athonite. Date, composition et valeur historique”, *Analecta Bollandiana* 92 (1974), p. 19–61.

⁷⁷ *Alle origini dell’Athos. Vita di Pietro l’Athonita a cura di Antonio Rigo*, Ed. Qiqajon, Comunità di Bose, 1999: p. 5–47, introducere; p. 49–87, traducere; p. 95–105, bibliografie.

se arată apoi a doua oară și îi spune să ceară ajutorul unui al doilea mijlocitor puternic la Dumnezeu: dreptul Simeon (§ 4). Petru primește apoi a treia arătare a Sfântului Nicolae împreună cu dreptul Simeon înveșmântat ca mare preot iudeu (§ 5). Eliberat din captivitate de dreptul Simeon, Petru e condus de Sfântul Nicolae pe teritoriul bizantin (*Romania*) (§ 6), dar nu rămâne aici și pleacă spre Roma, unde Sfântul Nicolae îl prezintă papei care îl tunde monah (§ 7). Cu aceasta se încheie fragmentul din *Viața Sfântului Nicolae* care are în centru minunile acestuia față de Petru „scholarul”. În secțiunea a doua a *Vieții* (§ 8–22), Petru „scholarul” devine Petru Athonitul, inițiatorul vieții monahale pe Muntele Athos în varianta ei extremă, cea eremitică. Petru monahul părăsește Roma imbarcat pe o navă (§ 8). În cursul uneia din escale vindecă minunat niște săteni bolnavi (§ 9). Își reia călătoria pe mare, timp în care i se arată în vis Maica Domnului care îi descoperă locul său de asceză: Muntele Athos, cerut și primit moștenire de ea de la Fiul ei, munte căruia îi profetește sub ocrotirea ei viitor monahal strălucit (§ 10). Nava cu Petru ajunge în dreptul extremității peninsulei Athosului, dar e oprită miraculos din plutirea ei (§ 11). Petru debarcă și urcă străbătând locuri sălbatice așezându-se într-o peșteră (§ 11). După două săptămâni Satana îl atacă pentru prima dată luând chipul unui general înconjurat de armate, dar Petru cheamă numele Maicii Domnului și demonii dispar (§ 13). La al doilea atac, după 50 de zile, Satana ia chip de balaur și invadează peștera cu șerpi și alte fiare sălbatice, dar Petru le alungă cu semnul crucii și numele lui Dumnezeu și al Maicii Domnului (§ 14). Al treilea atac al lui Satana are loc după un an de zile, când pentru Petru singurătatea a devenit insuportabilă; Satana ia chipul unui slujitor al acestuia venit să-l convingă să renunțe la izolare și să se întoarcă acasă spre a fi de folos celor mulți; Petru invocă iarăși numele Maicii Domnului și diavolul dispare, iar el își reia isihia (§ 15). Al patrulea atac demonic are loc după șapte ani, când Petru ajunsese prin post, înfrânare și

rugăciune curată pe culmile smereniei, curăției și isihiei. Satana i se arată ca un înger de lumină, îl laudă pentru că i-a întrecut în desăvârșire pe Moise, Ilie și Daniel, și îi cere din nou să iasă în lume spre a fi de folos altora. Petru invocă iarăși numele Maicii Domnului care îi promite ajutorul de sus, întrucât diavolul a făcut să sece izvorul din vecinătatea peșterii (§ 16). Petru e acum hrănit de un înger care îi aduce mană din cer tot la 40 de zile, și așa rămâne în isihie timp de 53 de ani fără să vadă om, fără hrană și fără haine (§ 17). La trecerea acestui lung răstimp, Petru e descoperit gol și îmbrăcat doar în părul capului și al bărbii de către un vânător căruia îi dezvăluie cine este și îi cere să revină după un an de zile (§ 18). Reîntors, vânătorul îl găsește pe Petru mort, dar chiar și decedat acesta îl vindecă miraculos pe fratele vânătorului (§ 19). Trupul lui Petru e transportat apoi la „mănăstirea lui Clement”, iar de aici în biserica Fecioarei (Protaton) din capitala Athosului (Karyes) unde se țin adunările anuale ale monahilor (§ 20). Dar trupul lui Petru a furat de aici (§ 21). Secțiunea a doua a *Vieții* se încheie cu un scurt epilog în care autorul explică mobilul scrierii *Vieții* lui Petru: acela de a da monahilor care umblă după averi și slavă un exemplu al adevăratei vieți monahale (§ 22). Cea de-a treia și ultima secțiune (§ 23–25) a *Vieții* urmărește destinul trupului furat al lui Petru în Tracia, unde scoate o mie de demoni din sătenii care locuiau în Phokomis (§ 23), iar episcopul locului (nenumit) îl achiziționează de la cei ce l-au furat (§ 24) și îl aduce la episcopie în ciuda unei ultime încercări a lui Satana de a-l arde (§ 25). *Viața* se încheie cu un epilog semnificativ în care autorul face din nou apologia lui Petru ca model de imitat al vieții isihaste (*monologistos kai monotropos diagoge*) (§ 26).

Plecând de la prizonieratul lui Petru în Samară (§ 2) — care a fost capitală a califatului arab între 836–892 —, de la nerămânerea lui pe teritoriu bizantin și călătoria sa la Roma (§ 7) — pe care o atribuie iconoclasmului oficial la Constantinopol până în 843 — și de la menționarea „mănăstirii

lui Clement” (§ 20) — care și-a încetat existența în 980 când a fost dată de Vasile II Macedoneanul georgienilor, fiind de atunci cunoscută drept Iviron —, K. Lake a fixat data aproximativă a morții Sfântului Petru în jurul anului 890, iar cea a compunerii *Vieții* lui de către Nicolae un veac mai târziu, spre sfârșitul secolului X. D. Papachrysantou a precizat și mai mult această datare fixând-o între anii 970–980, respectiv după *Typikon*-ul athonit al lui Ioan I Tzimiskis din 971/2 care fixează obiceiul „adunărilor anuale” în Karyes (§ 20) și înainte de întemeierea în 980 de Vasile II a Ivironului. Nicolae, autorul *Vieții lui Petru*, e un monah athonit isihast care și-a scris lucrarea în contextul agitat al controverselor iscate la Athos de apariția odată cu Sfântul Atanasie Athonitul (cca 925/930–1001)⁷⁸ a marilor chinovii pe Munte. Născut la Trapezunt cu numele de Avramios, Sfântul Atanasie venise pentru studii la Constantinopol unde a și fost o vreme profesor. Atras de viața ascetică, a devenit în 952 monah cu numele Atanasie pe Muntele Kymnias din Bithynia, în lavra Sfântului Mihail Maleinos (894–961)⁷⁹ — care era frate al soției lui Bardas Phokas, tatăl viitorului împărat Nichifor Phokas —, unde a stat timp de cinci ani. În 958 s-a stabilit incognito la Athos unde a locuit în diverse locuri. În 961 vine chemat de Nichifor Phokas în Creta recucerită de la arabi de către acesta, care în schimb a oferit importante fonduri, cu care în 962–963 se construiesc primele chilii, trapeza și biserica viitoarei Mari Lavre. În 963 Nichifor Phokas devine împărat și dă mai mult hrisoave prin care Lavra devenea chinovie imperială, i se garantează independența și se asigurau fonduri pentru întreținerea a 80 de monahi care viețuiau după o regulă asemănătoare celeia a Sfântului Teodor Studitul († 826). Apariția mării

⁷⁸ *Viața* editată de L. Petit, *Analecta Bollandiana* 25 (1906), p. 5–89. Ambele variante ale *Vieții* editate de J. Noret: *Vitae duae antiquae Sancti Athanasi Athonitae* (Corpus Christianorum, Series Graeca 9), Turnhout, 1982.

⁷⁹ *Viața* editată de L. Petit, *Revue de l'Orient chrétien* 7 (1902).

chinovii a Lavrei cu fermă, vie și comerț înfloritor a adus cu sine o schimbare dramatică în regimul de viață monahală athonit, generând opoziția bătrânilor care l-au denunțat pe Atanasie la Constantinopol. S-a ajuns la o anchetă, dar procesul s-a terminat printr-o victorie categorică a chinoviților asupra eremiților, întrucât Atanasie a obținut în 971–972 de la Ioan I Tzimiskis dublarea fondurilor pentru Marea Lavră spre a putea susține 120 de monahi. În 978 el va obține de la Vasile II fonduri pentru 500 de monahi (iar hrisovul din 1045 al lui Constantin IX Monomahul acorda Lavrei fonduri pentru nu mai puțin de 700 de monahi!). Opoziția a continuat ajungându-se chiar la tentative de asasinat la adresa Sfântului Atanasie și la alte forme de protest care au continuat până la moartea pe 5 iulie 1001 a Sfântului Atanasie Athonitul strivit de prăbușirea unui zid în cadrul lucrărilor de reclădire a bisericii Lavrei pentru a putea adăposti marea sa obște.

Acesta a fost fundalul istoric pe care a scris *Viața Sfântului Petru* monahul athonit Nicolae. Scopul său nu era unul istoric, biografic, ci mai degrabă unul polemic: acela de a oferi un argument hagiografic decisiv eremiților athoniți în conflictul lor cu chinoviții descriind viața exemplară a figurii fondatoare a Athosului: pustnicul isihast Petru de la mijlocul secolului IX, despre care se știau doar puține lucruri: că viețuise în asceză, isihie și contemplare ani mulți ca pustnic ascuns în peșterile Muntelui Athos ca Ilie pe Carmel și că după ați mulți ani moaștele lui regăsite făceau minuni. Aceste elemente principale se regăsesc în cel mai vechi text despre Petru Athonitul: canonul imnografic compus de Iosif Imnograficul († 886)⁸⁰. Din acest document aflăm doar puține lucruri sigure; și anume că în prima jumătate a secolului IX, când, ca urmare a ocupării Asiei Mici

⁸⁰ Descoperit și editat după două manuscrise savaite din secolele X și XII de D. PAPACHRYSAANTHOU, „L'office ancien de Pierre l'Athonite”, *Analecta Bollandiana* 88 (1970), p. 27–41.

de arabi, s-au stabilit la Athos primele colonii de monahi⁸¹, trăia aici un pustnic pe nume Petru, ale cărui moaște regăsite miraculos după moartea sa primeau un cult la Athos și în regiunile limitrofe. Memoria pustnicului Petru Athonitul era încă vie la Athos la mijlocul secolului IX când, în contextul opoziției sihaștrilor față de introducerea „inovației” chinovialismului la Athos, liderii acestui grup i-au poruncit monahului Nicolae să-i redacteze *Viața* ca manifest al anahoretismului originar al monahismului athonit și tip ideal al ascetismului aghiorit. Pentru perioada athonită Nicolae dispunea de canonul lui Iosif și tradiții orale. Pentru a completa lacuna începuturilor vieții lui Petru Athonitul și a-i da un trecut lumesc, Nicolae a făcut apel la episodul minunilor postume ale Sfântului Nicolae cu Petru Scholarul (Soldatul)⁸² eliberat din captivitatea arabă. Spre a explica

⁸¹ Prima atestare a vieții monahale la Athos aparține cronicarului bizantin Genesisios (ed. 1978, p. 58) care în relatarea triumfului Ortodoxiei asupra iconoclasmului din martie 843 spune că la festivitățile din Constantinopol au venit monahi de pe Munții Olymp și Kymnias din Bithynia, precum și de pe Munții Ida și Athos. Cea de-a doua e *Viața Sfântului Eftimie cel Nou* (823–898), § 14, ed. L. PETIT, *Revue de l'Orient chrétien* 8 (1903), p. 180, care ni-l arată pe Eftimie originar din Galatia petrecând 15 ani pe Olympul Bithyniei și stabilindu-se în 859 pentru trei ani la Athos, venind apoi lângă Tesalonic, și iarăși retrăgându-se între 883–895 pentru 15 ani pe coasta de est a Athosului.

⁸² Cf. G. ANRICH, *Hagios Nikolaos. Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche*, vol. I, Leipzig, 1913, p. 174–181; cf. discuția din vol. II, 1917, p. 293–295, 403–405. Anrich, urmat de Papachrysanthou, consideră identificarea celor doi Petru — Scholarul și Athonitul — gratuită și bazată pe o simplă omonimie. Anrich arată că o versiune prescurtată a minunilor Sfântului Nicolae, așa-numita *Via acephala*, oferă trei elemente inedite: la eliberarea din Samará, Sfântul Nicolae îi dă lui Petru trei pâini de drum; papa care îl tunde monah pe Petru este Nicolae I (858–867), iar finalul episodului sună: „Iar după ce a fost tuns, omul și-a petrecut restul vieții ca ascet la Muntele Athos”. Iar PAPACHRYSANTHOU editează o altă prelucrare a episodului soldatului prizonier la arabi și eliberat miraculos (în care apar cele trei elemente), și în care Petru e strateg al Capadociei și e făcut prizonier de pavlicieni care îl predau arabilor („La Vie...”, 1974, p. 54–61: Thagma de duce Cappadocio) aluzie la cazul ducelui Constantin Krateros. De aici Papachrysanthou trage concluzia (p. 31) că la mijlocul secolului IX exista deja o tradiție care îi identifica pe cei doi Petru: Athonitul, căruia nu

absența stânjenitoare a moaștelor, Nicolae a putut face apel la existența unui cult local al unui sfânt din Tracia, un alt omonim Petru *Tracul* despre care informațiile sunt foarte vagi⁸³. *Viața* scrisă de Nicolae apare astfel drept combinarea a cel puțin două (sau trei) tradiții diferite, fiecare legate de un sfânt cu numele Petru: soldatul și pustnicul (și tracul). Diferența între cele două tradiții e evidentă și din faptul că dacă în prima parte patronul și protectorul lui Petru soldatul e Sfântul Nicolae, în cea de-a doua protecția prin excelență a lui Petru pustnicul athonit este Maica Domnului. Petru Athonitul e descris potrivit tipului hagiografic al „eremitului gol”⁸⁴ și acoperit doar cu părul capului său, al cărui prototip exemplar e Sfântul pustnic egiptean Onufrie din secolul IV⁸⁵. D. Papachrysanthou⁸⁶ crede că aportul personal al lui Nicolae a stat în insistența pe rolul protector special al Maicii Domnului atât asupra lui Petru, cât și a Athosului întreg care apare aici pentru prima dată drept moștenire cerută și promisă de Fecioara Maria de la Hristos. „Profeția” Maicii Domnului din § 10 va cunoaște un destin extraordinar fiind copiată și reprodusă aparte (BHG 1505e) în multe manuscrise, devenind parte integrantă a tradiției⁸⁷ și vieții athonite până astăzi. Sfântul

i se cunoșteau originile, și *Scholarios* (Soldatul), căruia nu i cunoștea restul vieții de după eliberarea miraculoasă din captivitatea arabă.

⁸³ Cf. PAPACHRYSANTHOU, „La Vie...”, 1974, p. 40; A. RIGO, *Alle origini...*, 1999, p. 13 și 16.

⁸⁴ Cf. C. A. WILLIAMS, *Oriental Affinities of the Legend of the Hairy Anachorete*, Urbana, 1926, și recenziia critică a lui P. PEETERS, *Analecta Bollandiana* 47 (1929), p. 138–141.

⁸⁵ *Viața* greacă (BHG 1378) în *Acta Sanctorum Iunii*, vol. II, 1698, p. 527–533 și *Menologii anonimi byzantini saeculi X quae supersunt* (ed. V. Latyšev), vol. II, Petropoli, 1911, p. 4–46; *enkomion*-ul retoric bizantin scris de Nicolae Sinaitul în secolul XI a fost editat recent de F. HALKIN în *Rivista di studi bizantini e neoellenici* 24 (1987), p. 7–27, și P. PASCHOS în *Theologia* 61 (1990), p. 817–858.

⁸⁶ „La Vie...”, 1974, p. 42.

⁸⁷ Cf. *Viața Sfântului Maxim Kavsokalivitul* scrisă de TEOFAN (§ 8); ed. Halkin-Kurilas, *Analecta Bollandiana* 54, 1936, p. 75; trad. românească citată, 2004, p. 24–27. „Profeția” Maicii Domnului stă la baza și a tradițiilor legendare despre originile Athosului, așa-numitele *Ta Patria tou Athonos*

Petru respinge atacurile demonilor invocând mereu „dulcele și doritul de noi nume al Maicii Domnului” (§ 13, 14, 15, 16) și se roagă cu cuvintele: „Maica Domnului, ajută-l pe robul tău” (§ 13). Așa cum remarcă Antonio Rigo:

„Existența unei «rugăciuni a Maicii Domnului» alături de mai celebra rugăciune a lui Iisus e atestată pentru epoca bizantină de numeroase note conservate în codice și de cuvintele lui Maxim Kavsokalivitul”⁸⁸.

Nicolae scrie deci *Viața lui Petru Athonitul* într-un context conflictual și într-un sens polemic. El protestează implicit împotriva monahismului chinovial, economic și misionar (ultima ispită pe care o depășește Petru e tocmai aceea de a renunța la izolare și de a se stabili într-o mănăstire pentru a fi de folos multora, § 16) și își mustră contemporanii pentru a fi uitat care e „adevărata” viață monahală: cea radical eremitică, strict contemplativă și isihastă, angelică și asocială, exemplificată de ascetismul extrem al lui Petru. „Cu siguranță foarte diferit de ascetul care a fost, Petru, așa cum e zăgrăvit în *Viața* [scrisă de Petru], a devenit foarte repede și a rămas toată perioada bizantină ascetul-tip al Sfântului Munte, modelul cu care tindea să se asemene orice monah anahoret”⁸⁹.

(BHG 1054vw) (ed. S. Lampros, *Neos Hellenomnemon* 9, 1912, p. 116–161, 209–244) atestate începând din secolul XV și unde, după înălțare, Maica Domnului a venit la Athos rostind cuvintele: „Acest munte mi-a fost dat moștenire de Fiul și Dumnezeuul meu” și a înălțat următoarea rugăciune: „Fiule și Dumnezeuul meu, binecuvântează locul acesta și revarsă-Ți mila Ta peste muntele acesta și locuitorii lui până la sfârșitul lumii pentru Tine și pentru numele meu. Fă ca doar cu puțină osteneală să li se ierte păcatele și mântuiește-i de osânda veșnică. Uplete-i de tot binele în veacul de acum și în cel viitor, slăvește acest loc mai presus de oricare altul și întinde aici sălașurile lor de la un cap la altul, de la miazănoapte la miazăzi, și izbăvește-l de orice atac al văzuților și nevăzuților vrăjmași” (p. 125, *apud* RIGO, *Alle origini...*, 1999, p. 37–39).

⁸⁸ *Alle origini...*, 1999, p. 18, nota 27. Cf. *Viața Sfântul Maxim Kavsokalivitul* scrisă de TEOFAN, § 15; trad. românească, 2004, p. 41.

⁸⁹ PAPACHRYSANTHOU, „La Vie...”, 1974, p. 54. Cf. RIGO, *Alle origini...*, 1999, p. 46–47: „Biografia reală a sfântului ne rămâne de fapt necunoscută (și n-ar putea fi altfel pentru un pustnic care a trăit ascuns cea mai mare

Triumful chinovialismului la Athos a dus inevitabil și la un declin al cultului Sfântului Petru Athonitul. Cele mai vechi manuscrise ale *Vieții* scrise de Nicolae sunt athonite și au fost copiate în secolul XI. Ele arată că prăznuirea Sfântului Petru Athonitul se făcea pe 13 iunie. Prima inse-rare a numelui său într-o recenzie copiată a Sinaxarului constantinopolitan atestă însă că sărbătorirea sa se mutase pe 12 iunie, dată la care să făcea prăznuirea Sfântului Onufrie. Athoniții făcuseră în mod spontan asocierea liturgică, ulterioară și iconografică, între cele două figuri exemplare ale eremitismului nud extrem. Și Onufrie era un ascet gol cu părul lung care trăise, în secolele IV–V, șase decenii în izolare totală în deșertul interior al Egiptului fiind hrănit de un înger care îi aducea în fiecare duminică Sfânta Cuminecătură, și care a fost descoperit, iar după un an îngropat de biograful său, Pafnutie. Cultul Sfântului Petru Athonitul a renăscut odată cu renașterea isihastă la Athos în secolele XIII–XIV, de când datează și cele mai multe manuscrise ale *Vieții* scrise de Nicolae. Un manuscris conținând scrieri de Nil, Evagrie, Maxim etc. (*Paris. Coisl. 109*, secolele XIII–XIV) atestă pe terenul Marii Lavre o mică sihăstrie cu numele Sfântului Petru. *Viața Sfântului Maxim Kavsokalivitul* (1280–1375) scrisă de Teofan arată că, ajuns la Marea Lavră, lui Maxim i s-au dat să recitească *Viețile* celor două figuri fondatoare ale Athosului: atât a lui Atanasie, cât și a lui Petru, iar Maxim „laudă și admiră atât isihia unuia, cât și comunitarismul celuilalt”⁹⁰; mai încolo Maxim însuși e comparat cu cei doi ctitori ai Athosului⁹¹. Iar Nifon, primul biograf al Sfântului Maxim Kavsokalivitul, îl prezintă pe

parte a vieții lui). Știrile de care dispunem despre Petru ne oferă imaginea unui râu carstic care iese ici și acolo la suprafață, dar cel mai adeseori curge sub pământ. Pustnicii Athosului, care s-au inspirat și se inspiră din modelul lui Petru, nu lasă în mod evident urme detectabile pentru istoric, ca și sfântul lor patron, «comoara ascunsă» în munți, în peșterile și crăpăturile pământului.”

⁹⁰ § 6; trad. românească, Deisis, 2004, p. 21.

⁹¹ § 11; p. 34.

acesta drept un al doilea Onufrie și Petru⁹². Acum apare și primul portret al Sfântului Petru Athonitul pe o frescă pictată de celebrul Manuil Panselinos pe pereții bisericii Protaton din Karyes (unde s-ar fi găsit la origine și mormântul sfântului) restaurată în 1290 și unde Petru apare între Onufrie, Atanasie Athonitul și Pavel de la Xiropotamu. Alte reprezentări apar pe pereții bisericii Sfântul Nicolae Orphanos din Tesalonic, la origine paraclis al unei mănăstiri dispărute, sau în pictura sârbă de la Studenica, Matejić sau Cozia.

Petru Athonitul — prototip al isihasmului pentru pustnici

Noua înflorire a cultului Sfântului Petru Athonitul la începutul secolului XIV e atestată și de așa-zisa lui *Viață* scrisă de Grigorie Palama, de fapt un *Cuvânt* (*Logos* — Discurs/tratat) *despre viața minunată și deopotrivă cu îngerii a cuviosului și de Dumnezeu purtătorului nostru Părintelui Petru care s-a nevoit ca ascet în Sfântul Munte Athos*⁹³. Aceasta n-a primit o atenție deosebită din partea cercetătorilor, singurul care i-a dedicat un excelent studiu critic fiind Antonio Rigo⁹⁴. Profesorul venețian arată și el că în realitate textul reprezintă un exercițiu de retorică, un elogiu rostit în fața unui auditoriu monahal (§ 3), probabil de la Marea Lavră, pe 12 iunie 1332 (sau 1333) cu ocazia prăznuirii memoriei liturgice a Sfântului Petru Athonitul. Grigorie Palama urmează întru totul *Viața* anterioară scrisă de Nicolae monahul pe care se bazează, dar din care elimină rarele indicații cronologice și geografice, transformând-o într-un elogiu al vieții anahoretic-isihaste („adevărata filozofie”, § 52). Originalitatea lui Grigorie Palama stă în prolog

⁹² § 2; p. 82.

⁹³ Ediție critică de P. Christou: *Gregoriou tou Palama Syngrammata V*, 1992, p. 161–191.

⁹⁴ A. RIGO, „La Vita di Pietro Athonita (BHG 1506) scritta da Gregorio Palamas”, *Rivista di studi bizantini e neoellenici* 32 (1995), p. 177–190.

(§ 1–6), în epilog (§ 50–52) și în cele două pasaje (§ 17–20 și 39) care descriu experiența și practica isihastă.

Ieromonahul Grigorie Palama își începe discursul despre Sfântul Petru Athonitul subliniind obligația morală ce revine athoniților de a-i elogia nu doar pe sfinții care au făcut lucruri memorabile în celelalte părți ale pământului, ci mai ales pe sfinții de acasă, de la Athos, și în primul rând pe întâiul sfânt care a triumfat asupra lui Satana în Muntele Athos aruncând aici sămânța vieții duhovnicești (§ 1). Deși nu poate spune toate și nu îi este ușor, nu are voie să tacă (§ 2). Întrucât e vorba de o datorie comună, cere sprijinul rugăciunilor auditoriului său monahal pentru a duce la bun sfârșit această sarcină (§ 3). Obligația e cu atât mai constrângătoare cu cât adevărata patrie a lui Petru e de fapt Athosul, locul virtuților și sfințirii lui, întrucât timpul a șters pe drept cuvânt memoria patriei, părinților și copilăriei lui (§ 4). Dacă în Atena antică, după doar trei ani de ședere, toți străinii ce se stabileau aici puteau numi orașul drept patrie, cu atât mai mult se poate face acest lucru cu Athosul în cazul lui Petru care s-a nevoit aici 53 de ani și s-a întâlnit aici cu Dumnezeu, făcând din Athos un munte care oferă patria de sus (§ 5). După acest prolog, Palama re-vestește retoric prizonieratul lui Petru (§ 6), arătările Sfântului Nicolae (§ 7) și eliberarea miraculoasă a lui Petru de către dreptul Simeon (§ 8). Eliberat, Petru imită exemplul Apostolului Pavel care după convertire și-a închinat întreaga viață lui Hristos (§ 9). Ajuns la Roma, Petru e tuns în monahism de papă, și se îmbarcă apoi pe o corabie care îl ducea prin Creta spre Asia (§ 10). Pe drum i se arată Maica Domnului care îl trimite la Athos și rostește faimoasa profeție despre Athos ca moștenire a ei și refugiu al monahilor făgăduind că va fi până la sfârșit aliata, învățătoarea și hrănitoarea athoniților (§ 11–12). După o escală în Creta unde vindecă printr-o minune o familie bolnavă (§ 13–14), corabia pe care se afla Petru e oprită miraculos în apele Athosului (§ 15–16). Nou Moise, Petru după ce a oprit apele mării

urcă pe Athos ca pe un nou Sinai și își începe viața de pustnic isihast. Împinge asceza la extrem hrănindu-se doar cu ierburi, trăind gol în frig și arșiță, topindu-și astfel trupul și eliberându-și sufletul pentru isihie, prin care mintea/inteligența (*nous*) îi devine un vas ales, iar inima un vehicul dumnezeiesc și un alt cer în care locuia Dumnezeu. Ce este însă isihia? În esența ei, rezumă Sfântul Grigorie Palama, isihia e întoarcerea minții/inteligenței și a puterilor ei spre ea însăși și activarea potrivit ființei sale și potrivit lui Dumnezeu (§ 17). Această definiție concentrată este explicată în următoarele paragrafe (§ 18–20) care alcătuiesc miezul mistic al scrierii. Ridicându-se din tot ce e sensibil și din tumultul lucrurilor exterioare, mintea/inteligența observă starea diformă a omului interior și îi spală masca hidoasă depusă peste ea. Nemaifiind împrăștiată, are acum pace și liniște. Și așa rămâne în ea însăși înțelegându-se pe sine și prin sine pe Dumnezeu, Cauza și Modelul ei divin. Depășindu-și natura proprie, mintea/inteligența e îndumnezeită astfel prin participare și înaintează în Dumnezeu, cu condiția să se înconjoare din toate părțile cu un zid care să oprească orice intrare a lui Satana (§ 18). Câștigând nepătimirea și întorcându-se spre sine, mintea/inteligența scoate din ea tot ce a dobândit ulterior: și rele, și bune, depășind prin iubire nu numai dualitatea lucrurilor materiale (materie-formă), ci și înțelesurile simple ale realităților spirituale. Iubind pe Dumnezeu și iubită de Dumnezeu, mintea/inteligența se înfățișează lui Dumnezeu surdă și mută (*Ps* 87, 14) fiind modelată și transformată cu totul de harul de sus (§ 19). Astfel transformată, mintea/inteligența transmite și trupului frumusețile dumnezeiești și harismele duhovnicești: nepătimirea, viața deiformă, facerea de minuni, străvederea, profeția, cunoașterea în lumina dumnezeiască a rațiunilor celor ce sunt ca niște atomi într-o rază de lumină. Toate acestea sunt însă secundare, scopul principal al isihastului nefiind dobândirea mulțimii harismelor, ci realizarea prin vederea luminii dumnezeiești a acordului (asemănării)

minții/inteligenței cu Prototipul ei divin și restaurarea frumuseții ei origine și simple (§ 20). La vederea lui Dumnezeu însă, arată Grigorie Palama, mintea isihastă a lui Petru a ajuns nu numai în vis — activând spiritul imaginativ (*pneuma phantastikon*) care e vehiculul psihic al minții —, ci în mod real, prin intermediul strălucirii imateriale a luminii dumnezeiești care alungă nu doar întunericul, dar și orice iluzii și imaginații din suflet, oferind percepția spirituală reală a realităților divine supranaturale (§ 21).

Paragrafele isihaste 17–20 sunt extrem de importante, ele reprezentând prima schiță a vieții isihaste făcută de Sfântul Grigorie Palama, pe care o va relua și amplifica ulterior în alte câteva opere din deceniul următor (*Antireticul VII împotriva lui Akindynos* și *Epistolele-tratate către Xenii și către Ioan și Teodor* din anii 1343–1347), fiind citată *in extenso* și de biograful Filotei în *enkomion*-ul biografic pentru a caracteriza profilul spiritual al eroului său.

Culmile vieții mistice atinse de Petru, prin care acesta rivaliza cu îngerii, au provocat inevitabil invidia lui Satana, care l-a atacat în patru rânduri. Luând proteic forma unui general (§ 22), a unui balaur (§ 23), a unui fost slujitor (§ 25–29) și a unui înger de lumină (§ 30–33), diavolul a încercat toate mijloacele ca să-l scoată pe Petru din „raiul isihiei” (§ 28) și din asprimea eremitismului aducându-l în viața împrăștiată din lume: mai întâi prin frică, apoi prin falsa compasiune socială față de semenii („discursul social” din § 26–27) și, în fine, făcându-i elogiul unei desăvârșiri realizate (§ 32). Petru rezistă la toate aceste tentații chemând numele Maicii Domnului (§ 28) și prin smerenie deplină (§ 33), menținându-se astfel pe culmile liniștite ale virtuților și harurilor dumnezeiești (§ 34). Timp de 46 de ani Petru e hrănit miraculos de un înger (nu de un corb ca Ilie), ducând astfel o existență paradiziacă, dincolo de griji și probleme și veselindu-se fără imaginații de vederea lui Dumnezeu cu mintea (§ 35). După 46 de ani, Petru e descoperit de un vânător (§ 36–37) care îi cere să rămână îm-

preună cu el. Petru refuză întrucât acesta era căsătorit și avea nevastă, copii și averi, și îi cere să revină la el după un an, timp în care îi indică un program de viață duhovnicească isihastă adecvată existenței în lume. În acest program putem citi esența apostolatului isihast întreprins între 1325–1335 de Isidor Buchir la Tesalonic. Vânătorul e îndemnat astfel să ducă o viață de sărăcie și caritate și să poarte grijă de sine lepădându-se de plăceri și griji, păzind în inimă prin rugăciune aducerea-aminte de Dumnezeu [*mneme Theou*] și meditănd la Numele Lui, precum și citind cărțile și cuvintele dumnezeiești (§ 39). Revenit după un an, vânătorul îl găsește pe Petru mort (§ 40), dar cu toate acestea fratele demonizat al vânătorului e tămăduit miraculos (§ 41–43). Trupul lui Petru e dus apoi într-o mănăstire athonită de pe coasta nord-estică a peninsulei, în dreptul căreia corabia s-a oprit neputându-și continua plutirea (§ 44). De aici, trupul e furat și dus în Tracia (§ 45), unde îi vindecă pe sătenii demonizați de Photokomi (§ 46–47), care îi cumpără trupul, ce devine astfel izvor de vindecări, construind pentru el o biserică (§ 48–49). În epilog, Grigorie Palama arată că Petru este preamărit și laudat în cer de îngeri și de creștini în tot pământul (atât în Tracia, cât și la Athos); participând la atotprezența divină, Petru e în același timp în cer și pe pământ (§ 50). Prin retragere și moarte pentru lume, el a dobândit cerul și viața harului, prin ascundere a ajuns să fie pe buzele tuturor ca o vistierie a virtuților, învățător, binefăcător și ajutor al tuturor (§ 51), ca leac pentru orice fel de vindecare și exemplu al „filozofiei adevărate”, tema acestui discurs, pentru care toți trebuie să-L laude pe Dumnezeu în Treime Care l-a preamărit (§ 52).

Fecioara Maria — prototip biblic al vieții isihaste

A doua scriere a Sfântului Grigorie Palama redactată tot la Athos, la puțin timp după *Cuvântul/tratatul despre viața minunată și deopotrivă cu îngerii a cuviosului și de Dumnezeu purtătorului nostru Părintelui Petru*, cu alte cuvinte

între anii 1333–1335, a fost, potrivit biografului Filotei, *Cuvântul/tratatul despre intrarea în Sfânta Sfintelor și despre viața deiformă aici a Atotpreacuratei Stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoarei și Pururea-fecioarei Maria*. Transmis în manuscrise și separat, el a fost inclus și în toate manuscrisele ce cuprind colecția omiliilor Sfântului Grigorie Palama unde apare drept *Omilia 53*⁹⁵. Ținut inițial ca discurs la Marea Lavră în jurul anului 1334, *Logosul* la Intrarea în biserică a Fecioarei Maria a fost amplificat și transformat în tratatul actual de Sfântul Grigorie Palama în 1341, în mănăstirea în care a stat la Constantinopol⁹⁶. Așa cum arată părintele J. Meyendorff,

„tema n-a fost aleasă la întâmplare. Filotei semnalează faptul că unii «îndrăzneau să defaime aceste taine». Despre ce anume este vorba? E greu de spus cu precizie. Să semnalăm însă faptul că Nichifor Gregoras, care avea să devină mai târziu lider al partidei antipalamate, afirma caracterul legendar al relatărilor privitoare la intrarea Fecioarei în Sfânta Sfintelor și pentru aceasta a făcut obiectul unei excomunicări pronunțate de mitropolitul Filotei al Selymbriei⁹⁷; el se opunea

⁹⁵ Ediția princeps de S. Oikonomou: *Gregoriou archiepiskopou Thessalonikes tou Palama Homelias XXII*, Atena, 1861, p. 131–180, reluată cu traducere neogreacă de prof. P. Christou în seria: *Gregoriou tou Palama Apanta ta erga 11: Homelias 43–63* (Ellenes Pateres tes Ekklesias 79), Thessaloniki, 1986, p. 260–346.

⁹⁶ P. CHRISTOU, *Apanta ta erga 11*, 1986, p. 14.

⁹⁷ „Gregoras și cei ce gândesc spun și apără cele ale lui cu privire la celelalte dogme dumnezeiești, dar și cu privire la preacurata Mamă a lui Dumnezeu, spunând că n-a intrat în Sfânta Sfintelor, în care intra o dată pe an doar arhierul, să fie anatema!” (F. MIKLOSICH / J. MÜLLER, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani 1315–1402*, vol. II, p. 490 (nr. 239 sine anno). J. DARROUZÈS, *Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. 1, fasc. V: *de 1310 à 1376*, Paris, 1976, nr. 2515, datează acest act în intervalul 1365–1367, cu probabilitate în mai 1366. Faptul e cu atât mai remarcabil cu cât avem de-a face cu o condamnare postumă, Gregoras fiind mort din 1361! Cf. și MARIA CH. VAKALOPOULOS, *Philotheos Selybriasis. Bios kai syngraphiko ergo*. Didaktorike diatribe, Atena, 1992, p. 61–62. Acest Filotei a trăit între anii 1325/1330 și 1390, fiind mitropolit palamit al

sărbătorii înseși, despre care spune că nu era prăznuită decât de paznicii care îl țineau sub arest (*Istoria bizantine* XXIV, 3). Discursul lui Palama nu încearcă să dovedească caracterul istoric al cutărei sau cutărei relatări despre acest eveniment, ci constituie o lungă mărturisire de evlavie și credință, care dă sărbătorii o interpretare extrem de asemănătoare celei date de Grigorie al Nyssei urcușului lui Moise pe Sinai, faptele nefiind decât expresia urcușului mistic al sufletului spre Dumnezeu⁹⁸.

Părintele Meyendorff pare a nu cunoaște faptul că Gregoras e autorul unui *Cuvânt despre Preasfânta Născătoare de Dumnezeu care tratează atât despre nașterea, cât și despre intrarea și hrănirea ei în Sfânta Sfințelor*⁹⁹, despre care H.-V. Beyer, editorul primei sale serii de Antiretice împotriva lui Palama, scrie:

„În textul cuvântării locul din Templu în care a intrat Maria, care abia împlinise trei ani, e descris ca fiind «în jurul cortului celui mai interior numit Sfânta Sfințelor, loc consacrat fecioarelor până la împlinirea vârstei de doisprezece ani». În continuare Gregoras vorbește de intrarea Fecioarei «la» (*pros*), nu «în» (*eis*) Sfânta Sfințelor, ca un episod pe care «evangheliștii îl trec sub tăcere», și încheie astfel: «Ceea ce urmează mi se pare obscur și enigmatic și cuvântul meu amuțeste»¹⁰⁰.

Selymbriei din 1362 până la moarte. E autorul unui interesant „dialog” istorico-dogmatic în stil platonice împotriva antipalamișilor (editat aici p. 179–295).

⁹⁸ J. MEYENDORFF, *Introduction...*, 1959, p. 391.

⁹⁹ Ed. de F. SCHMITT în *Izvestia russkogo arheologiceskogo Instituta v Konstantinopole* 11 (1906), p. 280–294 și recent critic de P. L. LEONE: „Nicephori Gregorae de SS. Deiparae Nativitate, praesentatione atque educatione oratio”, în *Quaderni Catanesi di cultura classica e medievale* 3 (1995), p. 1–31. Mulțumesc părintelui Nicolae Florea (Paris) pentru amabilitatea de a-mi fi procurat o copie a acestei recente ediții.

¹⁰⁰ *Nikephoros Gregoras Antirrhethika* I, ed. și introd. H.-V. BEYER (Wiener byzantinischen Studien XII), Viena, 1976, p. 66–67. Așa cum scrie însă

Chiar dacă Cuvântul Sfântului Grigorie Palama despre intrarea în Sfânta Sfintelor nu pare să fie o replică directă la discursul mariologic al lui Gregoras, partea sa finală — care a fost amplificată ulterior, după izbucnirea controverSELOR cu Varlaam, întrucât § 51 e un citat literal din *Triade* I, 3, 42 — e marcată de o delimitare polemică implicită a isihasmului, realizat prototipic de Fecioara Maria ca „adevărata filozofie”, față de „filozofia primă”, metafizica, anticilor relansată în secolul XIV de umaniștii bizantini gen Metochites, Gregoras și Varlaam.

Redactat în același stil căutat și calofil ca și Cuvântul despre Petru Athonitul, discursul mariologico-isihast al Sfântului Grigorie Palama, rostit probabil la Marea Lavră în anii 1333–1335 pe 21 noiembrie cu ocazia praznicului Intrării în biserică a Maicii Domnului, are o structură elaborată și complexă. Într-un prolog dezvoltat, Palama subliniază dificultatea temei propuse: lauda virtuților Fecioarei mai înaltă decât întreaga creație (§ 1–2). Pentru realizarea acestei dorințe și datorii cere în același timp ajutorul Fecioarei înseși (§ 3) și sprijinul auditoriului (§ 4–5). Orice discurs mariologic adecvat are nevoie de inspirație de sus, întrucât Fecioara are o poziție excepțională în cadrul existenței fiind mijlocitoare atât între Israelul cel vechi („după trup”) și Israelul cel nou („după duh”), între Vechiul și Noul Testament, cât și între Dumnezeu, pe Care l-a făcut Fiu al omului, și om, din care face un fiu al lui Dumnezeu; Mamă Născătoare a lui Dumnezeu și creatoare a unei rudeni dumnezeiești, Ea este Împărăteasă a întregii creații (§ 6). Cu acest enunț general cu valoare programatică, Palama intră în dezvoltarea propriu-zisă a temei. Pentru început (§ 7–10) el arată cum anume a ajuns Fecioara Împărăteasă

ultimul editor italian al discursului lui Gregoras: „Quod vero nescio an vir doctus Beyer ex his quae in ipsa oratione verbis *he pros ta hagia ton hagian eisodos* leguntur colligi posse recte concludat. Utcumque res est, illud sane patet Gregoram in omnibus suis opusculis theologicis non tam theologum se praebere quam rhetorem” (P. L. LEONE, 1995, p. 4).

a toate, Mamă și Mireasă paradoxală a Împăratului Hristos, și coincidența fecioriei și nașterii, a smereniei și preamăririi, a kenozei și theozei. Episodul aducerii Fecioarei la Templu e sugerat și explicat printr-o exegeză tipologică a *Psalmului* 44, 10–18¹⁰¹, care alcătuiește urzeala biblică a întregului discurs. Fecioara a ajuns Împărăteasă Mamă și Mireasă a Împăratului mesianic, în care s-au împlinit toate prezicerile și prefigurările profeților, nu prin stăpânire, ci prin ascultare (§ 10). Făgăduită de Dumnezeu lui Ioachim și Anei, Copila Maria a fost făgăduită la rândul ei lui Dumnezeu fiind adusă de aceștia la Templu când a împlinit trei ani. Aici a intrat prin ascultare în Sfânta Sfintelor, iar prin rugăciune a pus în inima Ei suișuri (cf. *Ps* 83, 6) care L-au tras în jos în Ea pe Împăratul ceresc făcând astfel din Ea o icoană conaturală a Creatorului cosmosului (§ 9). Fecioara a ajuns astfel un veritabil cosmos concentrat și o podoabă a celor două lumi, văzută și nevăzută, în dublul sens al cuvântului grec *kosmos*, care înseamnă atât „lume”, cât și „podoabă” (§ 10). Așa cum discul soarelui creat în ziua a patra a genezei concentrează în el lumina cosmică dispersată a zilei întâi a creației, tot așa și Fecioara e un alt soare creat care concentrează în discul minții ei Lumina dumnezeiască a Binelui Care e Dumnezeu (§ 11), fiind în același timp un soare al creației și un cer al Soarelui Dumnezeu (§ 12). Potrivit cu versetul 12 al *Psalmului* 44 — „a poftit Împăratul frumusețea ta, că El este Domnul tău” —, Fecioara care avea să-L

¹⁰¹ „10 A stat împărăteasa de-a dreapta Ta, îmbrăcată în haină aurită și preainfrumusețată. 11 Ascultă fiică și vezi și pleacă urechea ta și uită poporul tău și casa părintelui tău, 12 că a poftit Împăratul frumusețea ta, că El este Domnul tău. 13 Și se vor închina Lui fiicele Tirului cu daruri, feței Tale se vor ruga mai-marii poporului. 14 Toată slava fiicei Împăratului vine dinăuntru, îmbrăcată cu țesături de aur și preainfrumusețată. 15 Aduce-se-vor Împăratului fecioare în urma ei, prietenele ei se vor aduce ție. 16 Aduce-se-vor întru veselie și bucurie, aduce-se-vor în templul [*naon*] Împăratului. 17 În locul părinților tăi s-au născut ție fii; pune-i-vei pe ei căpetenii peste tot pământul. 18 Pomeni-vor numele tău în tot neamul; pentru aceasta popoarele te vor lăuda în veac și în veacul veacului.”

nască pe Acest Împărat — „mai frumos decât fiii oamenilor” (*Ps* 44, 3) —, a fost astfel împodobită cu toate frumusețile enumerate și laudate în continuare (§ 13–17), astfel încât oricine se uită la frumusețea *kosmos*-ului, a lumii și podoabei Ei, urcă cu mintea spre Dumnezeu Creatorul ca și cel care contemplă cosmosul fizic (cf. *Rm* 1, 20) (§ 16). Dar toată frumusețea și slava Fecioarei, a Fiicei, Miresei și Mamei Împăratului nu este una trupească, ci „vine dinăuntru” (*esothēn*; *Ps* 44, 14), de la frumusețea sufletului ei feciorelnic (§ 17). Iar această frumusețe și slavă interioară a sufletului Fecioarei, a fiicei Împăratului, nu i-a venit din studii, ci din virtuți și rugăciune. Pentru că în loc să fie dată unor profesori pentru învățătură, Copila Maria a fost adusă de părinți la Templu ca sufletul ei să devină tron al Împăratului (§ 18), iar trupul ei să devină adevărat cort și loc al Împăratului Dumnezeu prefigurat doar de cortul Templului din Ierusalim (§ 19–20). Viața ascunsă, nevăzută de nimeni a Fecioarei în Sfânta Sfințelor e o „apologie tăcută a vieții isihaste, nevăzute și necunoscute de oameni” (§ 21). Spre deosebire de dreptii Vechiului Testament care au locuit în munți, în peșteri și în crăpăturile pământului (*Evr* 11, 38), Fecioara a locuit în însuși sanctuarul Templului din Ierusalim, semn al maximei sale intimități cu Dumnezeu (§ 22). Rod al rugăciunii, Fecioara a fost închinată de părinții ei Celui ce le-a dat-o prin rugăciune pentru rugăciune în Templul sfânt, ca să fie un pom roditor lângă izvoarele apelor (*Ps* 1, 3) (§ 23). Adusă în Templu când avea doar trei ani, ea a fost primită de fecioarele de aici (*Ps* 44, 15) care au escortat-o (§ 24) și dus-o la marele preot care a întâmpinat-o în Sfânta (§ 25). Cu înțelepciune matură, Copila preferă în locul părinților pe Dumnezeu (*Ps* 44, 11) (§ 26). Prin faptul că se avântă cu inocența copilăriei și înflăcărea unui eros dumnezeiesc spre Dumnezeu, Fecioara e superioară dreptilor Vechiului Testament: lui Moise (§ 27), dar și lui Avraam și Melchisedec, care au ajuns la Dumnezeu la maturitate și plecând de la spectacolul cosmosului

(§ 28). Maria e superioară nu doar acestora, ci și lui Enoh (§ 31–32) și Ilie (§ 33), care au fost mutați de Dumnezeu de pe pământ (nu însă în cer!), dar n-au mai revenit aici. În schimb, Fecioara Maria, imitându-L aici pe Fiul și Soarele ei, a ieșit din Templu și s-a întors înapoi la oameni cu daruri (§ 32). Mai mult, Fecioara e superioară chiar și serafimilor văzuți de Isaia (6, 1–7) în Templu, Fecioara fiind aici însuși tronul lui Dumnezeu sau cleștișorul cărbunelui focului dumnezeiesc (§ 34–36). Toate acestea erau prefigurări ale miracolului suprem al Întrupării, care a făcut ca numai Ea să fie „hotarul (*methorion*)” între creat și necreat și „nimeni să nu poată veni la Dumnezeu decât prin Ea și prin Mijlocitorul născut din Ea” (§ 37). Iubind în mod unic pe Dumnezeu și fiind iubită de Dumnezeu Fecioara „poartă în suflet”, potrivit făgăduinței din *In* 14, 23, „întreaga Treime necreată” (§ 38). În virtutea unirii maxime cu Dumnezeu, Fecioara devine distribuitoarea bogăției Dumnezeirii și a harurilor acesteia întregii ierarhii a creaturilor de la serafimi și până la oameni (§ 39–41). După acest amplu și fastuos excurs biblico-teologic (§ 27–41), Grigorie Palama revine la tema intrării Fecioarei în Sfânta Sfintelor (§ 42). Aceasta realizează toate simbolurile și prefigurările Legii vechi (§ 43). Aici Fecioara e hrănită nu de un corb ca Ilie, ci de un înger (*Ps* 77, 25), simbol al vieții Ei îngerești (§ 44), dar superioritatea Ei față de orice îngeri o va arăta faptul că la Buna Vestire va fi umbrită nu de un înger, ci de Însăși Puterea Celui Preaînalt, de Însuși Cuvântul lui Dumnezeu (§ 45). În Sfânta Sfintelor Fecioara a dus o viață paradiziacă dincolo de plăceri, patimi, griji și întristare, trăind numai pentru Dumnezeu, văzută, păzită și hrănită numai de Dumnezeu (§ 46–47). Din lecturile biblice care se făceau în fiecare săptămână la Templu, Maria a auzit vorbindu-se de căderea neamului omenesc într-o viață înstrăinată de Dumnezeu, plină de dureri și chinuri și sfârșind în moarte și în iad. Umplându-se de milă, s-a hotărât să devină ambasadoarea noastră la Dumnezeu ca prin solia (*presbeia*) ei să-L con-

vingă pe Dumnezeu să vindece natura umană coruptă unind-o cu El Însuși (§ 48). Căutând să fie convingătoare în convorbirea cu Dumnezeu, Fecioara inventează și predă oamenilor o nouă practică (*praxis*), mai înaltă decât contemplarea umană, și o nouă contemplare (*theoria*) diferită de contemplarea filozofică cunoscută ca adevărul de imaginație (§ 49). Este vorba de calea isihastă aflată dincolo de etica și cunoașterea rațională a naturii și sufletului, cât și de cea metafizică a primelor principii ale existenței prin gândire, raționamente și analogii („filozofia primă a elinilor”) (§ 50). Aceasta întrucât există o diferență radicală între contemplarea (*theoria*) filozofică cunoscută și de anticicii păgâni și vederea lui Dumnezeu (*theoptia*) isihastă: aceasta e diferența între a-L ști și a vorbi despre Dumnezeu din gândirea proprie și a-L avea pe Dumnezeu fiind uniți cu El printr-o paradoxală simțire a minții (*aisthesis noera*) echivalând cu o necunoaștere apofatică mai presus de cunoaștere (*hyper gnosin agnoia*), „dincolo de orice gen de filozofie” (§ 51). Adevărata filozofie este deci isihia echivalentă cu oprirea minții și rugăciunea neîncetată care o desface de cele de jos și o unește cu cele de sus; ea este adevărata practică și contemplare; dacă virtuțile vindecă patimile sufletului, contemplarea isihastă îndumnezeiește omul care vede în inima curățită ca într-o oglindă pe Dumnezeu dincolo de simțire și de minte (§ 52). Fecioara este deci dovada vie a isihiei supranaturale încă din copilărie (§ 53), de aceea meditând la „viața extrem de deiformă” (*theoideitatos bios*) a ei din sanctuarul nepătruns (*adyta*) al Sfintei Sfintelor ne vom învrednici și noi de vederea în chip nevăzut a lumii nemuritoare (§ 54). Urmează un excurs cosmologico-antropologic (§ 55–56): omul și cosmosul coexistă închis fiecare în celălalt; dacă cosmosul e mai mare prin cantitate, omul e mai mare prin demnitate, fiecare fiind alcătuite din armonizarea unor elemente contrare. Cosmosul e format din cele patru elemente: pământ, apă, aer, foc plus eterul cerului, iar sufletul din cinci puteri: simțire, imagi-

nație, opinie, gândire și inteligență/minte. Echivalent interior al cerului (*ouranos*), inteligența/mintea (*nous*) e superioară acestuia, întrucât ea „singură este chip/icoană a lui Dumnezeu, Îl cunoaște pe Dumnezeu și devine, dacă vrea, dumnezeu, înălțând împreună cu ea și trupul umilinței”. Există deci o diferență radicală între gândire și inteligență/minte. Gândirea (*dianoia*) se formează plecând de la opinie, imaginație și simțire, constituindu-se și activând prin „primul instrument [*proton organon*] al sufletului: spiritul psihic [*pneuma psychikon*] care e în creier”. „Inteligența/mintea [*nous*] nu este însă un instrument, ci o substanță care e propriul ei scop și activă de sine [*ousia autoteles kai kath' auten ousa energetike*], chiar dacă se coboară la viața psihică și desfășoară în gândire” (§ 56).

Excurs despre *pneuma*

Pentru înțelegerea acestei concepții se impune un succint excurs în concepția greacă antică despre relația dintre suflet și corp. Potrivit grecilor antici, inteligența și corpul sunt două substanțe separate incompatibile fiindcă au origini radical opuse: inteligența (*nous*) este de natură divină acorporală supracosmică și are o mișcare circulară, celestă, perfectă, iar corpul (*soma*) e de natură strict materială, alcătuit din combinația celor patru elemente și are o mișcare rectilinie, imperfectă¹⁰²; între ele mediază sufletul (*psyche*), al cărui vehicul (*ochema*) și prim instrument (*proton organon*) sau prim corp e un spirit (*pneuma*), alcătuit dintr-o materie extrem de subtilă, corporală totuși, înrudită în același timp cu aerul, focul și eterul astral. Acest fluid sau gaz pnevmatic cald circulă în corp pe canalele respiratorii, sangvine și nervoase, fiind principiul vieții și reproducerii, mișcării și cunoașterii ființelor vii. Potri-

¹⁰² Cf. GRIGORIE PALAMA, *Triade* I, 2, 5: cele două mișcări ale minții: rectilinie și circulară.

vit sistematizării lui Galenus (130–201 d. H.)¹⁰³, există trei genuri de spirite: un spirit natural cu sediul în ficat, care circulă prin vene și ventriculul stând și asumă funcțiile vegetative ale sufletului (nutriția, creșterea, reproducerea); un spirit vital (*pneuma zootikon*) cu sediul în inimă, care circulă prin artere și ventriculul drept și transmite viața întregului organism; și un spirit psihic (*pneuma psychikon*) care asigură funcțiile cognitive cu sediul în creier, ventriculul său anterior fiind sediul imaginației, cel median fiind sediul rațiunii, iar cel posterior acela al memoriei. Prin acest spirit sau pneumă sufletul inteligent transmite sufletului mobilitatea, iar trupul transmite sufletului mesajele de la cele cinci simțuri sub formă de imagini (*phantasmata*) fără de care rațiunea și gândirea nu pot înțelege nimic. Spiritul devine atunci un spirit imaginativ (*pneuma phantastikon*) care e faimosul „simț interior comun” tuturor simțurilor, „primul instrument și vehicul al sufletului” (cum spune Grigorie Palama în *Cuvântul despre Petru Athonitul*, § 21), și care e o oglindă ce poate reflecta fie senzațiile, fie visele, fie fanteziile, fie revelațiile divine. Viața isihastă reprezintă retragerea inteligenței/minții din relațiile cu corpul și lumea materială, și concentrarea ei pe propria ei esență și dinamică. Aceasta reflectă dinamica trinitară a Vieții divine absorbind în ea Nous-ul, Logos-ul și Pneuma divine. Pneuma divină însăși¹⁰⁴, nu pneuma imaginativă, devine mediul luminos de realizare al contactul lui dintre inteligența creată și Divinitate, Arhetipul ei necreat.

Cercetându-și printr-un proces de introspecție puterile sufletești, Fecioara a căutat să vadă dacă nu cumva poate

¹⁰³ Cf. A. DEBRU, *Le corps respirant. La pensée physiologique de Galien*, Leiden, 1996 și I. P. CULIANU, *Éros et magie à la Renaissance. 1484*, Paris, 1984; trad. românească D. Petrescu: I. P. CULIANU, *Eros și magie în Renașterea 1484*, Nemira, București, 1994.

¹⁰⁴ Cf. GRIGORIE PALAMA, *Triade I*, 3, 16. 30. 34 etc.; cf. și I, 3, 44–47.

găsi în ele un mijloc prin care să ajungă la unirea cu Dumnezeu, și le-a găsit pe toate legate de lume (§ 57). Singură inteligența/mintea prin activitatea ei superioară de sine are în ea un eros sfânt și dumnezeiesc ca puterea care o conduce la unirea suprafirească și supralumească cu Dumnezeu (§ 58). Dar numai cu condiția întoarcerii la sine în atenție și rugăciune neîncetată, dincolo de orice gânduri, pentru a vedea slava lui Dumnezeu „pe noua cale negrăită spre ceruri: tăcerea minții [*sige noos*]”, calea isihastă (§ 59). Această vedere în simțirea dumnezeiască a minții nu e cu puțință decât prin har, care e lumina lui Dumnezeu, e Dumnezeu însuși care devine lumina ochiului minții transformat el însuși în lumină. Fiindcă, potrivit fericirii evanghelice și făgăduințelor (*Mt* 5, 8; *In* 14, 23), El Se arată minții curățite de acum, dar indirect ca în oglindă (*I Co* 13, 12) (§ 60). Prin această experiență de tip isihast Fecioara și-a desăvârșit solia ei pentru neamului omenesc asemănându-se cu Dumnezeu prin îndumnezeire și convingându-L pe Dumnezeu să Se facă din ea asemenea omului prin Întrupare (§ 61). Discursul culminează cu lauda acestei uniri divino-umane și comuniunii noastre cu Dumnezeu prin trup și sânge (§ 62), care e răspunsul lui Dumnezeu la implorarea pioasă cu minte curată pe care i-a făcut-o Fecioara (§ 64), ajunsă învățătoarea cu fapta a adevăratei rugăciuni, cea contemplativă, și adevăratei contemplări (*to theorein*) care nu vine prin simțuri și rațiune, ci prin curăția minții și împărtășirea harului dumnezeiesc (§ 62). Finalul discursului e un îndemn la păzirea acestei unități cu Dumnezeu și întreolaltă săvârșite în Hristos, Al Doilea Adam ceresc, Care a înveșnicit firea noastră prin focul imaterial al Dumnezeirii, menținând legăturile iubirii, ridicându-ne inimile sus, dezbrăcându-ne hainele de piele și îmbrăcându-ne în lumină (§ 65).

Discursul mariologic-isihast al Sfântului Grigorie Palama despre intrarea Fecioarei Maria în Sfânta Sfintelor și viața ei deiformă de aici este nu doar o capodoperă a scrisului teologic bizantin, ci probabil textul teologic nepolemic și

duhovnicesc cel mai original și profund din întreaga sa operă. Ca ierarh al Tesalonicului el va reveni ulterior în predicile sale asupra tainelor și rolului Fecioarei Maria în economia mântuirii¹⁰⁵. În colecția celor 63 de omilii transmise sub numele său nu mai puțin de 7 au conținut mariologic: pe lângă discursul de mai sus inserat aici ca *Omilia 63*¹⁰⁶, deși el nu e de fapt o omilie, ci un veritabil tratat teologico-duhovnicesc, Sfântul Grigorie Palama vorbește mult despre Fecioara Maria în *Omilia 57* din Duminica dinainte de Nașterea Domnului închinată părinților după trup ai lui Hristos¹⁰⁷, precum și în *Omilia 18* din Duminica mironosițelor¹⁰⁸, unde insistă asupra faptului că Fecioara Maria a fost cea care L-a văzut prima pe Domnul înviat; și dedică omilii speciale marilor sărbători ale Maicii Domnului: *Omilia 14* la Buna Vestire¹⁰⁹, *Omilia 37* la Adormire¹¹⁰, *Omilia 42* la Naștere¹¹¹ și *Omilia 52* la Intrarea în biserică¹¹². Diferențele între această din urmă omilie și tratatul-discurs sunt evidente nu numai în ce privește dimensiunile — 10 pagini în cazul omiliei, 50 în cazul discursului-tratat! —, ci mai ales în planul aprofundărilor teologice și duhovnicești.

¹⁰⁵ Cele două articole dedicate de ortodocși mariologiei palamite de: IOANNIS KALOKYRIS, „He pros ten hyperagian Theotokon eulabeian tou hagiou Gregoriou Palama”, în: *Charisteria eis timen tou Metropletoou Gerontos Chalkedonos Melitonos*, Thessaloniki, 1977, p. 353–377; și CH. KONTAKIS, „Hai theometerikai homiliai tou hagiou Gregoriou Palama”, *Gregorios ho Palamas*, nr. 720, n.–dec. 1997, p. 713–810, nu depășesc nivelul unor prezentări generale cu ample rezumate citate. Ambii autori citează după codicele autograf 628 al mănăstirii Sfântul Panteleimonos de la Athos ample fragmente dintr-o traducere neogreacă („în dialectul comun”) a *Omiliei 63* realizată de Nicodim Aghioritul și rămasă inedită. Cea mai bună discuție a mariologiei palamite este cea a capucinului YANNIS SPITERIS, (*supra* n. 41) 1996, p. 149–176.

¹⁰⁶ Ed. S. Oikonomou, p. 131–180; *Apanta ta erga 11*, p. 261–346.

¹⁰⁷ Ed. S. Oikonomou, p. 212–224; *Apanta ta erga 11*, p. 423–452.

¹⁰⁸ PG 151, 236–248; *Apanta ta erga 9*, p. 517–540.

¹⁰⁹ PG 151, 165–176; *Apanta ta erga 9*, p. 373–396.

¹¹⁰ PG 151, 459–474; *Apanta ta erga 10*, p. 582–602.

¹¹¹ Ed. S. Oikonomou, p. 1–16; *Apanta ta erga 10*, p. 582–602.

¹¹² Ed. S. Oikonomou, p. 120–130; *Apanta ta erga 11*, p. 238–256.

Îndumnezeire și/sau mântuire

În ce privește sensul teologic al dezvoltărilor Sfântului Grigorie Palama din acest discurs unic, în special, și al gândirii sale teologice, în general, există divergențe între exegeții moderni. După unii savanți occidentali actuali, teoria energiilor necreate ca formă a comunicării și revelării de sine divine ar împinge în planul doi atât hristologia (H.-G. Beck¹¹³), cât și pnevmatologia sau chiar întreaga triadologie (D. Wendebourg¹¹⁴). Din contră, pentru teologi ortodocși contemporani (J. Meyendorff, G. Mantzaridis) în centrul teologiei palamite stă Întruparea și prelungirea ei în Tainele Bisericii. După părintele Meyendorff, Sfântul Grigorie Palama ar fi realizat astfel o „integrare teologică a isihasmului” ca „mistică a Întrupării”:

„Esențialul gândirii lui Palama asupra isihasmului nu stă în considerațiile despre unitatea ontologică în omul natural a minții și trupului. Argumentul său principal e legat de faptul întrupării. O ilustrare interesantă și originală a acestui fapt o găsim în *Tratatul său la Intrarea în biserică a Maicii Domnului*, care e un fel de biografie spirituală a Fecioarei Maria redactată în anii de tinerețe ai lui Grigorie. Într-adevăr, dacă Părinții aparținând liniei lui Origen au ales pentru a ilustra etapele urcușului duhovnicesc personajul lui Moise, Palama s-a întors spre Maria pentru a trata un subiect asemănător și a face ca viața duhovnicească să sfârșească nu într-o simplă vedere a lui Dumnezeu, ci în contactul corporal și ultim al Întrupării”¹¹⁵. La baza întregii teologii a lui Palama ar sta „superioritatea *fap-*

¹¹³ H.-G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 367.

¹¹⁴ D. WENDEBOURG, *Geist oder Energie. Zur Frage der innergöttlichen Verankerung des christlichen Lebens in der byzantinischen Theologie* (Münchener theologische Studien 1), München, 1980.

¹¹⁵ J. MEYENDORFF, *Introduction...*, 1959, p. 214.

tului creștin asupra oricăror aspirații mistice sau psihologice exterioare harului Întrupării. Mai mult decât dascălii duhovnicești care l-au precedat, el simte realitatea *schimbării radicale* intervenite în relațiile dintre Dumnezeu și om ca urmare a Întrupării; el dă astfel misticiei creștine un fundament obiectiv independent de orice psihologie și, mai mult, de orice «tehnică spirituală». Hristos, mai exact Trupul Său, adică deplina Sa umanitate zămislită în sânul Fecioarei, e unicul nostru punct de contact cu Dumnezeu; El e Mijlocitorul harului sfințitor și îndumnezeitor, și prezența acestuia e obiectiv reală în Biserică. Palama integrează spiritualitatea monahală în *istoria mântuirii* și o eliberează astfel de ultimele urme de idealism platonice¹¹⁶.

Această lectură dată de părintele J. Meyendorff teologiei palamite în cheie existențialistă ca un corectiv biblic-hristologic adus platonismului evagriano-dionisian, ca mistică incarnațională și sacramentală, a fost demontată într-o critică imparabilă de părintele John Romanidis¹¹⁷. El a evidențiat cu perspicacitate faptul esențial — observat înainte și de părintele G. Florovsky¹¹⁸ — că la Sfântul Grigorie Palama există o diferență între îndumnezeire și mântuire. *Îndumnezeirea persoanelor* e vocația creațională și experiența vederii Slavei necreate a Logosului lui Dumnezeu neîntrupat de care au parte atât îngerii, cât și patriarhii și prorocii Vechiului Testament, culminând în Fecioara Maria, fiind astfel cu putință și înainte de Întrupare și în afara ei. *Mântuirea naturii* umane din robia păcatului și a morții e

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 214. Această reacție antiplatonicească conținând în ea nu altceva decât elementele unui „materialism creștin”! (*Ibid.*, p. 221–222.)

¹¹⁷ J. ROMANIDIS, „Notes on the Palamite Controversy and Related Topics II”, *Greek Orthodox Theological Review* 9 (1963–1964), p. 225–270 și pe site-ul www.romanity.org.

¹¹⁸ G. FLOROVSKY, *Creation and Redemption* (Collected Works III), Belmont MA, 1976: „Redemption”, p. 95–159, aici p. 102, 137–147.

realizată de Hristos prin Întrupare, Cruce, Înviere prelungite în Tainele Bisericii, acte care înving moartea și restaurează în aceasta capacitatea nemuririi și a veșniciei pierdute prin căderea adamică¹¹⁹. Sau, altfel spus, Sfântul Grigorie Palama operează cu o înțelegere mai subtil nuanțată a noțiunilor de mântuire și îndumnezeire care îi permit să evite un hiat dintre Vechiul și Noul Testament și să afirme continuitatea teofaniilor și identitatea revelației și experienței ei îndumnezeitoare în cele două Testamente. În întreaga istorie a mântuirii se descoperă oamenilor aceeași slavă necreată a lui Dumnezeu văzută de patriarhi, profeți, Maria, apostoli, sfinți într-un proces sinergic de urcuș ascetico-contemplativ al omului și de pogorâre energetică a lui Dumnezeu. Această înțelegere optimistă cu privire la capacitățile omului de a-L vedea pe Dumnezeu, pentru care a fost creat, nu minimalizează însă cu nimic drama căderii adamice a umanității în robia păcatului și a morții din care o poate salva doar un Mântuitor în același timp Dumnezeu și om, Dumnezeu întrupat, mort și înviat în Iisus Hristos.

¹¹⁹ Cf. R. FLOGAUS, *Theosis bei Palamas und Luther. Ein Beitrag zum ökumenischen Gespräch* (Forschungen zur systematischen und ökumenischen Theologie 78), Göttingen, 1997, p. 228–271. Pentru teologul luteran Flogaus, la Palama ar exista, pe de o parte, o juxtapunere a două soteriologii principal contradictorii și eterogene: una biblică, paulin-augustiniană, axată pe Întrupare și Cruce, și alta neoplatonică, mistic-energetică, isihastă; iar, pe de altă parte, o nouă concepție despre *theosis* identificată cu *theoria* sau vederea slavei necreate a lui Dumnezeu, distinctă de „theoza” vechilor Părinți care e strict reversul întrupării și kenozei lui Hristos. O încercare mai nuanțată, dar nici ea satisfăcătoare, de a depăși interpretările unilaterale ale lui H.-G. Beck și J. Meyendorff, a încercat iezuitul G. PODSKALSKY, „Gottesschau und Inkarnation. Zur Bedeutung der Heilsgeschichte bei Gregor Palamas”, *Orientalia Christiana Periodica* 35 (1969), p. 5–44. Și pentru iezuitul german însă rezultatul final este tot acela al unei subminări *de facto* în gândirea Sfântului Grigorie Palama a centralității incontestabile (în omilii) a Întrupării, Tainelor și harului, de o metafizică emanaționistă și o mistică ascensională de tip neoplatonic (în scrierile polemice despre energii). Cele două motive rămân insuficient integrate pentru că ar fi din principiu neintegrabile.

Ilustrarea perfectă a soteriologiei obiective palamite o reprezintă un alt amplu *logos* (discurs-tratat) care are drept temă Economia lui Hristos¹²⁰. El apare cu nr. 16 în varianta ultimă a colecției Omiliilor probabil din pricina indicației tipiconale care recomandă lectura lui la privegherea pascală din Sâmbăta Mare, cu toate că textul nu face nici o aluzie la acest context. Așa cum arată părintele Meyendorff, Discursul-tratat despre Economie

„apare în manuscrisele vechi întotdeauna separat de omilii: în *Vaticanus gr. 1711* și *Sinaiticus 1671* vine după *Triade* și *Cuvântul-tratat la intrarea în Sfânta Sfintelor*; în *Mosqensis Syn. 212* și *Coislin 97* e intercalat între Omilii și scrierile duhovnicești. E sigur că data *Cuvântului* e posterioară anului 1341 (sunt menționați Varlaam și Akindynos). În măsura în care nu se face nici o aluzie la Gregora și, pe de altă parte, dascălul isihast nu pare prea preocupat de polemica teologică, cum a fost din 1342 până în 1347, pare probabil să fi fost redactat între 1347–1351. Interesul său teologic este foarte mare, mai ales din punct de vedere antropologic: găsim aici o sinteză magistrală a învățaturii soteriologice a Părinților cu referiri precise la învățătura păcatului originar, la rolul botezului și natura eshatologică a mântuirii”¹²¹.

Același lucrul îl va repeta succint și P. Christou:

¹²⁰ *Cuvânt despre economia în trup a Domnului nostru Iisus Hristos și despre harurile dăruite prin ea celor ce cred cu adevărat în El, și că deși îl putea elibera în multe feluri pe om din tirania diavolului, Dumnezeu S-a folosit pe drept cuvânt mai bine de această economie.* Editat principe de D. Kleopa în ediția primelor 41 de Omilii ale Sfântului Grigorie Palama de la Ierusalim 1857, text reluat cu traducere latină în PG 151, 189–220. Ediție cu traducere neogreacă de P. Christou: *Gregoriou tou Palama Apanta ta erga 9: Homelies 1–20*, Thessaloniki, 1985, p. 422–480.

¹²¹ J. MEYENDORFF, *Introduction...*, 1959, p. 390–391.

„Expunere extinsă ca un tratat, în care [Grigorie Palama] recapitulează misterul înomenirii pe baza tradiției patristice pe care o presară cu elemente ale învățaturii proprii.”

Primul care s-a oprit mai îndeaproape asupra veritabilului înțeles de soteriologie pe care-l reprezintă așa-numita *Omilie 16* a fost Yannis Spiteris care în 1996 i-a dedicat un capitol al introducerii sale la care a anexat și o traducere italiană¹²². Deși e vorba de un text accesibil încă din 1865, nimeni n-a observat însă ceea ce a remarcat și demonstrat în detaliu în 1997 teologul luteran Reinhard Flogaus¹²³: și anume faptul că *Discursul-tratat despre economia lui Hristos* al Sfântului Grigorie Palama fusese redactat plecând de la note de lectură a cărților IV, XIII și XIV ale celebrului tratat *De Trinitate* al Fericitului Augustin († 430), la care Palama a avut acces prin intermediul traducerii grecești realizate în 1281 de eruditul monah umanist bizantin Maxim Planudis (1250–1305). Ceea ce părea a fi o versiune bizantină târzie a faimosului tratat *Despre Întruparea Cuvântului* al Sfântului Atanasie cel Mare († 371)¹²⁴ cu elemente din *Marele Cuvânt Catehetic* al Sfântului Grigorie al Nyssei († cca 390) era de fapt o rescriere nedeclarată în greaca bizantină a soteriologiei augustiniene, un *midrash* grec al unui text patristic latin, de fapt o paradoxală versiune bizantină inspirată din Augustin a tratatului anselmian *Cur Deus homo?* (Pentru ce S-a făcut Dumnezeu om?), caz fără precedent până atunci în Bizanț. Discursul e structurat în trei părți principale: prima analizând motivele Întrupării lui Dumnezeu ca nou Adam ca metodă a mântuirii noastre (§ 1–20), în mijlocul acestei secțiuni aflându-se o discuție despre Botezul lui Hristos și implicațiile lui soteriologice

¹²² Y. SPITERIS, *Palamas: la grazia e l'esperienza*, 1996, p. 123–148 discuție și p. 201–221 traducere.

¹²³ R. FLOGAUS, *Theosis...*, 1997, p. 238–261.

¹²⁴ Y. SPITERIS, *op. cit.*, p. 199.

(§ 12–18, segment care n-are corespondent în *De Trinitate* al lui Augustin), a doua expunând motivele soteriologice ale Patimii și Învierii lui Hristos cu accent pe Pogorâre la iad (§ 21–31), iar a treia prezentând însușirea subiectivă și răspunsul omului la mântuirea adusă de Hristos prin Economia Sa (§ 32–40). Sfântul Grigorie Palama începe prin a afirma că deși Dumnezeu Cuvântul ar fi putut mântui pe om din sclavia diavolului și mortalitate doar prin puterea Sa, a ales totuși Înomenirea Sa pentru că era mai potrivită atât firii noastre și slăbiciunii ei, cât și lui Dumnezeu și dreptății Lui (§ 1). Predarea omului în sclavia diavolului și mortalității — rezultat al părăsirii omului de Dumnezeu Viața care a urmat părăsirii lui Dumnezeu de om — făcându-se cu dreptate, și eliberarea lui și înfrângerea diavolului trebuia făcută de Dumnezeu întâi cu dreptate și abia apoi cu putere (§ 2). Preferând din iubire și bunătate dreptatea, Dumnezeu a făcut nu ce putea, ci ce trebuia dând astfel exemplu oamenilor (§ 3). Dreptatea cerea însă ca în mântuirea omului diavolul înșelător și biruitor să fie înșelat și biruit de însuși omul înșelat și biruit de diavolul prin cădere. Acest lucru îl putea face însă numai un om fără păcat, nezămislit în fărădelegi și nenăscut în păcate (§ 4), un om nou, un Adam Nou curat, născut pe cale spirituală din Fecioară de la Duhul Sfânt, nu pe cale sexuală din pofta cărnii care a dus la corupție și osândă (§ 5). Umanitatea avea nevoie de o nouă origine, de un salt de la Adamul învechit la un nou Adam; Întruparea Cuvântului a fost tocmai această recreare a omului: apariția unui trup plin de dumnezeire, curat, sfânt și izvor de sfințire (§ 6). Iisus Hristos a fost singurul om nevinovat și curat care nu L-a părăsit pe Dumnezeu (și nu merită să fie părăsit de Dumnezeu); întrucât neascultarea și părăsirea lui Dumnezeu și separarea de El este moartea, Iisus a învins în El Însuși adevărata moarte: cea sufltească (§ 7). E vorba de o necroză și paralizie a sufletului nemuritor prin fire (nu se descompune pentru că nu are o natură compusă) generată de neascultarea

și părăsirea lui Dumnezeu de către diavol; devenit duh necurat și mort, acesta i-a făcut din invidie și pe oameni părtași la neascultarea și necroza lui sufletească; transmisă trupului, aceasta a devenit la om și moarte trupească (§ 8). Economia Întrupării a fost necesară tocmai pentru ca Hristos să elibereze neamul omenesc din sclavia diavolului și mortalitate conducându-l prin ascultare la viața adevărată, a sufletului, și apoi a trupului. Prin viața Sa pământească Iisus S-a făcut astfel pentru toți oamenii model de reînțoarcere la viață și învățător prin cuvânt și minuni al căii care duce la Viață (§ 9). Conduita de nou Adam a lui Iisus ca Dumnezeu Întrupat a făcut astfel dreptate („a îndreptat”) în fața oamenilor atât naturii umane, cât și lui Dumnezeu. Economia Întrupării arată că natura umană nu este rea prin ea însăși, ci a fost creată curată și bună, în stare să se unească după ipostasă cu Dumnezeu; și că Dumnezeu e bun și făcător de lucruri bune, nu cauză și autor al răului sau judecător nedrept, cum sugerează diavolul (§ 10–12). Mărturie despre Iisus a dat atât Ioan Înainte-mergătorul (§ 13–14), cât și Dumnezeu Însuși cu ocazia evenimentului venirii și botezului lui Iisus în Iordan. Hristos a venit la botez din ascultare, ca să împlinească toată dreptatea pentru propria Sa arătare și ca să înceapă călăuzirea mântuitoare a oamenilor (§ 15). Botezul Său a fost o arătare a adevăratului Fiul, a adevăratului Tată și a adevăratului Duh Sfânt (§ 16), precum și a înfierii noastre din Dumnezeu prin apa Botezului în puterea Duhului Sfânt Care ne redeschide cerul, Se coboară peste noi și ne ridică la cer făcându-ne vii și nemuritori cu sufletul și trupurile conforme trupului de slavă al lui Hristos (§ 17). Prin economia Întrupării Sale Dumnezeu a transformat cu exces de înțelepciune și iubire de oameni în mai bine alunecările noastre învățându-ne să fim smeriți pentru că din smerenie vine mântuirea noastră, din conștiința faptului că n-am contribuit cu nimic la mântuirea noastră (§ 18). După care sunt enumerate sintetic într-un veritabil buchet de concepții soteriologice patristice treisprezece mo-

tive pentru care Dumnezeu S-a făcut om care pot fi concentrate în descoperirea paternității trinitare a lui Dumnezeu și a căii de întoarcere a noastră la El și la Viața Lui prin înfiere (§ 19). Înainte de a ne putea întoarce la Dumnezeu trebuia însă ca să fie răscumpărat și eliberat din captivitatea diavolului și păcat cu Dumnezeu întreg neamul omenesc, inclusiv cei mulți ținuți sub puterea diavolului în iad (§ 20). A fost nevoie de un sacrificiu pur și purificator adus de un preot curat, fără păcat, care să ne sfințească pe noi și să ne împace cu Tatăl (§ 21), de o moarte nevinovată care să-l înșele pe înșelătorul diavol și să-l doboare nu cu putere, ci cu dreptate și înțelepciune (§ 22). Prin faptul că era pătimitor și muritor, trupul curat al lui Hristos a fost o momeală pentru diavol (§ 23). Așa cum diavolul s-a ascuns într-un șarpe ca să-l înșele pe om, așa și Dumnezeu Cuvântul S-a ascuns într-un trup pătimitor și muritor, ca să-l înșele pe înșelătorul (§ 27). Plecând de la acest trup pătimitor l-a atacat pe Iisus în pustie, dar a fost respins fiindcă Hristos n-a primit moartea cu duhul sau sufletul (separarea de Dumnezeu) (§ 28). Furios, a vrut atunci să-l omoare sperând că așa îi va lua sufletul în iad, instigând pentru aceasta invidia și ura iudeilor împotriva lui Iisus; dar s-a înșelat (§ 29). Omorât cu trupul, Hristos era viu cu duhul (cf. *1 Ptr* 3, 18–19; 4, 6) și s-a pogorât cu putere făcătoare de viață la iad să facă vii și duhurile ținute aici în închisoare (§ 26). Printr-o singură moarte și înviere a Sa cu trupul, Iisus ne-a eliberat astfel din captivitatea diavolului și ne-a vindecat de dubla noastră moarte, cu sufletul și cu trupul (§ 24; 27). Astfel, prin trupul și patima Sa Iisus a triumfat asupra diavolului împăcându-L pe Tatăl cu noi, arătând moartea Lui mai de cinste decât nemurirea diavolului, pentru că ea câștigă viața nemuritoare și veșnică și învierea (§ 24). Omorât pe nedrept, Hristos l-a biruit pe diavolul cu dreptatea crucii răscumpărându-ne cu sângele Să, după care Și-a arătat puterea prin Înviere; astfel ne-a eliberat din sclavia diavolului și a dublei morți, sufletești și trupești, vremelnice

și veșnice, și ne-a mutat în Împărăția Fiului lui Dumnezeu, ai cărei moștenitori suntem și noi, dacă-l vom birui pe diavol (§ 31) prin smerenie și luptând până la moarte pentru dreptate și adevăr (§ 30; 33). Chiar și după renașterea sufletească de sus prin Botez și pecetluirea cu Duhul Sfânt prin Mirungere, creștinul e lăsat de Dumnezeu într-un trup muritor și pătimator, iar diavolul scos de El din inimă e lăsat să ne atace din afară prin trup. Scopul este ca creștinul să se pregătească pentru viața, învierea și nesticăciunea viitoare făcând în trup binele și pocăință și răbdând în trup cele rele și chiar moartea prin martiriu (§ 32–33). Fiindcă înfierea, înnoirea și învierea noastră cu sufletul și cu trupul în Hristos și Duhul Sfânt e un proces în trei etape: începutul e pus în Botez, mijlocul e viața evanghelică, iar sfârșitul e învierea și transfigurarea eshatologică (§ 34). Acest „triptic” al înnoirii în Hristos îl arată atât Apostolul Pavel (*Rm* 6, 3–5) (§ 35–36), cât și Ioan (*In* 1, 12–13 și *1 In* 3, 2) (§ 37). Acum înnoirea dată la Botez are loc în suflet prin cunoaștere și virtuți, iar în trup doar în nădejde, nu în realitate (§ 36). Botezul realizează în potență, credință și speranță ceea ce învierea viitoare va realiza în act, în adevăr și în realitate: învierea în corpuri de slavă conforme celui al lui Hristos și cu vederea lui Dumnezeu, de care nu se vor bucura însă cei răi, fiindcă doar dreptii vor străluci ca soarele în Împărăția lui Dumnezeu (*Mt* 13, 43) (§ 38). Lumina și strălucirea dumnezeiască în care a fost îmbrăcat Adam în rai a fost văzută în Iisus pe Tabor, unde s-a arătat atât ce am fost, cât și ce vom fi (§ 39). Arvuna acestei experiențe eshatologice este accesibilă anticipat încă de aici sfinților, cum arată Moise, Iisus pe Tabor sau Ștefan (§ 40).

Viziunea soteriologică expusă de Sfântul Grigorie Palama în *Discursul-tratat despre Economia Înomenirii lui Hristos* e de o excepțională forță de sinteză ținând într-un remarcabil echilibru toate aspectele mântuirii în viziunea patristică: Întrupare și Cruce/Înviere; dreptate și putere; juridic și ontologic (occidental și oriental); protologic și istoric

și eshatologic; obiectiv și subiectiv; dar haric-sacramental gratuit și colaborare/imitare etic-ascetică. Sfântul Grigorie Palama răspunde nu numai la întrebarea de ce S-a făcut Dumnezeu om?, ci și de ce S-a făcut om cu trup pătimitor și muritor pentru a muri pentru noi? Deși pleacă de la economia reală a morții și crucii lui Iisus, viziunea este cea ontologică a restaurării prin înfiere și Înviere a condiției umane originare, unite cu Arhetipul ei trinitar. Chiar și fără să recunoască împrumuturile din Augustin, un teolog occidental ca Yannis Spetieris ținea să sublinieze că „dreptatea” de care vorbește Sfântul Grigorie Palama n-are nimic de-a face cu „justiția forensică” exterioară a lui Anselm, cu „satisfacerea” unei legi exterioare omului și lui Dumnezeu Însuși¹²⁵. „Nu Tatăl a vrut moartea Fiului Său pentru a-Și satisface «nevoia» de dreptate, ci diavolul cu consimțământul liber al lui Hristos Însuși, Care dă prețul de răscumpărare pentru eliberarea din sclavie a oamenilor nu lui Dumnezeu, ci lui Satana”¹²⁶. Reinhard Flogaus recunoaște și el că Palama pune, chiar și în temele preluate sau în care-l citează pe Augustin, „un alt accent decât Augustin”¹²⁷, în esență unul mai puțin juridic și mai ontologic. Receptarea lui Augustin e una selectivă și eclectică, rămânând mereu o „tensiune” între gândirea lui Augustin centrată pe păcat, vină, satisfacție și predestinație, și viziunea lui Palama care are în centrul ei vindecarea mortalității și redarea vieții adăvurate¹²⁸. Discrepanța, „eterogenitatea”, între ideile „paulin-augustinieni” și „mistic-isihaste” apare cel mai limpede în modul în care în finalul tratatului său (§ 32–40) Palama „corectează” tacit pe Augustin. În timp ce la interpretarea pedagogică a sensului faptului că și după mântuirea adusă de Hristos continuăm să avem un trup muritor în care trebuie

¹²⁵ *Ibid.*, p. 136.

¹²⁶ *Ibid.*, p. 142–143.

¹²⁷ R. FLOGAUS, *Theosis...*, 1997, p. 246, 249.

¹²⁸ *Ibid.*, p. 256.

să luptăm cu patimile Augustin adaugă o discuție a temei predestinației (după *Rm* 8, 28–32), Palama dezvoltă amplu cele trei etape ale înfierii și înnoirii omului în Hristos, dar distinge tacit între darul Duhului Sfânt și Duhul Sfânt În-suși identificate de Augustin. Iar distincției tranșante a lui Augustin între transfigurarea harică de acum prezentă în trup doar ascuns, în nădejde, iar în realitate abia în eshaton, Palama îi opune afirmarea categorică (antiaugustiniană) a posibilității reale a experienței luminării îndumnezeitoare, vizibilă anticipat încă de aici în sfinți atât înainte (Moise), cât și în timpul (Tabor) și după economia mântuitoare a lui Hristos (Ștefan)¹²⁹. Departate de a se „contrazice principial” sau „juxtapune nemediat”¹³⁰, cum crede luteranul Flogaus, hristologia și energiile necreate, mântuirea și îndumnezeirea, nu se anulează reciproc la Sfântul Grigorie Palama, ci se susțin, mențin și cer unele pe altele, fiind unite, cum se va vedea mai jos, de acolada Vieții lui Dumnezeu ființă și energie comunicată și împărtășită real oamenilor, îndumnezeindu-le persoanele și făcându-le nemuritoare natura. Cele două tratate-discursuri ale Sfântului Grigorie Palama — cel hristologic și cel mariologic — constituie pilonii de rezistență ai gândirii sale teologice și duhovnicești constituite în jurul celor două figuri distincte, dar inseparabile, ale lui Iisus Hristos Fiul ui Dumnezeu și Domnul Vieții făcut om și a Fecioarei Maria, Maica Vieții și a Luminii devenită una cu Fiul ei. Monah athonit, Sfântul Grigorie Palama și-a trăit monahismul ca viață în Hristos după modelul vieții Fecioarei Maria, prima și cea mai desăvârșită isihastă¹³¹, Regina creației și Doamna Sfântului Munte.

¹²⁹ *Ibid.*, p. 258–261.

¹³⁰ *Ibid.*, p. 270 și 260.

¹³¹ „Învățătura mariană a lui Palama ne ajută să înțelegem mai bine gândirea sa de fond, atât cea teologică, cât și cea duhovnicească. *Theotokos* sau *Theometor*, cum o cheamă cel mai adeseori, e realizarea deplină a premizelor sale ascetice și teologice. Maria reprezintă întruparea teologiei lui, s-ar putea spune că alcătuiește proba noutății învățaturii sale despre har” (Y. SPITERIS, 1996, p. 173–174).

Ecouri târzii ale mariologiei isihaste palamite

Ignorat în trecut¹³² și controversat în prezent de teologi, discursul-tratat mariologico-isihast al Sfântului Grigorie Palama a fost uitat și de monahi. L-au redescoperit abia principalii protagoniști ai renașterii neoisihaste sub forma mișcării filocalice din secolul XVIII: Nicodim Aghioritul a întreprins o traducere neogreacă rămasă inedită. Dar cel care l-a citat și utilizat ca argument a fost starețul Paisie Velicikovski în tratatul slavon în șase capitole despre rugăciunea minții scris la Dragomirna între anii 1768–1770 ca apologie împotriva unor monahi care huleau rugăciunea lui Iisus, tratat cunoscut și drept „Sulul despre rugăciunea minții” (*svitok o umnei molitve*)¹³³. După ce în primul capitol starețul Paisie arată că „rugăciunea minții e din vechime” și că ea nu este cauză de înșelare, ci de curăție și pază de înșelare (ale cărei cauze adevărate sunt idioritmia și mândria), în capitolul al doilea înfățișează originea și mărturiile scripturistice care pot fi invocate în sprijinul ei. Rugăciunea minții a fost dată ca lucrare de Dumnezeu Însuși lui Adam în rai, dar ea a fost înălțată până la vederea lui Dumnezeu de Maica Domnului când s-a rugat în Sfânta Sfințelor „făcându-se astfel pildă îngerescului chip al monahilor”, spune starețul Paisie și citează *in extenso* pasajele principale din partea finală a discursului-tratat al Sfântului Grigorie Palama¹³⁴. Din starețul Paisie s-a inspirat și părintele Daniil Sandu Tudor (1896–1960) în extraordinarele sale meditații despre rugăciune concentrate și decantate liric în excepțio-

¹³² Cu excepția mitropolitului Teofan al Niceei (între anii 1364–1384), palamit din a doua generație, autorul celui mai elaborat tratat mariologic din întreaga teologie bizantină (ed. M. Jugie, 1936) (traducere românească în curs de apariție la Ed. Deisis).

¹³³ Ed. Optina, 1847 și Moscova, 1892: *Jitie i pisanie Moldavskogo starša Paisia Velikovskogo*, p. 162–196, aici p. 174–177. Trad. românească V. Pelin în: SFÂNTUL PAISIE DE LA NEAMȚ, *Cuvinte și scrisori*, Chișinău, vol. II, 1999, p. 127–161.

¹³⁴ § 48 sfârșit – 50, 52–53 și 59, *op. cit.*, p. 139–142.

nal de profundul, teologic vorbind, *Imn-Acatist la Rugul Aprins al Născătoarei de Dumnezeu* (1948, 1958). Acesta e un imn închinat Maicii Domnului isihasta sau „Doamna rugăciunii”, refrenul său fiind: „Bucură-Te, Mireasă urzi-toare de nesfârșită rugăciune!”¹³⁵. „Tehnică a Întrupării”, „tainică lucrare a sfintei Întrupări în omenire, la stadiul fiecărui ins în parte”, rugăciunea isihastă e și pentru părin-tele Daniil „rugăciunea raică, pe care o avea Adam în gră-dina Edenului înainte de păcat”; ea a fost reîntemeiată mai întâi de Maica Domnului Pururea-fecioară „când a fost dusă în Sfânta Sfintelor, unde a trăit în necurmată rugăciune de la vârsta de trei ani, când a fost închinată Templului, și până la 16 ani, când a fost logodită, adică timp de 14 ani”; iar mai apoi de Hristos pe Tabor și la Înălțare¹³⁶.

Isihasmul — filozofie a adevăratei Vieți în Capitele

O scurtă scriere a Sfântului Grigorie Palama pe tema isi-hasmului mai puțin cunoscută, dar cuprinsă în *Philokalia* greacă, sunt cele *Trei capitele despre rugăciune și curăția inimii*¹³⁷. Datarea lor, rămasă neclară pentru părintele J. Meyendorff (1959), a fost fixată de P. Christou (1992) pentru anul 1333, în intervalul în care a fost compus *Cu-vântul despre Sfântul Petru Athonitul*. A. Rigo (1995) și R. Sinkewicz (2002) au propus mai convingător anii 1336–1337. Conținutul celor trei capitele, extrem de concentrate, și din această cauză încifrate și enigmatice, privește fun-damentarea teologică și antropologică a rugăciunii lui Iisus ca rugăciune în același timp a minții și a inimii; chiar dacă în textul lor aceste expresii nu apar ca atare, aluziile trimit limpede la această realitate. Deși tratarea este nepolemică,

¹³⁵ *Caietele Preacuviosului Părinte Daniile de la Rarău (Sandu Tudor)*.
2. *Sfințita rugăciune*, ed. A. Dimcea, Christiana, București, 2000, aici și
Imnul-Acatist (p. 177–179).

¹³⁶ *Ibid.*, p. 115, 111–112, 148–150.

¹³⁷ *Philokalia*, 1782, p. 902–963; PG 150, 1117–1121; ed. critică de
P. Christou: *Gregoriou tou Palama Syngrammata V*, 1992, p. 157–159.

temele atinse sugerează deja plauzibil începuturile atacurilor lui Varlaam la adresa isihăștilor athoniți începute în jurul anilor 1336–1337, iar temele atinse au paralele (nesemnificate de editorul modern) cu tratatele în apărarea isihasmului scrise de Grigorie Palama mai târziu. Descrierea sumară a conținutului teologic al capitolelor oferită de părintele Meyendorff este însă una superficială, fiind viciată de schema (criticată de părintele J. Romanidis) pretinsei opoziții ireconciliabile între două spiritualități patristice: evagriană-intelectualistă platonice și macariană-sentimentală biblică:

„Aceste trei scurte capitole reiau ideile clasice ale spiritualității evagriene despre curăția minții și luminarea ei prin rugăciune. Ele nu cuprind nici o referință directă la metoda fizică a rugăciunii și, în general, la idei împrumutate din Macarie despre rolul trupului în rugăciune”¹³⁸.

Capitolele trebuie însă citite nu prin prisma unor teorii preconcepute, ci într-o lectură imanentă, în lumina a ceea ce spun ele de fapt. Primul capitol pleacă de la definiția dionisiană apofatică a lui Dumnezeu ca Bine transcendent, a Cărui milă nu poate fi câștigată de la distanță, ci numai prin comuniunea și unirea cu El. După care face o distincție capitală — reluată în 1340 în *Tomosul aghioritic*, § 2 — între comuniunea cu Dumnezeu prin asemănarea cu El în virtuți și comuniunea cu Dumnezeu prin rugăciunea de cerere și de laudă: virtuțile doar pregătesc pentru unirea cu Dumnezeu, pe care o realizează doar rugăciunea, dar numai rugăciunea cu o minte despătimită și care și-a transformat pasionalitatea sufletului prin străpungerea inimii, plâns și smerenie.

Capitolul al doilea descrie într-un limbaj încifrat și aluziv modul concret de realizare a practicii isihaste ca întoarcere a minții/inteligenței spre ea însăși prin paza de sine și al

¹³⁸ J. MEYENDORFF, *Introduction...*, 1959, p. 384.

urcuşului prin sine însăşi spre Dumnezeu prin rugăciunea neîncetată. Perseverarea în această concentrare ridică mintea/inteligenţa dincolo de orice vagabondări legate de trup, de lume şi de demoni, şi o face să guste simţit veselia apropierii de Dumnezeu şi gustarea bunătăţii Lui (*Ps* 33, 9). Unindu-se cu Dumnezeu, Care e în acelaşi timp Monadă şi Triadă, mintea/inteligenţa însăşi devine la rugăciune în acelaşi timp unitară şi triadică — limbaj enigmatic aici precizat ulterior în Cap. 40 din cele *150 de capitole*: ca şi Treimea, şi mintea/inteligenţa e în acelaşi timp minte, cuvânt şi duh (*nous, logos, pneuma*)¹³⁹ —, stare dumnezeiască în care însă sufletul se poate menţine doar cu extremă dificultate şi care cere o osteneală maximă, mai istovitoare decât orice virtute; fapt care îi face pe mulţi să renunţe la strâmtimea virtuţii rugăciunii isihaste pentru lărgimea virtuţilor, dar cei ce rabdă dobândesc lărgimea harurilor dumnezeieşti.

În fine, capitolul al treilea mai face o distincţie esenţială — asupra căreia se va reveni în 1338 în *Triade* I, 2, 5 — în înţelegerea noţiunii de minte/inteligenţă (*nous*) şi în practica curăţirii ei: „minte” înseamnă atât activitatea (*energeia*) minţii prin gânduri şi înţelesuri, dar şi puterea (*dynamis*) care le activează şi pe care Scriptura o numeşte şi „inimă” (*kardia*). Activitatea minţii/inteligenţei se curăţă prin rugăciune, mai ales prin rugăciunea concentrată, dintr-un singur gând (*monologistos*). Dar puterea sau rădăcina ei nu se curăţă decât prin curăţia tuturor facultăţilor sufletului în parte. (Aluzie la supraevaluarea dimensiunii intelectuale în detrimentul celei morale şi duhovniceşti la umaniştii bizantini şi la Varlaam.) Cu alte cuvinte, curăţirea activităţii

¹³⁹ Cf. şi *Omilia* 60, 3–4 la *Botezul Domnului*; *Apanta ta erga* 11, p. 510–512. O discuţie a acestei analogii triadice teopsihologice la Sfinţii Părinţi (Teofil, Origen, Grigorie din Nazianz, Grigorie al Nyssei, Ioan Damaschinul) şi la alţi doi contemporani ai Sfântului Grigorie Palama: Grigorie Sinaitul şi Teolipt al Filadelfiei, la R. SINKIEWICZ, „St. Gregory Palamas and the Doctrine of God’s Image in Man According to the Capita 150”, *Theologia* 57 (1986), p. 857–881.

minții prin rugăciune și luminarea ei fie prin lumina cunoașterii, fie prin luminarea minții, nu sunt suficiente dacă nu se curăță și celelalte părți ale sufletului: facultatea practică prin desăvârșirea în făptuirea virtuților — mai ales prin smerenie, plâns și zdrobire —, facultatea cognitivă prin cunoaștere, iar cea contemplativă prin rugăciunea contemplativă. Doar astfel se va realiza curăția desăvârșită, adevărată și stabilă atât a minții, cât și a inimii.

Multe din aluziile enigmatice din cele *Trei capitole* (ca și din finalul tratatului-discurs despre Fecioara Maria) se lămuresc și precizează dacă sunt situate în cadrele schițate în prima parte a singurei scrieri de sinteză a gândirii Sfântului Grigorie Palama: cele *150 de capitole fizice, teologice, etice și practice și curățitoare de molima varlaamită*, cum sună titlul ei exact. Ele fuseseră editate încă în *Philokalia* din 1782¹⁴⁰, dar, așa cum arăta deja părintele Meyendorff¹⁴¹, aceasta era o ediție defectuoasă și inexactă: titlul pierdea aici finalul („și curățitoare de molima varlaamită”) iar peste tot în text numele lui Varlaam și Akindynos dispăreau înlocuite prin desemnări generale („potrivnicii”, „contrarii sfinților”). Precaritatea ediției contrasta cu valoarea excepțională a conținutului capitolelor; potrivit aceluiași părinte Meyendorff, în cele *150 de capitole* Sfântul Grigorie Palama oferă „un veritabil sistem de teologie naturală, spirituală și dogmatică”, livrându-ne „cadrul filozofic [și dogmatic — n. n.] general al gândirii sale”. Ediția critică exemplară, realizată abia în 1988 de părintele Robert Sinkewicz CSB¹⁴², a fost urmată de o a doua publicată de profesorul P. Christou în 1992¹⁴³. Dacă părintele J. Meyendorff data cele *150 de*

¹⁴⁰ *Philokalia*, 1782, p. 964–1009, ediție reluată în *PG* 150, 1117–1226. În românește de pr. prof. D. Stăniloae, *Filocalia* VII, 1977, p. 424–525.

¹⁴¹ J. MEYENDORFF, *Introduction...*, 1959, p. 373–374.

¹⁴² ST. GREGORY PALAMAS, *The One Hundred and Fifty Chapters* (Studies and Texts 83), Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1988, p. 1–80, studiu introductiv; p. 82–256, text și traducere engleză.

¹⁴³ *Gregoriou tou Palama Syngrammata* V, Thessaloniki, 1992, p. 37–119 text, p. 10–35 introducere.

capitole în anii războiului civil, mai exact între 1344–1347, Sinkewicz pleda, plecând de la paralelele cu multe pasaje din omilii, pentru primii ani de episcopat, 1349–1350, când Palama însă nu era primit în Tesalonic de către regimul zeloților anticantacuziniști. Profesorul P. Christou sugerează o soluție intermediară plauzibilă: posibilitatea ca Palama să fi elaborat inițial diverse grupuri de capitole pe care le-a asamblat doar în anii 1349–1350; tot el oferă un motiv plauzibil și pentru mutilarea titlului și modificările din text: faptul că prima ediție a *Filocaliei* apărea la Veneția impunând obținerea în prealabil a avizului de „nihil obstat” din partea cenzurii ecleziastice romano-catolice. Într-adevăr, la p. 1207 a ediției venețiene din 1782 apare permisiunea de publicare semnată de cenzorii Universității din Padova, care asigură că volumul „nu conține nimic contrar sfintei credințe catolice sau bunelor principii morale”. Părintelui Sinkewicz i se datorează o bună analiză a structurii și conținutului teologic al *Capitolelor*; acestea se divid în două secțiuni principale: extinsa discuție polemică a distincției dintre ființa și energiile dumnezeiești împotriva identificării lor de Varlaam și Akindynos (Cap. 68–150) este precedată de o la fel de amplă introducere generală care situează chestiunea dogmatică a energiilor divine în context cosmologic, antropologic și soteriologic (Cap. 1–67).

„Prima secțiune constituie o introducere generală la lucrare ca întreg, plasând chestiunile mai detaliate din secțiunea finală în contextul mai larg al economiei dumnezeiești a creației și mântuirii. Începând cu originea în timp a universului, Palama tratează pe rând despre cosmosul material și rațional, discută relația lor cu Creatorul și oferă o lungă expunere a căderii, a urmărilor ei și a procesului de mântuire. Se poate foarte bine ca Palama să fi fost preocupat de faptul ca dezbaterea despre relația dintre ființa și energiile divine a

ajuns să fie prea despărțită [*divorced*] de restul teologiei și soteriologiei îndeosebi”¹⁴⁴.

Pe fondul renașterii preocupărilor antice legate de astronomie, fizică și metafizică la umaniștii bizantini (Pachymeres, Metochites, Chumnos, Gregoras, Varlaam), Sfântul Grigorie Palama reacționează criticând drastic filozofia elină păgână și concepțiile despre lume și om, cărora le opune, ca alternativă în același timp mai rațională și mai autentică spiritual, cunoașterea mântuitoare biblică și duhovnicească. Iată structura argumentației. Capitole 1–14 alcătuiesc un scurt tratat despre cer și pământ și elementele lor (eterul, focul, apa, aerul și pământul): lumea nu e eternă, cerul nu e însuflețit, în centrul universului sferic se află pământul înconjurat de sferele celorlalte elemente mai ușoare¹⁴⁵; în mijlocul pământului există o singură zonă locuită în care poate fi găsit un suflet rațional întrupat: omul. Așa cum arată Cap. 15–20, acesta are cinci simțuri și cinci facultăți de cunoaștere: simțirea, imaginația, opinia, gândirea și inteligența, care îi oferă o cunoaștere naturală mixtă. Urmează o discuție despre superioritatea cunoașterii duhovnicești mântuitoare despre Dumnezeu, lume și om asupra celei naturale (Cap. 21–29). Ambiguitățile celei din urmă au dus la rătăcirile filozofiei păgâne (Cap. 21, 25, 26, 28). Scriptura oferă în Duhul Sfânt adevărata cunoaștere despre Dumnezeu, creație și om (Cap. 21–24). Creat ultimul, dar după chipul lui Dumnezeu pentru a-L putea cunoaște, a-L primi pe Dumnezeu prin asceză și har, și a se uni cu El după ipostasă, omul e piscul creației (Cap. 24). Calitatea sufletelor

¹⁴⁴ ST GREGORY PALAMAS, *The One Hundred and Fifty Chapters*, 1988, p. 4.

¹⁴⁵ Cele cinci elemente sunt egale în masă, dar diferă în densitate, așa că sferele lor sunt tot mai mari ca volum și nu perfect concentrice, altfel pământul ar fi cu totul acoperit de ape. Sfera de apă e dublă ca diametru și are de opt ori volumul sferei pământului, centrul ei fiind punctul cel mai de jos de pe circumferința sferei pământului. Doar a opta parte din sfera apei e în contact cu suprafața pământului. Mișcarea vânturilor e naturală; nu se datorează unui suflet al lumii, ci mișcărilor aerului.

oamenilor de chip/icoană al lui Dumnezeu le interzice divinizarea atât a lumii materiale, cât și a celei spirituale a îngerilor care, deși incorporali, sunt coslujitori lui Dumnezeu împreună cu noi (Cap. 27). Culmea filozofiei — sintetizează Capitolul 29 — nu stă în cunoașterea astronomică a cerului, ci în două elemente fundamentale: ca omul să-L cunoască, pe de o parte, pe Dumnezeu, precum și pe sine însuși și rangul (*taxis*) lui — temă dezvoltată de Capitolele 30–40 —, iar, pe de altă parte, să-și cunoască neputința proprie și să caute tămăduire și mântuire — temă dezvoltată de Capitolele 41–83.

În ce privește rangul omului în sânul creației, omul ca ființă vie se află la mijloc între îngeri și animale. Toate acestea au suflet viu (*zosan psychen*; cf. *Fc* 1, 24; 2, 7; *I Co* 15, 45) au viață, dar în moduri diferite. Îngerii și oamenii au ca și Dumnezeu viața drept ființă/substanță (*ousia*) a lor, prin urmare sunt ființe vii nemuritoare (Cap. 30 și 32). Pe lângă aceasta, spre deosebire de îngeri, oamenii au iarăși ca și Dumnezeu¹⁴⁶ viața nu numai ca ființă, ci și ca activitate (*energeia*), sufletul lor activând și dând viață trupurilor cu care sunt unite (Cap. 30). Animalele au sufletul viu și viața doar ca activare a trupului, nu ca ființă și, prin urmare, mor (Cap. 31). Sufletele vii create ale îngerilor și oamenilor nu au însă binele ca ființă, ci numai ca pe o calitate mutabilă, fiind ca atare ființe schimbătoare și compuse (Cap. 33). Spre deosebire de ele, Dumnezeu Care nu e nici trup, nici suflet, ci Inteligență (*Nous*) supremă, are binele drept ființă, fiind o unică Bunătate atotbună și suprabună, care conține în mod perfect simplu toate perfecțiunile pe care le și transcende (Cap. 34). Această Bunătate absolută este însă și Izvor al bunătății, Inteligența supremă născând din veci din Sine ca Tată drept Fiu un Cuvânt (*Logos*) natural veșnic

¹⁴⁶ Cf. Cap. 114, unde Dumnezeu este Viață atât în Sine (*kath'eauton*), deci ca ființă, cât și față de altceva (*pros heteron*) decât El, deci ca activitate prin care face vii toate cele create.

și identic cu El, radical diferit de cuvântul rostit, de cuvântul interior și de cel din gândirea umană (Cap. 35). Dar întrucât nici un cuvânt emis nu e lipsit de un suflu/duh care îl poartă, nici Cuvântul Inteligenței supreme nu e lipsit de un Duh (*Pneuma*) purces din Ea odată cu Cuvântul și odihnindu-Se în Acesta, Duh Care e ca un fel de Iubire (*Eros*) reciprocă a Inteligenței față de Cuvânt și reciproc (Cap. 36). Acest *Eros* al Inteligenței supreme față de Cunoașterea Ei ipostaziată în Cuvântul ei are o analogie în dorința nesăturată a oamenilor de cunoaștere¹⁴⁷. Cele trei ipostase ale Binelui suprem — *Nous*, *Logos*, *Pneuma* sau *Nous*, *Gnosis*, *Eros* — nu sunt trei bunătăți, nici o bunătate triplă, ci o Bunătate în același timp Monadică și Triadică, care se revarsă pe Sine din Sine spre Sine (Cap. 37).

Deși asumtionistul catolic Martin Jugie observase încă din 1932 paralelismul acestei „teopsihologii” trinitare cu aceea expusă de Fericitul Augustin († 430) în faimosul său tratat *De Trinitate* (scris între anii 399–419): *mens, verbum, spiritus* (= *nous, logos, pneuma*) sau *mens, notitia, amor* (= *nous, gnosis, eros*), arătând că: „Fapt remarcabil în istoria teologiei grecești și bizantine și după știința noastră nemaiauzit până atunci, Palama expune cu privire la misterul procesiilor divine o teorie identică cu cea a Sfinților Augustin și Toma d’Aquino”¹⁴⁸, totuși basilitanul Robert Sinkewicz a omis deliberat această conexiune evidentă trimițând la analogii patristice similare și susținând o dependență directă a Sfântului Grigorie Palama de contemporanii săi Grigorie Sinaitul († 1347) și Teolipt al Filadelfiei († 1322)¹⁴⁹. Demonstrația definitivă a originii augustiniene a Capitolelor 35–37 — ca și a Capitolelor 125–126, 132–133,

¹⁴⁷ Cf. prima propoziție a *Metafizicii* lui ARISTOTEL (980a): „Toți oamenii au sădită dorința de a cunoaște”.

¹⁴⁸ *Dictionnaire de Théologie Catholique* 11 (1932), col. 1766, confirmat de J. MEYENDORFF, *Introduction...*, 1959, p. 316.

¹⁴⁹ ST GREGORY PALAMAS, *The One Hundred and Fifty Chapters*, 1988, p. 21–34.

precum și a tratatului soteriologic din *Omilia 16* — a fost făcută în 1997 în mod independent de doi cercetători: filozoful grec Yannis Dimitrakopoulos¹⁵⁰ și teologul luteran Reinhard Flogaus¹⁵¹. Ambii au plecat de la ediția în două volume publicată în 1995 la Atena de M. Papathomopoulos, I. Tsavari și G. Rigotti a traducerii grecești a tratatelor *De Trinitate* realizate în 1281 la Constantinopol de eruditul umanist și filolog care a fost monahul bizantin Maxim Planudis (1250–1305)¹⁵², evidențiind dependența literală nedeclarată a textului acestor pasaje palamite de textul lui

¹⁵⁰ GIANNES DEMETRAKOPOULOS, *Augustinos kai Gregorios Palamas. Ta problemata ton Aristotelikon kategorion kai tes triadikes psychotheologias*, Atena, 1997.

¹⁵¹ REINHARD FLOGAUS, *Theosis bei Palamas und Luther. Ein Beitrag zum ökumenischen Gespräch* (Forschungen zur systematischen und ökumenischen Theologie 78), Göttingen, 1997; cf. *id.*, „Der heimliche Blick nach Westen. Zur Rezeption von Augustins *De Trinitate* bei Gregor Palamas”, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 46 (1996), p. 275–297 și „Palamas and Barlaam Revisited. A Reassessment of East and West in the Hesychast Controversy of 14th Century Byzantium”, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 42 (1988), p. 1–32. O recepție ortodoxă pozitivă a descoperirilor lui R. Flogaus la A. GOLITZIN, „Dionysius the Areopagite in the Works of Gregory Palamas: on the Question of a «Christological Corrective» and Related Matters”, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 46 (2002), 2–3, p. 163–190, mai ales p. 180–184 și 188–189. Părintele Golitzin soluționează tensiunea dintre cele două răspunsuri contradictorii la întrebarea: cine este criptoaugustinianul din teologia bizantină a secolului XIV: Palama (cum cred Jugie, Meyendorff, Flogaus) sau Varlaam (cum crede Romanidis)? Adevărul este că *ambii* au împrumutat din *De Trinitate*, dar fiecare a accentuat părți diferite din acest tratat: Varlaam ar fi putut fi atras — fiindcă nu există aici dovezi textuale — de critica din cărțile I–IV împotriva teofaniilor vechi-testamentare reduse la rang de angelo- sau simbolofanii; iar Palama a preluat ideea sufletului ca *imago Trinitatis* din ultimele cărți (p. 188–189). „Este foarte limpede că lui Palama i-a plăcut foarte mult ce a citit în *De Trinitate* și, mai mult, că a găsit că acele secțiuni care i-au plăcut puteau fi ușor altoite pe elemente deja existente în literatura greacă creștină în așa fel încât să îmbogățească și să adâncească întregul. În această privință, Grigorie era mult mai îndrăzneț și încrezător în forța tradiției sale decât mulți teologi ortodocși moderni” (p. 183).

¹⁵² *Augustinou Peri Triados biblia XV hoper ek tes Latinon phones eis ten Hellada metenenke Maximos ho Planoudes, Tomos protos: biblia I–VII. Tomos deuterous: biblia VIII–XV*, Akademia Athenon, 1995.

Augustin¹⁵³. Dacă citatele nedecarate din Augustin sunt incontestabile, trebuie recunoscut faptul că modul în care sunt plasate aceste citate în contextul capitolelor și dezvoltările și consecințele teologice pe care le trage Sfântului Grigorie Palama sunt extrem de diferite față de gândirea augustiniană și radical opuse față de toate augustinismele dezvoltate în Occident.

Dacă prin înțelegerea Duhului Sfânt ca iubire reciprocă a Tatălui și a Fiului Augustin încerca în *De Trinitate* XII, 17–19 să justifice pe *Filioque* și să identifice pe Duhul Sfânt cu

¹⁵³ G. DEMETRAKOPOULOS pune la p. 183–192 în paralel textele *Capitolelor* 35–37 și 125–126, 132–133 cu pasajele corespunzătoare din *De Trinitate* în latină și în greacă, și discută din perspectiva istoricului filozofiei receptarea categoriilor aristotelice în gândirea lui Augustin și Palama (p. 19–79) și a triadologiei psihoteologice a lui Augustin de către Palama (p. 83–104). El arată că, spre deosebire de Augustin, Palama nu are o gândire filozofică propriu-zisă și receptarea gândirii augustinienne se face selectiv și din perspectivă pur teologică. În secțiunea finală (p. 107–118), el discută motivul necitării directe a lui Augustin de către Grigorie Palama, pe care îl identifică în utilizarea lui Augustin ca autoritate pentru *Filioque*, și propune ca dată pentru lectura lui Augustin de către Grigorie Palama și a redactării celor 150 de capitole iarna lui 1347–1348. Neprimit în Tesalonic de zeoți, Palama s-a aflat în acest interval la Athos (împreună cu tânărul Nicolae Cabasila), unde a descoperit în biblioteca de la Vatopedi cel mai vechi manuscris cunoscut astăzi al traducerii grecești a tratatului *De Trinitate*, de care s-a folosit în redactarea celor 150 de capitole. FLOGAUS discută receptarea lui Augustin în *Capitolele* 125–135 când prezintă „energiile ca accident” (p. 98–108), cea din *Capitolele* 35–38 când prezintă „chipul trinitar al omului” (p. 143–153), iar cele din *Omilie* 16 când discută pe larg soteriologia lui Palama (p. 238–263). El mai relevă împrumuturi din Augustin și în tratatul-epistolă către monahia Xenii (p. 155–156) și plecând de aici fixează descoperirea de către Palama a tratatului *De Trinitate* în anii 1344–1347, când s-a aflat cu domiciliu obligatoriu la Palatul imperial, în a cărui bibliotecă a descoperit manuscrisul traducerii realizate de Planudis.

Într-o epistolă din primăvara lui 1345 a lui Akindynos către „filozoful Gregoras” (ed. A. C. HERO: *Letters of Gregory Akindynos*, Dumbarton Oaks, Washington DC, 1983, p. 192, r. 70–74 text și p. 381–384 comentariu) Akindynos spune că în 1344, izolat și condamnat, Palama a căutat o intervenție latină în favoarea sa trimițându-și adepții la genovezii din Galata și tratatele sale marelui maestru al cavalerilor ospitalieri din Rodos. E singura mențiune indirectă a unui contact al lui Palama cu latinii, a cărui dată coincide cu lecturile din *De Trinitate*.

iubirea lui Dumnezeu revărsată în inimile noastre (*Rm* 5, 7), ambele aceste consecințe sunt omise tacit de Palama care dezvoltă această analogie¹⁵⁴ în cu totul alte direcții. Lucrul poate fi observat din capitolele care urmează numai decât pasajelor augustiniene din Capitolele 35–37. Astfel Capitolul 38 reia comparația între natura inteligentă și rațională a îngerilor și cea a sufletelor omenești. Ambele sunt alcătuite din inteligență, rațiune/cuvânt, din inteligență și iubire a inteligenței față de rațiune/cuvânt, dar există o deosebire esențială: numai duhul omului este de viață făcător (*pneuma zoopoion*) fiindcă omul are și trup, iar sufletul are o iubire atât de mare față de trup încât nu-l părăsește decât constrâns de boală sau violență. Cu alte cuvinte, dacă pentru Augustin doar sufletul este chipul lui Dumnezeu (un ecou al acestei concepții se poate percepe și în Capitolul 27), pentru Sfântul Grigorie Palama sufletul omului e superior îngerilor tocmai pentru că omul are trup. Explicația o oferă Capitolul 63, unde omul e declarat a fi mai mult chip al lui Dumnezeu decât îngerii din pricina caracterului triadic propriu cunoașterii umane, care e inteligentă, rațională și sensibilă (*noeron, logikon, aistheton*), prin care omul are posibilitatea de a-și exterioriza cuvântul invizibil al inteligenței și de a-l rosti, scrie și exprima în științe, arte etc. Așa cum arată părintele Sinkewicz¹⁵⁵, în virtutea corporalității sale, chipul lui Dumnezeu are o dimensiune incarnațională, hristologică, și una vivificatoare, pnevmatologică. Raționamentul Sfântului Grigorie Palama e următorul: îngerii sunt chipul lui Dumnezeu pentru că reflectă relațiile intratrinitare din viața imanentă invizibilă a lui Dumnezeu și sunt, potrivit expresiei lui R. Flogaus, „chip trinitar” al lui Dumnezeu; pe lângă aceasta, oamenii reflectă și autocomunicarea vizibilă

¹⁵⁴ Dacă Sfântul Grigorie Palama refuză analogia în ce privește ființa absolut transcendentă a lui Dumnezeu, o admite însă în ce privește ipostazele și energiile divine.

¹⁵⁵ ST GREGORY PALAMAS, *The One Hundred and Fifty Chapters*, 1988, p. 19 și 21, și „Gregory Palamas”, în *La théologie byzantine...*, 2002, p. 170.

lui Dumnezeu prin Cuvântul și Duhul Său în economia creației și mântuirii și sunt astfel, potrivit expresiei aceluiași Flogaus, și un „chip energetic” al lui Dumnezeu¹⁵⁶.

Chipul lui Dumnezeu din om nu se pierde prin cădere, deși alipindu-se de rău omul se rupe de Dumnezeu și moare întâi cu sufletul, iar apoi cu trupul, fiind părăsit de Dumnezeu pe Care el L-a părăsit mai întâi. Dacă se alipește însă de Dumnezeu, el câștigă viața și nemurirea (Cap. 39). Demnitatea omului stă în natura triadică a sufletului său inteligent, rațional-cuvântător și spiritual-duhovnicesc (*noera, logike, pneumatike*), care trebuie să-și păstreze rangul (*taxis*) în ierarhia existenței, fiind mereu îndată după Dumnezeu și unit cu Dumnezeu printr-o neîncetată aducere-aminte, contemplare și iubire (*mneme, theoria, agape*) — termeni care circumscriu generic practica isihastă —, prin care câștigă asemănarea cu Dumnezeu și atrage la el strălucirea tainică a Firii dumnezeiești — expresie care circumscrie energiile divine necreate ca iradiere de slavă a ființei lui Dumnezeu (Cap. 40). Dacă Dumnezeu este Bunătatea însăși, vie și făcătoare de viață, Satana e un înger nemuritor fiindcă are viața drept ființă, dar prin răzvrătire a devenit un duh rău și mort/necrozat și făcător de răutate și de moarte/necroză¹⁵⁷ (Cap. 41). Prin amăgire el a reușit să o seducă pe Eva (Cap. 42). Omul trebuia și trebuie să-și țină în permanență rangul, treapta (*taxis*) sa în ierarhia existenței, cunoscându-se pe sine și pe Dumnezeu și să urmeze sfatul Acestuia, nu al îngerilor care slujesc și ei lui Dumnezeu ca și noi și ne sunt inferiori în ce privește chipul lui Dumnezeu (Cap. 43). Spre deosebire de îngerii necorporali

¹⁵⁶ R. FLOGAUS, *Theosis...*, 1997, p. 139–143 (*das energetische Ebenbild*) și p. 143–153 (*das trinitarische Ebenbild*). Corporalitatea omului este astfel atât ceva ce îl separă pe acesta de Dumnezeu, cât și ceea ce îl face să fie mai asemănător cu Dumnezeu decât îngerii!

¹⁵⁷ Pentru Sfântul Grigorie Palama moartea și răul n-au ființă, dar există ca energie negativă necrotică generată de pervertirea liberă a energiei pozitive a ființelor raționale.

care au fost puși ca să slujească lui Dumnezeu și oamenilor la porunca Acestuia, oamenii au fost puși și să stăpânească lumea materială, stăpânire care a stârnit invidia lui Satana (Cap. 44). Căderea prin trufie a îngerilor răi din slujirea lui Dumnezeu a dus, din invidia lor pe oameni, la căderea prin amăgire a protopărinților, al cărei rezultat a fost moartea sufletească ca expresie a rupturii de viața lui Dumnezeu (Cap. 45–47) și a uitării de El prin alipirea de suprafața materială a lumii (Cap. 48–50). Există o moarte sufletească a sufletului viu văduvit de Mirele său divin (Cap. 45), care pierzând vederea lui Dumnezeu și aducerea-aminte de El, se dezbracă de lumina dumnezeiască care e viața lui adevărată și transmite această stare de moarte și trupului (Cap. 46). Dumnezeu n-a făcut moartea, ci a vrut să ne ferim de experiența ei prin dorința de viață, cunoaștere și frică (Cap. 47–48). Pomul oprit era contemplarea lumii și alipirea de ea numai prin simțuri (Cap. 49–50). Sentința morții sufletului s-a aplicat pe loc, dar cea a morții trupului a fost amânată din iubire (Cap. 51); după cădere trupul nu e însă altceva decât o moarte continuă (Cap. 52). Amânarea morții trupești are un sens pedagogic, Dumnezeu nepărăsindu-i pe dreptii virtuoși ai Vechiului Testament, care însă, deși L-au cunoscut pe Dumnezeu, n-au putut birui moartea (Cap. 53), pe care însă Dumnezeu a transformat-o în Hristos în pârgă a nemuririi (Cap. 54). Noi cei de acum suntem mai vinovați când păcătuim decât Adam, care nu știa din experiență ce-l așteaptă (Cap. 55). Chiar dacă nu mai avem azi în fața noastră pomul raiului, avem în schimb porunca lui Dumnezeu (Cap. 56). Aceasta e pocăința care duce la Împărăția lui Dumnezeu pe calea Fericirilor și a iubirii de Dumnezeu (Cap. 57) susținută însă de virtuți (Cap. 58). Adevărata închinare a Tatălui e cea în Duh(ul Sfânt) și în Adevăr (Fiul veșnic al Tatălui) (Cap. 59), adică în mod necorporal. Există însă o deosebire între necorporalitatea absolută a lui Dumnezeu (Cap. 60) și cea limitată a îngerilor și sufletelor, acestea din urmă susținând și vivificând și trupul (Cap. 61).

Sufletul e superior îngerilor tocmai prin aceea că prin trup stăpânește trupul și creația (Cap. 62) și își poate exterioriza și materializa cunoașterea (Cap. 63). Superiori îngerilor în ce privește chipul lui Dumnezeu, le suntem inferiori în ce privește asemănarea cu El care se realizează prin luminări dumnezeiești (Cap. 64) distincte de ființa lui Dumnezeu (Cap. 65). Această luminare a fost haina și viața lui Adam în rai și va fi locuința noastră viitoare, și ea a fost arătată de Hristos apostolilor pe Tabor și lui Pavel pe drumul Damascului (Cap. 66–67).

*Tratatul către Xenii — isihasm
pentru monahii din mănăstiri*

Textul celor 150 de capitole atestă, am văzut, urmele clare ale unei lecturi a tratatului augustinian *De Trinitate*. Indicii similare, semnalate în 1997 de Flogaus¹⁵⁸, apar însă și în alte scrieri ale Sfântului Grigorie Palama: *Tratatul-discurs despre Economia mântuitoare a lui Hristos*, discutat mai sus, și un alt tratat de spiritualitate isihastă în formă epistolară transmis în manuscrise sub titlul: *Către preacuvasta între monahii, Xenii, despre patimi și virtuți și despre cele născute din răgazul/oprirea minții*¹⁵⁹. Așa cum îl descria în 1959 părintele J. Meyendorff,

¹⁵⁸ R. FLOGAUS, *Theosis...*, 1997, p. 155–156.

¹⁵⁹ Editat în *Philokalia*, 1782, p. 929–949, text reluat în PG 150, 1044–1088. Traducere românească veche din școala paisiană în ms. rom. *Biblioteca Academiei Române* 3594, f. 1–49 și ms. 47 *Patriarhia Română*. Tratatul a fost editat critic de P. Christou: *Gregoriou tou Palama Syngrammata V*, 1992, p. 193–230 text și 133–138 introducere. Există o traducere neogreacă comentată datorată monahului Teoclit Dionisiatul: *Pros ten semnotaten monazousais Xene*, Thessaloniki, 1974, 1986², și una americană realizată de părintele Daniel Rogich: ST. GREGORY PALAMAS, *Treatise on the Spiritual Life*, Minneapolis, 1995. O prezentare și interpretare anterioară (redactată în 1987) pe baza textului din PG 150 am publicat în articolul: IOAN I. ICĂ JR., „Morală și spiritualitatea ortodoxă în viziunea Sfântului Grigorie Palama. Pe marginea unui opuscul mai puțin cunoscut”, *Revista teologică*, nr. 3/1994, p. 15–43.

„acest lung tratat duhovnicesc a fost scris în momentul cel mai tensionat al polemicii teologice și al războiului civil, la care Palama face aluzie. Aluzie care permite datarea lucrării: Palama e tocmai condamnat de sinod sub o falsă acuzare, ca și Sfântul Ioan Hrisostom care fusese acuzat de origenism; se gândea să nu mai scrie, dar l-a scos din tăcere cerându-i o povățuire duhovnicească bătrâna monahie Xeni care ocupa o poziție influentă, fiindu-i încredințată educația «fiicelor marelui împărat», probabil fiicele lui Andronic III († 1341). Acest tratat e opera duhovnicească cea mai completă a lui Grigorie, în care dezvoltă mai ales teme antropologice care îi sunt dragi și arată bine legătura necesară care există între spiritualitatea sa întemeiată pe învățătura despre îndumnezeire și teologia sa propriu-zisă”¹⁶⁰.

Interpretând indiciile din § 3–5, în care Palama se declară condamnat și atacat ca și Ioan Hrisostom în 403, referindu-se la excomunicarea din 4 noiembrie 1344, părintele J. Meyendorff (1959, urmat și de Sinkewicz, 2002) datează tratatul-epistolă către Xeni în anii 1345–1346. Aceleași aluzii sunt ca referindu-se la o situație anterioară, în care adversarii lui Palama, deși condamnați sinodal (în iunie–august 1341), îl atacă teologic și îi impun tăcerea, situație care s-ar verifica în iarna 1341–1342, când Akindynos a primit din partea patriarhului Ioan XIV Calecas permisiunea să serie împotriva lui Palama. Indicii care ar conduce „spre primăvara lui 1342, când Grigorie trăia într-o pustie din jurul Constantinopolului, întrucât patriarhul Ioan Calecas îi condamnase scrierile, dar nu îndrăznise încă să pună mâna pe el. Probabil că monahia Xeni dorea să întărească poziția lui în fața mamei împăratului [Ioan V Paleologul], împărăteasa Ana [de Savoia]”¹⁶¹.

¹⁶⁰ J. MEYENDORFF, *Introduction...*, 1959, p. 386.

¹⁶¹ *Gregoriou tou Palama Syngrammata* V, p. 138. P. Christou mai arată că, după moartea în 1320 la Tesalonic a soțului ei, Mihail IX Paleologul, împărăteasa Maria Rita, mama împăratului Andronic III Paleologul (1328–1341),

În prolog (§ 1-7), Palama începe prin a arăta că monahii adevărați, nu doar în exterior, ci monahi în interiorul lor (isihaști), preocupați de convorbirea neîncetată cu Dumnezeu, de realizarea unității minții (*to monadikon tou nou*) fug de orice fel de relații cu oamenii (§ 1), evitând chiar și scrisul care împrăștie mintea (§ 2). Chiar dacă el însuși a scris doar atunci când a fost neapărat necesar, acuzațiile teologice la care s-a expus din partea unor adversari l-au făcut încă și mai rezervat în ce privește scrisul (§ 3). Reproșul moral al acestora că scrie despre lucruri aflate dincolo de puterile lui e adevărat, nu însă și cel teologic, întrucât tot ce a scris e în acord cu Părinții. Oricum, acest atac teologic e unul minor, pentru că nu s-a învrednicit încă de suferințele Părinților și Apostolilor (§ 4): și Ioan Hrisostom a fost condamnat, și Pavel a fost răstălmăcit (§ 5). Dacă ia acum din nou condeiul, o face doar la cererea venerabilei monahii Xenii, „bătrână sfântă” încredințată cu educația „fiicelor marelui împărat”, care au nevoie de învățătură pentru viață (§ 7). Primul lucru pe care trebuie să-l știe principesele e acela că omul are de fapt trei vieți și trei morți (§ 8-15), teorie de inspirație augustiniană¹⁶² cu care Palama intră în tema propriu-zisă a tratatului său. Există deci trei vieți și trei morți: ale sufletului, ale trupului și veșnice¹⁶³. Moartea (*thanatos*) în sens propriu (*kyrios*) e

a îmbrăcat haina monahală luând numele Xenii (străina, aluzie la originea ei nebizantină, armeană, ca și aceea, occidentală, a Anei de Savoia, soția lui Andronic III Paleologul), viețuind ca monahie la început la Tesalonic, iar apoi la Constantinopol până la moartea ei în 1333. Monahia Xenii ar fi putut fi o ucenică a împărătesei-monahie Maria-Xenii (*ibid.*, p. 138).

¹⁶² Cum a arătat R. FLOGAUS, *Theosis...*, 1997, p. 155-156. Prezența acestor prime indicii ale unor lecturi augustinieni pledează și ea pentru o datare a tratatului către Xenii în anii 1344-1346.

¹⁶³ Cum am arătat în articolul „Morală și spiritualitate...”, teoria celor trei morți și trei învieri e de origine biblică; cf. *Apocalipsa* 20, 6: „Fericit și sfânt e cel ce are parte de învierea dintâi [baptismal-ascetică]. Peste aceștia moartea cea de-a doua [osânda veșnică eshatologică] nu mai are putere, și vor fi preoți ai lui Dumnezeu și vor împărăți împreună cu El.” Faptul este confirmat de prima apariție a acestei teorii în scrisul Sfântului Grigorie

„dezjugarea sufletului de harul dumnezeiesc și conjugarea lui cu păcatul” prin călcarea poruncilor (§ 12), iar viața (*zoe*) în sens propriu (*kyrios*) e „unirea sufletului cu Dumnezeu” (*he pros ton Theon henosis*) (§ 13) prin ascultare. Moartea sufletului a fost urmată de moartea trupului și de moartea veșnică a sufletului osândit în iad. Tot așa „învierea sufletului” — „care e întoarcerea lui la sine prin ascultarea poruncilor” — va fi urmată de învierea trupului și de viața veșnică împreună cu Dumnezeu ca îngerii din cer (§ 14). Cei ce și-au omorât aici cu duhul trupul „se vor face părtași cu trupul nu numai ai învierii Domnului, ci și ai înălțării Lui și ai întregii vieți deiforme”; dar cei ce și-au omorât aici duhul cu poftele trupului, vor muri veșnic, având parte de moartea fără sfârșit a osândei (§ 15). Viața de acum însă nu e timpul și locul judecății, ci al pocăinței (§ 16), nu al deznădejdiei, ci al libertății (§ 17), nu al osândei, ci al iubirii și îndelung-răbdării lui Dumnezeu Care ne cheamă la lucru

Palama într-un tratat din iarna lui 1341–1342, scris deci înainte de descoperirea lui Augustin de către Palama. Este vorba de tratatul *Despre împărtășirea/participarea dumnezeiască și îndumnezeitoare* § 8. Aici Sfântul Grigorie arată că Iisus Hristos „a dezlegat mai întâi în chip nearătat lanțul păcatelor și a făcut loc Duhului sfințeniei, a îndreptat și a luminat omul dinăuntru, și prin contactul cu Dumnezeu a înviat sufletul din morți și l-a făcut să viețuiască în chip dumnezeiesc dându-i o viață a lui Dumnezeu cu adevărat dumnezeiască și veșnică. Fiindcă învierea trupului îi urmează acesteia, așa cum moartea a urmat la început morții sufletului. Pentru că aceasta e moartea sufletului: înstrăinarea de viața lui Dumnezeu. Și aceasta e moartea cu adevărat cumplită. Iar cea de după ea, adică cea a trupului, e foarte de dorit după ea, căci este o iubire de oameni a lui Dumnezeu, de care vor fi lipsiți, vai!, la judecata viitoare ceata celor osândiți. Fiindcă celor ce nu s-au folosit bine de talantul harului dumnezeiesc dat de Dumnezeu le rămâne o astlele de înviere, unită perpetuu de moartea a doua, cum ne-a descoperit Ioan prin *Apocalipsa* lui [20, 14; 21, 8] și care e mai rea decât moartea. Iar dacă în acest mod aceia sunt vii în chip nemuritor și în același timp sunt morți, atunci și mulți din cei vii aici sunt morți, cum a arătat Domnul vieții și al morții [cf. *Mt* 8, 22]. Există deci și o omorâre/necroză a sufletului care prin fire rămâne nemuritor. Cum deci va fi viu împărtășindu-se de o viață creată? Viețuind potrivit ei, el este mai degrabă mort. Dacă e să reînvie la această viață mai bună, are nevoie să se împărtășească de viața necreată, de cea care nu se separă de duhul” (*Syngammata* II, 1966, p. 144).

în „via Vieții” (*In* 15, 1–6). Viața e o aluzie transparentă la Euharistie prin care viața lui Hristos devine viața tuturor mlădițelor/mădulelor încorporate în trupul Său, și sugerează fundamentul sacramental-ecezial al spiritualității eshatologic-ascetice a creștinilor. Paradoxul vieții ascetice e acela că deși cei ce lucrează în via Vieții trudesc pentru mlădițele care sunt ei înșiși, adică se ostenesc pentru ei înșiși, Dumnezeu le dă drept răsplată, potrivit cu făgăduința din *Ioan* 10, 10, un „prisos de Viață” (§ 18–19). Acest „prisos” este „nu numai faptul de a fi și trăi împreună cu El, ci și acela de a deveni frați și comoștenitori ai Lui”; condiția este cultivarea mlădițelor proprii prin eliminarea ascetică a tuturor lucrurilor de prisos — posesiuni, plăceri, slave deșarte, patimi — pentru a putea purta rod spre viața veșnică (§ 20). Atingerea acestei curății e cu puțință și celor căsătoriți, dar cu foarte mare dificultate. Fecioria ca stare angelică (cf. *Mt* 22, 30; *Lc* 20, 36) e superioară căsătoriei și mai eficace în ce privește realizarea stării eshatologice de „fii ai învierii” (§ 21–23). Mlădița a viței Vieții, fecioara dedicată cu adevărat Mirelui ceresc fuge însă nu numai de căsătoria trupească, ci și de legăturile cu lumea; umblă nu pe calea largă a lumii (§ 24), ci pe cea strâmtă și anevoioasă a renunțărilor (§ 25), care înseamnă și „întristare potrivit lui Dumnezeu care lucrează pocăința spre mântuire” și care câștigă Împărăția cerurilor, spre deosebire de „întristarea potrivit lui Dumnezeu care lucrează moartea” (cf. *I Co* 7, 10) (§ 26). Plecând de aici, Grigorie Palama prezintă în partea centrală a tratatului său o originală deducție a întregii ascetici și mistici din substanța primelor două fericiri evanghelice: sărăcia cu duhul (§ 27–46) și plânsul mângâietor (§ 47–70). Sărăcia care câștigă Împărăția cerurilor (*Mt* 5, 3) nu este însă numai cea după trup, ci cea „cu duhul”, cu alte cuvinte cea a cărei rădăcină e smerenia care face din om un rai al virtuților (§ 27). În sărăcia cu duhul se cuprind concentrat toate virtuțile (§ 28), efectele ei fiind evidențiate plecând de la tripartitia facultăților psihice, clasică în antropologia

antică (platonice), preluată și în psihologia filocalică. Potrivit acesteia, sufletul unuia în ființa sa are trei funcții principale: rațională (*logistikon*), irascibilă (*thymikon*) și concupiscentă (*epithymetikon*). Toate trei s-au îmbolnăvit prin păcat începând cu pofta, de la care trebuie să înceapă și vindecarea (§ 29). Nu toate poftele sunt vinovate, cele care contribuie la menținerea vieții fiind ireproșabile, ci numai cele care își au obârșia din alegerea liberă a omului. Prima odraslă a concupiscentei sau poftei este iubirea de posesiuni, de bani sau de materie (*philylia*) (§ 30–34). Apare încă din copilărie și e rădăcina tuturor răutăților (§ 30); e produsul neîncrederii în providență, ci în bani, o dragoste nenorocită, care provine nu dintr-o lipsă reală, ci din nebunie (§ 31) și duce la pierderea Împărăției lui Dumnezeu (§ 32), fiindcă e mormânt al sufletului (§ 33); face imposibilă viața monahală, fiindcă monahul iubitor de avuții nu mai poate trăi în ascultare și supunere, în liniște și rugăciune, nici nu mai poate moșteni Împărăția cerurilor; dar sărăcia cu duhul eliberează sufletul de nebunia posesiunii (§ 33). A doua odraslă a poftei e iubirea de slavă (*philodoxia*) (§ 35–40). Ea se ivește atât la tineri, unde ia forma slavei deșarte a mondenităților legate de frumusețea fizică și eleganța vestimentației, cât și la cei virtuoși sub forma părerii de sine și ipocriziei (§ 35). Se vindecă prin conștiința nevredniciei proprii și a faptului că Dumnezeu e autorul oricărui lucru bun pe care îl facem, ca și prin retragerea în singurătate (§ 36). Iubirea de slavă duce la nestatornicia și tulburarea gândurilor, la invidie și chiar la crimă; e o patimă extrem de subtilă și dificil de evitat și de vindecat, fiindcă ne face să căutăm să plăcem oamenilor și nu lui Dumnezeu și lui Hristos (§ 38–40). A treia odraslă a poftei e iubirea de plăcere (*philedonia*), care reprezintă abuzul pătimaș al instinctului sexual manifest în forme nevinovate chiar și la sugari. Prima care pătimește aici e mintea stârnită prin vedere (§ 41). Fiindcă rădăcina iubirii de plăcere se află înăuntru, combaterea ei exterioară numai prin post și asceză

nu e eficientă; e nevoie de secarea izvorului ei interior prin rugăciune și smerenie, întrucât abia „contemplația înăbușă pofta și patimile de sub șolduri și pântec” (§ 42). Sărăcia cu duhul nu se rezumă însă doar la combaterea diferitelor forme ale poftei sau concupiscentei; ea cuprinde și lupta împotriva irascibilității, care are loc prin răbdarea cu smerenie a necazurilor și încercărilor care vin peste noi cu voie sau fără voie (§ 44–46). În procesul de cultivare a sufletului acestea se aseamănă intemperiiilor pe care le suportă inevitabil iarna și vara plantele pentru a ajunge la maturitate și rod (§ 44); scopul lor e să pună la încercare iubirea de Dumnezeu (§ 45) și să câștige sufletului binecuvântarea mângâierii Lui (§ 46). Orice sărăcie e unită însă cu plânsul; dacă sărăcia e o dureroasă tăiere împrejur duhovnicească a mlădiței celui altoit pe tulpina viței Vieții, plânsul adapă această mlădiță pregătind rodirea ei (§ 47). Există însă două plânsuri și întristări, ca și două sărăcii: unele potrivit lumii care duc la moartea sufletului, iar altele potrivit lui Dumnezeu care duc la căință și mântuire (§ 48). Mai precis, întrucât patru sunt formele sărăciei și smereniei duhovnicești — în trup, în gândire, în bogăția vieții și în încercările care ne vin din afară —, patru sunt și plânsurile și mângâierile născute din acestea (§ 49–53): zdrobirea trupului prin întreita înfrânare de la hrană, somn și relaxare trupească duc la zdrobirea inimii, lacrimi și voieșie sufletească (în timp ce relaxarea, delectarea și voluptatea duc la insensibilitate, la împietrirea și duritatea minimii) (§ 50); zdrobirea gândului prin disprețuire de sine și străpungerea inimii stoarce din suflet vinul care veselește inima omului (§ 52). La acestea trebuie să se adauge renunțarea la toate posesiunile și proprietățile, fiindcă abia negrija de avuții face sufletul liber pentru grija de sine, pentru supravegherea de sine (§ 53).

După care urmează faimosul pasaj isihast mistic (§ 54–62) despre plâns, rugăciune și bucuria omului dinăuntru în întoarcerea minții spre sine și în urcușul ei în lumină în care își redobândește frumusețea originală. Importanța-cheie a

acestui pasaj pentru gândirea duhovnicească a Sfântului Grigorie Palama o evidențiază reluarea lui aproape literală în alte patru scrieri¹⁶⁴. Ce spune în esență aici Sfântul Grigorie Palama? El afirmă că atunci când ia distanță de lucrurile exterioare, mintea (*nous*) se uită la omul interior, spală prin plâns marea hidoasă depusă peste ea și intră netulburată în camera cea mai lăuntrică a sufletului rugându-se Tatălui Care vede în ascuns (*Mt* 6, 6) și Care îi dă pacea gândurilor cu care desăvârșește smerenia creată în om de Însuși Duhul Sfânt înnoit în inima lui (§ 54). Pacea și smerenia asigură incinta paradisiului minții în care cresc pomii virtuților și în mijlocul căruia se ridică palatul iubirii, în al cărui portic înflorește bucuria, preludiu eshatologic. Neagoniseala naște negrija, aceasta e mama atenției și rugăciunii, a plânsului și lacrimilor, care șterg prezumțiile și fac conștiința neosândită și nasc bucuria și răsul fericit al sufletului (§ 55). Atunci lacrima îndurerată devine dulce, rugăciunea se preface în mulțumire, iar meditarea mărturiilor dumnezeiești devine veselia inimii care prin nădejde face anticipat experiența bunătății lui Dumnezeu, aceasta fiind veselia și mângâierea celor ce plâng pentru El (§ 56). Mângâierea efectivă nu se rezumă însă la acestea, ci presupune prezența reală a Mângâietorului. Cei care și-au spălat, curățit și împodobit sufletul prin virtuți îmbrăcându-l de nuntă ar fi frustrați fără arătarea Mirelui iubit și nunta duhovnicească cu El, a cărei taină Sfântul Grigorie Palama nu ezită să o descrie urmând Sfinților Părinți, gata să înfrunte calomniile adversarilor (§ 57). Astfel că, într-un limbaj biblic și patristic, Sfântul Grigorie Palama înfățișează monahiei Xeni și culminația procesului unirii omului, minte, suflet și trup, cu lumina dumnezeiască. După ce a îndepărtat orice patimă de rușine, mintea se întoarce în rugăciune spre ea

¹⁶⁴ În *Cuvântul despre Sfântul Petru Athonitul* § 18–20; în tratatul-epistolă către *Ioan și Teodor, filozofii* § 14 și 17–18; și în *Antireticul VII contra lui Akindynos* § 34–40, iar de aici și de Filotei Kokkinos în *Cuvântul de laudă la Sfântul Grigorie Palama*

însăși întorcând spre sine și toate celelalte puteri ale ei; înfrumusețează („filocalizează”; *philokalese*) sufletul prin cultivarea virtuții și mintea prin urcușuri practice spre Cel desăvârșit ștergând din ea nu numai cele rele și toate cele adăugate ulterior, dar chiar și toate cele ce țin de partea mai bună a gândirii (§ 58). Golită astfel de orice conținut material, mintea trece și dincolo e cele inteligibile și de sensurile lor neimaginare și, dezbrăcându-se de toate, iubind pe Dumnezeu și fiind iubită de Dumnezeu, se înfățișează înaintea lui Dumnezeu surdă și mută. Harul lui Dumnezeu o transformă, o face materială și o luminează desăvârșind omul interior. Iar atunci când se face ziuă și răsare luceafărul, omul adevărat, cel interior, care este mintea, iese la lucrul său urcând în lumină, care îi devine cale, pe munții cei veșnici. Și fără să se desfacă de materia împreună cu care a fost creată de la început¹⁶⁵, aceasta vede în lumină cele mai presus de lume printr-o simțire duhovnicească, urcând aici nu cu aripile pneumei imaginative ale gândirii, ci cu puterea Duhului Sfânt. Toate acestea se fac încă de aici. Devenind un alt înger al lui Dumnezeu pe pământ, omul interior îndumnezeit astfel aduce lui Dumnezeu ofrandă toate creaturile. Și participând astfel la toate cele create, mintea participă acum și la Cel mai presus de toate, ca să reflecte mai exact chipul lui Dumnezeu în ea (§ 59). Drept justificare patristică a acestei descrieri, Sfântul Grigorie Palama transcrie apoi (§ 60–61) câteva citate caracteristice din Nil (= Evagrie), Diadoh și Isaac Sirul despre unirea minții cu Sfânta Treime în lumină și trecerea ei de la starea de chip la cea de asemănare cu Dumnezeu. Transfigurată astfel de lumină, mintea aflată la mijloc între har și trup comunică și trupului mărturiile frumuseții dumnezeiești și

¹⁶⁵ Acest aspect va fi dezvoltat pe larg în polemica împotriva lui Varlaam în *Triade* I, 2, 1: trupul nu e rău în sine, ci templu al Duhului; I, 2, 2. 9 și II, 2, 9. 12: unitatea trup-suflet și transfigurarea reciprocă a puterilor psihofizice; II, 2, 19. 22–24: sensul nepătimirii etc.

harismele dumnezeiești: nepătimirea deiformă, cunoașterea rațiunilor lucrurilor (care se văd ca atomii de aer în raza de lumină) și a tainelor naturii, străvederea, vederea înainte și profeția. Toate acestea sunt doar efecte indirecte ale luminării dumnezeiești, nu scopul principal spre care tind fericirii isihăști: întoarcerea minții spre ea însăși, și a tuturor puterilor ei spre ea, și activitatea ei autentică pur spirituală adecvată naturii ei ultime și lui Dumnezeu, activitate prin care se unește cu Prototipul ei și harul îi redă frumusețea originară absolută¹⁶⁶. Aceasta este înălțimea contemplativă și mistică spre care îi ridică fericitul plâns pe cei smeriți cu inima și săraci cu duhul (§ 62).

Conștient că din pricina indolenței pe care o manifestăm aceste culmi mistice sunt mult deasupra noastră, Sfântul Grigorie Palama simte nevoia să revină în final în mod realist la postamentul lor ascetic: plânsul și întristarea. Există însă, potrivit Apostolului Pavel (2 Co 7, 10), două feluri de plâns și întristare: potrivit lumii și potrivit lui Dumnezeu (§ 63–70). Întristarea pătimășă după lume lucrează întunericul și moartea sufletească. Fiindcă „moartea sufletului e întunericul produs în suflet de întristarea potrivit lumii, iar viața sufletului e lumina dumnezeiască produsă în suflet de plânsul potrivit lui Dumnezeu” (§ 64). Generată și susținută de toate patimile, întristarea potrivit lumii e preludiul plânsului veșnic și lipsit de mângâiere al celor osândiți la iad (§ 66). Dureros la început și unit cu frica de Dumnezeu, plânsul potrivit lui Dumnezeu¹⁶⁷ naște pocăința și virtuțile care câștigă iertarea păcatelor; după care însă, unindu-se cu iertarea lui Dumnezeu, aduce drept rod dulcea mângâiere a gustării pline de bucurie a bunătății harului lui Dumnezeu, cunoscută doar de cei care îi fac experiența (§ 68). Acest har sălășluit în sfinți este necreat, întrucât Duhul lui

¹⁶⁶ Cf. GRIGORIE PALAMA, *Triade* I, 3, 39.

¹⁶⁷ Tema plânsului și a virtuților lui spirituale va fi reluată în *Triade* I, 3, 33. 52 și II, 2, 17–18.

Dumnezeu Însuși Se împărtășește pe Sine sfinților, nu un dar creat. Drept exemplu al plânsului duhovnicesc și al rolului său în procesul unirii cu Dumnezeu sunt date lacrimile și suspinele îndrăgostiților până la unirea lor conjugală într-un singur trup (*Ef* 5, 32); tot așa și sfinții unindu-se cu Dumnezeu devin un duh cu El (*1 Co* 6, 17) (§ 69). Un alt exemplu biblic e oferit de parabola fiului risipitor: începutul plânsului său e legat de durere și rușine, dar sfârșitul său e bucuria sărutării și îmbrățișării lui de către Tatăl la întoarcerea acasă (posibilă aluzie la troparul „Brațele părintești...” din slujba tunderii în monahism, care actualizează tocmai această parabolă evanghelică). Finalul e un scurt îndemn la asumarea fericitei sărăcii și a plânsului mângâietor (§ 71). Apelul insistent la sărăcie e o constantă a întregii tradiții isihaste răsăritene și el va reveni în prim-plan într-un mod dramatic în Rusia la sfârșitul secolului XV și începutul secolului XVI în controversele dintre monahii isihasti ai Sfântului Nil Sorski, adepți ai sărăciei monahale riguroase, și cei din jurul Sfântului Iosif Volokolamski, adepții unui monahism economic și productiv. Să fie oare pledoaria pentru sărăcie a Sfântului Grigorie Palama în Bizanțul mijlocului secolului XIV un ecou răsăritean al asprelor controverse pe tema sărăciei purtate în prima jumătate a secolului de aripa radicală „spiritualistă” a ordinului franciscan, controverse încheiate în 1323 cu condamnarea „spiritualilor” și a sărăciei de papa Ioan XXII?

În orice caz, semnificativ este tocmai faptul că de lângă Constantinopol Sfântul Grigorie Palama îi prezintă monahiei Xeni o variantă a vieții isihaste adaptată pentru mănăstirile urbane și în același timp integrată unui program pedagogic formativ, cel al educației unor tinere principese bizantine. Fapt și mai elocvent este că acest efort de adaptare al idealului isihast nu s-a oprit aici: concomitent cu tratatul-epistolă către monahia Xeni, tot de lângă sau chiar din Constantinopol Sfântul Grigorie Palama a oferit o versiune de isihasm și pentru intelectualii laici.

*Tratatul către Ioan și Teodor — isihasm
pentru intelectuali în lume*

Această variantă de isihasm pentru intelectualii din lume Sfântul Grigorie Palama o prezintă într-un *Tratat în formă de epistolă (logos epistolimaios) către Ioan și Teodor, filozofii*¹⁶⁸ (restul titlului e adăugat de copişti). Prezența în tratatul către Ioan și Teodor a unor pasaje-cheie reproduse literal după tratatul către Xeni¹⁶⁹ sugerează o redactare contemporană: în anii 1344–1346 (cum susțin J. Meyendorff / R. Sinkewicz; mai probabil decât primăvara lui 1342, ipoteza lui P. Christou¹⁷⁰). Comentariul părintelui Meyendorff se rezumă la această scurtă notiță:

„Scriind unor «filozofi», dascălul isihast a recurs la un stil mult mai căutat decât de obicei. El se abține aici să aprofundeze învățătura sa duhovnicească, iar pasajele în care discursul coincide cu cel către Xeni se întrerup când e vorba de inimă, de lacrimi sau când vin citatele din Nil (Evagrie) și Diadoh. Dascălul isihast își prezintă concepțiile duhovnicești dându-le un aspect academic și filozofic accesibil «filozofilor» și încheie scrisoarea cu o referire la viața lui Alexandru cel Mare. Nu știm, din nefericire, nimic despre corespondenții săi»¹⁷¹.

¹⁶⁸ Editat pentru prima dată de S. Oikonomos ca anexă la ediția ultimei lor 21 de omilii palamite, Atena, 1861, p. 290–308, și critic de P. Christou: *Gregoriou tou Palama Syngrammata V*, 1992, p. 231–246 text și p. 139–144 introducere. Singurul comentariu pe care acest text l-a suscitât e cel al lui G. THEODOROUDES, „Arete kai sophia. Scholia eis ten epistolomaian pragmatēian Gregoriou tou Palama pros Ioannen kai Theodoron tous philosophous”, *Epistemonike Epeteris Theologikes Scholes Panepistemiou Thessalonikes*, 1992, p. 489–501.

¹⁶⁹ Ioan și Teodor 11–12 = Xeni 51–52; Ioan și Teodor 14 = Xeni 54–55; Ioan și Teodor 17–18 = Xeni 58–59; Ioan și Teodor 19 sfârșit – 21 început = Xeni 62 (sunt omise Xeni 60–61 cu citatele din Evagrie, Diadoh și Isaac); Ioan și Teodor 22 final – 24 = Xeni 31–33; Ioan și Teodor 25–26 = Xeni 39–40.

¹⁷⁰ Un argument împotriva ipotezei Christou ar fi și prezența § 54–62 din tratatul către Xeni în *Antireticul VII contra lui Akindynos* § 34–40 datat 1344.

¹⁷¹ J. MEYENDORFF, *Introduction...*, 1959, p. 387.

Plecând e la o lectură atentă a indiciilor interne, editorul critic P. Christou¹⁷² face următoarele observații ce trebuie reținute aici: deși titlul se referă la două persoane, Ioan și Teodor, adresarea în text se face în permanență la persoana a II-a singular și adresantul este unul singur: Teodor. Se pare că inițial tratatul a fost scris doar pentru Teodor, dar ulterior, din motive ce nu pot fi elucidate, s-a adăugat și numele lui Ioan. Întrucât numele acestuia apare primul, Ioan pare să fi fost un coleg mai vârstnic al lui Teodor, probabil superiorul acestuia. Ambii erau „filozofi”, cu alte cuvinte profesori de filozofie în Constantinopol, unde filozofia avea o accepțiune medievală mai largă, incluzând atât disciplinele umaniste (gramatica, retorica, dialectica), cât și științele naturale (aritmetica, geometria, astronomia, fizica etc.) cunoscute în antichitate. Citite cu atenție, § 1–2 și 22 arată că Teodor era un prieten drag al lui Grigorie Palama, dar că în prietenia lor a intervenit un moment de criză provocat de un dezastru de principiu. Cel mai probabil Teodor avusese intenția să devină monah, dar a renunțat și s-a întors în lume căsătorindu-se și reluându-și studiile și predarea filozofiei.

Sfântul Grigorie Palama își începe tratatul-epistolă amintindu-i lui Teodor vechea lui prietenie și faptul că fuga și tăcerea acestuia nu au făcut să înceteze, ci din contră i-au sporit iubirea sa față de el. Gestul lui Teodor însă a relaxat ostilitatea (neprietenia) monahilor față de filozofi (§ 1). Fiindcă există două înțelepciuni: una a filozofilor și alta, superioară, a monahilor (§ 2). Obiecția la care s-a expus Teodor și la care se expun în general filozofii din partea monahilor e cea a contradicției între discursul filozofic-rațional și viața lor nefilozofică-nerațională; de aceea Teodor e îndrumat să se folosească în mod rațional de rațiune (*ellogimos chro to logo*), unind, cu alte cuvinte, învățătura și viața, înțelepciunea și virtutea, teoria și practica (§ 3). Concret, el trebuie să poarte de grijă de suflet și să aibă e

¹⁷² *Gregoriou tou Palama Syngrammata V*, 1992, p. 139–141.

concepție adecvată despre acesta. Fiindcă sufletul nu este o simplă „entelehie a trupului”, cum spun „filozofii neînțelepți” care „necăutând cele mai presus de natură mint și cu privire la natură” promovând, cu alte cuvinte, o viziune naturalistă falsificată despre natura și destinul sufletului și despre existența etică. Deși în activitatea lui sufletul e modelat de activitățile trupului primind formele lui, în esența lui sufletul e o substanță separată, simplă, de sine, nemuritoare, ca activitate proprie, independentă de trup (§ 4–5). Uitarea acestei activități și vieți adevărate a sufletului se datorează amăgirilor produse de plăcere (*hedone*); aceasta e un venin de moarte pentru sufletele nemuritoare și are trei forme principale: iubirea de slavă (*philodoxia*), iubirea de plăceri (*philedonia*) și iubirea de bani (*philochrematia*) (§ 6–7; aceleași cu cele enumerate în tratatul către monahia Xeni, dar într-o altă ordine care reflectă situația unor intelectuali în lume). Dacă scrie toate acestea, Grigorie o face pentru ca Teodor să știe cine își mântuie sufletul și cine nu, și ca să-și dea seama că pe moment nu se află între cei ce se mântuiesc (§ 8). Teodor e, așadar, îndemnat să lupte cu aceste rele și va primi cununa răsplătirii de la Dumnezeu (§ 9). Cine nu se curăță de patimi ci se împrietenește cu patimile, acela va fi judecat și va ajunge în iad, iar în chinurile de aici va plânge la nesfârșit fără folos și nemângâiat (§ 10–12). Există însă un alt plâns folositor și izbăvitor de păcate acum în lume: plânsul pocăinței (§ 13). Acesta spală masca hidoasă a patimilor depusă peste minte care intră în camera ei ascunsă și aici se roagă în ascuns Tatălui Care îi dă pacea gândurilor și smerenia, cu care împrejmuiește raiul minții în care se află pomii virtuții, palatul iubirii și preludiul bucuriei veșnice (§ 14). Acest rai trebuie păzit însă de Satana (§ 15). După care în secțiunea următoare (§ 17–20) Sfântul Grigorie îi zugrăvește lui Teodor în exact aceiași termeni folosiți în tratatul către Xeni (lăsând însă deoparte doar citatele patristice) culminația isihastă a activității de sine a inteligenței/minții întoarsă spre

ea însăși și spre Dumnezeu finalizată în unirea îndumnezeitoare a omului, minte, suflet și trup, cu lumina dumnezeiască. Inteligența/minte se întoarce spre ea însăși și spre Dumnezeu și, unificată, urcă spre Dumnezeu în lumină; câștigă asemănarea cu Dumnezeu și își recuperează frumusețea originară, o existență deiformă și nenumărate harisme extraordinare la care însă nu se oprește, concentrându-se pe esențial: întoarcerea inteligenței/minții spre ea însăși și activitatea ei potrivit cu ea însăși și potrivit cu Dumnezeu. Iubirea lui Dumnezeu pentru oameni este mare dând în schimb pentru osteneți foarte mici lucrurile cele mai desăvârșite (§ 21). Viața isihastă a inteligenței/minții nu este numai pentru monahi; este posibilă și în lume și pentru cei căsătoriți; cu condiția cumpătării și mulțumirii cu strictul necesar, Teodor nu trebuie să renunțe la nimic (§ 22). Este însă obligatoriu să renunțe atât la iubirea de posesiuni (§ 22–24), cât și la iubirea de slavă (§ 25–26), ale căror ravagii și remedii sunt detaliate în termenii tratatului către Xenii (§ 31–33 și 39–40). Teodor e îndemnat apoi la lupta duhovnicească cu armele Duhului, imitând aici exemplul monahilor, oameni simpli, dar curajoși și hotărâți (§ 27). Răspunderea lui ca filozof și intelectual e mare, fiindcă prin cunoașterea naturii știe cine e Dumnezeu, iar prin cea a Scripturilor știe și ce vrea Dumnezeu de la oameni; așa că va fi lipsit de apărare la fața lui Dumnezeu (§ 28). Nu știința însă e de vină, ci păcatul; nu cunoașterea e răul, ci întrebuintarea ei distorsionantă (§ 29). Grigorie îi spune lui Teodor toate acestea, măcar că el însuși e nevrednic, îndemnat doar de iubire și prietenie (§ 30). Teodor însă nu trebuie să se uite la cine vorbește, ci la ce i se spune, asemenea lui Alexandru cel Mare care a ascultat și de sfatul unui sclav (§ 31). Îndemnul final e ca Teodor să urce prin rugăciune până la inteligență/minte și să facă din ea un templu al lui Dumnezeu (§ 32)¹⁷³.

¹⁷³ Posibilă aluzie la echivalența *nous/naos*, „minte/templu”, deși aici e folosit *hiereion* în loc de *nous*.

Dacă editorii *Philokaliei* din 1782 n-au inclus tratatul către filozofii Ioan și Teodor au făcut-o probabil nu atât din resentimente antiintelectuale, cât datorită faptului că pare a relativiza viața monahală care nu apare aici în radicalismul tradițional, iar întreg conținutul lui se cuprinde în formă mult mai dezvoltată în tratatul către monahia Xeni, care rămâne expunerea de spiritualitate cea mai completă a Sfântului Grigorie Palama. Din grupul scrierilor de spiritualitate ale acestuia *Philokalia* greacă mai cuprindea însă un scurt tratat etic destinat cu maximă generalitate laicilor fără nici o deosebire de categorie, omițând însă un alt opuscul cu adresă precis monahală.

*Decalogul Noului Testament — lege morală
pentru credincioșii simpli*

*Decalogul legislației după Hristos sau al Noului Testament*¹⁷⁴ e, așa cum scria părintele J. Meyendorff,

„un mic rezumat al moralei creștine întemeiat pe cele zece porunci ale lui Moise. Scopul autorului e acela de a arăta cum, transformate de realitatea Întrupării, aceste porunci se adaptează Noului Testament. [...] Opusculul nu se adresează monahilor și datează probabil din timpul episcopatului lui Grigorie”¹⁷⁵,

cu alte cuvinte din anii 1350–1357/9 (datare reținută și de Sinkewicz, 2002). Editorul critic, P. Christou, crede că poate preciza și mai mult datarea susținând că versiunea inițială a textului a fost redactată în urma captivității otomane a Sfântului Grigorie Palama din intervalul martie 1354 – aprilie

¹⁷⁴ *Philokalia*, 1782, p. 949–954, text reluat în *PG* 150, 1089–1101. O primă traducere românească după acest text am publicat în *Mitropolia Ardealului* 30 (1985), nr. 3–4, p. 209–214. Ediție critică de P. Christou: *Gregoriou tou Palama Syngammata V*, 1992, p. 251–263 text și p. 147–150 introducere.

¹⁷⁵ *Introduction...*, 1959, p. 389.

1355¹⁷⁶. Aici acesta s-a confruntat cu grupul așa-numiților „chioni”, populație de origine greacă care căuta să-și salveze identitatea în fața ocupației otomane asumând o poziție intermediară între islam, iudaism și creștinism bazată doar pe ce e comun tuturor acestor religii: monoteismul și Decalogul. Pentru a evita orice sincretism, la întoarcerea din captivitate Grigorie Palama ar fi redactat în toamna lui 1355 acest text de prezentare a variantei creștin-ortodoxe a Decalogului, insistând pe modificările și nuanțele noi impuse de plinătatea revelației divine aduse de Hristos. Astfel, monoteismul radical al Vechiului Testament și al islamului este precizat în sens trinitar (§ 1). Interdicția absolută a reprezentării divinității se nuanțează datorită Întrupării care aduce cu sine legitimitatea reprezentării și cultului icoanelor, al crucii și Maslului (§ 2). Jurământul trebuie evitat sau cel puțin folosit cu prudență (§ 3). Ziua de odihnă închinată Domnului e acum nu sâmbăta, ci duminica, ziua Învierii lui Hristos, la care se adaugă sărbătorile creștinești (§ 4). Cinstirea părinților se nuanțează și ea, întrucât ascultarea de părinți nu poate trece înaintea credinței și ascultării de Dumnezeu și, mai ales, include în ea cinstirea superioară acordată părinților duhovnicești (§ 5). Interdicția desfrâului are în creștinism două forme: una radicală, fecioria sufletească și trupească a monahilor, care e o asemănare nu cu îngerii, ci cu Sfânta Treime; și una moderată: căsătoria monogamă (§ 6). Interzicerea omorului se radicalizează, creștinul trebuind să lupte cu rădăcina crimei: mânia, și să

¹⁷⁶ Captivitate descrisă de Sfântul Grigorie Palama împreună cu dialogurile teologice avute în acest răstimp într-o Epistolă către Biserica din Tesalonici; un alt document al captivității e Dialogul cu așa-numiții „chioni” consemnat de medicul Taronites; ed. V. Phanurgakis în *Gregoriou tou Palama Syngrammata* IV, Thessaloniki, 1988, p. 120–147, 148–165. O primă traducere românească cu studiu introductiv: diac. IOAN I. ICA JR, „Violență și dialog inter-religios în captivitatea otomană a Sfântului Grigorie Palama”, *Violența „în numele lui Dumnezeu” — un răspuns creștin. Simpozion internațional organizat de Facultatea de Teologie Ortodoxă din Alba Iulia*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2002, p. 156–205.

câștige blândețea (§ 7). Creștinul se abține și de la calomnia diabolică (§ 9), precum și de la furt și poftă, fiind obligat la generozitate și altruism (§ 8 și 10).

*Epistola către Pavel Asan — pledoarie
pentru unitatea hainei monahale*

Editorii *Philokaliei*, care au inclus *Decalogul Noului Testament* adresat laicilor, s-au ferit să publice un alt ultim text cu adresă strict monahală scris de Sfântul Grigorie Palama: *Epistolă către preacuviosul ieromonah Pavel Asan care l-a întrebat despre luarea schimei celei mari și îngerești*¹⁷⁷. Motivul e acela că în acest răspuns Sfântul Grigorie Palama condamnă categoric împărțirea monahismului în două trepte — „schima mică” pentru monahii începători și „schima mare” rezervată monahilor înaintați și retrași în izolare pentru o asceză extremă —, dar critica sa n-a avut ecou, practica celor două „schime” (și tunderi) monahale perpetuându-se până astăzi. Editorii *Philokaliei* grecești au dorit probabil să evite reaprinderea polemicilor pe această temă la Sfântul Munte și așa scindat de disputa colivelor sau a deseii Împărtășanii.

Ieromonahul Pavel Asan făcea parte din familia vlahobulgară domnitoare în Bulgaria după revolta fraților Asănești în 1185. Membrii ai acestei familii erau înrudiți cu familiile domnitoare bizantine. (Astfel soția lui Ioan VI Cantacuzino era Irina Asan, nepoata țarului bulgar Ioan III Asan.) Pavel Asan devenise ucenicul duhovnicesc al Sfântului Grigorie Palama, care în 1343–1344 i-a adresat o scrisoare¹⁷⁸ în care îl avertiza de activitățile și scrierile lui Akindynos împotriva

¹⁷⁷ Primă ediție de P. J. HALTIE, „The Answer to Paul Asan of Gregory Palamas: A 14th Century Apology for the One, Grand and Angelic Schema”, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 33 (1989), p. 46–51 text, p. 33–45 studiu introductiv. Ediție de P. Christou: *Gregoriou tou Palama Syngrammata* V, 1992, p. 247–250 text și p. 145–146 introducere.

¹⁷⁸ *Gregoriou tou Palama Syngrammata* II, 1966, p. 363–374 text, p. 286–288 introducere.

sa. În această a doua scrisoare Palama răspunde întrebării lui Pavel Asan dacă are voie să îmbrace cu binecuvântare însemnele (*symbola*) vestimentației (*schema*) monahale mari, complete. Aceasta se compune din: cămașă, centură, rasă, sandale, mantie, camilafcă, cruce, analav și culion. Așa cum scrie profesorul P. Christou:

„Dar când a apărut idioritmia, mulți monahi, vrând să urmeze o asceză mai ușoară și să se miște în lume, au lăsat deoparte la îmbrăcarea «schimei» culionul și analavul rezervându-le pentru o etapă de maturitate sau pentru sfârșitul vieții, și atunci «schima» s-a scindat în mică și mare. Acest obicei nu s-a impus general, nu s-a introdus în chinovii și n-a fost recunoscut în practica Bisericii. Cum se deduce din răspuns, Pavel luase «schima» mică și, cunoscând vederile lui Grigorie, îl întreabă dacă poate să ia cu binecuvântare și însemnele «schimei» celei mari»¹⁷⁹.

Palama răspunde categoric: există o singură „schimă” monahală, cea mare. Părinții n-au cunoscut o „schimă” mică, iar Sfântul Teodor Studitul interzice expres divizarea ei în „mică” și „mare” (§ 4). În opinia lui Palama, această împărțire e rezultatul unui fenomen recent, când unii monahi au început să-i oprească pe călugării începători să poarte culionul și analavul, ca să-i oblige să se smerească (§ 4). Pavel poate deci să le îmbrace cu binecuvântare dacă meditează la semnificația lor duhovnicească: nepătimirea și răstignirea interioară, pe care a făgăduit să le asume când a devenit monah chiar fără să ia și aceste simboluri exterioare (§ 5). De asemenea, nu trebuie să aștepte o boală sau moartea pentru a le lua, fiindcă monahului i se cere nu numai schimbarea hainei, ci ameliorarea conduitei și a vieții (§ 6). Potrivit profesorului Christou, această observație oferă un indiciu pentru datarea epistolei. Vorbind de frica de

¹⁷⁹ *Gregoriou tou Palama Syngrammata* V, 1992, p. 145.

moarte, Pavel nu s-ar referi la moartea din motive de bătrânețe, întrucât era cu siguranță mai tânăr (cel puțin cu 15 ani) decât Palama, ci la cumplita epidemie de ciumă, „Moartea Neagră”, în care a pierit o treime din populația Europei și care n-a ocolit nici Constantinopolul, unde a bântuit în 1347–1348, când Grigorie Palama fusese ales și hirotonit arhiepiscop al Tesalonicului, dar din pricina regimului zeloților din Tesalonic a rămas în Constantinopol¹⁸⁰.

Sfântul Grigorie Palama și isihasmele bizantine târzii

„În lungii ani petrecuți la Athos — scria în 1959 părintele John Meyendorff — Palama a asimilat ansamblul spiritualității isihaste. Dacă împrejurările nu l-ar fi lansat în polemica doctrinară, el ar fi lăsat totuși o operă duhovnicească destul de importantă, dar fără nici o trăsură originală. Spiritualitatea centrată pe rugăciunea lui Iisus pe care o învață ucenicilor săi duhovnicești reflectă foarte exact tradiția lui Diadoh, Ioan Scărarul și Teolipt, cu o dependență mai marcată de Macarie. E important de observat că operele duhovnicești ale lui Palama nu conțin nici o referință la metoda respiratorie, de care nu vorbește decât pentru a-i lua apărarea împotriva atacurilor lui Varlaam. E imprudent însă a spune că tăcerea unor mari autori duhovnicești ai epocii — Teolipt sau Cabasila — asupra metodei indică o ostilitate față de ea din partea acestora. Nici Palama nu era ostil metodei, dar găsea util să menționeze peste tot un aspect secundar și foarte particular al isihasmului epocii sale”¹⁸¹.

Pentru a putea verifica justetea acestor aprecieri se impun câteva distincții și o situare în context a întregii problematice a isihasmului bizantin târziu plecând de la ultimele cercetări în domeniu desfășurate de două decenii de profe-

¹⁸⁰ *Ibid.*, p. 146.

¹⁸¹ J. MEYENDORFF, *Introduction...*, 1959, p. 202.

sorul Antonio Rigo. Încă din 1974, P. Adnès¹⁸² avertiza asupra faptului că în uzul actual termenul „isihasm” acoperă de fapt trei realități distincte:

1. „Isihasm” denumește un *curent* și un sistem de spiritualitate contemplativă axată pe unirea cu Dumnezeu și pe rugăciune propriu monahismului răsăritean anahoretic — opus celui chinovial —, spiritualitate practică încă de la originile egiptene ale monahismului, sistematizat în secolul IV de Evagrie Ponticul și în secolul VII de Ioan Scărarul (*Scara* 27) urmat de Isihie și Filotei Sinații. Isihia exterioară și interioară este nu un scop în sine, ci un mijloc de împăcare, unificare interioară a monahului detașat de griji în vederea unirii minții treze cu Dumnezeu prin aducerea-amine neîncetată de Dumnezeu și invocarea numelui Său.

2. „Isihasm” denumește și *metoda* psihosomatică de rugăciune care se difuzează la Athos în secolele XIII–XIV sub forma a două opusculi extrem de populare, dar și controversate: „Metoda sfintei rugăciuni și atenții” atribuită Sfântului Simeon Noul Teolog¹⁸³ și „Cuvânt plin de folos despre paza inimii” atribuit isihastului athonit de origine italiană Nichifor din Singurătate¹⁸⁴. Criticile lui Varlaam și ale umaniștilor bizantini la adresa lor au provocat replica Sfântului Grigorie Palama care între anii 1338–1340 a sărit cu celebrele sale *Triade* „în apărarea celor ce se nevoiau cu sfințenie în isihie”.

3. Prin extensie, numele „isihasm” e dat și *sintezei* filozofico-teologice elaborate de Sfântul Grigorie Palama ca

¹⁸² Art. „Hésychasme”, *Dictionnaire de spiritualité* VII (1974), col. 381–399, aici col. 382.

¹⁸³ Parafrază neogreacă în *Philokalia*, 1782, p. 1178–1185. Textul bizantin original a fost editat de I. Hausherr, Roma, 1927; trad. românească pr. prof. D. Stăniloae, *Filocalia* VIII, 1978, p. 528–540.

¹⁸⁴ *Philokalia*, 1782, p. 869–876; trad. românească pr. prof. D. Stăniloae, *Filocalia* VII, 1977, p. 1–32. A se vedea și traducerea comentată a lui M. BIELAWSKI: *Il cielo ne cuore. Invito al mondo esicasta di Niceforo il Solitario*, Lipa, Roma, 2002. Mulțumesc aici lui Ionuț Biliuță pentru amabilitatea de a-mi fi pus la dispoziție o copie a acestui volum.

răspuns la contestațiile ivite în secolul XIV, sinteză care a primit aprobarea oficială a Bisericii bizantine în Sinoadele din 1341, 1347, 1351 și 1368.

Isihasmul bizantin târziu din secolele XIII–XV e apoi un fenomen complex și original, ale cărui multiple dimensiuni apar încet cercetătorilor care se apleacă cu rigoare asupra unui imens fond de documente inedite sau cunoscute, dar care trebuie reeditate sau reinterpretate în contextul lor¹⁸⁵:

„Moștenind ce se fixase deja anterior, isihasmul bizantin a insistat cu precădere asupra anumitor aspecte, a lăsat deoparte altele, primind astfel conotații particulare. Ar fi fără îndoială o eroare a-l lua în considerare fără a ține cont de presupuzițiile și antecedentele mai vechi, dar perspectiva s-ar falsifica și dacă ar fi «aplatizat» și redus la isihasmul mai vechi, lipsindu-l de caracteristicile specifice. Înainte de toate isihasmul medieval a ajuns la o neîndoielnică simplificare: întreaga viață spirituală a fost redusă la câteva noțiuni-cheie (*hesychia*, *nepsis*, *proseuche*) care ajung practic să se identifice, împingând spre consecințe extreme elemente deja schițate la Sinai de Isihie și Filotei. O practică extrem de veche, cea a rugăciunii lui Iisus, constând din repetarea neîncetată a Numelui divin și a unor formule care-l conțin, a câștigat tot mai mult teren cunoscând o remarcabilă difuzare și o extraordinară popularitate. Dar isihasmul din Bizanțul Paleologilor nu înseamnă doar un sistem și o mișcare restrânsă la medii monahale limitate. Din contră, pe lângă faptul că a ajuns să denote formularea teologico-dogmatică ieșită din controversa dintre Varlaam și Palama, fapt

¹⁸⁵ Esențiale sunt aici cercetările profesorului A. Rigo (în curs de apariție în traducere românească la Ed. Deisis). O privire sintetică în studiul introductiv la antologia: *I Padri esicasti. L'amore della quiete (ho tes hesychias eros). L'esicasmo bizantino tra il XIII e XV secolo*, a cura di A. Rigo, Bose, 1993, p. 7–33 sau în „Gregorio il Sinaita”, *La théologie byzantine*, 2002, p. 92–121.

care-l face sinonim cu palamismul, termenul isihasm s-a îmbogățit și cu conotații care privesc puternicele influențe care au derivat din el asupra vieții instituționale a Bisericii bizantine, asupra anumitor forme ale artei epocii și, după unii savanți, chiar și asupra politicii secolului XIV¹⁸⁶.

„Deși a fost în primul rând o mișcare monahală, isihasmul bizantin n-a rămas închis în cercuri restrânse de monahi și pustnici. A avut o profundă influență asupra Bisericii timpului concretizată într-o viguroasă acțiune reformatoare și însuflețitoare a instituției Bisericii. Deja la sfârșitul secolului XIII și începutul secolului XIV figurile lui Teolipt al Filadelfiei [1250–1322] și ale lui Atanasie I [1230/5–1323] sunt emblematice în acest sens. Odată cu victoria palamismului și patriarhatele lui Isidor Buchir [1347–1349], Calist [1350–1353, 1356–1363] și Filotei [1353–1354, 1364–1376] — care au însemnat între altele afirmarea unui strâns control monahal asupra patriarhiei —, această operă a fost continuată ulterior, traducându-se și într-o înnoire liturgică și sacramentală cu repercusiuni care au trecut dincolo de hotarele reduse ale Imperiului. Influența isihastă nu s-a limitat însă doar la mediul bisericesc și religios. Această mișcare spirituală a avut pe lângă interacțiuni cu arta epocii și implicații politice și sociale. [...] Propriu naturii isihasmului bizantin târziu a fost tocmai faptul de a nu se limita la lumea monahilor, ci de a se adresa și laicilor, celor ce trăiau în lume. În aceasta nu făcea altceva decât să urmeze învățătura Părinților mai vechi, care pusese în vârful oricărei virtuți iubirea. Dacă se fugea din lume din iubire de Dumnezeu, trebuia apoi practică și cealaltă parte a poruncii: iubirea de aproapele¹⁸⁷.

¹⁸⁶ A. RIGO, *I Padri esicasti*, p. 11.

¹⁸⁷ *Ibid.*, p. 30–31.

Începuturile isihasmului bizantin târziu datează de la mijlocul secolului XIII și coincid astfel cu ascensiunea pe tronul bazileilor a ultimei dinastii de împărați, cea a Paleologilor. Între 1259–1261 generalul Mihail Paleologul îl înlătură și orbește pe împăratul legitim Ioan IV Laskaris — fiul minor al lui Teodor II Laskaris —, iar în august 1261 revine din refugiul de la Niceea în Constantinopolul recuperat de la venețieni după cucerirea sa în aprilie 1204 de cavalerii cruciadei a IV-a. Aceștia din urmă reușiseră să ocupe capitala unui Imperiu Bizantin intrat, după moartea în 1182 a ultimului mare Comnen, Manuel I, într-o gravă criză internă — individualism, fașionalism, lipsa cronică a solidarității, letargia morală descrise de Nichita Choniatis — agravată de presiunile externe exercitate asupra Bizanțului din toate părțile. Amenințările veneau din partea turcilor selgiucizi din Asia Mică, a Imperiului vlaho-bulgar al Asăneștilor renăscut în revolta din 1185 și, mai ales, din partea Occidentului latin reprezentat de cavalerii cruciați și negustorii venețieni aflați în expansiune spre Orient. Pătrunderea latină a divizat profund societatea bizantină paralizată de autoritarismul despotice al împăraților Comneni, a căror dispariție a făcut ca tensiunile sociale interne să explodeze și să împingă Imperiul la catastrofă în condițiile slăbiciunii instituției Bisericii, incapabilă să ofere coeziunea socială necesară supraviețuirii. Catastrofa din 1204 a însemnat sfârșitul Imperiului Bizantin clasic de tip iustinianic restaurat după grava criză din secolele VII–VIII de împărații din dinastia Macedonenilor, iar după cea din secolul XI de cei din dinastia Comnenilor. Formula teocratică clasică a Imperiului ortodox bazat pe „simfonia” dintre împărat și Biserică, în care împăratul e vioara întâi, suferă acum o clară redistribuire a accentelor. Exilul de la Niceea (1204–1261) a arătat limpede că nu Imperiul, ci Biserica Ortodoxă asigura unitatea lumii bizantine și oferea legitimitatea împăraților. În fața amenințării pătrunderii latine, societatea bizantină și-a regăsit polemic coeziunea pierdută în Ortodoxie.

Biserica a ieșit întărită¹⁸⁸. Simultan însă cu renașterea ortodoxă avea loc și o renaștere a elenismului și patriotismului grec, care la reprezentanții elitei intelectuale umaniste a luat forma unei redescoperiri și exaltări a culturii eline clasice. La Niceea, și ulterior la Constantinopol, asistăm astfel la coexistența a două mișcări paralele de înnoire: o mini-renaștere umanistă și o înviorare ortodoxă susținută de monahi. Ciocnirea lor s-a datorat politicii promovate cu mână fote de primul bazileu Paleolog, Mihail VIII (1259–1282). Pentru a evita noua cruciadă pregătită în vederea recuperării Constantinopolului de către latini, el a susținut și impus neînduplecat „unirea” Bisericii bizantine cu Roma proclamată autoritar de Conciliul de la Lyon pe 6 iulie 1274. Atitudinea față de Occidentul latin diviza din nou societatea bizantină și evidenția pe parcursul ultimelor două secole ale Bizanțului existența în sânul elitei bizantine a două viziuni diferite¹⁸⁹ despre viitorul lumii bizantine: dacă imperiul, birocrăția civilă și ecleziastică și umaniștii puneau pe primul loc activismul cultural, naționalismul grec și salvarea politică a statului chiar cu prețul sacrificării Ortodoxiei și capitulării în fața Occidentului, monahii puneau pe primul plan rezistența fără compromisuri în fața Occidentului, salvarea cu orice preț a Ortodoxiei, consolidarea Bisericii, universalismul panortodox și întoarcerea întregii societăți la Dumnezeu printr-o renaștere spirituală care să depășească formalismul ritualist printr-un nou suflu religios dominat de o tonalitate afectivă pe un fond apocaliptic. Acesta a fost isihasmul bizantin târziu¹⁹⁰. Confruntarea dură dintre împărat

¹⁸⁸ Cf. M. ANGOLD, *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081–1261*, Cambridge, 1995, p. 11–12, 505 sq.

¹⁸⁹ Cf. J. MEYENDORFF, *Byzantium and the Rise of Russia* (Cambridge, 1981), ed. II: St. Vladimir's Seminary Press, 1989, p. 96–118.

¹⁹⁰ Comparațiile sunt inevitabile, faptele vorbind de la sine. În timp ce Bizanțul tot mai restrâns teritorial și mai defensiv rămânea polarizat de rivalitatea tradițională între cele două partide ale umaniștilor și monahilor, Occidentul tot mai ofensiv și expansionist răspundea în secolul XIII la provocarea *intelectuală* a filozofiei arabe dezvoltând scolastica și sinteza între

și monahi s-a încheiat în 1282 cu victoria zdrobitoare a monahilor și a elitei ascetice asupra elitei birocratice imperiale și patriarhale „latinofrone”¹⁹¹. Vidul de autoritate creat de discreditarea acesteia din urmă ca adeptă a heterodoxiei latine a fost reocupat de figurile „bărbăților sfinți” reprezentate acum de monahii isihăști, campionii Ortodoxiei dogmatice stricte și ai unei reforme morale și înviorări spirituale de tip isihast a societății creștine bizantine¹⁹². Această împletire între isihasm și rezistența antiunionistă a fost caracteristică pentru isihasmul bizantin târziu, ai cărui primi reprezentanți apar menționați în surse în 1276, când atât Nichifor din Singurătate, venit din Italia la Athos, cât și tânărul diacon (viitor mitropolit) Teolipt din Niceea sunt arestați, judecați, maltratați și exilați pentru opoziția la unionism. În finalul celui de-al doilea tratat din prima „Triadă în apărarea sfinților isihăști” calomniati de Varlaam din

revelație și rațiune, iar la necesitățile spirituale ale noii societăți *urbane* prin crearea noilor ordine religioase dominican (1216) și franciscan (1226) și o nouă spiritualitate populară. Înflorirea scolasticii reprezentată de dominicanul Toma d’Aquino și franciscanul Bonaventura († ambii în 1274) a fost dublată de un considerabil revirement mistic popular și care a culminat în secolul XIV cu mistica speculativă a dominicanilor Meister Eckhart (1260–1327), Heinrich Suso (1296–1366) și Johannes Tauler (1300–1361) și cu sinteza lui Jan van Ruysbroeck (1293–1381), contemporanii isihăștilor bizantini din secolele XIII–XIV. Dacă însă în Occidentul latin mistica va fi dur reprimată de Biserică — procesele beghinelor, arderea pe rug în 1310 a Margueritei Porète sau procesul și condamnare postumă a lui Eckhart în 1329 —, în Răsăritul ortodox isihasmul a triumfat și a fost oficializat de Biserică între 1341–1368.

¹⁹¹ Cf. sinteza lui A. PAPADAKIS / J. MEYENDORFF, *The Christian East and the Rise of the Papacy: The Church 1071–1453 AD*, St. Vladimir’s Seminary Press, 1994, cap. IV: „The Church Besieged” (p. 199–238) și studiul drd. IOAN I. ICĂ JR., „Sinodul constantinopolitan din 1285 și învățătura despre Sfântul Duh a Patriarhului Ecumenic Grigorie II Cipriotul în contextul controverselor despre «Filioque»”, *Mitropolia Ardealului XXXII* (1987), nr. 2, p. 47–78.

¹⁹² Cf. R. MACRIDES, „Saints and Sainthood in Early Palaiologan Period”, în *The Byzantine Saint*, University of Birmingham 14th Spring Symposium of Byzantine Studies (Studies Supplementary to Sobornost 5), 1981, p. 67–87, și tot aici P. MAGDALINO, „The Byzantine Holy Man in the 12th Century”, p. 51–66.

Calabria, scrisă în primăvara lui 1338, Sfântul Grigorie Palama făcea o listă semnificativă de martori ai tradiției rugăciunii lui Iisus înșirând o serie de isihăști celebri de la sfârșitul secolului XIII și începutul secolului XIV. Lista se împarte în două: prima menționează doi „sfinți din vechime” — Simeon Noul Teolog și Nichifor Isihastul —, iar cealaltă câțiva „bărbați care au trăit cu puțin timp înainte de noi și ne-au predat acestea cu gura lor”:

„Și ce vorbesc de sfinții din vechime? Căci bărbați care au dat mărturie cu puțin înainte de noi și care au fost dovediți a fi în puterea Duhului ne-au predat acestea cu gura lor: ai auzit de teologul acela, cu adevărat proclamat de noi teolog și văzător foarte sigur al adevărului tainelor lui Dumnezeu, de acel *Teolipt* numit în chip potrivit așa, întâi-stătătorul Filadelfiei sau mai degrabă care de aici a luminat lumea ca dintr-un sfeșnic? Ai auzit de acel *Atanasie*, care nu pentru puțini ani a împodobit tronul patriarhal [al Constantinopolului], a cărui raclă a cinstit-o Dumnezeu, de acel *Nil* dintre italieni, zelotul marelui Nil, de *Seliotis* și *Ilie*, care nu erau cu nimic mai prejos decât acela, de *Gavrîl* și *Atanasie* [Lipentinos] cinstiți cu harisma profetiei? Ai auzit negreșit de toți aceștia și de mulți alții înainte de ei și de după ei, care laudă și îndeamnă pe cei ce vor să țină predania aceasta, pe care noii dascăli ai isihiei, care nu știu nici urmă de isihie, nici nu povățuiesc din experiență, ci din vorbărie, încearcă să o nesocotească, să o schimbe și desființeze spre nici un folos al celor ce-i ascultă. Noi însă am vorbit personal cu unii din sfinții aceia și i-am avut dascăli”¹⁹³.

¹⁹³ *Triade* I, 2, 12; *Philokalia*, 1782, p. 961 (cf. și *Triade* II, 2, 3). Interesat de remarcat că dintre toți aceștia *Enkomion*-ul biografic scris de patriarhul Filotei îl menționează doar pe *Teolipt*, în schimb arată că la Athos tânărul Palama a avut drept povățuitori doi monahi isihăști — Nicodim de lângă Vatopedi și Grigorie cel Mare (Drymis) de la Glossia —, ambii veniți din zona Constantinopolului.

Așa cum a arătat Antonio Rigo, departe de a fi format un cerc de isihăști legați între ei prin relații de ucenicie și prietenie, personalitățile înșirate de Grigorie Palama în această listă s-au aflat în tabere diferite și în relații de ostilitate declarată. Nu e vorba de stabilirea unei succesiuni inițiatice, ci de o simplă înșirare de celebrități monahale de la sfârșitul secolului XIII și începutul secolului XIV, fiecare reprezentând un cerc sau grup anume cu accente spirituale distincte, afiliații și opțiuni ecleziastice divergente (în controversele care au însoțit schisma arsenită, 1261–1307, sau patriarhatele agitate ale lui Grigorie II Cipriotul, 1283–1289, și ale rigoristului Atanasie I, 1289–1293 și 1303–1309). Unele elemente pe care le au în comun sunt ostilitatea radicală față „unionismul” împăratului Mihail VIII și al patriarhului Ioan XI Vekkos (1276–1282) și legătura cu faimosul centru monahal de pe muntele Sfântului Auxentios pe țărmul asiatic al Bosforului, lângă Chalcedon. Afară de Teolipt și de patriarhul Atanasie I,

„celelalte personaje înșirate de Palama sunt pentru noi doar ceva mai mult decât niște simple nume. Pe lângă faptul că ele ne conduc spre cercurile monahale cele mai refractare unirii cu Roma — în care se distingea figura lui Meletie Galesiotul [1230–1307] —, ne arată că în zorii marii epoci a isihasmului bizantin târziu centrul isihast de importanță majoră n-a fost atât peninsula athonită, cât grupul de mănăstiri din regiunea Bosforului de pe muntele Sfântului Auxentios. E adevărat însă că schimburile între cei doi «munți sfinți» au fost continue, cum arată faptul că Nicodim, primul povățuitor athonit al lui Grigorie Palama, provenea tocmai de la Sfântul Auxentios.

Adevăratul început al isihasmului athonit coincide cu apariția figurii de primă mărime a lui Grigorie Sinaitul († 1346). După câțiva ani petrecuți la Sinai, el a ajuns la Athos spre sfârșitul primului deceniu al secolului XIV.

În scurtă vreme a adunat în jurul său un șir de ucenici între care Isidor și Calist, viitori patriarhi ai Constantinopolului. Athosul a cunoscut atunci o adevărată înflorire a eremitismului, deși dificila conjunctură politică, cu incursiunile continue ale catalanilor și piraiților turci, a făcut nu puțin dificilă viața monahilor Sfântului Munte. Vechi sihăstria ruinate de vreme au fost restaurate, noi schituri au fost întemeiate. Sunt anii în care la Athos trăiau Grigorie Palama, Maxim Kavsokalivitul, Gherman Marulis, Atanasie — care avea să întemeieze puțin mai încolo Meteorele în Tesalia — și mulți alții. Spre 1330 Grigorie Sinaitul a părăsit definitiv Athosul pentru Paroria, localitate situată pe munții dintre Tracia și Bulgaria. [...] Aici s-a format o adevărată «școală» a Sinaitului alcătuită din monahi nu doar greci, ci și din toate țările slave și dunărene. Influența sa în mediul slav a fost considerabilă: operele sale au fost traduse în slavonă încă de la mijlocul secolului XIV. Unii dintre ucenicii săi au devenit figuri de prim-plan în țările lor de origine: e de ajuns să ne gândim la Eftimie al Tîrnovei și Ciprian al Kievului”¹⁹⁴.

Grigorie Sinaitul rămâne într-adevăr figura emblematică a isihasmului bizantin târziu, principalul apostol al isihasmului în secolul XIV într-un pelerinaj nesfârșit care l-a purtat în Orientul Apropiat, în bazinul mediteranean și Balcani. Abținându-se de la orice polemici, el a dat isihasmului bizantin o expresie ascetico-teologică integrată cu conștiința deliberată a unei mișcări de înviore general creștină pe baze sacramentale și etic-ascetice și finalități mistice, dar cu obiective și deschideri misionare vizând convertirea elitei urbane. În viziunea Sinaitului, scopul isihasmului este conștientizarea și activarea prezenței lui Hristos în Duhul Sfânt ascuns în inimile *tuturor* creștinilor de la Botez. Aceasta are loc în două moduri: prin lucrarea poruncilor și

¹⁹⁴ A. RIGO, *I Padri esicasti*, p. 13–14.

prin rugăciunea invocării numelui lui Iisus, fiindcă „numai lucrarea rugăciunii încălzește inima și o veselește și aprinde sufletul spre dragostea negrăită de Dumnezeu și de oameni”; din rugăciunea unită cu smerenia și zdrobirea inimii se naște apoi lucrarea minții pusă în mișcare de Duhul Sfânt, veritabil Botez al Duhului, lucrarea Duhului Sfânt „răsărind la început din inimă ca un foc al veseliei, iar la sfârșit ca o lumină bine-mirositoare”¹⁹⁵. Necesitatea unui apostolat isihast e justificată în următorii termeni:

„Fiindcă suntem prunci în vremea nașterii noastre din nou, necunoscând nici harul și nevăzând nici înnoirea noastră, ba neștiind nici mărimea covârșitoare a cinstei și slavei de care ne-am împărțășit, și fiindcă suntem datori să creștem prin porunci sufletește și duhovnicește și să vedem cu mintea ceea ce am primit, cădem mulți, prin lipsa de grijă și prin deprinderea cea preapătimașă, în nesimțire și întuneric. Așa încât nu mai cunoaștem nici măcar de mai este Dumnezeu, nici cine suntem, nici ce am ajuns, după ce am fost făcuți fii ai lui Dumnezeu și fii ai luminii, copii și mădulari ale lui Hristos. Chiar dacă ne botezăm ca bărbați, dar ne simțim botezați numai în apă, nu și în Duh. Și deși ne înnoim în Duh, o credem aceasta numai prin credința simplă cea moartă și nu prin cea lucrătoare; și o credem numai cu îndoială. Astfel fiind cu totul trupuri, viețuim și umblăm trupește. Și chiar dacă ne pocăim, cunoaștem și împlinim poruncile numai trupește, nu și duhovnicește. Iar dacă, după multe osteneli, harul îi învrednicește pe unii să li se arate cu iubire de oameni, îl socotim înșelăciune. Iar dacă auzim despre el că lucrează în alții, din pricina pizmei îl socotim amăgire. Și așa rămânem morți până la moarte,

¹⁹⁵ *Învățătură cu de-amănuntul despre liniștire și rugăciune* 3; *Philocalia*, 1782, p. 908–909; trad. românească pr. prof. D. Stăniloae, *Filocalia* VII, 1977, p. 161–162.

neviețuind și nelucrând în Hristos. De aceea, potrivit Scripturii, în vremea ieșirii, sau a judecății, se va lua de la noi și ceea ce avem, din pricina necredinței și a deznădejdii [Mt 25, 29]. Nu înțelegem că fiii trebuie să fie cu Tatăl, dumnezei din Dumnezeu și duhovnițești din Duh. Căci «ceea ce este născut din Duh, duh este» [In 3, 6]. Dar noi suntem trupuri, deși ne-am făcut credincioși și cerești; de aceea Duhul lui Dumnezeu nu rămâne întru noi [Fc 7, 3]. De aceea a lăsat Domnul să se înmulțească nenorocirile, robirile și măcelurile, ca, poate prin ele, să îndrepte, sau să taie, sau să tămăduiască, ca prin niște leacuri mai puternice»¹⁹⁶.

Așa se explică atât misiunea dată în 1325 de Grigorie Sinaitul tânărului Isidor (1300–1349) de a propovădui isihasmul în societatea urbană a Tesalonicului¹⁹⁷, cât și îndemnul dat tot de el în jurul lui 1330 lui Maxim Kavsokalivitul (1280–1375) de a renunța la viața rătăcitoare și la arderea colibelor „sedentarizându-se” pentru a fi de folos tuturor celor de la Athos sau care vin la Athos:

„Încetează de acum, rogu-te, să-ți mai arzi chilia, ci așa cum spune înțeleptul Isaac cel Sirian de neam, adună-te pe tine însuși într-un loc și șezi în el ca să aduci rod mai mult și să-i folosești pe mulți ca unul foarte iscusit. Căci iată bătrânețea aleargă și sămânța vrea să se înmulțească, iar moartea vine înainte de vreme. De aceea prin așezare împărtășește talantul și sămânța dumnezeiască poporului lui Dumnezeu înainte să vină sfârșitul, ca să ai plată mai multă în ceruri, preasfinte. Căci

¹⁹⁶ *Ibid.* 1; *Philokalia*, p. 907–908; *Filocalia* VII, p. 159–160.

¹⁹⁷ Cf. *supra* n. 57. Prin aceasta isihăștii bizantini târzii depășeau rezervele maximaliste ale tradiției monahale sinaite (sau siriene), pentru care isihia e un ideal eshatologic a cărui realizare e chiar și pentru monahi un lucru extrem de rar; cf. *Scara* 27/II/2: „Puțini au excelat în filozofia profană, dar și mai puțini cunosc adevărata înțelepciune care e isihia”; sau Isaac Sirul Partea I: *Cuvântul* 32: abia unul din zece mii ajunge la rugăciunea curată și la experiența tainei de după ea!

sfințindu-i pe Apostoli, Domnul nu i-a trimis să petrecă mereu în munți, ci mai degrabă la oameni, ca prin împărtășirea sfințeniei și cei blestemați să se facă sfinți și să se mântuiască prin sfințenie. De aceea le-a zis: «Lumina voastră să lumineze înaintea oamenilor», nu a stâncilor. Să lumineze, așadar, și lumina ta înaintea oamenilor, «ca să vadă faptele tale cele bune și să slăvească pe Tatăl nostru cel din ceruri» [Mt 5, 16], și lasă de acum prefacerea că ești nebun și scrânteala, fiindcă devine scandal pentru cei ce nu cunosc cele ale tale. Primește deci acest sfat și ascultare dumnezeiască și fă ce îți poruncesc ca un prieten și frate al tău, căci scris este: «Un frate ajutat de un frate e ca o cetate tare» [Pr 18, 19]¹⁹⁸.

Viata Sfântului Maxim Kavsokalivitul scrisă de Teofan ne spune nu numai că acesta a urmat sfatul Sfântului Grigorie Sinaitul, dar ne redă, pe lângă o serie de minuni și prorocii (§ 19–31), și extrem de interesante rezumate ale unor cuvântări ținute de Maxim atât monahilor începători și isihăști (§ 33), cât și laicilor (§ 32). Dacă monahilor Sfântul Maxim le dă îndemnuri generale la luptele înfrânării ascetice și răbdării, la posturi și privegheri, la lacrimi, pocăință, smerenie, mărturisire și ascultare, în schimb isihăștilor le expune semnele adevăratei rugăciuni a inimii și contemplări, atunci când omul liniștit și pașnic, detașat de lucruri și gânduri, Îl are pe Hristos întronizat în inimă prin rugăciune și modelat în afară prin virtuțile smereniei, iubirii și păcii:

„Când în liniște neagitată și stare pașnică mintea se smulge de lucruri și de gânduri și ajunge singură în aducerea-aminte de Hristos și împreună cu inima liturghisește neconținut în ea rugăciunea, atunci cu smerenie trebuie să țină ca toiag rugăciunea, ca să nu fie

¹⁹⁸ *Viata* scrisă de Teofan § 16; trad. rom. cit., p. 45–46. Cf. *supra* n. 58.

furată de părere de sine. Iar când mintea are în mod statornic în inimă rugăciunea împreună cu aducerea-aminte de Iisus, mai întâi se luminează cu mintea și se străpunge la inimă, după care e scânteiată în duhul de lumina imaterială dumnezeiască spre înțelesuri dumnezeiești mai presus de fire și urcă spre contemplări mai strălucitoare având pe Hristos atât înăuntru întrozat în inimă, cât și însemnat și modelat în afară prin smerenie, iubire și pacea unită cu lacrimi. Iar dacă din pricina părerii de sine are repede rugăciunea, mai întâi nenorocitul se întunecă la minte, după care se învârtosează la inimă și ajunge un duh înaripat de înșelăciune și se mânie, se înfurie și e nebun după slavă cu un ochi încruntat și fără lacrimă, are gânduri întunecate și rele și fapte nepotrivite¹⁹⁹.

Laicilor însă Sfântul Maxim le aduce aminte că orice om trebuie să-și păstreze chipul lui Dumnezeu refăcut de Hristos în Botez prin păzirea poruncilor făgăduite la Botez și o viață de fii ai lui Dumnezeu, în care Dumnezeu să locuiască și venind să ne facă Dumnezeu prin participare:

„Orice om trebuie să păstreze chipul lui Dumnezeu din el [*Fc* 1, 26] neatins de smintelile celui ce se războiește cu noi și care sunt: trufia și înălțarea, mândria și părerea de sine, rătăcirea și viclenia, neomenia și lipsa de Dumnezeu, destrăbălarea și necucernicia, ura și lipsa de teamă, minciuna și blasfemia, și legătura tuturor relelor, puterea cea potrivnică care luând început de la căderea întâiului Adam încearcă să intre în firea noastră și să o mânjească, și duce în fiecare zi război cu toți ca să facă nefolositor în toți chipul lui Dumnezeu, lucrul extraordinar. Drept pentru care venind Hristos și replămădindu-l prin dumnezeiescul Botez a dat legea mântuitoare de a ne abține de la toate lucrurile rele ale

¹⁹⁹ § 33; trad. rom. cit., p. 71-72.

diavolului și a face lucrurile mântuitoare pe care ni le-a poruncit: iubirea, credința și dorul de Dumnezeu, sfințirea trupului, iubirea neferăarnică față de aproapele, smerenia și adevărul, pacea, îndelungă-răbdarea și bună-tatea, compătimirea și mila, disprețuirea tuturor celor deșarte și rele și tăgăduirea patimilor stricătoare de suflet, exercițiul dreptății, frica de Dumnezeu și răbdarea necazurilor care vin pentru Împărăția cerurilor. Noi toți, așadar, trebuie să ne aducem aminte pururea de făgăduințele pe care le-am făcut la sfântul Botez și în Cine ne-am botezat și credem, și să trăim ca niște fii ai lui Dumnezeu urmând atotțitorului Hristos, scui-pând pe cel rău și peste toate faptele lui și toată pompa lui, ca venind Domnul să locuiască și să umble în noi și împreună cu chipul Lui să ne facă dumnezei prin participare. Priviți spre Împărăția cerurilor, priviți la bunătățile cele veșnice rezervate nouă în ceruri, sânguiți-vă să luați Împărăția cerurilor ca toți sfinții, ca să vă veseliți veșnic împreună cu ei. Ce folos veți avea pentru cele deșarte și rele care pier înainte de sfârșit și vă fac să pieriți și vă pedepsesc? Priviți, oameni, spre mormintele oamenilor. Înțelegeți deșertăciunea lumii, nestatornicia bogăției și a slavei și neputința de a le moșteni. Unde e în morminte slava, noblețea sau bogăția? Nu sunt decât oase goale și acestea vărsate într-o țărână urât mirositoare. Aduceți-vă aminte, rogu-vă, de pedepsele veșnice în care vor fi păcătoșii și vor fi pedepsiți fiecare după păcatul lui, cum s-a scris mai sus. Aduceți-vă aminte de Judecătorul Care vine și Dumnezeuul nostru Care va veni să judece pe toți muritorii, Care va da fiecăruia după fapta lui [Mt 16, 27]. Plângeți și jeliți înainte de plângerea acelei osânde, vărsați lacrimi înaintea acelei vărsări de lacrimi nemângaiate. Sânguiți-vă până ce aveți vreme ca nu cumva sfârșitul să vă găsească în fărădelegi și să mergem în gheena focului veșnic. Grăbiți-vă, păcătoșilor, să luați

prin pocăință iertare înaintea sfârșitului vostru, ca să dobândiți mila și iubirea de oameni a lui Dumnezeu, cum vă doresc, și Împărăția cerurilor. Amin. Fie aceasta prin soliile Maicii lui Dumnezeu”²⁰⁰.

Nu avem mărturii care să ateste o întâlnire între Sfântul Grigorie Palama și Sfântul Maxim Kavsokalivitul, ca de altfel nici o întâlnire între Sfântul Grigorie Palama și Sfântul Grigorie Sinaitul, deși astfel de întâlniri nu sunt deloc imposibile. Există însă în viața Sfântului Maxim Kavsokalivitul cel puțin un aspect care-l apropie mult de Sfântul Grigorie Palama: o intensă și fierbinte evlavie față de Maica Domnului. Dacă la Sfântul Grigorie această devoțiune față de Fecioara Maria ca patroană a isihasmului dobândește o expresie teologică extrem de elaborată și sofisticată, la Sfântul Maxim ea se menține în registrul realismului duhovnicesc și în cel al unei expresii populare dominate de viziionarism și imagini, pline însă de un conținut teologic profund. Astfel încă din tinerețe Sfântul Maxim a avut la Constantinopol o vedenie a Fecioarei Maria pe care a văzut-o drept „tron al Treimii” (§ 4). Iar în discuția cu Sfântul Grigorie Sinaitul din jurul lui 1330 îi arată cum anume a dobândit rugăciunea minții (*noera proseuche*) încă din tinerețe:

„Eu, cinstite părinte, având credință și iubire multă în preacurata Doamnă de Dumnezeu Născătoarea, am cerut cu lacrimi să primesc de la ea harul rugăciunii. Și fiind într-o zi, cum aveam obiceiul, în biserica Panaghiei, am implorat-o iarăși cu lacrimi pentru aceasta pe Născătoarea de Dumnezeu. Și sărutând cu dor preacurata ei icoană, îndată s-a făcut în pieptul și inima mea o căldură multă, dar care nu ardea, ci răcorea și îndulcea și mi-a făcut multă străpungere [a inimii]. Și de atunci, părinte, inima mea a început să spună înăuntru rugăciunea, iar rațiunea are împreună cu mintea adu-

²⁰⁰ § 32; trad. rom. cit., p. 69–71.

cerea-aminte de Iisus și de Născătoarea de Dumnezeu a mea, și nu m-a mai părăsit nicicând. Iartă-mă!”²⁰¹.

O lectură atentă a *Vieții* marelui ascet nebun pentru Hristos, isihast și văzător cu Duhul din Athosul secolului XIV, care a fost cuviosul Maxim Arzătorul de Colibe, evidențiază aspectele unui isihasm popular, nesavant, practicat probabil de monahii athoniți simpli, lipsiți de educație. Radicalismul ascetic se împletește aici cu vizionarismul și profetismul, și în primul rând cu un accent pe o devoțiune afectivă — plină de căldură, dar și de lacrimi — și vizual-iconică față de Iisus Hristos și Maica Domnului, cu omiterea oricărei referințe la vreo „metodă” psihofizică de control al respirației și unificare interioară, care apar la Nichifor, la Grigorie Sinaitul și, ulterior, la Calist și Ignatie Xanthopouloi (scriitori duhovnicești prin excelență monahali). E o atitudine de prudentă, similară celei a Sfântului Grigorie Palama însuși, care nu vorbește despre „metodă” decât în *Triade* I, 2 și II, 2, pentru a o apăra de ironizările lui Varlaam, dar cu precizarea că sunt bune doar pentru începători (cf. I, 2, 7): justificabile ascetic și teologic, tehnicile de concentrare (nu de rugăciune!) nu sunt un element central și esențial în isihasm²⁰². Nu există la Sfântul Grigorie Palama nici exaltarea tehnicilor psihosomatice și nici elogiile exclusiviste pe care le întâlnim la autorii textelor care le propagă — ca, de exemplu, la Nichifor din Singurătate, apostolul lor în Athosul

²⁰¹ § 15; trad. rom. cit., p. 40–41. Așa cum arată Preasfințitul Kallistos Ware (*ibid.*, p. 169), această strânsă asociere între „aducerea-aminte de Iisus și de Născătoarea de Dumnezeu” e proprie Sfântului Maxim, dar mărturia că invocarea Maicii Domnului e încorporată efectiv în însăși formula rugăciunii lui Iisus avem abia din secolul XVIII când apare formula: „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, pentru Născătoarea de Dumnezeu miluiește-mă!” O invocare clară, mult mai veche, a Numelui Maicii Domnului de către isihastii în luptă cu diavolul, întâlnim în vechea *Viață* a lui Petru Athonitul scrisă între 970–980 de monahul Nicolae la § 13, 14, 15 și 16, care, așa cum arată A. Rigo, sugerează clar existența unei „rugăciuni a Maicii Domnului” pe lângă „rugăciunea lui Iisus”.

²⁰² *Ibid.*, p. 165 (K. Ware).

anilor 1260–1270 —, nici măcar dezvoltările și nuanțările practice pe care le găsim la Grigorie Sinaitul († 1346) și ulterior la Ignatie și Calist într-un efort clar de recuperare și integrare a aspectului „tehnic” în ansamblul vieții ascetico-spirituale a monahilor care umblă pe „calea împărătească” a vieții de skit, între eremitismul solitar și chinovialismul strict. În schimb, ca și la Teolipt al Filadelfiei († 1322), atenția Sfântului Grigorie Palama e fixată nu asupra aspectului psihofizic al isihasmului, ci asupra aspectului ei interior, asupra procesului conversiei și unificării facultăților sufletului ca restaurare în aceasta a caracterului ei iconic, de chip și asemănare triadică a Unui Arhetip divin trinitar.

A spune însă că scrierile duhovnicești ale Sfântului Grigorie Palama n-ar avea „nici o trăsătură originală” (J. Meyendorff) este o exagerare flagrantă și care denotă superficialitate în evaluare. Chiar dacă avem de-a face cu scrieri ocazionale, nesistematice și de dimensiuni reduse, ele atestă, din contră, un interes susținut și o reflecție personală de profunzime asupra isihasmului. În diferite variante, isihasmul se adresează în viziunea Sfântului Grigorie Palama tuturor creștinilor, ca și la Teolipt al Filadelfiei sau Grigorie Sinaitul. Meditațiile asupra isihasmului isihast l-au însoțit pe Sfântul Grigorie Palama atât la începuturile activității sale literare în 1332–1333 ca monah isihast athonit²⁰³, cât și în anii polemicilor teologice de la Tesalonic și Constantinopol (1338–1341, 1341–1346), precum și în ultimii ani ca păstor al Tesalonicului (1347–1357/9). De-a lungul acestor etape, Sfântul Grigorie Palama a oferit descrierea ideală a trei versiuni de isihasm ca „adevărată filozofie” a vieții creștine: un isihasm anahoretic pentru pustnici (Viața Sfântului Petru Athonitul), un isihasm monahal pentru mo-

²⁰³ Pe această temă există și lucrarea de popularizare și exaltare apologetică a mitropolitului HIEROTHEOS (VLACHOS) DE NAVPAKTOS, *Hos hagios Gregorios ho Palamas hos hagioreites*, Levadia, 1992 (trad. engleză: *Gregory Palamas as a Hagioreite*, Levadia, 1994; trad. românească după versiunea engleză: *Sfântul Grigorie Palama Aghioritul*, Bacău, 2000).

nahii din mănăstiri (Tratatul-epistolă către Xenii) și un isihasm laic pentru intelectuali (Tratatul-epistolă către filozofii Ioan și Teodor); credincioșilor simpli le recomandă ținerea de decalogul Noului Testament și forțarea (*bia*; Mt 11, 12) de a-și asimila etica Fericirilor evanghelice, de la care nici un creștin adevărat nu are dispensă. Ceea ce arată un excelent pasaj din omilia rostită în jurul anilor 1350–1354 Sfântul Grigorie Palama comunității sale din Tesalonic cu ocazia praznicului Floriilor:

„Dacă va voi cineva să iubească viața și să vadă zile bune, să înceteze limba lui de la rău și buzele lui ca să nu grăiască vicleșug; să se abată de la rău și să facă binele. Răul este lăcomia pântecelui, beția și destrăbălarea; răul este iubirea de arginți, lăcomia și nedreptatea; răul este slava deșartă, îndrăzneala și trufia. Să se abată, așadar, fiecare de la aceste rele și să lucreze cele bune. Care sunt acestea? Înfrânarea, postul, cuminența, dreptatea, milostenia, îndelungă-răbdarea, iubirea, smerenia, ca să ne împărtășim cu vrednicie de Mielul lui Dumnezeu care s-a jertfit pentru noi și să luăm de aici arvuna nestrăciunii și să o păzim la noi spre certificarea moștenirii făgăduite nouă în ceruri. Dar este oare binele cu anevoie de realizat și virtuțile sunt mai grele decât răutățile? Eu nu văd însă acest lucru, căci bețivul suferă de aici mai multe chinuri, și neînfrânatul decât înfrânatul, nestăpânitul decât cel cuminte, cel ce se grăbește să se îmbogățească decât cel ce trăiește mulțumindu-se cu ce are, și cel ce caută să-și câștige slavă decât cel ce petrece necunoscut. Dar pentru că virtuțile ne apar mai grele din pricina înclinației noastre spre cele plăcute, să ne forțăm/silim pe noi înșine, căci zice Domnul: «Împărăția cerurilor se ia cu forța/de-a sila și cei ce se forțează/silesc o răpesc» [Mt 11, 12]. Așadar, noi toți, slăviți și neslăviți, stăpânitori și stăpâniți, bogați și săraci, avem nevoie de sânguință și luare-aminte, ca să alungăm de la sufletul nostru aceste patimi

și să sălășluim în locul lor în el catalogul virtuților. Fiindcă și plugarul și pielarul, și zidarul și croitorul și țesătorul, și, simplu spus, oricine își câștigă viața prin osteneți proprii și prin lucrul mâinilor lui, dacă va izgoni din sufletul său pofta bogăției, a slavei și desfătărilor, va fi cu adevărat fericit, căci aceștia sunt săracii a cărora este Împărăția cerurilor, întrucât despre unii ca aceștia a zis Domnul: „Feriți cei săraci cu duhul” [Mt 5, 3]. Săraci cu duhul sunt cei care, din pricina neînfumurării, a ne iubirii de slavă și de plăceri a duhului sau sufletului lor, fie au de bunăvoie sărăcia din afară, fie o poartă cu noblețe în cazul în care e fără voie. Dar cei ce se îmbogățesc, care o duc bine și se bucură de slava vremelnică și, simplu spus, cei ce doresc unele ca acestea vor cădea în patimi mai cumplite și în curse mai mari și mai grele ale diavolului. Căci bogatul nu respinge pofta de bogăție, ci o sporește și mai mult, dorind mai multe ca înainte. Așa și iubitorul de plăceri și de stăpânire, destrăbălatul și neînfrânatul, le vor spori și mai mult pe aceste, nu le vor respinge. Iar stăpânii și cei slăviți iau și putere, ca să săvârșească mai mari nedreptăți și păcate. De aceea cu anevoie poate stăpânitorul să se mântuiască și bogatul să intre în Împărăția lui Dumnezeu. Dar să nu se tulbure cineva dacă e bogat, slăvit sau stăpânitor, căci și acesta poate, dacă vrea, să caute slava lui Dumnezeu și să se forțeze/silească pe sine ca, retezând înclinarea spre cele rele, să lucreze mari virtuți și să scuture de la el mari răutăți, și nu numai de la el însuși, ci și de la mulți alții care nu vor asta. Căci poate nu numai să fie drept și cuminte el însuși, ci să se împiedice în multe feluri pe cei ce vor să facă nedreptate și să fie neînfrânați; și nu numai să asculte el însuși de Evanghelia lui Hristos și de vestitorii ei, ci și să-i supună Bisericii lui Hristos și întâi-stătătorilor ei potrivit lui Hristos pe cei ce nu vor să asculte, nu numai prin puterea și autoritatea care li

s-a hărăzit de la Dumnezeu, ci și făcându-se exemplu celor lipsiți de toate cele bune, căci cei stăpâniți se aseamănă stăpânitorului. Așadar, toți au nevoie de sârguință, forțare/silire și luare-aminte [*spoudes, bias kai prosoches*], dar nu în mod egal; căci cei ce sunt în slavă, bogăție și putere și se sârguiesc în discursuri și dobândirea înțelepciunii lor, au nevoie de mai multă forțare/silire și sârguință, dacă vor să se mântuiască, fiindcă sunt oarecum prin fire mai cu anevoie ascultători”²⁰⁴.

Ascetismul, al cărui scop este dobândirea nepătimirii, nu înseamnă o anulare a pasionalității sufletului, ci o convertire a acesteia spre Dumnezeu, fiind o condiție indispensabilă a unei iubiri autentice față de Dumnezeu și de aproapele, atât pentru monahi — care adaugă la aceasta vorbirea

²⁰⁴ Omilia 15 la Florii 2–5; *Apanta ta erga* 9, p. 400–404. Cf. NICOLAE CABASILĂ, *Viața în Hristos* VI; PG 150, 657–660; trad. românească T. Bodogae, 1980, p. 245–246: „Vedem, prin urmare, că «legea duhului» este o lege a dragostei, o lege care ne pregătește pentru înțelepciunea și bunătatea cea adevărată. Această lege trebuie, așadar, s-o căutăm cu mintea noastră. Întâi pentru că o astfel de căutare nu cere de la noi nici sudori, nici suferințe, nici bani, n-duce nici cinste, nici rușine și nici orice altceva mai rău, neputând nici o piedică în ducerea la îndeplinire a muncii și a îndeletnicirilor noastre, ci comandantul poate comanda mai departe, plugarul își poate ara pământul, iar muncitorul să-și vadă în pace de lucrurile sale. Toate acestea din pricină că nu ni se cere să trăim singuri la marginea lumii, nici să ne hrănim cu mâncări neobișnuite, nici să ne schimbăm îmbrăcămintea ori să ne primejduim vreunul din noi sănătatea, sau să facem vreo bravură ce întrece puterile noastre, ci doar, rămânând acasă, așa cum suntem și, nepierzând nimic din avutul nostru, să petrecem «cugetând întruna la Legea Domnului.» Că Nicolae Cabasila (1319/23–1391) a fost un „isihast laic”, adept al unui original „isihasm în lume”, nemonahal și umanist, nepolemic — care nu s-a putut impune însă — a arătat M.-H. CONGOURDEAU în studiul introductiv al ediției critice: NICOLAS CABASILAS, *La Vie en Christ* (Sources chrétiennes 355), Paris, 1989, p. 22–25, 44–47. Cf. studiul prof. V. PSEVTONKAS, „Ho Nikolaos Kabasilas etan hesychastes e antiesychastes” (1984), în: *Themata paterikes theologias*, Thessaloniki, 1995, p. 167–187 și recent M.-H. CONGOURDEAU, „Nicolas Cabasilas et le palamisme”, în *Gregorio Palama e oltre* (cf. *supra* n. 5), 2004, p. 191–207. Nicolae Cabasila e un foarte interesant umanist isihast care, deși solidar cu palamiții, a refuzat orice polemică și a preferat să dezvolte irenic bazele liturgice și implicațiile etice ale spiritualității isihaste.

neîncetată cu Dumnezeu prin rugăciune —, cât și pentru cei din lume — care trebuie să-și aducă prin asceză trupurile lor pătimitoare ca o jertfă vie bineplăcută lui Dumnezeu (cf. *Rm* 12, 1). E ceea ce Sfântul Grigorie Palama îi reamintea lui Varlaam încă din 1339:

„Noi n-am fost învățați că nepătimirea e omorârea părții pătimitoare, ci mutarea ei de la cele mai rele la cele mai bune și activitatea îndreptată prin deprindere spre cele dumnezeiești întoarsă fiind în întregime de la cele rele și îndreptată spre cele bune; iar nepătimitor [*apatthes*] pentru noi este cel ce și-a pierdut deprinderile rele și s-a îmbogățit în cele bune, cel ce și-a supus astfel partea irascibilă și partea poftitoare [*to thymikon kai epithymetikon*] — care sunt amândouă partea pătimitoare a sufletului [*to pathetikon*] — părții cunoscătoare, judecătoare și rațională a sufletului, așa cum cei împătimiți și-au supus partea rațională părții pătimitoare. Căci un abuz al puterilor sufletului este cel care naște patimile de care trebuie fugit, așa cum înțelepciunea ajunsă ne bună e abuzul de cunoașterea celor ce sunt. Iar dacă cineva se folosește frumos de acestea, prin cunoașterea celor ce sunt luate duhovnicește va dobândi cunoașterea lui Dumnezeu, iar prin partea pătimitoare a sufletului pusă în mișcare spre lucrul pentru care a fost făcută de Dumnezeu va lucra virtuțile corespunzătoare îmbrățișând prin partea poftitoare iubirea [*ten agapen*], iar prin partea irascibilă dobândind răbdarea [*ten hypomonen*]. Așadar, nu cel care și-a omorât această parte — fiindcă atunci va fi nemișcat și inactiv și față de deprinderile, relațiile și dispozițiile dumnezeiești —, ci cel care și-a supus-o, ca prin ascultarea ei de inteligență/minte [*nous*], căreia i s-a hărăzit prin fire conducerea, fiind dus cum se cuvine spre Dumnezeu să tindă spre Dumnezeu prin aducerea-aminte neîncetată de Dumnezeu și prin aceasta să vină la deprinderea

dispoziției dumnezeiești, pe care să o promoveze într-o deprindere și mai bună, care e iubirea de Dumnezeu, pentru care împlinește potrivit cuvântului [1 In 4, 7; 5, 1] poruncile Celui Iubit, din care învață, lucrează și dobândește iubirea sinceră și desăvârșită față de aproapele, toate lucruri împreună cu care e cu neputință să nu coexiste nepătimirea.

Aceasta e calea spre iubirea desăvârșită care, transformată prin nepătimire, duce în sus și se potrivește mai cu seamă celor ce s-au retras din lume [monahilor]; căci aceștia făcându-și răgaz pentru Dumnezeu și stăruind cu minte netulburată în convorbirea cu El prin această unire cu El leapădă ușor povara patimilor rele și-și strâng ușor comoara iubirii. Dar celor care petrec în lume le revine să se forțeze/silească pe ei înșiși [*biazomenous heautous*; cf. Mt 11, 12] să se folosească de cele din lume potrivit poruncilor lui Dumnezeu. Drept urmare și partea pătimitoare a sufletului care se împărtășește de această forțare/silire [*bia*] va lucra și ea potrivit aceluia. Iar cu timpul această forțare/silire va face prin obișnuință dulce relația față de poruncile lui Dumnezeu și va transforma dispoziția în deprindere; iar aceasta dăruiește ura statornică față de deprinderile și relațiile rele, iar ura aceasta rodește nepătimirea, din care se naște iubirea față de Cel singur bun. Trebuie să înfățișeze, așadar, lui Dumnezeu partea pătimitoare a sufletului vie și activă, ca să fie o jertfă vie, cum spunea Apostolul despre trupul nostru: «Vă îndemn să vă înfățișați prin îndurările lui Dumnezeu trupurile voastre jertfă vie, sfântă și bineplăcută lui Dumnezeu» [Rm 12, 1]. Cum se poate înfățișa trupul nostru viu jertfă bineplăcută lui Dumnezeu? Când [...] ochii, urechile [...], limba, mâinile și picioarele slujesc voilor lui Dumnezeu”²⁰⁵.

²⁰⁵ *Triade* II, 2, 19–20.

Nu există însă la Sfântul Grigorie Palama, cum s-ar putea crede superficial, o evoluție de la un isihasm eremitic radical asocial, pe care l-ar fi susținut ca monah athonit, spre forme tot mai sociale, pe măsură ce s-a refugiat în orașe (Tesalonic, Constantinopol), asumând apoi responsabilități pastorale. Încă din prima sa scriere din 1332–1333 — Viața Sfântului Petru Athonitul care, nu trebuie uitat, era un manifest al radicalismului eremitic (și unde, în § 26–27, diaconia și misiunea socială a monahilor apare ca o ispită diabolică!) — în secțiunile originale întâlnim două „programe” isihaste: unul de tip monastic în descrierea urcușului duhovnicesc isihast al lui Petru (§ 17–21) și altul pentru laici în sfaturile date vânătorului (§ 39). Zece ani mai târziu, între anii 1344–1346, aflat în Constantinopol și cu lecturi nemărturisite din Augustin, Sfântul Grigorie Palama reia autocitându-se masiv cele două „programe” de isihasm amplificându-le în două tratate ascetico-mistice — unul către o monahie, iar altul către doi filozofi — profund originale prin modul de prezentare și cadrul general de interpretare al vieții duhovnicești. Un prim element de originalitate, ecou și al lecturilor augustiniene, este faptul că monahiei Xenii Sfântul Grigorie Palama îi prezintă isihasmul ca filozofie practică a adevăratei vieți a omului: viața sufletului în unire cu Dumnezeu, anticipare a vieții veșnice, și depășire a morții sufletului cauza morții trupești și a celei veșnice, și expresie a separării mortale de Dumnezeu Viața (§ 8–17). Al doilea element de originalitate este deducția întregii vieți ascetice și mistice de tip isihast din primele două Fericiri evanghelice: din sărăcia cu duhul (§ 27–46) și plânsul duhovnicesc care se transformă din întristare în bucurie (§ 47–70). Fără sărăcie și plâns, fecioria — deși în principiu superioară căsătoriei și mai eficace duhovnicește — nu aduce singură roadele așteptate (§ 21–26). Transcriind pasaje întregi din Tratatul către monahia Xenii, Sfântul Grigorie Palama rescrie încă o dată pentru intelectuali programul vieții isihaste, într-un tratat special adresat filozofilor Teodor

și Ioan. Abordarea și modul de prezentare sunt și aici extrem de originale, unice în scrisul duhovnicesc bizantin. Filozofilor, Sfântul Grigorie Palama le expune isihasmul cu rigorile lui ascetico-contemplative drept adevărata formă practică a grijii de suflet — ideal filozofic antic —; în ființa lui ultimă, sufletul nu e o simplă formă sau entelehie a trupului, ci o entitate separată, cu viață și activitate proprie, care trebuie descoperită și activată fiindcă prin ea sufletul realizează asemănarea contemplativă și identificarea mistică cu Arhetipul său divin (§ 4–5; 14–20; 22–26). Această viață isihastă a minții este incompatibilă cu iubirea de slavă, de plăceri și de bani (§ 6–7), dar este posibilă și în lume și pentru cei căsătoriți, cu condiția cumpătării și mulțumirii cu strictul necesar (§ 22). Doar astfel intelectualii vor reuși să depășească contradicția dintre învățătură și viață, dintre teorie și practică, unind între ele înțelepciunea și virtutea (*sophia — arete*) (§ 3) și făcând prin rugăciunea isihastă din inteligență/minte un templu sfânt al lui Dumnezeu (§ 32). Această originală descriere a isihasmului ca filozofie practică a adevăratei Vieți își găsește fundamentarea teoretică sintetică în remarcabilele precizări și dezvoltări din prima jumătate a celor 150 de Capitole fizice, teologice, etice și practice. Filozofia adevărată e compusă din două demersuri simultane prin care omul Îl cunoaște pe Dumnezeu, pe sine însuși și rangul (*taxis*) său în ierarhia existențelor (§ 21–40), și-și dă seama de neputința proprie și căderea sa din viață în moarte și de necesitatea unui Mântuitor Care să-i redea viața adevărată și nemurirea (§ 41–67). În centrul acestei fundamentări stau elaboratele meditații (inspirate din Augustin, dar dezvoltate într-un sens puțin augustinian) despre om ca un chip energetic și trinitar al lui Dumnezeu. Aceasta vrea să spună că, spre deosebire de îngeri, sufletul omului are nu numai ființă proprie și o activitate de sine, ci și o activitate față de ceea ce e exterior lui: de însuflețire a trupului și de stăpânire a lumii (§ 30, 32, 38, 62–63). Dar demnitatea ultimă a omului stă în natura sa triadică care

reflectă Treimea divină (§ 34–37). Reflex al Inteligenței, Rațiunii și Iubirii trinitare, inteligența, rațiunea și iubirea din sufletul omului trebuie activate în unire cu Arhetipul lor divin prin amintirea, gândirea și iubirea de Dumnezeu (*mneme — theoria — agape Theou*) (§ 40). Această încifrată formulă, care rezumă enigmatic baza și natura trinitară a isihasmului palamit, devine inteligibilă dacă o citim în lumina *Cuvintelor* adresate în anii 1307–1308 și 1320–1321, maicilor de la mănăstirea Philanthropos Soter din Constantinopol de către Teolipt al Filadelfiei²⁰⁶. Regăsim aici explicitate motive și teme sugerate de Sfântul Grigorie Palama. Potrivit lui Teolipt, lucrul monahului isihast este realizarea omului interior ca „suflet viu” (*zosa psyche*, *Fc 2*, 7) prin aducerea-aminte neîncetată de Dumnezeu și munca și paza raiului lăuntric (cf. *Fc 2*, 15) sub forma atenției/trezviei, rugăciunii și iubirii (*prosoche/nepsis — proseuche — agape*), care sunt activarea celor trei facultăți ale sufletului în psihologia patristică în prelucrare augustiniană²⁰⁷: inteligența,

²⁰⁶ *Cuvintele* 2, 2–14; 6, 3–5; 1, 16–23 și 23, 1–14. 56–57; ed. Sinkewicz, 1992; trad. românească 2000 citată *supra* n. 47.

²⁰⁷ În ciuda rezervelor primului editor (R. Sinkewicz, 1992), în spatele dezvoltărilor mistice ale lui Teolipt însuși din anii 1307–1321 trebuie presupusă, cred cu certitudine (deși e doar o ipoteză bazată pe similitudinea de teme și expresii), lectura traducerii grecești a tratatului augustinian *De Trinitate* realizată de Maxim Planudis cu câteva decenii înainte (în 1281). E interesant să evocăm aici modul în care mistica franciscană valorificase și dezvoltase în Occident tot la mijlocul secolului XIII sugestii provenite dintr-o meditație similară asupra tratatului augustinian *De Trinitate*. Am în vedere capodopera reprezentată de micul tratat al lui BONAVENTURA (1217–1274) *Itinerarium mentis in Deum* redactat în 1259 pe Muntele Alver'na, tratat care e o sinteză între Augustin, Dionisie Areopagitul și Francisc din Assisi. Urcușul spre Dumnezeu are loc augustinian plecând de la urmele (*vestigia*) Treimii în univers și natură — putere, înțelepciune, bună-tate —, trecând prin icoana (*imago*) ei naturală și asemănarea (*similitudo*) harică a Treimii în sufletul omului — memorie, inteligență, voință — spre a ajunge dionisian la Arhetipul lor divin — Dumnezeu Unul în Ființă și Trei ca Bunătate — pentru a sfârși franciscan în contemplarea extatică a lui Iisus Hristos Cel Răstignit, în care se realizează sinteza/coincidența absolută a contrariilor: în afară — înăuntru — deasupra; alfa și omega; cerul și pământul; slava și umilința.

rațiunea și duhul (*nous — logos/dianoia — pneuma*) ale căror activități proprii sunt memoria, cunoașterea și iubirea (*mneme — gnosis — eros*). Mai exact, prin *logos* sufletul Îl caută (*zetesis*) pe Dumnezeu și Adevărul Lui în rugăciune, iar prin *eros/agape* se unește (*henosis*) cu El în elanul extatic al iubirii, ambele procese interioare fiind supravegheate de atenția/trezvia vigilentă și reținute în sine prin memorie de către inteligență. Așa cum observa R. Sinkewicz, „coincidențele sunt atât de fericite că pot exista puține îndoieli cu privire la dependența lui Grigorie Palama de învățătura lui Teolipt al Filadelfiei”²⁰⁸.

Dar aspectul incontestabil cel mai original și unic al învățaturii Sfântului Grigorie Palama despre isihasm îl constituie concentrarea ei mariologică în splendida interpretare din 1333–1335 a Intrării Fecioarei Maria în Sfânta Sfintelor Templului din Ierusalim ca „apologie a vieții isihaste” (§ 21). Rod al rugăciunilor lui Ioachim și Anei, Maria a fost adusă la Templu pentru o viață de rugăciune, prin care sufletul ei a ajuns un tron al lui Dumnezeu „purtând în el întreaga Treime necreată” (§ 38). Astfel ea a realizat o viață deiformă de îndumnezeire unindu-și sufletul prin eros sfânt cu Dumnezeu. N-a rămas însă la această desăvârșire individuală, ci umplându-se de milă față de umanitatea căzută în păcat s-a decis să devină ambasadoarea oamenilor la Dumnezeu. Pentru a-l îndupleca pe Dumnezeu să Se coboare la oameni, Fecioara a inventat o nouă practică și contemplare, superioare celor ale filozofilor antici: calea adevăratei isihii (§ 48–60). Devenind prin aceasta asemenea cu Dumnezeu prin îndumnezeire, Fecioara L-a convins pe Dumnezeu să se facă asemenea omului prin Întrupare care e răspunsul Său la rugăciunile Fecioarei (§ 64). Maica Domnului este astfel învățătoarea adevăratei rugăciuni, cea isihastă, a cărei culminație este unirea extatică reciprocă în iubire a omului

²⁰⁸ ST. GREGORY PALAMAS, *The One Hundred and Fifty Chapters*, 1988, p. 33.

cu Dumnezeu și a lui Dumnezeu cu omul. E ceea ce arată un frumos pasaj sintetic din *Triade*, în care putem citi esența isihasmului bizantin târziu în formularea savantă dată de Sfântul Grigorie Palama unei spiritualități populare în Bizanț, la care sunt chemați toți creștinii.

„Cine a renunțat de dragul vieții evanghelice la agonisirea de bani, la slava oamenilor și plăcerea trupurilor și a întărit această renunțare prin supunere față de cei înaintați în vârsta lui Hristos, acela vede aprinzându-se în el însuși mai tare erosul nepătimaș, sacru și dumnezeiesc și-L dorește în chip suprafiresc pe Dumnezeu și unirea supralumească cu El. Cucerit, așadar, la culme de acest eros se convinge să cerceteze și observe cu atenție activitățile trupului și puterile sufletului dacă nu cumva a găsit între ele vreuna prin care să ajungă la o unire [*synousia*] cu Dumnezeu. Deci întrucât fie găsește el însuși, fie află, fiind inițiat de cei experimentați, că unele acte sunt cu totul iraționale, iar altele, chiar dacă au unită cu ele rațiunea, se ridică puțin deasupra celor sensibile, iar opinia și gândirea, chiar dacă sunt puteri raționale, nu sunt totuși dezjugate de visteria simțurilor, adică de imaginație, ci se săvârșesc tot prin spiritul psihic ca instrument, înțelegând și ceea ce spunea Apostolul, că «omul psihic nu primește cele ale Duhului» [*1 Co 2, 14*], caută de aceea viața cu adevărat inteligentă [*noeran zoen*] dincolo de acestea și neamestecată cu cele de jos [...] caută atunci lucrul cel mai de culme dintre cele din noi, esența [sufletului], singura desăvârșită, unitară și cu totul lipsită de părți care, ca formă a formelor [*eidōs eidon*], delimitează și unifică desfășurările gândirii în care își au siguranța științele care avansează prin adunare și diviziune ca și animalele târătoare. Căci chiar dacă inteligența/mintea coboară spre ele și prin ele spre viața din multe părți, avansându-și activitățile în toate, are însă și o altă acti-

vită superioră pe care o poate activa ea însăși de sine însăși, întrucât poate rămâne și de sine însăși, chiar și după ce a fost împărțită de acest regim extrem de variat, multiplu și pedestru, așa cum călărețul are și o altă activitate diferită și superioară ținerii hățurilor și aceasta nu numai când coboară de pe cal, ci și când este pe cal și în car și pe care o poate activa de sine, afară numai dacă nu se dedică de bunăvoie în întregime purtării de grijă a ținerii hățurilor. Așadar, dacă nu s-ar întoarce întregă mereu în jurul celor de jos, și inteligența/mintea s-ar putea dedica acestei activități superioare și mai înalte, chiar dacă mult mai greu decât un călăreț, întrucât are prin fire împletirea cu trupul și e amestecată cu cunoașterile corporale și cu multiplele și dificile respins relații cu cele ale acestei vieți. Dedicându-se, așadar, acestei activități de sine, care este întoarcerea spre ea însăși și paza ei înseși²⁰⁹, depășindu-se pe sine se poate uni prin aceasta cu Dumnezeu.

De aceea cel îndrăgostit de unirea cu Dumnezeu fuge de viața vinovată și alege conduita monahală și neînsoțită și preferă să viețuiască fără preocupări și fără griji, eliberat de orice relație în sanctuarul de nepătruns al isihiei [*tois tes hesychias adytois*], în care, desfăcându-și pe cât e cu putință sufletul de orice legătură materială, unește inteligența/mintea cu rugăciunea neîncetată către Dumnezeu, prin care devenind întregă a ei înseși găsește un urcuș nou și negrăit în ceruri: bezna de neatinș a tăcerii [*ton anaphe tes kryphiomystou syges gnophon*] care inițiază în cele asemenea, și ținându-și în acesta cu o plăcere negrăită inteligența/mintea într-o seninătate, liniște și negrăire foarte simplă, desăvârșită și dulce, zboară dincolo de toate cele create. Și ieșind astfel întregă din ea însăși și devenind întregă a lui Dumnezeu, vede o slavă [*doxan*] a lui Dumnezeu și

²⁰⁹ *He kath'heauton energeia = he pros heauton stophe kai teresis.*

privește o lumină [*phos*] dumnezeiască care cade foarte puțin sub simțire ca simțire, o privește [*theama*] bucuroasă și sacră a sufletelor și minților nepătate, fără de care nici chiar o inteligență/minte care are o simțire inteligentă [*noeran aisthesin*] și e unită cu cele mai presus de ea n-ar putea vedea, așa cum nici ochiul trupului nu poate vedea fără lumina sensibilă. Deci inteligența/mintea noastră ajunge afară din ea însăși și așa se unește cu Dumnezeu, dar numai ajungând dincolo de ea însăși. Iar Dumnezeu ajunge și El în afara Lui Însuși și așa Se unește cu inteligența/mintea noastră, dar folosindu-se de un pogorământ; căci ca vrăjit de un eros și o iubire [*hosper eroti kai agapesai thelgomenos*] și ajuns din pricina excesului bunătații în afara Lui Însuși în chip inseparabil [ieșind] din faptul că era mai presus de toate și transcendent față de toate [Dumnezeu] Se unește și El cu noi prin aceeași unire mai presus de inteligență/minte”²¹⁰.

Isihasm, istorie și eshatologie în Bizanțul târziu

Sfântul Grigorie Palama nu este doar autorul unei sistematizări originale a tradiției duhovnicești isihaste cu centrare trinitară, fundamentare mariologică și deschidere intelectuală. Viața sa însăși coincide cronologic cu epoca de înflorire a isihasmului bizantin târziu pe fundalul dramatic — să nu uităm — al unor evoluții istorice și sociale sumbre pentru societatea bizantină. Ultimele secole ale Bizanțului²¹¹ după revenirea în Constantinopol în 1261 au fost o epocă lipsită de speranțe, o disperată luptă pentru supraviețuire în condițiile unei rapide și inexorabile pierderi de teritorii atât

²¹⁰ *Triade I*, 3, 44–47.

²¹¹ Pentru istoria politică, cf. D. M. NICOL, *The Last Centuries of Byzantium*, Cambridge, 1993, iar pentru istoria mentalităților, conferințele anterioare ale aceleiași D. M. NICOL, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Cambridge, 1979.

în Asia Mică, cât și în Balcani, și a unei deprimante fragmentări și disoluții a coeziunii sociale interne în crize religioase și politice nesfârșite. Restaurat în 1261 și menținut împotriva tuturor așteptărilor și forțelor contrare de Mihail VIII (1259–1282) cu prețul umilitor al acceptării „unirii” cu Roma, Imperiul Bizanțului a ajuns sub Andronic II (1282–1328) și Andronic III (1328–1341) o „putere de mâna a doua”, pentru ca sub Ioan V Paleologul (1341–1391) și Ioan VI Cantacuzino (1341–1354) să intre în colaps fatal atât din pricina invaziilor, cât, mai ales, datorită haosului intern produs de războaiele civile din 1321–1328 (între Andronic III și Andronic II), din 1341–1347 și 1352–1354 (dintre Ioan VI și Ioan V) și revolta zeloților din Tesalonic (între 1342–1349). Pe acest fond avea loc avansul implacabil al turcilor otomani, mai ales după ce compania catalană chemată în 1303 împotriva turcilor s-a întors în 1305–1311 împotriva bizantinilor devastând cumplit Tracia, Macedonia și Grecia după asasinarea comandantului lor Roger de Flor. Conduși de Osman (1288–1326), Orhan (1326–1359) și Murad I (1359–1389), otomanii lichidează treptat și ultimele cetăți bizantine din Asia: în 1326 ocupă Brusa, care devine capitala lui Orhan, în 1331 Niceea, iar în 1337 Nicomidia. În același timp, între 1331–1355 sârbii conduși de Ștefan Dușan îi înfrâng pe bulgari și vlahi în 1330 și ocupă Macedonia, Tesalia și amenință Tracia; în 1345 Dușan se proclamă la Skopie țar al sârbilor și romeilor și amenință direct Constantinopolul. Pentru a evita dezastrul, Ioan VI Cantacuzino, prins și în războiul civil cu Ioan V, se aliază scandalizând pe toți cu otomanii, căsătorindu-și în 1346 fiica Teodora cu Orhan. Pe 11 mai 1346 are loc la Constantinopol un cutremur devastator, în care se prăbușește o parte a cupolei Sfintei Sofii, iar în 1348 capitala și imperiul sunt răvășite de ororile mării ciume negre. Ioan VI e înfrânt de genevezi în 1348–1349 în războiul Galatei, precum și în 1352 și în 1354, când abdică și devine monahul Ioasaf († 1383). Cu sprijin genevez Ioan V Paleologul revine în Constantinopol ca

unic împărat, dar se află în fața unei situații catastrofale. În toamna lui 1355 Dușan ocupă Adrianopolul, dar moare pe 20 decembrie în drum spre Constantinopol. Profitând de cutremurul din 2 martie 1354, otomanii ocupă cetatea Gallipoli de pe Dardanele stabilindu-și un cap de pod solid pentru expansiunea în Europa: în 1361 ocupă Didymoteichon, iar în 1361 Adrianopolul, care devine capitala lui Murad I și Baiazid I. Ioan V pleacă în 1366 la Buda să ceară ajutorul Ungariei, dar e luat prizonier de bulgari la Vidin, fiind eliberat în 1366–1367 de contele Amedeo de Savoia. În 1369–1371 Ioan V călătorește în Italia și în octombrie 1369 la Roma trece la catolicism, fără să obțină ajutorul militar antiotoman scontat de la o nouă cruciadă. Pe 26 septembrie 1376 la Cirmen, pe râul Marița, otomanii zdrobesc catastrofal coaliția sârbo-bulgară deschizându-și drum în inima Balcanilor (în 1389 la Kosovo dispărea Serbia, iar în 1385 și 1398 turcii ocupau Sofia și Tîrnovo, ajungând la Dunăre); de acum și până la căderea Constantinopolului — amânată doar de înfrângerea și capturarea lui Baiazid de către mongoli la Ankara în 1402 — împăratul bizantin va fi vasalul sultanului otoman. În 1371 Imperiul Bizantin a încetat să existe „de facto” ca entitate politică autonomă. Acesta e fundalul întunecat și apocaliptic al sfârșitului unei lumi pe care se înscrie viața și activitatea Sfântului Grigorie Palama de la nașterea sa în 1294/1296 la Constantinopol, până la canonizarea sa ca sfânt al Bisericii bizantine în aprilie–mai 1368. La Constantinopol (1294/6–1316), la Athos (1317–1326), la Veria (1326–1331), din nou la Athos (1331–1338), la Tesalonic (1338–1341), din nou la Constantinopol (1341–1347), la Athos (1348), la Tesalonic (1349–1354), prizonier la otomani (1354–1355) și din nou la Tesalonic (1355–1357/1359), Sfântul Grigorie Palama, adolescentul de familie bună și educat la curtea imperială, devenit monah isihast athonit (1317–1338), polemist redutabil, excomunicat, dar reabilitat (1341–1347) și devenit păstorul celui de-al doilea oraș al imperiului sfâșiat de lupte

interne și tensiuni (1347–1357/1359), a fost martor tăcut și participant indirect la toate crizele care marcau apusul unei civilizații glorioase, nu atât dispariția, cât transformarea ei.

Încet dar sigur, imperiul ortodox al bazileilor se transforma într-o Ortodoxie populară sub conducerea monahilor isihăști. Conștienți de imposibilitatea salvării militare, politice și culturale a imperiului prin forțe proprii și refuzând categoric compromisul religios și sacrificarea Ortodoxiei prin capitulare în fața Occidentului latin, monahii isihăști au fost adepții salvării cu orice preț a Ortodoxiei și a unei reforme morale și înviorări spirituale a societății ortodoxe; neputând salva imperiul, bizantinii nu trebuiau să-și piardă măcar sufletul și Împărăția lui Dumnezeu. Crizei și catastrofei istorice, monahii isihăști îi ofereau un răspuns spiritual — ortodoxie și isihasm — și perspectiva unei salvări eshatologice în lumina necreată a Împărăției veșnice a lui Dumnezeu. Astfel se explică intensitatea și patosul controverselor din anii 1338–1368, al căror protagonist a fost Sfântul Grigorie Palama, și care sunt încadrate de manifestul teologic al monahilor isihăști reprezentat de *Tomosul aghioritic* din 1340 și de condamnarea din 1368 a tomistului Prohor Kydones și a silogismelor aristotelice în teologie și generalizarea cultului Sfântului Grigorie Palama în toată Biserica bizantină prin *Tomosul* sinodal din aprilie–mai 1368. Cele două tomosuri erau gesturi inedite în atât de conservatoarea societate teocratică a Bizanțului. În *Tomosul aghioritic* monahii athoniți, acționând din proprie inițiativă și cu autoritate proprie, condamnau ca erezie teologia lui Varlaam și dogmatizau teologia luminii necreate revendicând un profetism spiritual harismatic care uzurpa clar statutul canonic al inițiativei dogmatice și al dreptului de pronunțare în chestiuni doctrinare rezervat clar ierarhiei episcopale și sinoadelor (canoanele respective vor fi invocate după 1341 de patriarhul Ioan XIII Calecas împotriva lui Palama). Și, fapt extraordinar, intervenția monahilor athoniți nu e cenzurată ca o tulburare a ordinii canonice, ci accep-

tată ca atare de ierarhie. E adevărat că după 1289 doar doi patriarhi ecumenici n-au fost monahi — Ioan XIII Glykis (1315–1319) și Ioan XIV Calecas (1334–1347) —, iar după depunerea lui Ioan XIV în februarie 1347 practic toată ierarhia Patriarhiei Ecumenice a fost înlocuită cu monahi isihăști și — cu excepția lui Macarie, 1376–1379, impus de uzurpatorul Andronic IV — a fost condusă în a doua jumătate a secolului XIV de patriarhi isihăști: Isidor I (1347–1349) și Filotei II Kokkinos (1353–1354, 1364–1379) fiind ucenici direcți ai lui Grigorie Palama, iar Calist I (1350–1353, 1355–1363) fiind discipol al lui Grigorie Sinaitul și biograf al acestuia. În controversele teologice isihăștii au avut sprijinul împăraților Andronic III (1328–1341) și Ioan VI Cantacuzino (1341–1354) care au prezidat Sinoadele constantinopolitane din 1341 și, respectiv, 1347 și 1351. În decembrie 1354 însă, Ioan VI abdică și intră în monahism, pe tron revenind Ioan V Paleologul, adeptul unei politici filooccidentale și filocatolice, susținut de prim-ministrul său, Dimitrie Kydones, care tot în decembrie 1354 încheia traducerea greacă a *Summei contra gentiles* a lui Toma d'Aquino. Evident, relațiile împăratului cu patriarhii isihăști Calist²¹² și, din 1364, Filotei au fost dificile. Tensiunile între elita birocratică umanistă filocatolică și elita bisericească isihastă și palamită au crescut. La tratativele din aprilie 1367 dintre legatul papal Paul cu bizantinii reprezentați de monahul Ioasaf/Ioan VI²¹³ se hotărâse pentru 1369 convocarea unui

²¹² Patriarhul Calist, care a rupt relațiile cu Serbia care se autoproclămasese patriarhat, va intensifica contactele cu ortodocșii din Rusia și Balcani, în speță cu bulgarii și românii mutând în 1359 mitropolia de Vicina la Argeș.

²¹³ Text publicat de J. MEYENDORFF, „Projets de concile œcuménique en 1367: un dialogue inédit entre Jean Cantacuzène et le légat Paul”, *Dumbarton Oaks Papers* 14 (1960), p. 149–177; trad. românească și studiu introductiv: diac. IOAN I. ICĂ JR, „Un ecumenist ortodox în secolul XIV: împăratul monah Ioan VI/Ioasaf Cantacuzino și proiectul de unire a Bisericilor din 1367”, în volumul omagial: *Logos. Înalt Preasfințitului Arhiepiscop Bartolomeu al Clujului la împlinirea a 80 de ani*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2001, p. 321–331.

sinod ecumenic de unire la Constantinopol. Se pare că Dimitrie Kydones urmărea înlocuirea patriarhului isihast Filotei, cu care nu se putea ajunge la unire, cu fratele său, Prohor, tomist bizantin implantat la Marea Lavră, în inima monahismului athonit. Pentru a zădărnici planurile unio-niste²¹⁴ patriarhul Filotei s-a grăbit să-l condamne pe Prohor și să-l canonizeze solemn pe Sfântul Grigorie Palama prin Tomosul Sinodului constantinopolitan din aprilie-mai 1368. Deși se afla în Constantinopol, Ioan V n-a prezidat sinodul; în toamna lui 1369 el a plecat în Italia, trecând la Roma la romano-catolicism²¹⁵, iar în 1372 a devenit vasalul sultanu-lui. Istoria politică majoră a Bizanțului lua practic sfârșit. Extrem de elocvent pentru această stare de spirit reală este faptul că ultimele istorii ale Bizanțului (Ioan Cantacuzino și Nichifor Gregoras) se încheie în 1360. După aceea ni-meni nu va mai simți nevoia să continue narațiunea decât după 1453, când Constantinopolul era deja otoman și Im-pe-riul musulman preluase rolul politic al Bizanțului²¹⁶.

În 1369 Ioasaf/Ioan VI a comandat probabil pentru prietenul său, Nicolae Cabasila, executarea unei copii de lux a scrierilor sale teologico-polemice împotriva lui Prohor Kydones, a legatului Paul, a islamului și a iudeilor. Manuscrisul, încheiat în 1370 și păstrat actualmente în Biblioteca Națională a Franței — *Cod. Paris. gr. 1242* —, are și patru splendide miniaturi reprezentând: Sinodul din 1351 prezidat de Ioan VI înconjurat de patriarhul Calist, de patru arhieriei cu polistavrion și camilafcă și monahi; pe Sfântul Grigorie din Nazianz; Schimbarea la Față; și dublul portret al lui Ioan VI și monahului Ioasaf. Sensul programatic-propagandistic al acestui manuscris oficial a fost descifrat recent

²¹⁴ Cf. G. MERCATI, 1931 (*supra* n. 3), p. 289–291.

²¹⁵ Cf. O. HALECKI, *Un empereur de Byzance à Rome*, Varșovia, 1930. Mulțumesc dlui Bogdan Dedu pentru amabilitatea de a-mi fi furnizat o fotocopie a acestei cărți.

²¹⁶ Cf. D. M. NICOL, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Cambridge, 1979, p. 121.

într-o remarcabilă interpretare de tânărul bizantinolog român Petre Guran²¹⁷ care se înscrie fericit ca ilustrare a concluziilor studiului de față. Cele patru scrieri ale împăratului-monah sunt „o apologie completă a creștinismului bizantin”. Numele monahal al împăratului Ioan VI, Ioasaf, e un nume program: ca și Ioasaf din legenda sfinților Varlaam și Ioasaf, și Ioan VI s-a retras ca monah după ce a convertit prin prezidarea Sinodului din 1351 imperiul la dreapta credință, cea a Sfântului Grigorie Palama. Detaliul decisiv în miniatura ce reprezintă acest Sinod palamit e faptul că nimbul sfințeniei oficialului nu-l are persoana sacră a împăratului — ca de obicei în Bizanț —, ci îl au cei patru episcopi-monahi (cu camilafcă)²¹⁸, semn că autoritatea sacră a trecut de la Imperiu la Biserică, mai exact de la bazileu la episcopii-monahi isihăști. Cele patru miniaturi transmit următorul mesaj: învățătura Sfântului Grigorie Palama dogmatizată de Sinodul din 1351 ca expresie a Ortodoxiei e formularea teologică a luminii necreate a Împărăției eshatologice a lui Dumnezeu arătată anticipat de Hristos ucenicilor pe Muntele Taborului. Această învățătură nu este o inovație, fiind în tradiția teologică a Sfinților Părinți reprezentați exemplar de Sfântul Grigorie din Nazianz, Teologul. La această Tradiție ortodoxă și patristică trebuie să se întoarcă și latinii pentru a reface unitatea Bisericii în Adevăr și în Sinod. Dacă Dumnezeu nu îngăduie creștinilor ortodocși victoria militară asupra musulmanilor, trebuie trecut de la cruciadă la convertirea prin dialog atât a mahomedanilor, cât și a latinilor și a iudeilor, a căror

²¹⁷ P. GURAN, „Jean VI Cantacuzène, l'hésychasme et l'empire. Les miniatures du codex Parisinus graecus 1242”, în: *L'Empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine* (Colloque 13-14 mars, 1-2 nov. 2000), New Europe College Bucharest, 2001, p. 73-121.

²¹⁸ Identificați astfel: de-a dreapta împăratului: patriarhul Calist al Constantinopolului și Grigorie Palama al Tesalonicului, iar de-a stânga sa: Filotei Kokkinos al Heracleei și Atanasie al Cyzicului; cf. A. RIGO, 1993 (*supra* n. 1), p. 175.

botezare e preludiul venirii Împărăției eshatologice²¹⁹. (Nu trebuie uitat că bizantinii credeau în mod real că a Doua Venire a lui Hristos va avea loc în anul 7000 de la facerea lumii = 1492 de la nașterea lui Hristos, și deci că sfârșitul lumii era iminent, invazia otomană fiind interpretată ca venire a lui antihrist²²⁰.) Isihasmul palamit nu era deci un „isihasm politic” (cum credea G. Prohorov, 1968), ci un „isihasm eshatologic”²²¹.

Optând pentru isihasmul palamit — un isihasm complex: ascetico-mistic, dar și liturgic și social —, Biserica bizantină se desprindea de Imperiul ortodox și de iluziile unei soluții politice și militare concentrându-se pe pregătirea spirituală a poporului ortodox prin isihasm, transfigurare mistică menită să provoace o iradiere misionară și convertirea heterodocșilor și păgânilor la Ortodoxie în iminența celei de-a Doua Veniri a lui Hristos. Așa cum observa într-un pătrunzător studiu părintele Gheorghios Mantzaridis, plecând de la constatarea „semnificației strict eshatologice a vederii luminii dumnezeiești”, care „oferă credinciosului oea mai înaltă asigurare posibilă a încorporării sale în Împărăția lui Dumnezeu”,

„e notabil că eforturile ascetice de a atinge vederea luminii dumnezeiești sporesc după începutul declinului Imperiului culminând în secolul XIV. Cu cât mai mare era insecuritatea împărăției pământești care oferise odinioară cetățenilor creștini asigurarea prezenței lui Dumnezeu, cu atât mai mare devine dorința unui acces direct la Împărăția cerească prin contemplarea luminii necreate. Acest lucru a fost cu puțință întrucât în Bizanț exista o dublă viziune a prezenței lui Dumnezeu în istorie, atât catafatică, cât și apofatică. Potrivit teoriei

²¹⁹ P. GURAN, art. cit., p. 83–84, 95–96.

²²⁰ Cf. A. RIGO, „L'anno 7000, la fine del mondo e l'Impero cristiano”, în G. RUGGIERI (ed.), *La cattura della fine. Variazioni dell'escatologia in regime di cristianità*, Genova, 1992, p. 151–185.

²²¹ P. GURAN, art. cit., p. 101.

apofatice, vigoarea Bisericii și Imperiului era interpretată ca dovadă a prezenței lui Dumnezeu. Dar alături de teoria catafatică era și teoria apofatică a prezenței lui Dumnezeu, care recunoștea caracterul temporar al Imperiului și vedea că adevărata viață a Bisericii era independentă de orice putere sau slăbiciune pământească. Dacă teoria apofatică e absentă, teoria catafatică se dezvoltă într-un idol sau ideologie. Când se întâmplă aceasta, distrugerea semnelor văzute legate de credință e socotită fatală pentru credința însăși. Atunci însă când abordarea catafatică e echilibrată de cea apofatică, distrugerea acestor semne văzute oferă un prilej de înnoire duhovnicească. Declinul Bizanțului și îndeosebi căderea Constantinopolului, care a format un paradox istoric pentru creștinii ortodocși, n-a contribuit doar la ascensiunea Renașterii în Occident sau la dezvoltarea «Marii Idei»²²². A făcut cu puțință și o mai deplină înțelegere a profunzimii interioare și a vieții-în-moarte a Bisericii»²²³.

Liturghia — isihie publică — și isihia — liturghie interiorizată — erau astfel pentru bizantini forme rituale de depășire și transformare a timpului istoric prin participarea îndumnezeitoare la eonul fără început și fără sfârșit al slavei și luminii necreate a Împărăției lui Dumnezeu ca participare harică la viața de comuniune a Dumnezeului Unu-Trei. În viziunea ortodoxă însă, Împărăția eshatologică nu se găsește nici într-un trecut mitic (cum credeau grecii și păgânii), nici într-un viitor mesianic-apocaliptic (cum cred iudeii sau marxiștii); nu se află deci la extremitățile temporalității, ci în fiecare clipă prezentă deschisă liturgic prin cult și isihie

²²² Nume dat nostalgiei grecilor postbizantini de recuperare a Constantinopolului și refacere a Imperiului Bizantin.

²²³ G. MANTZARIDES, „Tradition and Renewal in the Theology of St Gregory Palamas”, *Eastern Churches Quarterly* IX (1977), nr. 1-2, p. 1-18, aici p. 12-13.

profunzimilor eonului Vieții lui Dumnezeu în experiența paradoxală, în același timp catafatică și apofatică, a îndumnezeirii. Cum scria același părinte Mantzaridis:

„Problema pentru bizantini nu era cum să înainteze prin credință pentru a-L întâlni pe Hristos în viitor, ci mai degrabă cum să primească prezența lui Hristos *acum*, în fiecare moment prezent. Scopul Bisericii nu e să contribuie la lume prin progresul omului în sfera etică și socială. Acesta e un punct de vedere dezvoltat sub influența Renașterii și care s-a răspândit în întreaga lume creștină. Din contră, bizantinii vedeau scopul Bisericii drept zidirea Trupului lui Hristos realizată prin «exodul» credincioșilor din vârtoarea evenimentelor pământești și punerea lor pe calea «theozei» sau îndumnezeirii. Acest «exod» sau retragere din lume n-are loc în mod abstract, ci se bazează pe prezența Dumnezeului veșnic realizată și trăită în istorie; astfel acest «exod» nu înseamnă nicidecum ignorarea timpului, ci, din contră, concentrează și proiectează timpul în «acum»-ul iubirii lui Dumnezeu care conține și «eonul viitor»²²⁴.

Înțeles ca apofatism istoric, isihasmul palamit — isihasm eshatologic și chintesență dogmatizată a isihasmelor bizantine târzii — condensa în el arta creștinismului tradițional de a supra-viețui eonic în timpuri de catastrofă și în epoci apocaliptice. Măreția și incandescența lui spirituală nu trebuie să ne facă să-i uităm limitele istorice și contradicția structurală inerentă care derivă, pe de o parte, din faptul că a fost, genetic vorbind, o soluție a disperării născută dintr-un eșec istoric al societății bizantine târzii și, pe de altă parte, din inevitabila instabilitate pământească a oricărei soluții eshatologice. Sfârșitul lumii și a Doua Venire n-au avut loc în 1492 cum se așteptau bizantinii. Istoria a continuat, iar

²²⁴ *Ibid.*, p. 10.

asta a însemnat imperativul inexorabil al revenirii la soluții și programe istorice — politice, economice, culturale, pedagogice — pentru poporul ortodox intrat și el cu întârziere, dar ireversibil, în era modernizării. Ortodocșii postbizantini s-au confruntat din nou, ca și primii creștini, cu problema „întârzierii Parusiei” eshatologice și cu revenirea problemelor spațio-temporale. Eshatologia isihastă a devenit atunci o u-topie, utopia ortodoxă prin excelență, utopia originară poate²²⁵, o „nostalgie a paradisului” (N. Crainic). Dar aceasta e o altă discuție ce ne-ar duce prea departe.

Astfel înțelese, scoase din uitarea și ignoranța indiferenței sau din actualizări facile fixate pe polemica sterilă și triumfalismul găunos, scrierile duhovnicești ale Sfântului Grigorie Palama vorbesc nu doar despre drama și spiritualitatea unei lumi, dar rămân și cea mai bună introducere în opera sa.

diac. Ioan I. Ică jr

²²⁵ Cf. NICU GAVRILUȚĂ, *Mentalități și ritualuri magico-religioase. Studii și eseuri de sociologie a sacrului*, Polirom, Iași, 1998, p. 9–16: „Două însemne utopice ale mentalității ortodoxe” și p. 93–110: „Supoziții ale ritualului isihast”.

Sfântul Nicodim Aghioritul

Prolog la ediția operelor Sfântului Grigorie Palama*

[1796]

„Vai de timpul acela când nu Te-am iubit!”, spune undeva¹ către Dumnezeu înflăcărat de dragostea către El Augustin, strălucitul și vestitul întâi-stătător al Hipponiei. Eu însă, schimbând puțin acest cuvânt, aş spune nu în chip nepotrivit: Vai de timpul acela când n-au fost editate prin dare la tipar aceste preaînțelepte, minunate și de Dumnezeu făurite scrieri ale marelui luminător al Tesalonicului Grigorie! Să piară pizma! Sau, mai degrabă, tatăl pizmei [diavolul]! care patru secole și jumătate (căci sfântul a înflorit în jurul anului 1340 al mântuirii) a lăsat trecute cu vederea în întuneric și unghere și abia scăpând de viermi aceste scrieri nu numai vrednice dar și supra-vrednice de multă lumină și de întreaga lume (ca să nu spun și de însuși cerul). Pe lângă toate celelalte lucruri cumplite care au lovit de jur-împrejur nefericitul nostru

* Text redactat în 1796 și păstrat într-o copie realizată de monahul Melchisedec Vatopedinul din Naxos, copie editată de Manuil Ghedeon la Constantinopol în revista *Ekklesiastike Aletheia* 4 (1883), p. 93–101. Mulțumesc aici părintelui Elia Citterio pentru amabilitatea de a-mi fi pus la dispoziție o fotocopie a acestui important text. Notele sunt ale Sfântului Nicodim.

¹ În rugăciunile de iubire 32. [E vorba de *Solilocviile* Fericitului Augustin traduse în limba greacă în secolul XIV de Dimitrie Kydones; trad. românească cu titlul *Kekragarion*, Neamț, 1814 — n. tr.]

neam (o! cum să continui cuvântul fără lacrimi? căci nu pot să mai filozofez într-o atât de mare suferință, aducându-mi aminte de păgubirea obștească), i-a lipsit pe cei mai mulți dintre frații noștri și de acest lucru bun. Și din această pricină jelește filozofia etică [morală] curățitoare, fiind păgubită de dreptarul și discernământul ei foarte exact între virtuți și patimi; jelește în cor și contemplația naturală luminătoare împreună cu de Dumnezeu insuflata Scriptură, care caută rațiunile lor clare și adevărate; jelește însă înainte de toate știința desăvârșitoare a teologiei ca una care e încă nedesăvârșită și de aceea cheamă iarăși suspinând desăvârșirea ei. Și, ca să vorbesc scurt, toată Biserica lui Hristos și chemată de la [numele lui] Hristos a ortodocșilor, câtă e înăuntrul altarului și se apropie de Dumnezeu și câtă e în afara altarului și rămâne în starea de credincioși simpli, de ce fel de slavă, de câtă putere, de câtă bogăție e lipsită din nefericire fiind privată de asemenea comori duhovnicești; și, ca să spun ceva încă și mai îndrăzneț, până astăzi în această parte ea, cea slăvită, era învăluită de lipsă de slavă; ea, cea puternică, era învăluită de neputință; și ea, dăruitoarea bogăției, era învăluită de sărăcie.

Dar binecuvântat fie în veci Cuvântul și Fiul Minții Tatălui, Cauza și Dăruitorul oricărui bine, și mai cu seamă al cuvintelor privitoare la El. Căci El schimbă acum numai cu voia Sa toate acestea și arată fericit secolul de față; destramă pizma și prefăce întristarea în bucurie și dă înapoi Bisericii Lui podoaba ei prin editarea obștească a acestor scrieri. Editare pe care, așa cum i s-ar putea părea poate cuiva, a rânduit-o în economia Sa acum când, precedată fiind de celelalte scrieri mai pentru începători ale altor teologi, mințile oamenilor s-au făcut cumva mai receptive, încât să poată cuprinde scrierile mai înalte ale acestui părinte, care sunt o concluzie și o pecetluire a tuturor acelorora. Căci aceasta este pururea și

pentru toate lucrurile așezământul și rânduiala preasfântă chiar și a cetelor mai presus de ființă: ca mai întâi să fie predate lucrurile dintâi și începătoare, și abia astfel și cele mai desăvârșite, din pricina nedesăvârșirii primito- rilor, lucru pe care-l arată Legea și Evanghelia: prima ca una nedesăvârșită a fost vestită mai întâi celor nedesă- vârșiți, iar cea de-a doua ca una desăvârșită a fost des- coperită celor desăvârșiți după aceea; aceasta o arată prin prefigurare și glasurile de trâmbiță de pe Muntele Sinai care deveneau tot mai puternice [Iș 19, 19]. Apoi nu putea fi deloc ceva suportabil pentru Dumnezeu, și de altfel nici drept ca aceste cuvinte pe care le-a scris pe tăblițele inimii El Însuși nu cu cerneală, ci cu Duh, să zacă în ascuns fără slavă și nearătate atâta amar de timp și creș- tinii de acum și cei de mâine să fie păgubiți de un atât de mare folos și să vadă necinstea atribuită de aici tre- când asupra celui ce s-a ostenit cu alcătuirea lor și care era un prieten cinstit al Lui.

Ca să arăt din puține lucruri pe acest bărbat ca pe un leu care se cunoaște după gheare (căci ce mai trebuie să facem cunoscut prin multe lucruri pe bărbatul, întrucât oricine vrea să afle cele ale marelui acesta poate să ci- tească biografia sa foarte extinsă cuprinsă în volumul 3), voi spune că nici un alt bărbat n-a ajuns ca acela până pe vârful cel mai înalt al făptuirii și contemplației. Pre- dându-se de trei ori fericitul pe sine însuși isihiei în sfântul Athos într-un loc inaccesibil și ferit de zgomote și ridicându-se deasupra oricărui lucru simțit (ca să mă folosesc de cuvintele lui despre el însuși adunate din cuvântul despre Petru Athonitul, din cel către monahia Xenii, din capitolele despre rugăciune și din altele) și a vacarmului din jurul acestora, prin întoarcerea minții spre omul lăuntric și prin aplecarea sau, mai bine zis, întoarcerea tuturor puterilor sufletului spre minte — lucru minunat și a-l grăi —, devine întreg și se grăbește să-și

spele prin plâns masca primită și adăugată asupra acestuia din rătăcirea în cele de jos; și strângând cu violență multa vagabondare a gândirii și făcând triadică unitatea minții, măcar că aceasta rămâne unitară, se unește printr-o rugăciune repliată pe sine cu Unimea Treimică Obârșie a Dumnezeirii [tearhică]. Și stăruind mult timp în această stare născătoare a celor negrăite și spălându-se încă și mai mult pe sine însuși, nu șterge din sine numai cele ale părții răului, ci scoate din mijloc și tot ce a fost dobândit ulterior, chiar dacă aparține unei părți mai bune și gândirii. Urcând deci potrivit dumnezeiescului Maxim nu numai mai presus de patimi, dar și de rațiunile privitoare la patimi, nu numai mai presus de fire, ci și de rațiunile din jurul ei, nu numai mai presus de cele inteligibile cu neputință de imaginat, ci și de rațiunile din jurul lor, primește în inima sa luminarea enipostatică a dumnezeiescului har, găsind în el însuși un alt cer și un alt soare, și tăcerea inteligibilă care urmează prin fire acestora, pe care apostolul Iustus o numește negrăire sfântă², în care, potrivit dumnezeiescului Grigorie Sinaitul³, are loc erosul numit inimos și care lovește cu uimire. Și așa folosindu-se de lumină ca de o cale, ajunge și el la răpirea integrală și suprafirească nu numai a minții și a celorlalte puteri ale sufletului, dar și a simțirii înseși (afară de suflare), răpire în care are loc erosul către Domnul, numit extatic de același Grigorie [Sinaitul] mai înainte zis⁴ și urcă pe munții cei veșnici sau e purtat în sus nu de imaginația gândirii, ci de puterea negrăită a Duhului, nemaștiind dacă în trup sau în afară de trup [2 Co 12, 3]

² La Dionisie Areopagitul, capitolul 11 al tratatului *Despre numele dumnezeiești*; despre această tăcere inteligibilă vezi și epistola către Varlaam a Sfântului [Grigorie Palama].

³ Vezi *Philokalia* [1782] p. 885, 886, cap. 58–59; și tot în *Philokalia*, Calist Catafighiotul cap. 53, 54, 55, 56, 59, 63, 65, 67.

⁴ *Philokalia* p. 886, 897, cap. 59, 117.

și se face, o, minune!, văzător al celor mai presus de lume și aude vorbe negrăite, lucru cu anevoie de dovedit, de exprimat și de atins. De aici ajungând în întunericul supraluminos al Izvorului dumnezeiesc, cum spune inițiatorul în cele ascunse Dionisie, unde sunt învăluite tainele simple, absolute și neschimbabile ale teologiei, se învrednicește să vadă și să cunoască prin nevedere și necunoaștere pe Cel mai presus de vedere și cunoaștere prin însuși faptul de a nu vedea și a nu cunoaște, fiindcă acest lucru înseamnă aici a vedea și a cunoaște cu adevărat⁵. Și ca să vorbesc scurt, rămânând întreg om prin suflet și trup din pricina firii, se face întreg dumnezeu în suflet și trup din pricina harului infinit al îndumnezeirii prin care, cum spune de Dumnezeu purtătorul Maxim, „e unit cu Dumnezeu prin fire și cunoaște poate tot atât pe Cel cunoscut de el pe cât este el însuși cunoscut de Cel care-l cunoaște”. Și este nimerit a spune aici în mod învers despre el Teologul și sinonimul [Grigorie Palama] cele spuse de sinonimul său Grigorie Teologul [din Nazianz]: „Și vede spatele lui Dumnezeu, dar fața Lui nicidecum nu e văzută de el; și ca Moise se face prieten al lui Dumnezeu stând cu mintea față în față cu El [Iș 33, 11]”⁶. Dar pentru că, așa cum spune proverbul, cele ale prietenilor sunt comune, de aceea Dumnezeu îi comunică prietenului său tainele Sale și-l învață rațiunile ascunse ale firii Lui și-i dezvăluie soluțiile înțeleșurilor obscure ale Scripturii, și-i dăruie nu numai străvederi ale celor ce sunt și ale celor făcute, nici numai discernă-minte ale duhurilor și lucrurilor, dar — ceea ce e lucrul cel mai mare — îi dăruie și vederi înainte ale celor ce vor fi cu mult după aceea; și îi dă, ca și unui alt sfânt, din belșug și în viață și după moarte facerea de minuni,

⁵ Vezi capitolele 1 și 2 ale *Teologiei mistice*.

⁶ *Cuvântul la Naștere și la Paști*.

așa încât își câștigă supranumele de Făcător de Minuni, cea mai mare dintre ele fiind însuși trupul său mort frumos mirositor și neputrezit mai presus de hotarele firii care se vede și acum în Tesalonic. Și-i dezvăluie câteva din cele ce alcătuiesc „spatele” Lui, cum sunt rațiunile puterii și lucrării Lui, ale înțelepciunii și bunătății, slavei și infinității, și simplu spus, ale tuturor celor contemplate în mod natural în jurul Lui; fiindcă numai acestea e îngăduit a le cerceta; dar „Fața” Lui, adică rațiunea ființei Lui nu este nicicând și nicicum îngăduit a o cerceta, căci El este inaccesibil și intangibil o dată pentru totdeauna pentru orice minte creată⁷, nu numai inexprimabil, dar și cu totul anonim și inabordabil și mai presus de însăși afirmația supraesențialității. Și ce mai trebuie să spunem multe? Căci alături de altele [Dumnezeu] îi dăruie prin har în dar și pe acela de a teologhisi în mod sigur și infailibil, un dar mai înalt decât toate și foarte iubit și foarte înălțător spre iubirea dumnezeiască⁸ prin mijlocirea în toate acestea a Maicii lui Dumnezeu și a întâiului între teologi Ioan Evanghelistul, care i s-a arătat în vis printr-o vedenie tainică și i-a poruncit marelui [Grigorie] într-o vedenie nocturnă să predea în scris în tot chipul spre folosul celorlalți cele ce i-a răsunit Duhul în urechile credinței⁹. Și aceasta este superioritatea cea mai proprie a scrierilor acestui teolog, care-l face superior celorlalți teologi: și anume faptul că n-a început să scrie câte a scris fără ajutorul lui Dumnezeu nici din socotință proprie, ci prin descoperire și o înțelepciune mai dumnezeiască. Căci nu numai învățând, ci și pătimind multă vreme cele dumnezeiești și desăvârșindu-se în unirea și știința lor, așa cum spunea Areopagitul, și fiind nu numai

⁷ A se vedea la Iosif Kalothetis.

⁸ Vezi cap. 67 al Sfântului Diadoh, în *Philokalia*.

⁹ Vezi *Viața* lui.

dintre cei ce se curăţesc, dar şi dintre cei deja curăţiţi cu cea mai desăvârşită curăţie a minţii şi inimii şi atingându-se mai întâi de teoptia [vederea lui Dumnezeu] care întrece infinit teologia [vorbitura despre Dumnezeu] numai cu cuvântul, aşa numai s-a atins de teologia sigură (lăindcă a auzit de la Teologul [Grigorie din Nazianz] sinonim cu el zicând¹⁰ că lucrul nu e atât de uşor nici nu-i revine fiecăruia să teologhisească (în mod sigur), ci acelor ce şi-au curăţit sufletul şi trupul sau măcar şi le curăţesc. Aşa deci a scris el dogmele negrăite ale dreptei-credinţe, aşa a lăudat el pe Domnul în scaunul prezbiterilor şi episcopilor, nu numai în mijlocul Bisericii Tesalonicului, dar şi în cel al întregii Biserici şi al întregului senat cinstit cu prezenţa împăraţilor şi în multe sinoade foarte mari şi cu mulţi oameni şi care nu sunt decât cu puţin mai mici decât cele ecumenice¹¹, în acestea deci a grăit mai presus de fire tainele lui Dumnezeu şi s-a opus vitejeşte inovaţiilor potrivnice lui Dumnezeu ale ereticilor şi prin dovezi scripturistice şi raţionale i-a biruit cu puterea palmei [*palames*] sale purtătoare de Dumnezeu şi a înălţat trofeul luptând pentru credinţă, apărând dreapta-credinţă [ortodoxia] teologilor, fiind întemniţat şi gata să moară din pricina ei; şi pe lângă toate acestea era admirat cu multă admiraţie de cei ce-l auzeau şi vedeau şi nu-l cunoşteau, fiind considerat drept un teolog cu nimic

¹⁰ În *Cuvântul împotriva eunomienilor*.

¹¹ Căci în trei sinoade acest teolog al meu de trei ori excelent a fost proclamat şi învingător olimpic în pugilatul împotriva lui Varlaam, a lui Akindynos şi împotriva mitropoliţilor Efesului şi a Ganului, a lui Gregora, Dexios şi a celor de un cuget cu ei; şi a dus la capăt luptele pentru dreapta credinţă sub trei împăraţi, sub Andronic II Paleologul, sub Ioan VI Cantacuzino şi sub Ioan V Paleologul, ca să nu adaug şi un al patrulea: pe Matei, fiul lui Cantacuzino; aşişderea şi sub trei patriarhi: Ioan Calecas, Isidor şi Calist, ca să nu adaug şi un al patrulea; pe cel întru sfinţi Filotei. Şi s-a adeverit şi cu el cuvântul lui Solomon care spune: „Într-o luptă aprigă l-a făcut biruitor ca să ştie că mai puternică decât toate e buna cinstire [a lui Dumnezeu]” [Sol 10, 12].

mai prejos decât marii și vestiții teologi, mă refer la Vasile cel Mare, Grigorie Teologul, Ioan Hrisostom, Atanasie și Chiril, și ceilalți. Astfel, cu un cuvânt, fiind lumină și văzând lumină și rămânând în lumină, în care se află prin fire dezvăluirea tuturor, în lumină a și gândit, a grăit și a scris toate luminile sale cu lucrare-dumnezeiască [teurgice]; căci așa numesc eu scrierile aceluia prin care, după cum spunea dumnezeiescul Maxim, cunoscătorii sunt conduși la lumină și schimbați la față spre îndumnezeire, scrieri care au aspectul și de morală și de contemplație naturală și de exegeză a Scripturilor și de teologie mistică, în ele cuprinzându-se și lucruri privitoare la trezvie [neptice] și combateri [antiretice] și altele.

De aceea, nici Dumnezeu n-a suportat, cum a arătat deja cuvântul nostru, ca lucruri atât de mari și de așa calitate să rămână în întuneric. Drept pentru care le învrednicește acum și de lumina tiparului, pentru ca prin aceasta ele, care sunt prin ele însele lumină, să fie și mai strălucitoare decât ele însele, nemaivând nevoie de altă lumină spre arătarea lor. Dar cum și în ce mod? Lumânând mintea, atrăgând inima, punând în mișcare spre aceasta prin harul său luminător, atrăgător și mișcător a toate duhul preasfințitului, preainvățatului și preacinstițului ierarh al Heliopolisului și Thyatirelor din Asia, kyr Leontie, cel din strălucita și marea cetate a Tesalonicului, care își trage neamul din rădăcină nobilă, bărbat cu totul excelent și ales, și nu cu nume mincinos, generos când este vorba de bani, cu fire iubitoare de neam și de folosul obștesc; și toate aceasta în vremile de acum, în care lucrurile bune au ajuns în mare lipsă și pierdute, iar virtutea mai rară decât aurul din safir și pietrele prețioase. Căci acest om al lui Dumnezeu și credincios econom al tainelor Lui a editat pe propria sa cheltuială în chip strălucit cu strălucită tipografie aceste strălucite scrieri spre folosul fraților ca un iubitor de frați; fiindcă se cădea ca

ierarhul să facă cunoscut pe ierarhul, cel sânguincios în cele ale culturii să facă cunoscute cele ale teologului, și tesalonicianul să facă cunoscute altora cele ale mitropolitului Tesalonicului. Și așa cum odinioară arhiereul Ezra a pus Legea înaintea a tot poporul iudeilor [2 Ezr 9, 40], așa și acesta le pune acum pe acestea înaintea tuturor Bisericilor, a tuturor sufletelor, a întregului timp de acum și viitor, ca pe niște legi ale Duhului gravate de Dumnezeu și vistierii obștești ale celor bune și coloane întemeiate de sine ale Ortodoxiei, ca să se păstreze termenii analogiei lucrurilor de mai sus.

Veniți, așadar, toți cei ce sunteți părtași ai chemării cerești [Evr 3, 1] la acest banchet duhovnicesc obștesc felurit și îmbelșugat, al cărui organizator și autor este marele Grigorie [Palama] Făcătorul-de-minuni sau, mai bine zis, Mângâietorul [Duhul Sfânt] care grăiește în Grigorie, iar pregătitor și invitator la cină e [Leontie] arhiereul Heliopolisului care strigă tuturor cuvintele *Cântării Cântărilor*: „Mâncați pâinea mea cu mierea mea! Beți vinul meu cu laptele meu [5, 2]. Mâncați apropiații mei, și beți și vă îmbătați fraților!” Făptuitori și începători, mâncați laptele curat și neamestecat al învățaturii morale curățindu-vă trupul și sufletul! Înaintați întrucâtva, deslățați-vă de mierea lucrării trezvitoare a minții prin care aceasta „găsește fericitul plâns și se dăruie plăcerea duhovnicească, plăcere care izvorăște în inimă în chip negrăit și Domnul Iisus e cunoscut prin simțirea minții că e Hristos și preadulce potrivit prorocului [Ps 38, 8]”. Cei ajunși la mijloc și care alergați spre desăvârșire, mâncați hrana mai tare, adică pâinea, inițiindu-vă în rațiunile mai adânci ale contemplației naturale și ale dumnezeieștilor Scripturi. Iar cei desăvârșiți beți din vinul extatic al teologiei cele mai presus de fire sau, vorbind încă și mai potrivit, îmbătați-vă cu beția îndumnezeirii, prin care veți ieși în extaz nu numai din toate înțeleșurile,

dar veți ajunge întregi și afară din voi înșivă ajungând întregi în întregime împreună cu Dumnezeu printr-o unire sau amestec sau concrescență, sau nu știu cum să spun mai potrivit, mai presus de minte; și simplu spus, bucurați-vă de acest ospăț frumos și strălucit, desfățați-vă toți din desfătarea cea nemișcată și necurgătoare și nemuritoare și care aduce folos sufletului nemuritor a acestui banchet, cât nu pot să spun, căci vă spun acel cuvânt evanghelic că, într-adevăr, „mulți înțelepți, învățători și teologi, au dorit să vadă și să se bucure de cele pe care le vedeți și de care vă bucurați voi și n-au ajuns să-și împlinească această dorință” [Mt 13, 17]. Iar bând vinul cel bun al acestor scrieri, nu învinuiți de negliobie pe invitătorul la cină nespunându-i și voi lui cele spuse de Acel Mai-mare al ospățului: „Orice om pune mai întâi vinul cel bun, iar când se îmbată oaspeții, îl pune pe cel mai puțin bun, Tu însă ai păstrat vinul bun până acum” [In 2, 10], căci legea lui Dumnezeu e să pună mai întâi vinul mai puțin bun și abia apoi pe cel mai bun. Drept pentru care și acesta a fost păstrat până acum, ca să fie pus înaintea în comun de ierarhul Heliopolisului ca un dar excepțional dat moștenire de sus lui și numai lui.

Iar dacă la acest festin trebuie să aduc și eu ca un desert strâns de mine, vă voi face cunoscut pe scurt vouă, buni comeseni, cât de mare e plăcerea și harul aflat în aceste scrieri, ca așa să vă fac mai lacomi spre citirea lor. Atunci când citesc scrierile morale ale marelui [Grigorie Palama], mă lepăd de lume și de trup, urăsc patimile și îmbrățișez viața ascunsă în Hristos; mă curăț prin porunci, doresc conviețuirea cu virtuțile și, armonizându-mă cu lucrurile cele mai bune, mă fac templu al lui Dumnezeu și sălaș al Duhului. Când citesc scrierile neptice [de trezvie], sunt inițiat în inițierile cele mai adânci și tainice ale sfintei trezvii și virtuții rugăciunii și învăț o întoarcere integrală a minții spre omul lăuntric și mișcarea nerătă-

cită și circulară a acesteia spre Divin; și mă ating de adevărata isihie gândindu-mă la mine însumi sau, mai bine zis, gândindu-mă prin mine însumi la Dumnezeu și apropiindu-mă de El prin rugăciunea repliată pe sine a inimii și zdrobirea aprinsă care se naște din ea. Și sunt inițiat în ce este curăția unică a minții și care este cea a inimii și învăț nu numai acestea, ci și rațiunile acestei întoarceri a minții în inimă care-și au credibilitatea și necesitatea dovedirii lor din Scripturi, din natură și din experiența însăși; și convins fiind de ele, râd de contrazicătorii ei fie din vechime, fie de acum ca de niște neînțelepți și neinițiați. Când citesc scrierile de contemplație naturală și exegetice, le găsesc mai noi și mai pline de grație decât cele zise de ceilalți sfinți, prin care înțelesul aflat la îndemână îmi apare în chip firesc altul prin prelucrări subtile, ca șlefuit din această pricină; și străpungând aparența exterioară a simțirii sau trupescul zicerii și literei, mă umplu de bucurie văzând frumusețea fie a rațiunilor firii trupești și netrupești, fie a înțelesurilor duhului, depusă ca un mărgăritar într-o scoică și mă fac de aici mai contemplativ coborând din adânc în adânc și mergând din abis în abis. Și voi spune adevărul: în ele găsesc rațiuni suficiente și mai fundamentale care descriu exact și șlefuiesc, ca să spun așa, însăși fixitatea, măruntaiele și rădăcinile a tot ceea ce e pus înaintea spre cercetare. Iar de minunea scrierilor teologice și antiretice ale marelui [Grigorie Palama] cuvântului îi place să se atingă, dar să se apropie de ea ametește, date fiind înălțimea și adâncimea, lățimea și lungimea lor minunată și negrăită. Căci aceea minte a lui, ajungând preateologică în act din pricina curăției, n-a strâns numai într-una cele spuse împrăștiat de ceilalți teologi, adunând într-un buchet ceea ce era în ei mai înalt, și a tâlcuit cu înțelepciune dumnezeiască pentru o înțelegere mai evlavioasă ceea ce în aceștia li se părea cacodocșilor a fi îndoielnic și reproșabil, fiind

salutat pentru aceasta de înșiși acești teologi¹²; ci adăugând la acestea și cele ce i s-au făcut cunoscute în chip suprafiresc prin fericită pătimire în timpul acelei răpiri mai presus de cunoaștere în întunericul supraluminos, le-a prelucrat de-a dreptul într-un preafrumos edificiu teologic purtând în el însuși desăvârșirea și care uimește cu adevărat tot auzul și toată gândirea. Deci aplecându-mă asupra acestora, mă aflu și eu numaidecât teolog. Vai! de câte taine mă învrednicesc într-o clipită! la ce înaltă înțelegere ajung! Iar ajuns peste cele omenești, sfâșii văzduhul care înconjoară pământul, depășesc eterul, alerg dincolo de cerul de foc, ajung aproape până-n al treilea cer, mă umplu de entuziasm și, urcând mai presus de puterile cerești, sunt inițiat în Unimea necontopită și Treimea nedespărțită, în Dumnezeuul Unul și Trei: Unul prin dumnezeire sau ființă, iar Trei prin Ipostase; despre ființă învăț că este una numeric în Cele Trei, simplă, neînțeleasă, fără nume și cu totul neîmpărtașibilă pentru creatură, iar despre cele Trei Ipostase învăț că Tatăl singur este obârșie, cauză și rădăcină a Dumnezeirii contemplate în Fiul și Duhul Sfânt, că Fiul este numai cauzat din Tatăl prin naștere, dar nu este și cauză a Duhului Sfânt, iar Duhul e în chip asemănător singur cauzat prin purcedere din Tatăl singur, nu și din Fiul; de aceea resping noul adaos [*Filioque*] care suprimă Obârșia unică [*monarchian*] în Dumnezeire și introduce în mod necesar în Treime două obârșii [*diarchian*]. Și nu aflu numai aceste lucruri comune și altor teologi, dar sunt inițiat și în cele-

¹² Vezi în volumul 3 la sfârșitul biografiei sfântului acea minunată vedere în care toată mulțimea Părinților teologi și purtători de Duh l-a primit pe acest mare Grigorie și, așezându-l în mijlocul treimii de vârf a teologilor, i-a mulțumit cu veselie și desfătare că adunând în una mai pe urmă toate teologhisite de aceia din pricini diferite și în timpuri diferite, le-a legat și prelucrat frumos cu putere și har dumnezeiesc dându-le putere prin el cu Duhul dumnezeiesc și răsturnând prin ele noile erezii, a făcut ca o concluzie și o explicare a sfintelor lor cuvinte.

lalte care sunt proprii doar teologului acestuia, cum ar putea spune cineva, și pentru care a luptat până la sfârșit în dialoguri și scrieri¹³; adică află că între ființa dumnezeiască neîmpărtășibilă și cele făcute care se împărtășesc există ceva prin care acestea se împărtășesc de Dumnezeu; iar acest ceva nu este numai un singur lucru, ci mai multe: sunt puterile și energiile ființiale ale lui Dumnezeu care sunt diferite între ele însele și față de ființa [dumnezeiască]; și mai află că aceste energii sunt necreate și că Dumnezeu nu este compus din pricina ființei unice și a acestor multe energii ale Sale, ci este mai presus de ele după ființă în calitate de cauză a acestor energii și puteri contemplate veșnic în jurul Lui. Aci sunt învățat că ceea ce este împărtășit și văzut în Duhul sfinților este pentru ceilalți neîmpărtășit și nevăzut; iar acolo că ceea ce este împărtășit este necreat, dar deși este necreat nu este însăși ființa Duhului, nici, fiindcă nu este ființa Duhului, nu e ceva separat de Duhului, ci e ceva inseparabil de El. Acum sunt luminat să numesc dumnezeire și darul și energia îndumnezeitoare împărtășită de sfinți, aceasta fiind numită cu același apelativ al ființei din care iese în mod natural; acum că nu are o imitare sau relație care să cuprindă în limitele naturii lucrul îndumnezeirii, ci această lucrare și har al Duhului se vede de cei vrednici ca o lumină, iar aceasta este comună Sfintei Treimi, și nu una asemănătoare ci una în mod numeric, pusă în mișcare ca dintr-o cauză primordială de Tatăl, ieșind prin Fiul și arătată în Duhul Sfânt. Atunci când Divinul se divide după Ipostase, el este indivizibil după energii; iar când se divide după puterile și energiile Lui, rămâne indivizibil după Ipostasele Lui. Și potrivit minții cu adevărat multe și de Dumnezeu purtătoare a Sfinților Părinți, se numește în chip evlavios ființă și fiecare din energiile lui Dumne-

¹³ Vezi *Epistola 1 către Pavel Asan*.

zeu, căci acest cu nimic mai puțin de Dumnezeu purtător, de Hristos purtător și de Duhul purtător Părinte [Grigorie] spune că pot fi numite ființe și energiile, nu comparându-le cu Ființa unică și mai presus de ființă din care izvorăsc, ci cu creaturile și efectele pe care le aduc la ființă, căci dacă acestea sunt ființe, acelea încă și mai mult. Dar numai de la acest teolog foarte exact învățăm că în teologie Persoanele Obârșie a Dumnezeirii [tearhice] ale preaîmpărăteștii Treimi se numesc în acest mod autoipostatice și enipostatice, lucru pe care nici un alt teolog nu l-a mai spus până astăzi¹⁴. Împreună cu toate acestea sunt învățat și că lumina care a strălucit pe Tabor nu e nici o aparență sau creatură și mai prejos decât gândirea, dar nici ființa lui Dumnezeu — două rele diametral opuse și egale în impietate —, ci o energie necreată și ființială a lui Dumnezeu care este și se numește și dumnezeire, Împărăție, strălucire și celelalte nume cuvenite lui Dumnezeu.

Las deoparte aici toate celelalte teme revelatoare și teologice ale acelei limbi și gândiri mișcate de Duhul, arătate atât de înalt, măreț și bătrânesc, încât nu par a fi odrasle ale firii omenești ci ale alteia străine și cerești; ale cărei scânteieri solare și ecouri tunătoare neputându-le privi sau auzi ereticii, care se apropie de cele dumnezeiești fără evlavie spre răul lor, ajung cu adevărat fulgerați și muți întorcându-se iarăși în culcușurile din care s-au ivit ca unii care s-au arătat potrivit proverbului ca niște maimuțe față de un leu și ca niște țânțari față de un elefant, neputând rezista științei teologice, exactității demonstrațiilor și celorlalte cuvinte sfinte ale marelui [Grigorie Palama]. Dar aceste fiare de codru se vor ascunde nu numai acum, știu bine, ci vor merge să se culce în tot veacul care urmează în vizuinile, culcușurile și

¹⁴ Vezi în cuvântul către episcopul [Daniel al] Enului și în discuția avută cu Gregoras înaintea împăratului.

adăposturile lor; vorbesc de copiii, adepții și urmașii acelor eretici care, acum că acest soare inteligibil a răsărit prin editarea scrierilor lui, nu mai pot deloc șuiera sau grohăi din pricina covârșirii luminii. Despre aceștia a prorocit în mod figurat dumnezeiescul David, zicând: „Răsărit-a soarele și s-au adunat și în culcușurile lor se vor culca” [Ps 103, 23]. Bucuros aș asemăna aceste scrieri cu acel cort al lui Moise care era un model al pământului, al cerului și al celor mai presus de ceruri: fiindcă scrierile etice se aseamănă curții cortului, modelul pământului; iar scrierile sale neptice, naturale și exegetice se aseamănă sfintei, modelul cerului; iar cele teologice se aseamănă potrivit misticului David Sfintei Sfințelor, care sunt un model al străfundurilor mai presus de ceruri și al Primei Firi Care rămâne înăuntrul primei catapetesme și e acoperită de heruvimi.

Iar dacă ar vrea cineva să cerceteze aspectul exprimării, să știe (afară numai dacă nu sunt un prost judecător al unor asemenea lucruri), că bărbatul acesta nu e lipsit de frumusețea compoziției; căci fiind crescut în toată filozofia din afară, nu era neiscusit nici în figurile retorice, nici nu ducea lipsă de mierea grațiilor atice nici de finețea și eleganța discursurilor; așadar, din multe locuri apare proporționat în perioadele lui, și mai cu seamă în scrierile exegetice, encomiastice și antiretice. Pretutindeni însă este un alt creator de claritate, folosindu-se de un vocabular principal și clar [evident], de exactitatea sintaxei și diviziunii [propozițiilor], dar bucurându-se foarte puțin de metafore sau figuri eliptice excesive, nici obosind spiritual prin înlănțuiri de perioade interminabile. Dar din această pricină nu coboară în prozaicitate, căci totdeauna la el se amestecă în chip excelent claritatea cu elevația și gravitatea și, fugind de excesele din amândouă părțile, ajunge la o medie potrivită. Iar în toate scrierile lui înflorește cu dulceață strălucirea și rotunjimea ca de mărgăritar a cu-

vântului, ca de aici să nu ascundă cu nimic prin expresie înălțarea cu anevoie de privit a contemplațiilor aparținând fie teologiei trinitare, fie economiei tainice a lui Dumnezeu Cuvântul. Și acest retor al meu prisosește în cuvinte pe care le înlănțuie convingător în raționamente, este exact și dogmatic, bucurându-se să exprime cele multe în mod îngrijit și sentențios, mai cu seamă în scrierile neptice și teologice. De aceea la baza scrierii sale stă cubul sau pătratul; și de aici este și foarte desăvârșit, încât e recunoscut ca model de imitat pentru iubitorii de litere. Iar scrierile sale sunt dăruite de două ori cu aurul distincțiilor, atât prin profunzimile Duhului, cât și prin frumusețile expresiei. Căci numai autorul lor, sau numai el împreună cu puțini, a fost foarte iscusit în amândouă aceste lucruri și în măsură să înțeleagă și să exprime frumos cele înțelese, putând să facă din cuvântul său, cum spune undeva despre sine însuși¹⁵, de-a dreptul un trandafir, o liră armonioasă sau o trâmbiță pătrunzătoare, dacă cu puțin timp înainte n-ar fi desființat cum se cuvine și ambiția privitoare la discursuri, ca și pe cea privitoare la celelalte lucruri, cum spune undeva el însuși¹⁶, iar a disjunge pe una de celelalte două e de asemenea nede-săvârșit, dacă, potrivit teologului, mintea neexprimată e ca mișcarea unor adormiți.

Dă mărturie de cele zise de noi și preasfințitul și prea-înțeleptul între patriarhi kyr Filotei [Kokkinos] care despre scrierile acestea, și mai ales despre cele neptice și teologice, spune cuvânt de cuvânt acestea¹⁷: „Dar ce ar putea spune cineva, o, dumnezeiescile și sfântule cap., despre aceste sfinte cuvinte ale tale, întrucât acestea pot fi numite în sens propriu-zis cuvinte sfinte, căci sfinte sunt

¹⁵ *Cuvântul III împotriva lui Gregoras.*

¹⁶ *În Epistolele I și II către Akindynos.*

¹⁷ *În biografia sfântului unde sfântul Filotei vorbește îndeosebi despre cele nouă tratate scrise de dumnezeiescul Părinte împotriva lui Varlaam.*

toate cele care tratează despre lucruri dumnezeiești și sfințe, ca și sfânta sfințelor și cântarea cântărilor, zice unul dintre teologii înalți (acesta e Teologul Grigorie), deoarece sunt mai cuprinzătoare și mai principale. Deci ce am putea spune despre aceste preasfinte cuvinte ale tale? Și cum le-am putea zugrăvi prin cuvânt? Sau poate că acest lucru ar fi și în plus și de prisos pe lângă faptul că e și imposibil și în afara intenției și oportunității. De aceea pe cei ce însetează după unele ca aceste îi trimitem mai bine spre înseși acele cuvinte și izvorul nemuririi care țâșnește de acolo, ca pe cât își vor deschide gura gândirii să sugă de acolo sau, cum spunea același Teolog [Grigorie din Nazianz]¹⁸, pe cât se vor curăți, își vor imagina, pe cât își vor imagina, vor iubi pe cât vor iubi, vor înțelege, și chiar dacă unii se vor irita iarăși din cauza dumnezeirii și a harului îndumnezeitor, noi vom adăuga la cele spuse doar aceasta. Și în vreme ce mulți și mari autori au vorbit și filozofat în chip înalt prin Duhul dumnezeiesc despre unele ca acestea din diverse cauze și în diferite timpuri, unii ocupându-se de o parte, alții de alta, unii discutând doar despre unele, iar alții despre cele mai multe, nimeni dintre cei dinainte de noi și dintre cei vechi nereușind să vorbească despre toate, el singur dintre toți și împreună cu toți, fiind văzut ocupându-se de toate și strângându-le pe toate într-una în chip minunat, le-a expus pe larg în chip strălucit cu multă știință și libertate, legând și cele cunoscute în chip suprafiresc prin experiență și elucidând și explicitând cele pe care aceia le-au spus în chip concentrat și rezumativ. Și nimeni, afară numai dacă n-ar fi cu totul nepărtaș de duh, n-ar putea spune că ele nu sunt de-a dreptul cuvinte ale dumnezeiescului Duh rostite în chip suprafiresc de guri omenești și că n-au mintea și duhul lui Hristos, când ele grăiesc în

¹⁸ În *Cuvântul la Botez*.

chip nou și mai presus de cuvânt fără o gândire și o limbă omenească, uimesc auzul și fac gândirea să-și iasă din sine mutând dintr-o dată pe om de pe pământ și făcându-l să sufere o pătimire nouă și cu neputință de tâlcuit, încât să nu mai știe sigur ce suferă sau să știe, dar să nu o poată exprima, iar lucrul cel mai nou/straniu e că nu mai poate să se elibereze de acea sfântă posesiune și dumnezeiască nebunie, nici să stea departe puțin de convorbirea și contemplarea lor, sau și dacă cel captivat de acelea e despărțit puțin de ele de nevoile trupului, revine cât mai repede iarăși la ele cu multă dorință și i se pare că intră în vorbă cu lucruri noi dintr-un alt început cu care n-a intrat încă în legătură și nu le-a cunoscut anterior, și mereu au loc aceleași și aceleași lucruri ca și cum s-ar întoarce într-un cerc fără ieșire, dar fără ca să apară sațietate pentru că dorința se intensifică în fiecare zi și sufletul se bucură și se înalță prin lungimea, încordarea și alergarea cuvântului și suferă și se simte neplăcut pentru că acestea vin cândva la un sfârșit și sunt mai degrabă nesfârșite și veșnice prin însăși cantitatea și măsura lor coextensive cu dorința lor nesăturată. Atât de mari sunt ele. Dintre scrierile dascălilor purtători de Dumnezeu unele corespund celor ce se introduc în contemplare, iar altele celor desăvârșiți și încercați în ea, și n-ai putea găsi că aceleași sunt pentru toți, ci se disting mult prin cuvânt, înțeles și, simplu zis, în toate. Dar cele ale acestui prieten, convorbitor și luptător împreună cu acei nobili autori sunt toate înalte pentru cei înalți, care pășesc în sus și sunt desăvârșiți, încât nu le mai rămâne nici o depășire, dar corespund toate și celor nedesăvârșiți și care se introduc în contemplare, ca nimeni să nu mai poată spune ceva. Și ce mai trebuie să spunem, omule al lui Dumnezeu, care cu ele ai subjugat pe toți, și pe cei făptuitori și pe cei părtași ai rațiunii, și pe cei înțelepți și pe oamenii simpli, și pe tineri și pe bătrâni, și tuturor celor ce se folosesc de

ele te oferi în chip suprafiresc pe tine însuși, nu numai dogmatizând și compunând cele suprafirești și negrăite, dar și revărsând neîncetat și cuvântul etic și mai simplu, și exegezele Scripturilor din izvoarele Duhului, cum se spune despre mana aceea sfântă care în vechime hrănea în chip uimitor pe Israel în pustie și se făcea de mâncare tuturor, toate fiind corespunzătoare nevoii fiecăruia? Fiindcă și tu aveai înăuntru Mana cea adevărată, Hristos, țâșnind neîncetat în inima ta sau, mai adevărat spus, aveai pe Cel a Cărui prefigurare și simbol era mana aceea, încât nu mai am nimic de spus în plus, nici nu mai e vreun meșteșug, încât și însuși sufletul meu să-l gravez în cuvânt și litere împreună cu aceleași pătimiri și mișcări ale lui pentru tine și cele ale tale. Așa să fie.”

Acestea, iubite cititor, eu, cel pedestru și mic și tot atât de lipsit de laudele după vrednicie ale marelui [Grigorie Palama] pe cât e de departe cerul de pământ, le-am adăugat ca un cerșetor măsurând cu cotul lungimile oceanice ale cuvântului și cele mari cu măsuri mici. Tu însă să te desfeți tot timpul de acest festin bun, înzdrăvenindu-te prin rugăciunile organizatorului și rugându-te pentru cel ce te cheamă la acest ospăț și pomenind la Domnul pe toți colaboratorii lui. Fii sănătos!¹⁹

Robul și fratele vostru în Hristos și cel mai mic între monahi, Nicodim.

¹⁹ Merită aici să știe cititorii și de unde anume au fost adunate de noi într-una scrierile acestui dumnezeiesc Părinte. Unele din ele au fost copiate de la sfânta și Marea Lavră a Athosului, altele de la marea cu adevărat mănăstire Vatopediu, altele de la vestita mănăstire a Sfintei Anastasia din eparhia episcopului Ardameriului aproape de Tesalonic. Multe din cuvintele mai înalte și mai teologice ale marelui [Grigorie Palama] împreună cu aproape toate scrisorile au fost copiate fiind aduse din biblioteca muzeului grecesc din Dumnezeu păzitul oraș al kydoneilor răsăriteni [Kydonies/Ayvalik]. Iar unele din recent tipărita carte a sfintei *Filocalii* a Părinților neptici. Dar toată sau aproape toată colecția acestor sfinte scrieri a fost cartea minunată și remarcabilă a sfintei mănăstiri împărătești a cuviosului și de Dumnezeu purtătorului Părintelui Simeon, Izvorătorul de mir, numită de

aceea și Simonos Petras, scrisă de o mână cu adevărat ortografă și caligrafă și conținând aproape toate scrierile etice, exegetice și panegirice, încă și câteva neptice și teologice și al IV-lea antiretic al Sfântului împotriva lui Gregoras; și pe care nu l-am putut găsi în nici o alta din sfintele mănăstiri împărătești ale Muntelui [Athos] fiind păstrată ca o pasăre phoenix într-un singur exemplar numai în sus-zisa mănăstire a dumnezeiescului Simon. Deci această carte n-a fost copiată, ci a fost dăruită în dar așa cum era să fie dată la tipar prin generozitatea, dărnicia și felul de a fi dezinteresat al precuviosului și adânc cugetătorului sfânt arhimandrit acum și proestos și skevofilax al acestei mănăstiri Simonos Petras kyr Grigorie de neam din ținutul numit acum Xiromeros spre pomenirea veșnică a binefacerilor pe care le-a făcut petrecând în Tesalonic preanobilul și întru toate excelentului arhonte Ioan Guta Kautantziolu, patronul acestor frumoase lucruri de folos obștesc, binefacătorul în tot felul al sfințelor mănăstiri din Sfântul Munte, și mai ales și îndeosebi colaboratul și sârguitorul în cuvinte, fapte și scrisori al culegerii și editării acestor sfinte scrieri, pe de o parte, din evlavia și înflăcă-rarea lui față de marele părinte Grigorie, iar, pe de altă parte, din datoria poruncită de fire din pricina înruderii sale de frate cu dumnezeiescul ierarh al Heliopolisului. La urmă de tot fiind găsite și cele nouă Cuvinte ale dumnezeiescului Părinte împotriva lui Akindynos, care sunt în chip recunoscut primele și cele mai excelente din toate celelalte scrieri ale lui, și care se aflau în liceul grec din marele oraș Tesalonic, au fost copiate și ele de o mână veselă. Și ajungând cuvântul aici nu se poate să trec sub tăcere și să nu spun cum nu s-ar cădea, că mult m-am silit și așa, iar printr-o mișcare a soartei oarbă, s-au găsit și scrierile teologice ale marelui [Părinte]. Căci după ce am trecut prin cunoscutele biblioteci ale mănăstirilor din Munte și afară de cele etice și altele câteva n-am găsit altceva și deznădăjduiam să le mai aflu, împotriva oricărei speranțe când nimeni nu mai credea, s-au găsit, cum spuneam mai sus, la kydonei [în Kydonies/Ayvalik] antireticele împotriva lui Akindynos și aproape toate scrisorile, iar în Tesalonic cele împotriva lui Varlaam negreșit prin purtarea de grijă a marelui [Părinte] și într-un mod uimitor, pe care avându-l neconținut în minte, mă umplu de plăcere și minunare și mă văd silit să mulțumesc sfântului și lui Dumnezeu Care l-a preamărit. Socot, așadar, că prin soliile sfântului s-a făcut o culegere completă a tuturor scrierilor păstrate ale sfântului, afară de scrisoarea lui către Mina, din care s-au păstrat doar aceste fragmente: „Dacă cineva nu primește veselie Mântuitorului Iisus, pe care Părinții o numesc de multe ori și palpitare, putere de suflare și mișcare vie a inimii, acesta, socot, n-a simțit culmea ei.” Și iarăși: „Dar dumnezeiescul Isaia ce duh spune că am primit și ne mișcă? Nu al Domnului Iisus Care lucrează în cei credincioși și plinește mântuirea? Dar ce duh biciuie pe demoni și-i pune pe fugă, cum spune dumnezeiescul Părinte Ioan? Nu cel al Domnului Iisus, care se aprinde înăuntru prin aducerea-aminte de El? Iar mireasmă a Celui Preaînalt care alta este decât mireasma fierbinte a duhului care iese uneori în chip negrăit și din nări?”

*I. Fecioara Maria — prototip
al vieții isihaste*

Cuvânt despre intrarea în Sfânta
Sfintelor și despre viața deiformă aici
a Atotpreacuratei Stăpânei noastre
de Dumnezeu Născătoarea
și Pururea-fecioara Maria¹
[1333; 1341]

Prolog: dificultatea temei

1. La lucrurile mai mari decât puterea omenească, fie că trebuie ridicată o greutate, fie că se face o întrecere în cuvânt, cei care se disting prin vigoarea trupului sau deprinderea cuvintelor vor ajunge în ambele privințe la același rezultat ca și cei neputincioși, întrucât în chip asemănător unii cu alții nu realizează nimic și nu-și ating scopul în vreo privință. Și așa cum dacă încearcă cineva să atingă stelele cu mâna, chiar dacă ar avea o mână lungă și chiar dacă ar întinde mâna mai presus de ceilalți, ar fi tot atât de departe de acele înălțimi eterice ca și cei care sunt mult mai deficitari în ce privește mărimea trupului, tot așa și la lucrurile mai presus de cuvânt cei iscusiți în cuvânt nu sunt cu nimic mai buni decât cei ce nu se disting într-o măsură demnă de remarcat în ce privește faptul de a cuvânta. Căci cine oare a încercat să atace cele în fața cărora oricare cuvânt iese înfrânt o dată pentru totdeauna și nu se va arăta doborât de povara acestor lucruri asemenea celor despre care poezii cântă că au promis să contrabalanseze ei înșiși greutatea universului [ca Atlas]

¹ Omilia 53, trad. după ed. P. Christou: *Gregoriou tou Palama Apanta ta erga 11: Homelies 43-63 (EPE 79)*, Thessaloniki, 1986, p. 260-347.

sau asemenea celor despre care se povestește că încercau să umble pe cer [ca Icar], fiind pe atât de lipsit de adevăr pe cât de neatinsă e tema lui de raționamentele și cuvintele oamenilor, ca una ce e un lucru mai presus de lume întrucât depășește cele de pe pământ și din jurul pământului și este și se numără împreună cu cele deiforme și dumnezeiești?

2. În ce privește însă vârful culminant al tuturor sfinților, și anume pe Mama lui Dumnezeu care trece acum, ca să vorbim împreună cu Psalmistul, „în locul cortului minunat” și intră în Sfânta Sfințelor „în glas de veselie și mărturisire” [Ps 41, 4] cu sunet dumnezeiesc al celor ce o însoțeau atunci și al nostru al celor ce O prăznuim acum, în ce o privește deci pe Aceasta mai presus decât sfinții din cer, nici unul singur dintre toți, oricare ar fi el, n-ar putea ajunge câtuși de puțin la o laudă vrednică de Ea, nici toți împreună, chiar dacă toți câți au fost mântuiți prin nașterea Ei s-ar putea aduna la un loc devenind o singură gură, căci întreaga creație ar fi prea puțină pentru a-i aduce slava corespunzătoare Ei, care s-a făcut mamă a Celui ce a creat toate; și atunci cum ar putea fi de ajuns cele ale noastre pentru lucrurile mărețe făcute pentru Ea de Fiul ei, chiar dacă ne-ai putea gândi pe toți adunați la un loc, și n-ar fi mai degrabă ca o picătură foarte mică față de abisul unei slave negrăite? Atât de superioară puterilor mele e această încercare și atât de departe sunt de faptul de a crede că am inventat un discurs de elogiul care să egaleze virtutea suprafirească a Născătoarei de Dumnezeu care e cu adevărat fericită și întru toate superioară întregii creații.

Invocarea ajutorului Fecioarei

3. Dar cum aş putea, fie să-mi împlinesc dorința, fie să-mi plătesc datoria, fie să mărturisesc harul darurilor infinite care-mi vin de la Ea, altfel decât cântându-i imne

pe cât îmi stă în putere? Fiindcă dorința înaltă, iar datoria constrânge, atât cea [a noastră] comună, cât și cea a mea proprie, harul care vine făgăduiește iertarea care vine de acolo și pentru cei ce vin după, iar nelipsita iubire de oameni a Miresei Pururea-fecioare străbătând ca un suflet prin toți cei ascultători ca una care ține la un loc și constituie toate, și e aproape și prezentă pururea de cei ce o cheamă prin intervenția [solia] ei neobosită și foarte folositoare la Dumnezeu Care S-a născut din Ea, [mijlocire] care săvârșește în chip folositor toate câte le știm și noi, care le-am cunoscut din cele bune lucrute de ea pentru noi și plecând de aici am avut o credință încă și mai tare. Pe Aceasta strigând-o și eu cu aceeași credință, nădăjduiesc să o am sprijin până la sfârșit, scufundându-mă acum în oceanul minunilor Ei.

Cererea sprijinului din partea auditoriului

4. N-am socotit însă necesar să mă rog de voi, câți sunteți acum în jurul nostru și veți fi apoi în jurul acestui cuvânt. Căci voi vă puteți arăta iertând ușor, ca unii care le aveți în minte pe toate: pe cel ce vorbește, cuvintele lui și covârșirea temei propuse, precum și faptul că și voi înșivă aveți nevoie de iertare fiecare de la toți atunci când împletiți felurite imne Născătoarei de Dumnezeu — și împletiți-le neconținut, fiindcă toți avem datoria de a-i aduce acest tribut Mamei lui Dumnezeu, atât toți în comun, cât și fiecare în parte, atât prin noi înșine, cât și unii prin alții —, dându-i, pe de o parte, datorata laudă, știind însă, pe de altă parte, că suntem deficitari în cântarea de imne după vrednicie; prin urmare, punând în comun și odele care i-au fost aduse ei din orice veac, împletiți în toată ziua și în tot ceasul o horă dumnezeiască, melodioasă și nesfârșită în jurul acestui ceresc pat de nuntă.

5. Vino deci, dumnezeiască tabără, teatru sfânt, cor armonizat de cerescul Duh, și lucrați împreună cu mine acest cuvânt și faceți-l comun, nu numai plecându-vă urechea și întinzându-vă gândirea, ci aducându-vă și ajutorul printr-o rugăciune curată, pentru ca astfel Cuvântul Tatălui dând de sus o mână de ajutor la cuvintele pentru Mama Lui să-mi dea să grăiesc lucruri nu cu totul dezacordate, ci mai degrabă să-mi dea să duc la capăt ceva armonios pentru urechile iubitoare de Dumnezeu. Căci de ajutor îmbelșugat de la Dumnezeu au nevoie cei ce se angajează la acestea, întrucât sunt lucruri ce țin doar de insuflarea care vine de acolo mai proprii acesteia și mai desăvârșite decât cele lucrate din veac.

*Fecioara la mijloc între Dumnezeu și om
și Împărăteasă a creației*

6. Fiindcă după ce a sădit la început orice fel de lucruri care cad sub simțiri și care au simțuri, pentru că nimic din cele de pe pământ nu era un receptacul al minții/inteligenței, Dumnezeu l-a plămădit pe om ca receptacul al minții/inteligenței. Apoi, iarăși, pentru că, deși neamul omenesc a sporit, nimeni din el nu s-a găsit fiind așa cum trebuia un receptacul al lui Dumnezeu „prin Care și pentru Care sunt toate”, ca să vorbim împreună cu Apostolul [Pavel; *1 Co* 8, 6; *Col* 1, 6; *Rm* 11, 36], a făcut-o mai apoi cum a binevoit pe această Purureafecioară ca palat al Lui Însuși, ca să spun așa, fiindcă pentru culmea curăției ei Ea s-a arătat un receptacul al plinătății Dumnezeirii în chip trupesc [cf. *Col* 2, 9], și nu numai un receptacul, ci — o, ce minuni neobișnuite! — și născătoare și făcătoare a unei înrudiri dumnezeiești pentru toți oamenii dinaintea Ei și de după Ea. Două neamuri au fost alese din orice veac de către Dumnezeu, în mijlocul cărora Născătoarea de Dumnezeu a stat mai înaltă, strălu-

cită, ca o statuie însuflețită a oricărui bine, icoană însuflețită a oricărei virtuți, vatră și convergență a harurilor dumnezeiești și omenești și, ca să spun așa, rivalitatea de cel mai mare folos comun a cerului și a pământului și a celor de dincolo de ele. Fiindcă, pe de o parte, Ea este obârșia preadumnezeiască a Israelului după duh, adică a plinătății care poartă numele lui Hristos [a creștinătății], ca una care s-a făcut cauză a Celui mai presus de cauză și prin El a ridicat de la pământ neamul omenesc și i-a făcut pe toți cerești arătându-i duh în loc de trup și făcându-i copii ai lui Dumnezeu; iar, pe de altă parte, pe strămoșii ei din Israel după trup, din care Ea a odrăslit, i-a ridicat la o atât de mare faimă, încât din pricina ei sunt auziți numindu-se părinți ai lui Dumnezeu. Sau, mai bine, ca să spun ceva încă și mai cuvenit demnității Miresei Fecioară, Ea n-a mijlocit doar între două neamuri alese, ci stând între Dumnezeu și neamul omenesc, pe Dumnezeu L-a făcut fiu al omului, iar pe oameni i-a făcut fii ai lui Dumnezeu. Căci numai Ea s-a arătat mai presus de orice fire Mamă a lui Dumnezeu din fire și prin nespusa naștere a devenit Împărăteasă a întregii făpturi din lume și de dincolo de lume, căci prin Cel făcut din ea s-au făcut toate și fără El nu s-a făcut nimic din ce s-a făcut [In 1, 3].

Cum a ajuns Fecioara Împărăteasă a toate

7. Iar simboluri ale împărăției ei nu sunt confecționarea de diademe, inaccesibile pentru cei mulți, pietre prețioase, culori, veșminte speciale și o podoabă împărătească deosebită de cele ce vin de jos și născocită de cei ce nu pot să se ridice de la cele pământești și cărora hainele le împărățesc sufletele, ci niște haruri de nespuse și de neînțelese, niște puteri și lucrări mai presus de fire care tind sus, mai presus chiar de podoabele lor cerești: apelative și mesaje dumnezeiești care preschimbă în ceva mai bun

legile firii, o venire a Duhului dumnezeiesc, o umbrire a puterii Celui Preaînalt, o coincidență mai presus de fire a zămislirii și fecioriei, o golire [*kenosis*] a lui Dumnezeu Cuvântul, sarcina unei Copile Pururea-fecioare, o minune între minuni, o slobozire din pântec a unui Prunc și o naștere care nu știe de bărbat și care n-a dezlegat, ci a păzit neatins simbolurile fecioriei.

8. Cine ar putea nu să pătrundă în adânc, ci să se plece spre cele cu adevărat de nepătruns și să ajungă la porțile din afară ale sălașului în care S-a sălășluit Cel ce locuiește mai presus de tot ce este, Împăratul cerurilor, Domnul domniilor, Cel ridicat prin tărie mai presus de toate? Ce cuvânt s-ar putea apropia chiar puțin de această demnitate și, lăsând cele privitoare la ea, să povestească cele din jurul ei, și anume cele de dinaintea și de după negrăita ei naștere? Cine ar putea spune dăruirea de sus a hranei ei negrăite, călăuzirea din cer a [magilor] celor veniți să i se închine de departe, doxologia făcută de o mulțime de îngeri și care a unit cele cerești cu pământul și le-a adus spre supunere față de această Împărăteasă a toată lumea? Dar chiar și înainte de toate acestea și din pricina lor preziceri ale unor profeți insuflați de Dumnezeu, faceri de minuni care arată dinainte prin enigme marea minune ce avea să vină, așezăminte ale Duhului care prefigurau în chip felurit adevărul ce avea să fie, schimbările unor neamuri și lucruri care conduceau spre țelul acestei taine noi, făgăduința făcută de Dumnezeu lui Ioachim și Anei și dusă la capăt că vor naște la bătrânețe un copil, ei care erau sterpi din tinerețe, făgăduința făcută lui Dumnezeu de acest minunat cuplu că vor da înapoi copilul dat Celui ce li l-a dat; iar apoi, în conformitate cu cea într-adevăr potrivită și foarte dreaptă făgăduință, urcarea la templul dumnezeiesc împreună cu cea [copila] făgăduită și intrarea excepțională a acestei Împărătese mai presus de lume în însăși Sfânta Sfintelor, în spațiul re-

zervat numai pentru Dumnezeu, de unde numai vorbea El arhierilor care intrau aici o dată pe an [Iş 30, 10; Lv 16, 2-34; Evr 9, 7], şi unde Fecioara-Mamă de trei ani a intrat şi a rămas pentru noi.

9. De aceea şi prăznuim noi astăzi văzând premiul de comun folos al fermităţii ei fără rival: pogorârea mai presus de fire a lui Dumnezeu pe pământ prin ea şi preaslăvita noastră urcare prin El la cer. Căci petrecând Copila lui Dumnezeu acolo, în sanctuarul cel de nepătruns, a pus în inima ei urcuşuri înalte [cf. Ps 83, 6] care ajung cu adevărat până la ceruri şi-L trag de acolo până la noi pe Stăpânul ceresc. Acolo, potrivit cu ce stă scris, toată „slava fiicei împăratului e dinăuntru” [Ps 44, 15] şi, întrucât Ea se distingea de toţi oamenii prin negrăitele frumuseţi ale curăţiei, Făcătorul făpturii a ales să-şi facă din Ea ca dintr-un aur strălucitor o icoană conaturală Lui şi, făcându-Se om — o, nespusa Ta iubire de oameni, Stăpâne! — să armonizeze plăsmuirea Sa cu demnitatea Lui, a Celui care a plăsmuit-o.

10. Vedeţi împletirea cununilor fecioareşti? Vedeţi folosul comun al acestei înveşmântări în purpură? Căci Fecioara n-a ajuns Împărăteasă a toate printr-o stăpânire făcându-şi inferiori ei pe cei ce sunt de aceeaşi cinstire cu ea din fire, fiindcă afară de nume nu şi-a atribuit ei înseşi nimic superior şi pe cei de o seminţie cu ea şi i-a făcut supuşi potrivit aşezămintelor pământeşti, care îngăduie deosebirea în înălţime de cei ce zac jos, nu de cei ce stau drept. Ci pe toţi cei aflaţi sub Ea i-a ridicat prin Ea şi, arătându-l pe cel ce ascultă ceresc în loc de pământesc, şi împărtăşindu-se astfel de o demnitate superioară şi de o putere mai înaltă şi de alegerea din ceruri, a fost pusă Împărăteasă preainaltă a celor înalte şi preaficită a neamului fericit, scânteind de peste tot, atât din trup, cât şi suflet, cu pâlpâiri de lumină foarte strălucitoare şi foarte dumnezeieşti.

Fecioara, cosmos concentrat

Căci așa cum vrând Dumnezeu să înalțe o icoană a tot frumosul și să arate îngerilor și oamenilor în chip limpede puterea Lui privitoare la acestea, a făcut să existe o lume comună a celor văzute și nevăzute, sau mai bine zis a arătat un amestec comun al tuturor harurilor dumnezeiești și omenești și o frumusețe mai înaltă care împodobește amândouă lumile, tot așa și pe Aceasta a făcut-o cu adevărat atotfrumoasă concentrând toate cele prin care a împodobit toate, divizându-le, arătându-ne un mod excepțional al puterii creatoare care-L distinge doar pe El și care se cuvine cu adevărat Mamei Luminii.

Fecioara, sfeșnic al Luminii dumnezeiești

11. Fiindcă, așa cum atunci când la început a pus ca stăpân al zilei luminătorul cel mare [soarele], mai întâi a făcut lumina absolut împrăștiată, și abia apoi discul soarelui care o primește, tot așa și acum pe Născătoarea Lui Pururea-fecioară a arătat-o prin virtute sfeșnic al întregii lumini dumnezeiești și negrăite, întrucât mai înainte binele era împrăștiat în toți, după care în Ea s-a concentrat asupra Ei în chip mai presus de minte și de cuvânt orice formă de virtute și încă Ea le depășește. Prin urmare, câte erau de ajuns tuturor celor foarte buni din orice veac, cărora le fuseseră acordate ca să fie foarte buni, și câte toți, îngeri și oameni, le primiseră ca haruri de la Dumnezeu în parte, pe toate acestea adunându-le și desăvârșindu-le Ea singură, și oferindu-le cât nu se spune, revarsă din belșug harul și spre cei ce o cinstesc, dăruindu-le și faptul de a tinde spre Ea, care e discul unor atât de mari haruri, și adăugând din bunătate și cele mai bune. Prin urmare, Ea nu se va opri niciodată din această dispoziție milostivă față de toți oamenii, nici din această pornire folositoare și îmbelșugată contribuție pentru noi.

Fecioara, soare al creației, cer al Soarelui Dumnezeu

12. Ci, dacă privește cineva spre o asemenea concentrare și dăruire a tot binele, va spune negreșit că în virtute și în cei ce viețuiesc potrivit virtuții Fecioara e ceea ce e soarele în lumina sensibilă și în cei ce viețuiesc sub el, și că lucrul petrecut cu aceasta la început e o schiță preliminară și un model al lucrurilor negrăite săvârșite pentru Ea ulterior. Iar dacă își mută cineva ochiul gândului spre Soarele care a răsărit în chip excepțional din Ea oamenilor și Care are și supra-are prin fire toate cele dăruite Ei prin har, numaidecât Fecioara va apărea ca un cer care are moștenirea tuturor celor bune cu atât mai strălucită în chip dumnezeiesc decât cei ce au primit har sub cer și deasupra lui, cu cât cerul e mai mare decât soarele, dar soarele e mai strălucitor decât cerul.

Lauda frumuseții Fecioarei

13. Ce cuvânt va putea zugrăvi, Maică a lui Dumnezeu Fecioară, frumusețea ta cu scânteieri dumnezeiești? Căci cele ale Tale nu pot fi definite în idei și cuvinte, fiindcă toate întrec și minte și cuvânt. Le putem cânta în imne fiindcă Tu primești cu iubire de oameni acest lucru. Căci Tu ești loc al tuturor harurilor, plinătate a oricărui fel de lucru frumos și bun, tablou însuflețit al oricărei virtuți și bunătăți, ca Una ce singură dintre toți te-ai învrednicit de toate darurile Duhului sau, mai bine zis, ca Una ce singură ai avut în chip uimitor în măruntaiele tale pe Cel în care sunt toate comorile și ai fost cortul Lui uimitor, drept pentru care din pruncie până într-atât ai purtat de grijă de El, încât să Te primească în chip străin să locuiești din fragedă pruncie în cortul Lui, arătând încă de atunci din astfel de lucruri atât de uimitoare că ești o vatră neclintită a harurilor Lui.

14. De cinstiri atât de mai mari decât cele obișnuite la oameni te-ai învrednicit întru toate, încât ai avut și o naștere uimitoare, precum și o purtare încă și mai uimitoare, iar lucrul în chip covârșitor cel mai uimitor a fost acela că ai născut fără să cunoști bărbat, precum și acela că la nașterea ta ai fost împodobită cu acele făgăduințe de la Dumnezeu și de la oameni, adică de la cei care te-au născut — fiindcă aceștia făcând bine te-au făgăduit la rândul lor pe tine cea făgăduită Celui de la Care primiseră făgăduința — și că prin făgăduințele mai presus de lume făcute la vremea lor te-ai împodobit pe tine și a împodobit lumea întreagă. Căci după puțin timp ți-a fost făgăduit Însuși Cel de la Care și pentru Care s-a făcut o asemenea făgăduință, ca făgăduințele făcute din veac de Dumnezeu pentru tine prietenilor Lui și marile lor vedenii să fie niște arătări tainice și ca niște idei negrăite; fiindcă singură Tu ai desăvârșit vederile tuturor, depășind firea comună tuturor prin contactul cu Dumnezeu nu numai prin nașterea ta negrăită, ci și prin comuniunea prealabilă cu El în tot binele prin curăția Ta culminantă.

15. Se cuvenea deci ca Acea care avea să-L nască pe Cel mai frumos decât fiii oamenilor [*Ps* 44, 3] să fie Ea Însăși fără rival pentru toți întru toate și să se îmbrace încă de copilă într-o frumusețe minunată, care să-i fie în mod riguros potrivită, ca și din asemănarea arătată în aceasta întru toate Acela să poată fi recunoscut Copil al unei Copile Pururea-fecioare și orice ochi care vede să vestească obârșia după trup a Celui fără tată. Căci cum și ce sens are în general ca Acela care numai cu cuvântul a alcătuit universul și l-a împodobit cu multe feluri de frumuseți să nu împărtășească întru totul puterea făcătoare de frumos, de care știa că se va împărtăși puțin mai târziu El Însuși, celei prin care El Însuși avea să aibă acest lucru după fire? De aceea, deci, Cel ce împodobeste crinii țarinii mai frumos decât veșmântul împărătesc al lui

Solomon [*Sol* 6, 28], a împodobit-o El Însuși în chip suprafiresc pe Fecioara de la care Și-a avut veșmântul de om, făcând-o să atragă privirile tuturor ca Una care este sălaș dumnezeiesc al tuturor celor frumoase și bune atât împreună, cât și fiecare în parte, și care Singură între toți oamenii din veac s-a arătat nelipsită de nimic în nici o privință, ci s-a distins foarte mult de toți într-o toate pe cât se deosebește cerul de pământ, cum ni se arată și nouă care stăm departe de Ea ca unii ce se uită la stele și privim țință spre cele ale ei.

16. Căci, chiar dacă se spune că de aceea a fost adus la existență de Dumnezeu neamul oamenilor ca, simțind cerul, pământul și toate cele din ele ca niște lucruri supuse simțurilor și străbătând cu mintea prin acestea spre frumusețile celor nevăzute să laude pe Dumnezeu Ziditorul comun a toate [*cf. Rm* 1, 20], totuși Cea lăudată de noi acum n-ar putea spune cineva că a fost făcută pentru aceasta decât ca să-i convingă pe cei ce se uită la Ea să urce printr-o minune spre Creatorul, întrucât prin multele și feluritele Ei frumuseți Ea s-a arătat pe pământ ca o minune a minunilor și a întrecut prin strălucire luminătorii și mințile cerești. Și pe drept cuvânt, căci dacă toată slava fiicei împăratului vine dinăuntru [*Ps* 44, 14], cele din afara și din jurul ei nu sunt în dezacord, ci în chip potrivit în deplin de acord și prietene cu cele dinăuntru.

Frumusețea Fecioarei vine dinăuntru ei

17. Dacă vei fi cu luare-aminte, vei înțelege că și gândul profetului [David] tinde spre acest lucru; fiindcă n-a spus că toată slava fiicei împăratului „este înăuntru”, ci „vine dinăuntru”, revărsându-se dinăuntru ca o lumină, indicând tuturor celor ce văd bunăcuviința încuiată în interior de o nepătimire culminantă și arătând că sufletul feciorelnic e cu adevărat preafrumos. Căci dacă Iosif cel

cuminte e numit pe drept cuvânt preafrumos [Fc 39, 6], cum nu va fi Ea foarte vrednică de acest apelativ preacurat? Cum nu se va deosebi Ea de acela în frumusețea desăvârșită pe cât se deosebesc între ele fecioria de cuminenție, și încă o fecorie care rivalizează cu cele netrupești, sau mai bine zis cât se deosebește de cuminenție toată virtutea și harul care locuiesc într-un suflet împreună cu preacurata fecorie? Astfel că lui Iosif nu i se potrivește întru toate acest nume sau poate el se numește preafrumos numai la trup, dar Acea are și sufletul ca eponim al oricărui bine și-l poartă cu adevărat preafrumos și locuind într-un trup preacurat, căci pentru cei care văd ca și noi, el se arată din afară, dar pentru duhul străvăzător al profeției e cunoscut dinăuntru.

*În loc de studii Fecioara e închinată la Templu
ca tron însuflețit al lui Dumnezeu*

18. Având Ea astfel darurile dumnezeiești și cele câte sunt daruri ale firii din însăși pântecel matern, ca să spun așa, n-am cunoscut ca Ea să fi introdus în sine, studiind cu învățători, o altă fire dobândită — căci așa cred că trebuie numite deprinderile câștigate din învățătură —, ci arătându-și mintea conducătoare supusă întru toate lui Dumnezeu și lăsând după putere îndrumările oamenilor și așa primind din belșug înțelepciunea de sus, la vârsta la care părinții își pun sub pedagogi copiii, care nu vor asta din pricina copilăriei lor, și îi predau grămaticilor să învețe literele, Ea a fost închinată lui Dumnezeu în sanctuarul sfânt ca într-un dumnezeiesc palat, și era acolo ca un tron împărătesc însuflețit, mai presus decât orice lucru pedestru, gătit întreg cu virtuți cuvenite unui astfel de Împărat care șade pe el.

Relația tainică între Fecioară și Templu

19. Căci întrucât nu se cădea ca această cămară de nuntă însuflețită a Atotîmpăratului să se afle în ochii tuturor, cum dă mărturie și Scriptura, care spune că Dumnezeu locuiește într-o lumină neapropiată [*1 Tim 6, 16*], adică nevăzută; așadar, pentru că nu se cuvenea să aibă o purtare a vieții văzută cortul în care S-a sălășluit pe pământ Cel Preaînalt, de aceea Sfânta Sfintelor, sălașul Numelui dumnezeiesc, cum spune David [*Ps 73, 7*], a fost dorită încă din pruncie ca loc de petrecere de Fecioara-Mamă. Căci unde era mai cuviincios să locuiască Cea care e adevărata Sfântă a Sfintelor? Unde altundeva era mai bine să fie înfiptă Cea care e cortul adevărat al lui Dumnezeu? Cum nu se cuvenea ca Ea, adevăratul cort [al lui Dumnezeu], să fie pusă peste cortul prefigurării? Ea care e un cort în care S-a sălășluit Cel ce șade peste tot ce este, adevăratul Împărat, Stăpânul împăraților, Care a îmbrăcat minunata și multicolora mantie de purpură țesută cu firea creată și necreată; un cort care strălucește nu cu lucirile metalelor, ci e plin de haruri cuvântătoare; un cort care nu conține în el prefigurări ale unor realități netrupești sau începuturile unor prefigurări trupești, ci care poartă în sine scânteierile suprafirești și nespuse ale curăției minții, voința deiformă, strălucirea plăcută lui Dumnezeu a fecioriei, lucirile grațioase și cuviincioase ale tuturor celor bune și, ca să spun scurt, care e adevăratul loc al lui Dumnezeu Care conține toate.

20. Văzând mai înainte despre Ea că va fi un loc însuflețit al lui Dumnezeu, a ridicat Moise cortul acela și pentru Ea a pregătit acele locuri sacre de nepătruns și, aflând de la Dumnezeu cele ce vor fi cu Ea, le-a învrednicit de apelative covârșitor de înalte, arătând dinainte tuturor prin faptă și cuvânt demnitatea ei schimbată și care covârșește toate încă de la primii peri ai capului, cum

se spune. Dar dumnezeiasca Pruncă Fecioară n-a avut de la început acest loc foarte convenit pentru Ea doar prin modul ei de comportare, fiindcă i se hărăzise o demnitate aflată mai presus de cea a unui cort, așa cum i-a depășit pe toți prin demnitatea purtării, ci a pus înainte și un semn clar al foarte marii taine ce avea să fie cu ea. Fiindcă primind în chip uimitor spre petrecere pentru nu puțini ani locul hărăzit doar lui Dumnezeu și care fusese consacrat spre petrecere Lui și de unde vorbea cu Moise și Aaron și cu cei care de după ei se apropiau de el având aceeași demnitate la mari intervale de timp, și unde se credea că locuiește neîncetat și între acele convorbiri, această Copilă a lui Dumnezeu a arătat tuturor celor ce au minte și a vestit dinainte că avea să fie negreșit o vatră adevărată și o petrecere a lui Dumnezeu, un altar de ispășire al Aceluia incomparabil mai bun și o visticierie convenită a vârfului culminant al tainelor Duhului.

*Viața ascunsă a Fecioarei în Sfânta Sfintelor
— apologie tăcută a vieții isihaste*

21. Pe lângă cele zise, Ea oferea și tăcând o apologie demnă de remarcat a faptului că nu în chip neverosimil a ales viața isihastă și fără comuniune cu toți. Căci dacă această Sfântă a Sfintelor era nevăzută aproape de ochii tuturor și era încuiată de toți oamenii cu tot felul de ziduri despărțitoare și catapetesme întinse de jur-împrejur și cu pânze și acoperăminte la ușă, care nu se deschideau nimănui dintre toți decât celui ce era arhiereu după Lege, dar chiar și lui atunci când intra o dată pe an aici și-L făcea milostiv pe Dumnezeu aducând ispășire pentru el însuși și pentru toți cei de afară, cum oare atunci masa desfătării îngerilor, ogorul Plantei pururea înflorite sau mai bine zis veșnice, altarul comun al ispășirii întregului neam al oamenilor, unde potrivit Apostolului [Evr 6, 20;

7, 26] a intrat odată în veacuri Arhiereul nostru cu obârșie dumnezeiască și singurul convenit nouă, și în care L-a împăcat și L-a unit în chip neîmpărțit pe Dumnezeu cu oamenii, cum oare acest vas feciorelnic să nu fi fost păzit în sanctuarul nepătruns ducând aici o viață nevăzută pentru toți oamenii?

22. Iar dacă potrivit Apostolului [Evr 11, 38] lumea nu era vrednică de sfinții Vechiului Testament, cum ar fi fost aceasta vrednică de Ea, care e mai înaltă și decât sfinții din cer? Înțelege deci și din aceasta cât de mare era superioritatea Fecioarei. Căci acelora care fugeau de petrecerea împreună cu oamenii, li s-au dat drept loc de petrecere munții, pustiiile și crăpăturile pământului [Evr 11, 38], dar Acesteia i s-a dat Sfânta Sfintelor, unde Preacurata a fost lăsată să intre înainte să fi ajuns la vârsta copiilor, deși, așa cum va arăta în continuare cuvântul nostru, arătase că era mai înțeleaptă decât cei ajunși la vârsta înțelepciunii.

*Rod al rugăciunii, Fecioara e închinată
Celui ce a dat-o prin rugăciune*

23. Căci fiind dată de Dumnezeu și lui Dumnezeu încă înainte de nașterea ei — și cum ar fi putut să nu fie așa, cea care fusese predestinată înainte de veacuri să fie locuință a Făcătorului veacurilor? —, dată fiind deci lui Dumnezeu și fiind rod al rugăciunii și cererii unor drepti — o, aripile acelei rugăciuni!, o, îndrăznire pe care a aflat-o la Domnul!, ca inimile acelea atât de neprihănite încât să înalțe o asemenea rugăciune care a dus la și a câștigat lucruri atât de mari! —, fiind deci Fecioara rod al unei asemenea rugăciuni, a fost adusă la rândul ei de cei ce au născut-o ca o închinare iubită Celui ce o dăduse prin rugăciune — o, aleasă pereche de vite!, o, jug ales care a lucrat și a adus lui Dumnezeu în dar o viețuire mai

iubită decât cerul! —, a fost adusă, așadar, ca un vlăstar preasfânt dintr-o rădăcină sfântă, vlăstar care prin măreția demnității ajunge de la pământ la cer, vlăstar care nu după mult timp avea să dea din el floarea mai înainte de veci și neveștejită, vlăstar care avea să odrăsească pe Cel prin al Cărui cuvânt doar odrăslise toată firea și cele mai presus de ea; acest vlăstar a fost adus așadar ca să fie sădit — să vină David strălucind de bucurie cu chitara și să spună cântând melodios! — ca un măslin roditor în casa lui Dumnezeu [Ps 51, 8], ca un pom care să pună capăt tainelor lui Dumnezeu și să aducă roadă în chip negrăit lângă izvoarele apelor [Ps 1, 3] Duhului.

*Fecioara e adusă la Templu la doar trei ani*²

24. Dar Mama lui Dumnezeu a fost adusă de cei ce o născuseră lui Dumnezeu nu fată, nu copilă, căci era nu puțin departe de acestea, ci având abia trei ani și fiind abia de ieri sau alaltăieri înțărcată și depărtată de alăptare și de sân. Dar chiar și la această vârstă Ea a arătat lucrul convenit celor ce știu să judece fără greș, căci s-a arătat înaintând cu o veselie negrăită. Iar când s-a apropiat de porțile sanctuarului și tinere de neam bun îmbrăcate cum se cuvine neamului lor au înconjurat-o ținând în mâini făclii și așa, cu pompă plină de onoruri, au condus-o cu multă decență în cele dinăuntru, a arătat limpede că simte mai bine decât toți cele ce se săvârșeau sau aveau să se săvârșească cu Ea. Căci înaintând demnă și plină de grație și atrăgând privirile tuturor cu haina, purtarea și cugetul ei și trecând în bună ordine și cum nu s-ar putea spune printre celelalte, după aceasta amestecând ordinea cu înflăcărea, grăbind dintr-o dată pasul și lăsând în urmă

² Detaliile despre episodul aducerii la Templu a Fecioarei Maria dezvoltă tema din *Protoevanghelia lui Iacob VII*, trad. românească: *Trei Vieți bizantine ale Maicii Domnului*, Deisis, Sibiu, 2001, p. 219.

corul fecioarelor care o înconjurau, a luat-o înaintea tuturor celor care erau aduse în urma Ei, ca să se facă arătat că pentru Ea s-a spus acel verset din psalmi: „Aduce-se-vor împăratului fecioare în urma ei; cele aproape ale ei se vor aduce în bucurie și veselie; aduce-se-vor în templul împăratului” [Ps 44, 15].

Întâmpinată de arhiereu

25. Iar când s-a arătat și arhiereul venind în întâmpinare și rostind către Ea acel cuvânt profetic: „Ascultă, fiică, și vezi, și pleacă urechea ta, și uită poporul tău și casa părintelui tău, și împăratul va pofti frumusețea ta” [Ps 44, 10], s-a oprit puțin în chip cuviincios și, plecând urechea la acestea, i-a lăsat numaidecât pe toți, părinți, doici, tovarăși de vârstă și, despărțindu-se de cele aduse împreună cu ea, înaintează singură cu strălucire și strălucind între toți spre ierarh privind spre el cu bucurie și blândețe și întărind prin felul în care arăta și prin stângăcii predarea ei întreagă lui Dumnezeu.

Preferă cu înțelepciune pe Dumnezeu

26. Dar oare acestea n-au produs uimire tuturor? Cum anume o Copilă de trei ani se predă în întregime Celui ce îndrepta cele ale ei printr-o purtare de grijă mai bună, discernere prin ea însăși cu pricepere între fire și Creatorul firii, atribuie partea mai bună Celui mai bun, preferă pe Dumnezeu îmbrățișărilor tatălui și mamei și pune mai presus de alintările de acasă templul lui Dumnezeu și ierarhul lui, și așa, socotindu-le drept nimic pe toate, iar pe Dumnezeu și cele dumnezeiești ca fiind în locul a toate, aleargă spre ele cu bucurie? Despre Ea spune lui Dumnezeu profetul David: „Dreptate și judecată sunt pregătirea tronului Său” [Ps 88, 15] și: „Dreptate și judecată sunt lucrul tronului Său” [Ps 96, 2]. Deci întrucât Ea a

fost un tron însuflețit al lui Dumnezeu sau, mai bine zis, numai a Ei este această demnitate — fiindcă ea nu se spune în sens propriu și despre cinurile fără de materie de sus [ale îngerilor] —, de aceea lucrul mării judecăți și al dreptății negrăite s-a făcut și s-a arătat mai mult decât la acele tronuri. O atât de slăvită și ageră judecată a minții și voinței a avut Fecioara și înainte de naștere, și pe ea a arătat-o acum tuturor drept una foarte sigură chiar și înainte de a ajunge la maturitate.

Comparație între Fecioara și Moise

27. În cazul lui Moise lipsa de judecată a vârstei în această privință o vestea limpede și limba lui care, chiar dacă în celelalte era gângavă [Iș 4, 10], păstra urme ale flăcării care fusese preferată strălucirii aurului și care, cum spune cuvântul [I Co 3, 12–15], este pusă deoparte spre punerea la încercare a puterii de judecată a minții. Celelalte ale lui sunt simboluri bune ale vitejiei sufletești viitoare, dar față de cele de acum nu arată aproape nimic demn de uimire. Căci ce putea avea atractiv pentru dispoziția copiilor o coroană împodobită cu petale de aur și pietre strălucitoare [ca a arhiereului] față de afecțiunea, căldura și grija unor îmbrățișări de mamă, pe care singură dintre toți cei de o vârstă le-a trecut cu vederea de bunăvoie Fecioara? Iar faptul de a alerga la această vârstă la Dumnezeu cu dragoste sinceră și a rămâne singură în sanctuarul de nepătruns slujind acolo în negrăire toată vremea, unde anume i s-a întâmplat oare aceluia [lui Moise], pe care atunci când a ajuns bărbat l-a îndepărtat de slujirea lui Faraon nu dragostea dumnezeiască, ci frica, măcar că după multul răgaz acordat virtuții și luptelor ei și după înălțarea la Dumnezeu pe munte s-a învrednicit să fie inițiat în prefigurările acestei Fecioare și a slujit pregătirile făcute pentru ea.

Comparație între Fecioara și Avraam ori Melchisedec

28. Dar să-l lăsăm jos pe acesta, care s-a arătat pe drept cuvânt împreună cu robii, și să aducem cuvântul nostru venind la cei care s-au oferit în mod spontan cunoașterii lui Dumnezeu. Îi admirăm pe Avraam și pe faimosul Melchisedec care au venit spontan la Dumnezeu, dar care erau acum la vârsta înțelepciunii, și care s-au uitat la această mare arătare a lui Dumnezeu, lumea asta mare, pământul, cele din jurul pământului, amestecul stihțiilor, armonia excelentă a contrariilor, cerul, acest mare hotar care cuprinde la un loc toate câte țin de această parte supusă simțurilor, mulțimea stelelor fixate pe el, diversa și minunata lor poziție, mișcarea nici simplă, nici foarte contrară, ci armonioasă, melodică și foarte muzicală a stelelor, rotirile lor în ea, conjuncțiile, convergentele, paralaxele, diversele lor figuri, cum spun cei ce au cunoștință de ele, și toate celelalte care săvârșite fiind prin rațiunea firii Îl vestesc pe Dumnezeu Cel mai presus de ele prin veșnicie. Ea însă, care nu putea să-și arunce privirile spre nimic din acestea — căci nu-i îngăduia vârsta —, Îl înțelege pe Dumnezeu și s-a bucurat fiind adusă Lui, sau mai bine zis a venit la El din proprie voință ca într-ripată spre erosul sfânt și dumnezeiesc.

Fecioara, adevăratul vas al alegerii

29. Lucru pe care văzându-l frumos atunci arhiereul, și anume că acestea care de-abia se produc la vârsta maturității în sufletele celorlalți, chiar și în ale celor aleși, Fecioara le avea locuind în ea din pruncie și că le va avea toată viața mai mult decât toți, a învrednicit-o de cinstiri mai bune decât toți, a introdus-o să locuiască în Sfânta Sfintelor și i-a convins pe toți cei de pe atunci să accepte lucrul făcut, ceea ce s-a și făcut în chip foarte drept cu împreună-lucrarea și hotărârea lui Dumnezeu.

Fiindcă Ea avea să fie un vas al alegerii nu ca acel chi-vot plin de umbre și prefigurări, ci ca unul plin de însuși adevărul și realitatea acestora; nici ca să poarte înaintea împăraților și păgânilor Numele dumnezeiesc, potrivit cuvântului ulterior al lui Pavel [FA 9, 15], ci ca să poarte în pântec pe Însuși Acela al Cărui Nume este minunat [Lc 11, 27], astfel încât să-l arate pe acela numit Pavel în loc de Saul cu nimic mai prejos decât numele cele mai mari din veac și învrednicit să-l poarte cu îndrăzneală.

Comparație între Fecioara, Enoh și Ilie

30. De aceea pe drept cuvânt, dacă s-ar uita cineva nu numai la începutul celor ce s-au arătat minunați în virtute, ci și la întreaga alergare și întrecere a virtuții aceloră, precum și la premiile din final și cununile de sus, ar afla că ele sunt foarte deficitare față de începutul acestei Copile a lui Dumnezeu, pe care o prăznuiește acum tot neamul [omenesc] aducându-și aminte cu negrăită bucurie de strămutarea ei dintre oameni în însăși Sfânta Sfintelor. Căci strămutat a fost și Enoh [Fc 5, 24], dar pentru aceasta nu se adună un praznic a tot poporul. După el a fost răpit în car de foc și Ilie [4 Rg 2, 11], dar aceasta n-a devenit tema unui asemenea sărbători pentru toată lumea, nici nu i-a cuprins pe toți o plăcere dumnezeiască dând prilej dă săltare pământului împreună cu cele cerești. Căci după aceștia a fost strămutată o Copilă de trei ani și toată lumea s-a veselit, toate s-au împlinit de bucurie și au fost cuprinse de un avânt dumnezeiesc. Vai! Ce minune e aceasta! Care e tăria Copilei, culmea virtuții, prisosul măreției? Cine e Aceasta care a biruit lumea [In 5, 1], care a preschimbat neamul [omenesc], care a desființat dintre oameni rodul blestemului strămoșesc, întristarea, și a sădit pe pământ această strălucire dumnezeiască și curată; veselie comună de fiecare an, cea neîmbătrânitoare, pururea

înfloritoare, mai bună decât curgerea timpului care desființează toate? Dar să revenim puțin la cuvântul nostru.

31. Așadar, Enoh a bineplăcut lui Dumnezeu și a fost strămutat de aici; căci las iarăși acum deoparte faptul că el avea trei sute șazeci și cinci de ani și-și săvârșise toată viața lui [*Fc* 5, 24], iar Cea care ne stă înaintea acum era o Copilă de trei ani când s-a atins de lucrurile cele mai presus de fire și de aici au început harurile pe pământ, după care a întărit de pe pământ în cer faima care a cuprins toate. Dar și pe acela l-a strămutat Dumnezeu. Oare însă în cer? Să nu fie! „Căci nimeni nu s-a suit în cer, decât Cel ce S-a pogorât din cer” făcându-Se pentru noi ca și noi din această sfântă Fecioară și „Care este în cer” [*In* 3, 13]. Deci dacă stă scris că Enoh a fost strămutat de Dumnezeu pe pământ, negreșit a fost strămutat într-un loc mai prejos decât cel care a fost hărăzit acum Fecioarei, căci pe pământ nu era nimic mai sfânt decât cel din Sfânta Sfintelor. Apoi ceea ce s-a întâmplat cu acela n-a folosit cu nimic neamului omenesc, nici n-a desființat păcatul, nici n-a contribuit cu ceva la dreptate, astfel încât la a treia generație după el a avut loc potopul acela universal. Acum însă pentru Ea și prin Ea s-a arătat învoirea lumii și prin ea cerul ne-a deschis iarăși porțile lui, nu trimițându-ne o ploaie năprasnică, cumplită și pierzătoare pentru toată suflarea, ci roua Duhului, îndulcirea comună a sufletelor noastre, Lumina mai presus de minte, mare și neapropiată [*1 Tim* 6, 16] care luminează pe tot omul ce vine în lume [*In* 1, 9].

32. Iar dacă ar invoca cineva faptul că mai apoi Fecioara a ieșit la semeni, să știe că adaugă un lucru mare la superioritatea ei; căci așa cum Fiul Unul-Născut al Tatălui a coborât pentru noi din sfintele ceruri, așa și Ea a ieșit pentru noi din cele sfinte ale templului. De aceea Mireasa nemiresită a Tatălui Celui Nemuritor s-a făcut logodnica unui muritor, nu pentru că ea a avut nevoie de aceste

lucruri, ci ca să ni se arate cu martori marea minune a negrăitei ei nașteri și să-i mântuiască pe cei ce cred în ea. Și așa cum de soarele care ne răsare la intervale și se rotește pururea în cerc nu este nimeni care să se poată ascunde de căldura lui precum stă scris — căci zice Scriptura: „De la vârful cerului e ieșirea lui și ajungerea lui e până în vârful cerului” [Ps 18, 6] de unde a ieșit —, tot așa și Preacurata, după ce și-a făcut ieșirea dintre oameni și a intrat în Sfânta Sfintelor, iarăși s-a întors înapoi la oameni ca, făcându-se dăruitoare de sfințire, să împărtășească tuturor în chip de nedesființat din darul sfințirii, de care nu rămâne lipsit nici o parte, nici însăși cele ascunse ale lumii locuite, adică acel sanctuar nepătruns.

33. Fiindcă cele câte ni se fac de soare se schimbă repede, de aceea avem nevoie de multele și continuele lui rotații. Dar întrucât darurile Pururea-fecioarei sunt nestricăcioase, Ea a avut nevoie doar de o singură perioadă și prin Ea i-a luminat fără sfârșit pe toți ca una ce a ținut pentru noi în chip de nespus Soarele acela „la Care nu e schimbare sau umbră de mutare” [Iac 1, 17]. De aceea, lăsând mutarea lui Enoh de către Dumnezeu, să ne mutăm ochiul gândului spre răpirea lui Ilie care a făcut ceva mai mare decât acela, lăsând ucenicului său [Elisei] drept mare dar cojocul [4 Rg 2, 14] prin care acesta a ajuns făcător al unor duble minuni. Dar și aici cele ale Fecioarei-Mamă se disting cu mult mai mult prin superioritatea lor; fiindcă Ea s-a făcut minune a minunilor pe pământ și un semn uriaș de comun folos mai mare decât toate cele din veac și a dat Însuși Fiului lui Dumnezeu din pântecul ei închinata piele de diamant, prin care ni s-au făcut toate câte „dacă s-ar scrie câte una, nici chiar toată lumea n-ar încăpea cărțile ce s-ar scrie” [In 21, 25], cum spune cel mai teologic dintre evangheliști.

Comparație între Fecioara și serafimi

34. Dar de ce să nu împletesc în cununa Fecioarei strălucirea mai presus de lume, ci să rămân la cei ce au strălucit pe pământ? Fiindcă atunci când urma să-L nască, fecioară fiind, pe Cel prin fire dincolo de toate, era încă aproape din fragedă vârstă dincolo de toți în ce privește demnitatea și incomparabil mai presus decât înseși mințile mai presus de lume. Căci oare cărui înger i s-a spus vreodată ceea ce i s-a spus ei încă pe când era pruncă, și anume că: „Împăratul va pofti frumusețea ta” [Ps 44, 11]? Căci nu poftesc mai mult aceia să privească spre cele dăruite nouă prin Ea potrivit cu ce stă scris [1 Ptr 1, 12]? Despre preainaltul ordin al acestora, Isaia scrie: „Și serafimii stăteau în jurul Lui în cerc” [Is 6, 2], dar despre Ea tot David spune: „Stătut-a împărăteasa de-a dreapta Lui” [Ps 44, 11]. Vezi deosebirea stării? Învață de aici și deosebirea ordinii; căci serafimii stau în jurul lui Dumnezeu, dar aproape de El stă singură Împărăteasa a toate, care e admirată și laudată de Însuși Dumnezeu, Care o vestește puterilor din jurul Lui și spune potrivit celor zise în *Cântarea Cântărilor*: „Ce frumoasă e cea aproape de Mine?” [4, 1. 7]. E mai strălucitoare decât lumina, mai înfloritoare decât raiul, mai împodobită decât toată lumea văzută și nevăzută. Dar Ea nu este doar aproape, ci și de-a dreapta; și pe drept cuvânt, căci acolo unde a șezut Hristos, și anume „de-a dreapta măreției” [Evr 1, 3; 8, 1], acolo stă și Ea, nu numai pentru că e dragă și e îndrăgită de toți chiar și pentru rânduielile firii, ci pentru că e într-adevăr tron al Lui, iar unde șade împăratul, acolo stă și tronul Lui.

35. Acest tron l-a văzut și Isaia între heruvimi și l-a numit „înalt și ridicat” [6, 1], arătând astfel superioritatea Maicii lui Dumnezeu față de puterile cerești. Căci, chiar dacă podoabei celei mai de sus a ierarhiilor mai presus

de lume i s-a hărăzit acum locul doi, îndată după Ea, în ce privește demnitatea ea nu are câtuși de puțin rangul doi; căci chiar dacă comparativ aceștia îi erau inferiori și Ea le era superioară într-o mică măsură, acum diferența este covârșitoare. Fiindcă așa cum după discul soarelui nu putem arăta un alt luminător al doilea în bogăția luminii decât luna, deși are o strălucire mult mai mică, în același fel, socot, că nici un alt cin nu poate fi gândit al doilea în străluciri dumnezeiești față de Maica lui Dumnezeu decât serafimii; dar pentru cei ce cercetează în chip riguros demnitatea lor se arată mult mai mică, ca o candelă față de o torță strălucitoare. De aceea profetul îi aduce pe înșiși îngerii să-L slăvească pe Dumnezeu plecând de la Ea și să zică: „Bindecuvântată e slava Domnului plecând de la tronul Lui” [Iz 3, 12]. Iar David, adunând din altă parte la sine mulțimile celor mântuiți și folosindu-se de ziceri diferite potrivite pentru ea venite de la un neam diferit, bate în imn măsura unei melodii prearmonioase zicând: „Pomeni-voi numele tău în tot neamul și neamul; de aceea popoare se vor mărturisi ție în veac și în veacul veacului” [Ps 44, 17].

36. Vezi întreaga făptură laudând-o pe această Fecioară-Mamă, și nu în ani mărginiți, ci în veac și în veacul veacului? De aici se poate vedea că nici Acea nu va înceta în tot veacul să facă bine la întreaga făptură, nu numai celei a noastre, ci la înseși batalioanelor celor fără de materie și mai presus de fire. Căci Isaia a arătat în chip luminos că și ele împreună cu noi doar prin Ea se împărtășesc și se ating de Dumnezeu, de acea Fire de atins; căci nu l-a văzut pe serafim luând cărbunele în chip nemijlocit de pe altar, ci printr-un cleștișor, prin care l-a apropiat și de buzele profetului dându-le curățire [Is 6, 6]. Această vedenie a cleștișorului era același lucru cu acea mare vedenie pe care a văzut-o Moise în rugul care ardea, dar nu se mistuia în flăcări [Is 3, 3]. Și cine nu știe că

Fecioara-Mamă este acel rug și acel cleștișor, Ea care a zămislit fără să ardă Focul dumnezeiesc, la această zămislire slujind un arhanghel care a unit prin Ea cu neamul omenesc pe Cel ce a ridicat păcatul lumii și ne-a curățit prin această negrăită unire?

Fecioara, hotarul între creat și Necreat

37. Prin urmare, numai Ea singură e hotarul [*methorion*] firii create și necreate, și nimeni n-ar putea veni la Dumnezeu decât prin Ea și prin Mijlocitorul care S-a născut din Ea; și nici unul din darurile lui Dumnezeu n-ar putea fi făcute îngerilor și oamenilor decât prin Ea. Căci așa cum la focurile aprinse pe pământ printr-o sticlă sau altă materie transparentă nu se poate uita cineva spre lumină, nici împărtași de raza venită de acolo decât prin acel foc, tot așa de inaccesibilă pentru toți e și ridicarea spre Dumnezeu, precum și ieșirea de la El spre ceva din toate, afară numai dacă are loc prin acest sfeșnic cu adevărat purtător de Dumnezeu și cu strălucire dumnezeiască care e Pururea-fecioara. Căci spune [Psalmistul]: „Dumnezeu e în mijlocul ei și nu se va clătina” [Ps 45, 5].

Fecioara, sălaș al Treimii prin iubire

38. Iar dacă răsplătirile date în schimb sunt pe măsura iubirii de Dumnezeu și cine iubește pe Fiul este iubit de El și de Tatăl Lui și se face în chip tainic sălaș al Amândurora [In 14, 23; 8, 42] Care locuiesc și umblă în sufletul lui potrivit făgăduinței Stăpânului [2 Co 6, 16], cine oare L-ar putea iubi pe Acesta mai mult decât Mama Lui, care nu numai că L-a născut ca Unul-Născut, dar L-a născut singură fără însoțire, ca afecțiunea ei să fie dublă prin fire neîmpărțită de nici un soț? Și cine ar putea fi iubită mai mult decât Mama Lui de Fiul Unul-Născut care în veacurile din urmă a ieșit în chip negrăit numai din Ea,

așa cum înainte de veacuri a ieșit numai din Tatăl? Cum să nu se înmulțească pe lângă dispoziția cuvenită și cinstirea datorată ei de către Cel ce a venit să plinească Legea [Mt 5, 17]? Iar dacă una e iubirea Tatălui și a Fiului, iar cinstirea și convergența de la Amândoi Aceștia este și a Duhului — o, harurile mai presus de minte ale Fecioarei! —, atunci Ea poartă în mijlocul sufletului ei întreaga Treime necreată, din Care pe Unul L-a zămislit fără să-mântă și, fiind fecioară, L-a născut fără dureri.

*Toate cele de sus se împărtășesc
tuturor fapturilor prin Fecioara*

39. Deci așa cum venind El la noi numai prin Ea „S-a arătat pe pământ și a petrecut împreună cu oamenii” [Bar 3, 37], înainte de Ea fiind nevăzut pentru toți, tot așa și în veacul fără sfârșit care va veni orice arătare a luminii, orice ieșire dumnezeiască și orice descoperire a tainelor cu maximă obârșie dumnezeiască și orice fel de harisme duhovnicești sunt de necuprins pentru toți fără Ea. Ea însă, primind prima plinătatea Celui ce plinește toate [Col 2, 19], o face cu puțință de cuprins pentru toți împărțind-o fiecăruia după putere și după măsura curăției fiecăruia; astfel încât Ea este și vistieria și distribuitoarea bogăției Dumnezeirii, spre Ea se uită și în Ea își pun încrederea ierarhiile cele mai de sus ale heruvimilor, și pe atât de mai mult dintre toți sunt răpiți de dorul ei în tensiune spre cele de sus, pe cât de mai mult doresc revărsarea luminii și dăruirea harurilor negrăite și cu obârșie dumnezeiască care vin prin Ea; toate puterile inteligente de sub aceștia se împărtășesc proporțional de dragostea dumnezeiască și strălucirea cu obârșie dumnezeiască care vin prin Ea; iar după acelea, oprirea [minții] și claritatea luminării dumnezeiești vor urma și pentru noi și, simplu spus, pentru toți și pentru toate pe măsura dorului nepăti-

maș și dumnezeiesc față de această Fecioară cu adevărat deiformă, a erosului imaterial și nesfârșit și a dorinței lor culminante și sincere.

Lauda Fecioarei și a mijlocirii ei

40. Căci dat fiind că în ceruri este această lege veșnică ca cei mai mici să se împărtășească de Cel ce șade dincolo de toate prin cei mai mari, iar Fecioara-Mamă e incomparabil mai mare decât toți, de aici urmează că prin Ea se vor împărtăși de Dumnezeu câți se împărtășesc de El și că pe Ea o vor ști cuprindere/receptacul al Celui de necuprins câți Îl cunosc pe Dumnezeu și tot pe Ea o vor câta în imne după Dumnezeu câți Îl cântă în imne pe Dumnezeu. Ea este și pricină a celor dinaintea Ei, și ocrotitoare a celor de după Ea și dăruitoare a celor veșnice; Ea este tema profeților, începutul apostolilor, temelia martirilor, postamentul învățătorilor; Ea este slava celor de pe pământ, desfătarea celor din cer, podoaba întregii creații; Ea este obârșie, izvor și rădăcină al bunurilor negrăite; Ea este piscul și desăvârșirea a tot ce-i sfânt.

41. O, Fecioară dumnezeiască, cum voi spune toate ale tale? Cum voi împlini dorul? Cum te voi slăvi pe tine, comoara slavei? Chiar și numai aducerea-aminte de tine îl sfințește pe cel ce o face; și numai aplecarea spre tine face mintea mai luminoasă ridicând-o numaidecât spre înălțime dumnezeiască; întru tine se limpezește ochiul gândului; întru tine se luminează duhul cu venirea Duhului dumnezeiesc; fiindcă te-ai făcut vistierie și incintă a harurilor, nu ca să-l ții în tine însăși, ci ca să umpli de har toate. Căci această împărțire o patronează Vistierul como-rilor nedeșertate; și cine ar putea închide această bogăție care nu se micșorează? Dă-ne-o, așadar, cu bogăție, Stăpână, și dacă n-o putem cuprinde, fă-ne mai încăpători și așa să ne-o mășori; căci numai Tu singură n-ai primit cu măsură, pentru că toate s-au dat în mâna ta.

Reluarea temei cuvântului

42. Acestea deci să fie așa. Cred însă că trebuie să reiau cuvântul și să-l duc mai departe, dacă aş putea să străbat cele nepătrunse și să le scot afară, să le laud și să le povestesc. Să-mi fie însă iarăși ajutor Dumnezeu. Căci firea cuvintelor ne-o rezemăm pe o vigoare nepuțincioasă, întrucât dificultățile sunt multe și mari și cu totul imposibil de străbătut, dacă n-ar veni de sus un ajutor dumnezeiesc. Haideți toți, câți sunteți cinstitori ai Miresei Pururea-fecioare ca, rugând-o să ajute cuvintelor noastre din cerurile nepătrunse unde e acum, să intrăm în cămara de nuntă, să ne adunăm în ea, să privim spre cele de nepătruns; căci prin Ea ni se deschid toate câte sunt sus în cer și câte sunt jos pe pământ.

În Templu Fecioara realizează prefigurările Legii Vechi

43. Să vedem deci cum anume se suprapune sfârșitul peste prefigurări, cum se desăvârșește peste acea schiță umbratică forma adevărului. A intrat în Sfânta Sfintelor cea vremelnică Sfânta Sfintelor cea fără sfârșit. A intrat aici cortul nefăcut de mână al Cuvântului, chivotul cuvântător și însuflețit al Pâinii Vieții Care ne-a fost trimisă cu adevărat din ceruri și al Cărei chivot făcut de mână a fost Aceea, în care e vasul care poartă mană alcătuită din rouă de dimineață prefăcută prin voia creatoare dumnezeiască într-un fel de mâncare și care e numită de cei neinițiați în cele dumnezeiești pâine a îngerilor ca una care vine de sus, dar pentru cei pricepuți în cele dumnezeiești și care văd înainte prin dumnezeiescul Duh era o prefigurare a adevărului care avea să vină în această Fecioară. A intrat cartea vieții, care n-a primit doar întipărirea unui cuvânt, ci pe Însuși Cuvântul Tatălui în chip negrăit, ale Căruia sunt tăblițele testamentului în care s-a gravat întipărirea neînsuflețită a unui cuvânt. A intrat po-

mul veșnic înflorit, din care a ieșit Floarea nesticăcioasă care ne-a dăruit nesticăciunea, de care ține toiagul lui Aaron care prin ramurile pe care le-a odrăslit fără umezeală însemna dinainte nașterea fără de sămânță din Fecioară.

Fecioara hrănită de înger

44. Aproape tot templul era îmbrăcat în aur și acel sacru chivot era și el ferecat în aur curat și scânteia de strălucire de jur-împrejur [Iș 25, 11]. Dar frumusețea feciorelnică, de care s-a îndrăgostit Dumnezeu Însuși, nu era încă și mai strălucitoare și clară? Sau vreți să vedeți un semn din cer al celor spuse? Figuri de îngeri turnați în aur stăteau în jurul chivotului umbrindu-l [Iș 25, 19], dar în jurul acestui chivot adevărat stăteau nu figurile unor îngeri, ci îngerii înșiși și, mai mult, nu umbrind-o, ci slujindu-i și servindu-i hrana, o hrană de care nu se poate spune ce era, pe atât de mult întrecea în minune mult vestita mană și hrana adusă lui Ilie. Dovada vine de aici: mana o purta aerul care o făcea să cadă de sus, fiind alcătuită printr-o poruncă dumnezeiască, și dacă tot din poruncă dumnezeiască, aducându-și aminte de ea, dumnezeiescul cântăreț David a zis: „Pâinea îngerilor a mâncat omul” [Ps 77, 25], a făcut aceasta văzând dinainte cu adevărat în ea prefigurarea hranei cu adevărat cerești a Fecioarei. Acea mană o oferea în fiecare dimineață aerul care o făcea să cadă jos, dar această hrană o aducea în fiecare zi un înger ca una care era mai eficientă, mai tainică și proprie lui însuși și înrudită cu el, și pe atât de superioară după fire decât mana, pe cât îngerul e superior aerului. Iar lui Ilie i-a slujit un corb [3 Rg 17, 6], vietatea care urăște copiii și simbol, cum se spune, al lipsei de compasiune față de cei de o seminție.

Hrănirea și umbrirea Fecioarei

45. Prin urmare, aducătorul era un simbol limpede al purtării îngeresti a Fecioarei încă la acea vârstă, iar el pe drept cuvânt îi slujea, dar n-a umbrît-o, vestindu-i dinainte măreția care urma să-i vină. Căci pe Ea avea să o umbrească nu un înger, nu un arhanghel, nici înșiși heruvimii sau serafimii, ci Însăși Puterea enipostatică a Celui Preaînalt [*Lc* 1, 35], și — lucrul cel mai mare — vorbind cu Ea nu prin vijelie și nor [*Iov* 38, 1], nu prin nor și foc [*Iș* 19, 18; 20, 21], nu printr-o adiere de vânt subțire [*3 Rg* 19, 12], cum o făcuse odinioară celor vrednici, fiecăruia la timpul lui, ci Însăși Puterea Celui Preaînalt a umbrît pântecul fecioarei în chip nemijlocit fără acoperământ, fără să mai fie ceva între Cel ce umbrea și ceea ce era umbrît, nici aer, nici eter, nici ceva din cele sensibile sau din cele mai presus de acestea. Dar acest lucru nu e umbrire, ci de-a dreptul unire. Dar pentru că tot ceea ce umbrește își face din fire forma Lui și figura proprie în ceea ce e umbrît, în pântec s-a făcut nu numai o unire, ci și o formare, iar ceea ce s-a format din amândouă, și anume din Puterea Celui Preaînalt și din acel pântec preasfânt și feciorelnic a fost Cuvântul lui Dumnezeu întrupat. Vai, la ce adânc de taină am coborât cuvântul!

Viața ascetică a Fecioarei în Templu ca într-un rai

46. Dar, scoțându-ne afară de acolo — căci nu e cu puțință ca ceva muritor sau un gând mărginit să atingă fundul abisului —, să ne continuăm tema care ne stă înaintea. A intrat, așadar, Fecioara în Sfânta Sfintelor; și uitându-se de jur-împrejur, de cum a văzut a rămas fermecată socotind-o un sălaș potrivit pentru Ea Însăși, iar prin frumusețea celor văzute întinzându-și numaidecât ochiul gândului spre frumusețile nevăzute, n-a mai socotit desfătător nimic de pe pământ. Ajungând deci mai presus de nevoile

firii și de plăcerile simțirii, și socotind de neprivit cele frumoase la vedere și de trecut cu vederea cele bune de mâncare [cf. *Fc* 3, 6], s-a arătat prima și singură cu desăvârșire de neprins de tirania exercitată prin ele împotriva noastră și a reperțat din partea ei un triumf împotriva acesteia. Și aceasta nu luptându-se din zori până seară, nici pentru rodul unui singur pom, ci timp de mulți ani și pentru tot felul de plăceri născocite de stăpânitorii întu-nericul drept momeală împotriva sufletelor. Pe care toate singură dintre toți această Copilă a lui Dumnezeu, disprețuindu-le în chip uimitor până la sfârșit de la vârsta prunciei, i s-a dat pe bună dreptate drept premiu din ceruri hrana prin înger, prin care și-a înzdrăvenit și firea care dădea mărturie de conduita ei demnă de ceruri; sau, mai bine zis, ca să spun iarăși ceva mai convenit și mai potrivit cu demnitatea Miresei Pururea-fecioare, s-a arătat încă de la acest început Împărăteasă a cerurilor ca una ce avea slujindu-i mințile cerești.

47. Și așa trăia ca în rai și într-un loc înălțat de pe pământ sau, mai bine zis, ca în curțile cerești, fiindcă acel sanctuar nepătruns era prefigurarea acestora. Ducea deci o viață de asceză, fără griji și fără treburi, fără întristare, nepărtașă la patimile de jos, mai presus de plăcerea care nu e fără durere, trăind numai pentru Dumnezeu, văzută numai de Dumnezeu, hrănită de Dumnezeu, păzită numai de Dumnezeu care avea să se sălășluiască între noi prin ea, și negreșit văzând și ea numai pe Dumnezeu, făcând din Dumnezeu mâncarea ei, alipindu-se numai de Dumnezeu.

Plină de milă pentru căderea oamenilor, Fecioara își propune să mijlocească pentru ei la Dumnezeu

48. Auzea și Ea cu cea mai mare înțelegere cele scrise de Moise și arătate de ceilalți profeți, întrucât tot poporul din afară se aduna în fiecare sâmbătă precum era rân-

duit de Lege, iar de aici a aflat de Adam și de Eva și de toate cele ale lor, de aducerea lor din neființă, de așezarea lor în rai, de porunca din el, de sfatul pierzător venit de la cel rău, de furtul care a urmat plecând de la el, de izgonirea de acolo din pricina lui, de alungarea din nestricăciune și de trecerea lor la această viață cu multe dureri. A văzut și viața blestemată întinzându-se odată cu trecerea timpului și câștigând mereu ceva mai rău, precum și făptura creată după chipul lui Dumnezeu înstrăinându-se de Dumnezeu Făcătorul ei și asemănându-se odată cu anii tot mai mult cu [Satana] cel care o zdrobise cu rele vicleșuguri — vai, ce putere rea și nebunie nesăturată împotriva noastră! Vai, ce nesimțire și înclinare de neînțeles spre pământ și din partea noastră! —, fără ca nimeni să poată opri acest elan comun și pierzător pentru om și această mișcare nestăvilă a neamului omenesc spre iad. Iar când Copila lui Dumnezeu Fecioara a auzit și a văzut acestea, făcându-i-se milă de neamul omenesc comun cu ea și sârguindu-se să găsească un leac care să contracareze o atât de mare suferință, s-a hotărât să se întoarcă cu toată mintea spre Dumnezeu și, luând asupra Ei solia pentru noi, să-L silească pe Cel cu neputință de silit și să-L tragă spre noi mai repede, ca El Însuși să depărteze din mijloc blestemul, să oprească focul care arde sufletele și să-i facă mai slabi pe potrivnici, și să dea în schimb binecuvântarea, să facă să strălucească lumina nepătrunsă și să unească cu Sine Însuși făptura vindecându-i neputința.

Inventează o nouă practică și o nouă contemplare în convorbirea cu Dumnezeu

49. Și așa gândind în ea însăși în chipul cel mai cuviincios Fecioara cea plină de har și-a rânduit solia [*presheia*] ei pentru toată firea [omenească] în chip minunat și mai bun decât orice cuvânt; căci, căutând să vorbească cât

mai convingător și sincer cu Dumnezeu, la Care venea ca un sol autodesemnat sau, mai bine zis, pus înainte de Dumnezeu, și analizând orice formă de virtute atât din cele spuse de Lege, cât și din cele aflate de rațiune și câte țin de fiecare din ele, și ocolind fiecare din formele științei culminante ca o pecetluire [a minții] și observând ceva mai propriu lui Dumnezeu, care avându-și întipărirea de aici știe să-i întipărească pe cei ce se folosesc de el în vederea Aceluia, ștergând contururile materiale, întrucât vedea că nimic din cele arătate oamenilor înaintea Ei nu tindea în mod exact spre acesta, inovează de aceea cele mai mari și desăvârșite, inventează o practică și predă celor de după ea o practică mai înaltă decât contempla-rea și o contemplare care se deosebește tot atât de mult de cea de care se vorbea înainte, pe cât se deosebește adevărul de imaginație.

Dincolo de virtute și cunoaștere

50. Să se asculte dar acum pe scurt măreția tainei, căci voi spune cuvântul care e de folos întregii plinătăți care poartă numele lui Hristos [creștinătăți], și mai cu seamă celor ce s-au lepădat de lume, și prin care oricine va putea gusta bunătățile viitoare, va putea sta împreună cu îngerii și va putea avea cetățenia în ceruri [*Flp* 3, 20], dacă va voi să o imite după putere pe Mireasa Pururea-fecioară, prima și singura care s-a lepădat din pruncie de lume pentru lume. Fiindcă orice formă de virtute, din câte s-au găsit înaintea Ei și s-au predat în chip vădit și în comun zișilor oameni, împodobește moravurile și rânduia bine casele și cetățile, iar fapta virtuții se rostogolea închisă în acestea. Iar cealaltă parte a ei, mai înaltă decât cele enumerate, e toată cunoaștere, prin care găsim rațiunile firii și contemplăm pe cât e cu putință proporțiile, figurile și cantitățile sufletului însuși, precum și ale celor separate în chip inseparabil de materie.

Dincolo de filozofie și gândire

51. Iar dacă teologizăm și filozofăm și despre cele cu totul separabile de materie, lucru pe care copiii elinilor sau mai degrabă părinții și patronii acestui meșteșug îl numesc filozofie primă, întrucât nu cunosc nici o formă de contemplare mai veche decât ea, chiar dacă aceasta are un adevăr, el este departe de vederea lui Dumnezeu și tot atât de separat de convorbirea cu Dumnezeu, pe cât e de departe faptul de a avea de acela de a cunoaște. <³ Fiindcă a spune ceva despre Dumnezeu și a te întâlni cu Dumnezeu nu e același lucru. Căci primul lucru are nevoie și de cuvânt, de acest cuvânt, și poate și de tehnica lui, dacă va vrea nu numai să aibă, ci și să folosească și să comunice știința, ba chiar și de raționamente [silogisme] de tot felul, de constrângerile care vin din demonstrații și de exemplele luate din lume, întregă sau cea mai mare parte a lor fiind adunată din vedere și auzire și aproape din toate cele ce se rotesc în lumea aceasta, știința care poate fi dobândită și de înțelepții acestui veac, chiar dacă nu sunt cu desăvârșire curați cu viața și cu sufletul. Iar faptul de a fi împreună cu Dumnezeu face într-adevăr parte din cele cu neputință, dacă n-am ajuns mai întâi prin curățire în afara noastră înșine sau, mai bine zis, mai presus de noi înșine, lăsând orice lucru sensibil împreună cu simțirea, ridicându-ne deasupra gândurilor, raționamentelor și întregii cunoașteri, ba chiar și a gândirii înseși, și devenind întregi străbătuți de activitatea simțirii minții, > pe care Solomon a numit-o mai dinainte simțire dumnezeiască [*Pr* 1, 7; *LXX*⁴], câștigând astfel necunoașterea mai presus de cunoaștere, adică cea mai presus de orice formă a mult trâmbițatei filozofiei, dacă sfârșitul părții ei distinctive e cunoașterea.

³ Pasaj identic cu *Triade* I, 3, 42.

⁴ În Septuaginta la *Proverbe* 1, 7 există și textul: „Iar evlavia către Dumnezeu e începutul simțirii”.

*Isihia, călăuză îndumnezeitoare
spre vederea lui Dumnezeu în lumină*

52. Acest lucru căutându-l deci Fecioara — căci era foarte necesar să se întâlnească cu acei soli, la care se făcea solia —, găsește drept călăuză sfânta isihie; isihia, oprirea minții și a lumii, uitarea celor de jos, inițierea în cele de sus, dezbrăcarea de înțelesuri pentru ce e mai bun: aceasta e adevărata practică, adevărata treaptă a contemplării sau vederii lui Dumnezeu, ca să vorbim mai propriu, singurul indiciu al sufletului cu adevărat sănătos. Fiindcă orice altă virtute e ca un leac și antidot pentru neputințele sufletului și pentru patimile rele înrădăcinate în el prin trândăvie, dar contemplarea e rodul sufletului sănătos, fiind ca un sfârșit [o țintă] și o specie îndumnezeitoare⁵; căci prin ea se îndumnezeiește omul, nu prin analogia conjecturală care vine din raționamente și din cele văzute — să nu fie!, fiindcă aceasta e pământească și omenească —, ci din educația în isihie⁶, pentru că prin ea ne dezlegăm de cele de jos și ne aplecăm spre Dumnezeu și așa, stăruind zi și noapte în rugăciuni și cereri ca într-un foisor, atingem cumva acea neapropiată și fericită Fire. Și așa cei care și-au curățit inima prin sfânta isihie văd în ei înșiși ca într-o oglindă pe Dumnezeu, întrucât cu ei se amestecă în chip negrăit Lumina mai presus de simțire și de minte.

Fecioara, dovada vie a isihiei

53. Demonstrația concentrată a acestei sfinte isihii, ca una care e extrem de folositoare și-i recomandă mai bine decât orice lui Dumnezeu pe cei ce se folosesc de ea, e însăși Fecioara care a crescut cu ea așa-zicând de la cea mai fragedă vârstă; căci practicând în chip suprafiresc

⁵ *Hoion ti telos ousa kai eidos theourgon.*

⁶ *Alla tes apo ten kath'hesychian agogen.*

isihia de copilă foarte mică⁷, Ea singură dintre toți a purtat în pântec, fără să știe de bărbat, pe Cuvântul Dumnezeu-om.

Să imităm viața deiformă a Fecioarei în Templu

54. Dar să reluăm puțin cuvântul, ca această mare tâlcuire contemplativă să poată fi ușor sesizată de cei ce au urechi. Eu admir acel mod de elogii care e de folos celor ce-l ascultă descoperindu-le calea mântuirii; și chiar dacă ceva din cele spuse e cu anevoie de înțeles și nu e ușor de sesizat, socot că nu trebuie să-l aruncăm în afara curții sfinte, fiindcă nici de calea care duce la viață nu ne abatem pentru că e strâmtă și greu de umblat pe ea [cf. *Mt* 7, 13]. Veniți deci, vitejilor, câți nu puneți țărâna cea ușor de procurat înaintea aurului cu anevoie de procurat și, adunându-vă fiecare mintea în el însuși, așa cum își adună pe ei hainele cei ce umblă prin locuri strâmte, și vă ridicați în chip încordat spre măreția gândirii, căci atunci când aceasta se ridică sus, nici treptele de jos nu mai există pentru cei ce se zvârcolesc acolo. Dar dacă v-ați ridicat mintea din cele materiale și v-ați lăsat convinși să meditați la viața extrem de deiformă a Mamei lui Dumnezeu din sfântul sanctuar de nepătruns cu gândul pentru a înțelege și imita după putere ceva din cele de acolo, atunci veți putea avea nu foarte departe acel fericit dar al celor curățiți cu inima de a vedea în chip nevăzut cinstirile lumii nevăzute.

Cosmosul și omul

55. Căci omul, această lume mai mare într-una mică⁸, convergența universului, recapitularea creaturilor lui Dum-

⁷ *Mone gar apanthon ex outo pany paidos hyperphyos hesychasasa.*

⁸ Cf. GRIGORIE DIN NAZIANZ, *Cuvântarea 38 la Teofanie* 10.

nezeu, de aceea a fost adus la existență cel din urmă dintre toți — ca să facem epilogul cuvântului nostru —, căci cineva ar putea spune că acest univers e ca o scriere a Cuvântului autoipostatic. Prin urmare, acest om, care adună într-una mintea și simțirea printr-o înțelepciune mai bună a Celui ce amestecă cele neamestecate, se folosește de mijloacele imaginației, opiniei și gândirii ca de niște legături foarte autentice între extreme, așa cum în tetrada elementelor sensibile ale acestui univers din jurul nostru aerul mijlocește între foc și apă, iar aceasta din urmă între aer și pământ, și așa se leagă între ele cele contrare și se împacă cele ce se luptă între ele, fără a elimina nicidecum puterile prin care acestea se apără unele de altele. Așa este această lume mare [cosmosul] sub aspectul cantității, și tot așa este și această lume mare [omul] sub aspectul demnității: căci în ce privește modul au comuniune între ele, dar acela [cosmosul] e superior prin mărime, iar acesta [omul] prin înțelegere. Și ele coexistă fiecare fiind închis ca o comoară în celălalt ca într-o casă mare un lucru de mare preț, mult mai prețios decât ceea ce îl conține, și ca într-un palat împărătesc nu împăratul, fiindcă acesta piere, ci un vas împărătesc foarte împodobit și foarte prețios, fiindcă palatul e făcut din pietre foarte mari, dar ușor de cumpărat de oricine, dar vasul e făcut din pietre foarte mici, dar dificil de procurat și foarte scumpe.

Simțire — imaginație — opinie
*— gândire — minte/inteligență*⁹

56. Cu cât însă nu e mai bună decât cerul mintea/inteligența care este chip/icoană al lui Dumnezeu și-L cunoaște pe Dumnezeu și e singura dintre cele din lume care devi-

⁹ Cf. 150 de capitole naturale, teologice, etice și practice 15–20.

ne, dacă vrea, dumnezeu, înălțând împreună cu ea trupul umilinței? Cu cât nu se deosebește de pământ simțirea, care a perceput nu numai măsurile, mărimea și diversele ei calități, dar prin cunoaștere a atins sferile cerești, a simțit diferitele mișcări, a cunoscut conjuncțiile și distanțele cu multe forme și multe sensuri ale stelelor și așa a făcut începutul științelor eterice? Iar cele dintre cer și pământ sunt în ce privește demnitatea mai prejos decât cele de la granița dintre minte și simțire, chiar dacă în virtutea analogiei [proporționalității] sunt identice, dar în ce privește ponderea celor ce le conțin se deosebesc foarte tare. Așadar, simțirea [*aisthesis*] e o putere irațională care cunoaște și percepe lucrurile sensibile prezente; imaginația [*phantasia*] își are începutul plecând de la aceasta, dar își lucrează cele ale ei și în absența celor sensibile; iar minte/inteligență [*nous*] s-ar putea numi cea care activează fără acestea, dar pasivă ca una care nu este în afara celor divizibile. Opinia [*doxa*] care pornește din imaginație e o judecată irațională, dar cea care pornește din gândire, nu; căci această deprindere le are în vedere pe amândouă. Iar gândirea [*dianoia*] este mereu rațională, dar purcede în mod detaliat sfârșind în opinia rațională. Toate acestea se constituie și activează prin întâiul instrument, spiritul psihic care e în creier¹⁰. Nu există însă nici un instrument al minții/inteligenței care este o substanță cu propriul ei scop și activă de sine¹¹, chiar dacă se coboară la viața psihică desfășurată în gândire.

Fecioara își cercetează puterile sufletești

57. Dar pentru ce am împărțit acestea și am tratat acum despre ele? De ce am făcut mai întâi un catalog al for-

¹⁰ *Di'organou protou, tou psychikou en enkephalo pneumatou.*

¹¹ *Nou de organon ouden esti, all'autoteles estin ousia kai kath'heauten ousan energetiken.*

melor virtuții, iar apoi al puterilor sufletului? Pentru că de aici sunt semințele acelora și de aici își au acelea existența. Deci cum de Dumnezeu înțelepțita Fecioară n-a putut să facă să-i rodească din acelea intimitatea culminantă cu Dumnezeu, a cercetat puterile sufletești să vadă dacă nu cumva află aici mijlocul prin care să ajungă la unirea cu Dumnezeu. Deci cum pe unele le-a găsit cu totul iraționale și neridicându-se câtuși de puțin peste cele sensibile, iar opinia și gândirea, chiar dacă sunt puteri raționale, nu le-a găsit desfăcute de vistieria simțurilor, adică de imaginație, ci încă săvârșite prin spiritul psihic ca printr-un instrument, înțelegând ceea ce a spus după acestea și Apostolul, și anume că „omul psihic nu primește cele ale Duhului” [1 Co 2, 14], a căutat viața minții mai presus de acestea și neamestecată cu cele de jos, dorind în chip suprafiresc pe Dumnezeu și unirea supralumească cu El. Căci așa cum nu e cu putință a dori lumina sensibilă și nu soarele, în același mod stau lucrurile și aici.

... și alege numai viața minții

58. Găsește atunci că numai în vederea acestui eros sfânt și dumnezeiesc că este în chip riguros lucrul cel mai înalt din noi, [mințea/inteligența] singura substanță desăvârșită și cu totul fără părți din noi, care are și desfășurările gândirii, în care își au asigurarea și științele, care avansează ca și reptilele prin contragere și diviziune și le definește și unește ca fiind formă a formelor [*eidos eidon*]. Căci dacă mințea/inteligența coboară și la ele și prin ele spre viața cu multe părți întinzându-și activitățile la toate, ea are însă și o altă activitate mai bună, pe care poate să o activeze de sine ea însăși, întrucât prin purtarea de grijă a harului dumnezeiesc care o ridică împreună cu el se poate ridica din acest regim cu multiple moduri și

multe forme care se târăște la pământ. Așa cum călărețul are o activitate mult mai bună decât faptul de a ține hățurile unui car și pe care o poate activa de sine nu numai când se dă jos din el, ci și când e pe cal și în car, afară numai dacă nu s-ar preda de bunăvoie întreg grijii ținerii hățurilor. Așadar, și mintea, dacă nu s-ar întoarce în întregime în jurul celor de jos, s-ar putea deda și activității ei mai bune și mai înalte, adică de sine, prin care numai ar putea fi împreună cu Dumnezeu, deși e mult mai greu pentru ea, întrucât are prin fire împletirea cu trupul și e amestecată cu cunoștințe corporale și cu relațiile multiple și cu anevoie de depășit cu cele pământești care vin din această viață.

Rezumat al vieții isihaste a Fecioarei

59. De acestea desfăcându-se Preacurata încă de la începutul vieții, cum se spune, s-a depărtat de oameni. Și fugind de viața vinovată, a ales viața nevăzută și fără legături cu nimeni, petrecută în sanctuarul de nepătruns, în care desfăcându-se de orice legătură materială, scuturând orice relație și depășind însăși compasiunea față de propriul trup, a unit mintea cu întoarcerea spre sine, cu atenția și dumnezeiasca rugăciune neîncetată. Și prin ea ajungând întreagă a ei însăși și mai presus de gunoiul cu multe forme al gândurilor și, simplu spus, mai presus de orice formă, a croit o cale nouă și negrăită spre ceruri: tăcerea minții [*ten noeten sigen*], ca să spun așa. Și alipindu-și mintea de ea, zboară mai presus de toate cele create, vede o slavă a lui Dumnezeu mai bună decât Moise și contemplă harul dumnezeiesc care nu cade cătuși de puțin în puterea simțirii, ci e o priveliște plăcută și sfântă pentru sufletele și mințile nepătate; de care împărțându-se se face, potrivit dumnezeieștilor inmografi, nor luminos al Apei celei vii, strălucire a Zilei celei tainice și car de foc al Cuvântului.

Necesitatea luminii și vederea lui Dumnezeu

60. Căci fără venirea harului dumnezeiesc n-ar putea fi minte/inteligență care să vadă aflând o simțire dumnezeiască și să ajungă la o activitate cu adevărat de sine, așa cum nici ochiul nu poate asta fără lumina simțită. Deoarece pentru cele veșnice, adică deiforme, El Însuși este lumină și nu altceva; și ceea ce este pentru cele sensibile soarele, aceasta este pentru cele inteligibile Dumnezeu. Iar așa cum atunci când e activ, ochiul devine el însuși lumină, se unește cu lumina și vede împreună cu lumina, și vede mai întâi acea lumină revărsată în jurul tuturor celor văzute, în același mod și cel ce are parte de activitatea dumnezeiască și s-a schimbat cu schimbarea dumnezeiască, este el însuși ca o lumină, e împreună cu lumina și împreună cu lumina vede în chip conștient cele care fără acest atât de mare har sunt nearătate pentru toți, ajungând nu numai mai presus de simțurile trupești, ci și mai presus de orice din cele cunoscute de noi și care negreșit sunt nearătate și pentru cele mai presus de noi prin puterea noastră naturală. Căci pe Dumnezeu Îl văd cei curați cu inima, potrivit fericirii nemincinoase spuse de Domnul [*Mt* 5, 8], Care fiind lumină, potrivit expresiei foarte teologice a lui Ioan, fiul tunetului [*In* 8, 12; 9, 5; 12, 46], locuiește și Se arată celor ce-L iubesc și sunt iubiți de El potrivit făgăduinței făcute lor de El Însuși [*In* 14, 23]. Dar se arată minții curățite „ca în oglindă”, în Sine fiind nevăzut; fiindcă așa este forma în oglindă: când se arată nu se vede și e cu desăvârșire cu neputință să vadă cineva în oglindă și în același timp să vadă ceea ce formează oglinda. Acum Dumnezeu e văzut de cei curățiți în iubire dumnezeiască, iar atunci, spune [Apostolul], „față către față” [*I Co* 13, 12].

*Fecioara realizează asemănarea omului
cu Dumnezeu și a lui Dumnezeu cu omul*

61. Dar cine a iubit pe Dumnezeu mai mult decât Cea cântată în imne de noi acum? Și cine a fost iubit de Dumnezeu mai mult decât Ea? Care altă creatură e mai curată decât Ea, fie în mod egal, fie pe aproape? De aceea, inițiată fiind prin aceste contemplații culminante în inițierile cele mai înalte, unită și asemănată în acest mod cu Dumnezeu, Ea singură din toți cei din veac a săvârșit această solie suprafirească pentru noi și a dus-o la capăt prin Ea însăși, dobândind nu numai acest urcuș al minții mai presus de cuvânt, dar folosindu-se de acesta pentru noi toți, a lucrat prin îndrăznirea ei la Dumnezeu acest mare și foarte mare lucru. Fiindcă nu numai că s-a făcut Ea după asemănarea lui Dumnezeu, dar L-a făcut și pe Dumnezeu după asemănarea omului, nu numai convingându-L, dar și purtându-L în pântec fără sămânță și născându-L în chip nespus, fiind modelată prin har de Dumnezeu — drept pentru care a fost numită de arhanghel „plină de har” — și modelându-L pe Dumnezeu în firea omenească — drept pentru care i s-a binevestit: „Bucură-te!” [Lc 1, 28].

*Lauda unirii cu Dumnezeu realizată
și făcută cu puțință prin Fecioara*

62. Cine va grăi mărețiile tale, Fecioară? „Auzite va face toate laudele tale” [Ps 105, 2], Copilă a lui Dumnezeu. Te-ai făcut Mamă a lui Dumnezeu; ți-ai unit mintea cu Dumnezeu, ai unit pe Dumnezeu cu un trup; L-ai făcut pe Dumnezeu Fiu al omului și pe om fiu al lui Dumnezeu; ai împăcat lumea cu Făcătorul lumii; ne-ai învățat cu fapta că la oamenii adevărați faptul de a contempla vine nu numai prin simțire și gând — fiindcă atunci ei ar fi doar puțin superiori necuvântătoarelor —, ci mult mai

mult prin curăția minții și împărtășirea dumnezeiescului har, prin care ne desfătăm de frumusețile deiforme nu prin gânduri, ci prin atingeri imateriale.

63. Ne-ai dat să-L vedem și prin aceste simțuri pe Cel Nevăzut într-o înfățișare și o formă ca a noastră, și să ne atingem în materie de Cel Imaterial și Negrăit. L-ai hrănit cu hrană ca a noastră pe Hrănitorul îngerilor; ne-ai hrănit și pe noi prin Însuși Hrănitorul îngerilor cu hrana cu adevărat cerească și nestricăcioasă. I-ai făcut pe oameni să aibă aceeași viață cu îngerii sau, mai bine, i-ai învrednicit de cinstiri încă și mai mari, zămisbind de la Duhul Sfânt și născând în chip uimitor o formă divino-umană [*theandriken morphen*] și făcând în chip negrăit firea ome-nească concrescută cu firea dumnezeiască și așa-zicând codivină [*homotheon*].

64. Se spune despre împăratul Pius — căci pe cât se pare acesta își avea acest supranume din fapte — că odată, când cei din jurul lui sufereau de sete, ridicându-și mâna dreaptă spre Dumnezeu, a zis: „Cu această mână cu care n-am luat viață Te implor, Dătătorule de viață”, și îndată din cer s-au adunat nori grei și o ploaie năprasnică a căzut de sus¹². Dar Fecioara, Împărăteasa celor cu adevărat pioși, ținându-și în sanctuarul de nepătruns mintea depărtată în chip desăvârșit de cele de jos, sau mai degrabă neunită cu ele nici măcar puțin, și spunând lui Dumnezeu: „Cu această minte, la care nu s-a suit ceva pământesc, Te implor”, a făcut din tot pământul un cer, nechemând niște nori, care de multe ori ascultă prin rugăciune de mulți, ci pe Însuși Cel ce face să urce nori de la marginea pământului [*Ps* 137, 7]; n-a făcut o mângâiere vremelnică a sufletelor prin ploaie, ci ne-a adus însăși Comoara

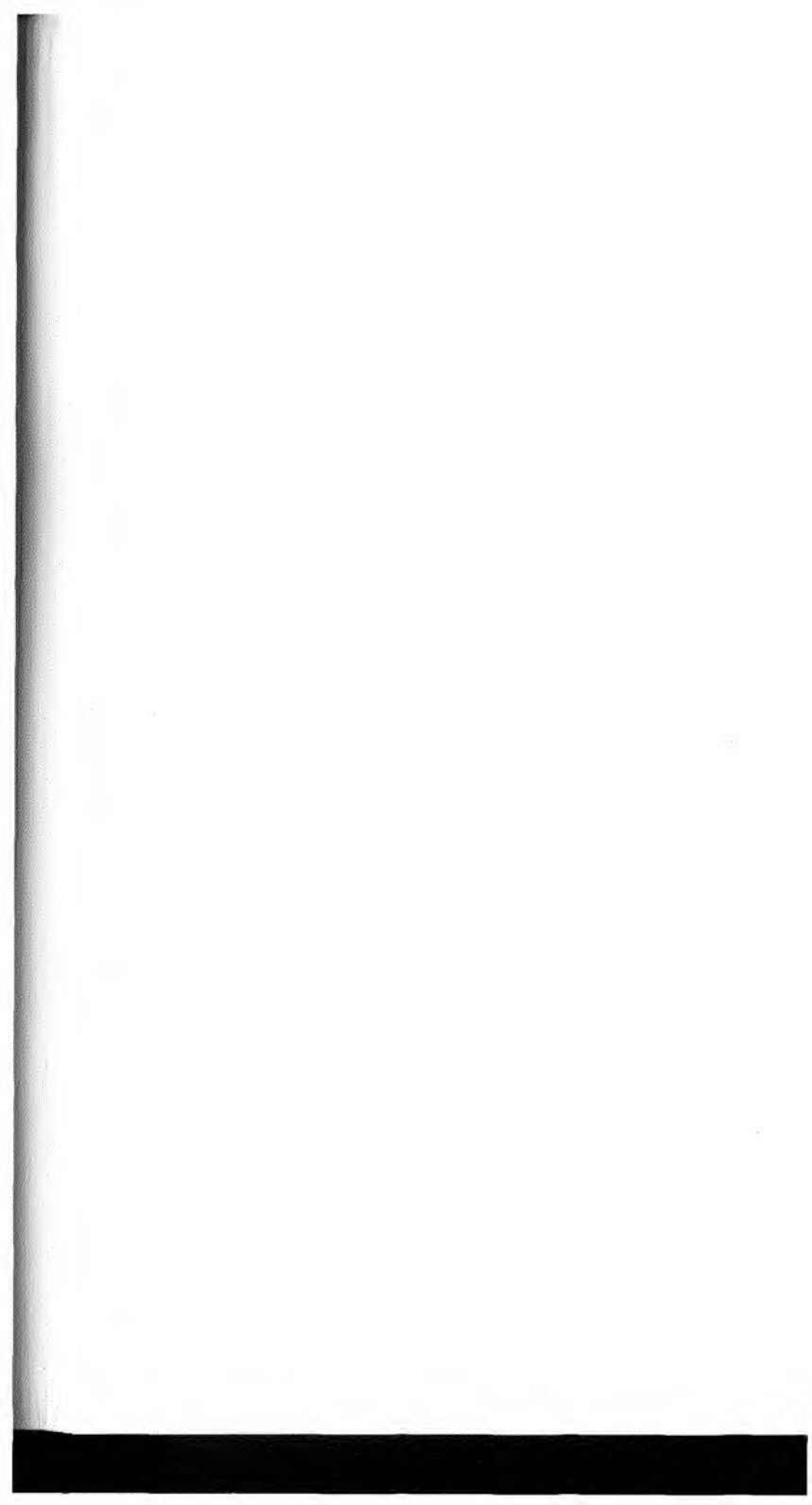
¹² Cf. EUSEBIU, *Istoria Bisericii* V, 5, 3. Este vorba de legiunea salvată de ploaia venită în urma rugăciunilor creștinilor, fapt întâmplat însă sub Marcus Aurelius (161–180), nu ca aici sub tatăl său, Antonius Pius (138–161).

tuturor bunătăților, Izvorul veșnic care țâșnește în chip inseparabil din sânurile Tatălui, Cuvântul Care șade deasupra bolților cerești, Care ne-a adus de acolo apă vie și ne-a dat o hrană care-i face nemuritori și fii ai lui Dumnezeu pe cei ce se împărtășesc de ea, făcuți fii nu printr-un simplu nume, ci prin comuniunea dumnezeiescului Duh — o, dar nespuse! — uniți intim cu Dumnezeu și întreolaltă prin trupul și sângele lui Dumnezeu.

Îndemn final

65. Să păzim, așadar, prin legăturile iubirii unitatea cu Dumnezeu și întreolaltă lucrată pentru noi în chip dumnezeiesc de Dumnezeu. Să privim mereu spre Născătorul de sus. Să lăsăm pământul, fiindcă nu mai suntem pământești din pământ, ca primul om [Adam], ci ca al Doilea Om, Domnul, din cer [1 Co 15, 47]. Sus să avem inimile la El! Să privim această mare privesc: firea noastră înveșnicită de focul imaterial al Dumnezeirii. Și dezbrăcând hainele de piele, pe care le-am îmbrăcat de la cădere [Fc 3, 21], să stăm în sfânta arătându-ne fiecare pământul [inimii] sfânt prin virtute și înclinarea neclintită spre Dumnezeu, ca atunci când Dumnezeu vine în foc să avem îndrăznire și alergând să ne luminăm și, luminați fiind, să ne înveșnicim spre slava Lui, a Luminii Celei mai de sus, a strălucirii în Trei Sori și care alcătuiește la maximum o Unică Obârșie/Stăpânire. Căreia I se cuvine slava, puterea, cinstea și închinarea acum și în veci nesfârșit. Amin.

II. Iisus Hristos — Înnoitorul Vieții

Cuvânt

despre economia în trup a Domnului nostru
Iisus Hristos și despre harurile dăruite prin ea
celor ce cred cu adevărat în El, și că deși îl putea
elibera în multe feluri pe om din tirania diavolului,

Dumnezeu S-a folosit pe drept cuvânt
mai bine de această economie¹

[De citit în Sâmbăta Mare]

[1347–1349]

*Înomenirea, model cel mai potrivit al Economiei
din cauza dreptății ei*

1. Cuvântul Cel mai înainte de veci, de necuprins și atotputernic și Fiul atotputernic al lui Dumnezeu putea negreșit să-l izbăvească pe om din mortalitate și din sclavia diavolului și fără Înomenirea Sa proprie², fiindcă poartă toate cu cuvântul puterii Lui [cf. *Evr* 1, 3], toate se supun autorității Lui dumnezeiești și, potrivit lui Iov, poate toate și nimic nu-I e cu neputință [*Iov* 42, 2], căci tăria nici unei creaturi nu se poate compara cu puterea Creatorului și nimic nu e mai tare decât Atotputernicul³. Dar modul cel mai potrivit pentru firea și slăbiciunea noastră și cel mai convenit pentru Cel ce acționa a fost cel prin Înomenirea Cuvântului lui Dumnezeu, întrucât acesta are împreună cu sine și dreptatea⁴, fără de care nu se săvârșește nimic de către Dumnezeu, căci potrivit pro-

¹ Trad. după ed. P. Christou: *Gregoriou tou Palama Apanta ta erga* 9, Thessaloniki, 1985, p. 422–480 și PG 151, 189–220.

² Cf. AUGUSTIN, *De Trinitate* XIII, 10, 13. Paralele identificate în traducerea greacă a acestui tratat realizată de Maxim Plamudes (1255–1305) de către R. FLOGAUS, *Theosis bei Palamas und Luther*, 1997, p. 238–261.

³ AUGUSTIN, *De Trinitate* XIII, 13, 17.

⁴ Cf. GRIGORIE AL NYSSEL, *Cuvântarea catehetică* 22.

fetului psalmist [David]: „Drept este Dumnezeu și a iubit dreptățile și nu este nedreptate în El” [Ps 11, 7].

2. Dar întrucât la început omul a fost cu dreptate părăsit de Dumnezeu, pentru că el însuși L-a părăsit primul și, alergând de bunăvoie spre începătorul și stăpânitorul răului [*archekakos*] [diavol] și ascultând de cel care-l sfătuia cele contrare, i-a fost predat cu dreptate lui și așa prin invidia celui rău și dreapta îngăduință a Celui Bun a intrat în lume moartea — iar din pricina excesului răului începătorului și stăpânitorului răului aceasta s-a făcut dublă, căci datorită lui se săvârșește nu numai moartea naturală, ci și cea veșnică —, deci întrucât cu dreptate am fost predați sclaviei diavolului și mortalității, negreșit și reînțoararea neamului omenesc la libertate și viață trebuia să fie săvârșită de Dumnezeu tot cu dreptate⁵. Dar nu numai omul a fost predat de o dreptate dumnezeiască celui ce-l invidia, ci și însuși diavolul a scuturat departe de la el dreptatea îndrăgostindu-se în chip nedrept de putere și stăpânire de unul singur (autocrație) sau, mai bine zis, de tiranie, și luptându-se cu dreptatea s-a folosit de puterea sa împotriva omului. Prin urmare, I-a plăcut lui Dumnezeu să-l doboare pe diavolul mai întâi cu dreptatea Lui, împotriva căreia acesta se lupta mereu, iar apoi cu puterea Lui prin învierea și judecata viitoare; fiindcă aceasta e ordinea cea mai bună: ca puterii să-i premerge dreptatea și acesta este lucrul unei stăpâniri cu adevărat dumnezeiești și bune, iar nu al uneia tiranice: ca puterea să urmeze dreptății⁶.

*Dreptatea și înțelepciunea lui Hristos
împotriva nedreptății și vicleniei diavolului*

3. Fiindcă așa cum [diavolul] cel ce de la început a fost omorător de oameni [In 8, 44] a fost ridicat împotriva

⁵ AUGUSTIN, *De Trinitate* XIII, 12, 16.

⁶ *Ibid.* XIII, 13, 17.

noastră de invidie și ură, tot așa și Începătorul și Stăpânitorul [*archegos*] vieții a fost pus în mișcare pentru noi de excesul iubirii de oameni și bunătății Lui; și așa cum acela a lucrat prin nedreptate și viclenie biruința pentru el însuși și căderea omului, tot așa și Eliberatorul a lucrat cu dreptate și înțelepciune înfrângerea definitivă a începătorului și stăpânitorului răului și înnoirea plâsmuirii Lui. Așadar, Dumnezeu a lăsat mai întâi deoparte ceea ce putea, ca să facă mai întâi ceea ce trebuia. Iar plecând de aici dreptatea s-a făcut încă și mai strălucită întrucât a fost preferată de Cel ce are o putere de neînfrânt, iar oamenii trebuiau să se învețe să arate prin fapte dreptatea aici în vremea mortalității, ca primind apoi puterea în vremea nemuririi să o aibă cu neputință de pierdut⁷.

Necesitatea unui om născut fără păcat

4. Pe lângă acestea mai trebuia ca biruitorul să fie biruit de firea biruită și înșelătorul să fie el însuși înșelat⁸. De aceea trebuia și era necesar să apară un om care să nu fi gustat păcatul. Dar acest lucru făcea parte din categoria celor imposibile, căci zice Scriptura: „Nimeni nu e fără păcat, nici de ar fi o singură zi viața lui” [*Iov* 14, 4] și: „Cine se va lăuda că are inima curată?” [*Pr* 20, 9] și: „Nimeni nu este fără de păcat decât numai Unul Dumnezeu” [*Mc* 10, 18]. De aceea Dumnezeu Cuvântul Cel din Dumnezeu, Care e din veci din El și în El — fiindcă nici strălucirea soarelui nu e o altă lumină pe lângă soare, nici raza soarelui nu e un alt soare pe lângă singurul care există —, de aceea, așadar, Fiul și Cuvântul lui Dumnezeu Cel singur fără de păcat Se face fiu al omului, neschimabil în ce privește divinitatea și ireproșabil în ce privește

⁷ *Ibid.*

⁸ Cf. mai jos § 23, 27, 29 și 30; și GRIGORIE AL NYSSSEL, *Cuvântarea catehetică* 23–24.

umanitatea, „Singurul care — precum dăduse mărturie dinaintea Isaia zicând — păcat n-a făcut și viclenie nu s-a găsit în gura Lui” [1 Ptr 2, 22], și nu numai aceasta, ci și Singurul care n-a fost zămislit în fărădelegi și n-a fost născut în păcate, cum dă mărturie David în psalmi [Ps 50, 7] vorbind despre el însuși sau, mai bine zis, despre orice om. Deoarece răscoala cărnii fiind involuntară și luptându-se în chip vădit cu legea minții [cf. Rm 7, 23] — măcar că de către cei cu minte aceasta este aservită cu forța și e îngăduită numai în vederea facerii de copii — aduce după ea osânda dintru început, fiind și numindu-se stricăciune/corupție și născând negreșit spre stricăciune/corupție, și fiind o mișcare pătimasă a celui ce nu e conștient de cinstea pe care a primit-o firea noastră de la Dumnezeu, ci s-a asemănat dobitoacelor⁹.

Hristos născut din Fecioară — nou Adam

5. De aceea Dumnezeu n-a venit doar între oameni, ci potrivit prorocilor se naște dintr-o Fecioară sfântă și mai înaltă decât gândurile întinate ale cărnii, dintr-o Fecioară a cărei zămislire a adus-o venirea Duhului Sfânt, nu pofta cărnii, căreia i-a premers o bună veste și o credință în venirea lui Dumnezeu, nu o consimțire și o experiență a unei poftes pătimase. Căci întrucât aceasta a fost cu desăvârșire alungată, nepătata Fecioară a grăit în rugăciune și veselie duhovnicească îngerului binevestitor: „Iată slujnica Domnului! Fie mie după cuvântul Tău!” [Lc 1, 33], și zămislind a născut astfel încât Biruitorul diavolului fiind om divino-uman să-și tragă din ea rădăcina doar a neamului [omenesc], nu și a păcatului. Fiindcă Singur El dintre toți n-a fost zămislit în fărădelegi, nici nu s-a născut în păcate [cf. Ps 50, 7] — adică prin pofta și patima cărnii și prin gândurile murdare ale firii întinate din

⁹ AUGUSTIN, *De Trinitate* XIII, 18, 23.

pricina călcării poruncii¹⁰ —, ca să fie cu desăvârșire curat și neîntinat și în ce privește firea asumată, și de aceea, neavând nevoie de curățiri pentru El Însuși, ci primind toate în chip înțelept pentru noi, și așa să Se facă un Adam cu adevărat nou și să rămână cu adevărat nou/tânăr și tare neînvechindu-se/neîmbătrânind nicidecum și să-l recreeze în El Însuși și prin El Însuși pe Adamul cel vechi/bătrân și să-l păstreze de-a pururi nou/tânăr, întrucât e puternic să scuture de la sine întru totul învechirea/îmbătrânirea. Fiindcă și acela, întâiul Adam, a fost creat la început de Dumnezeu fără pată și a fost nou/tânăr, până când supunându-se de bunăvoie diavolului și întorcându-se spre plăcerile carnale și căzând în întinăciunea păcatului s-a învechit/a îmbătrânit și a căzut într-o stare contrară firii.

Recrearea firii omenești prin Întrupare

6. De aceea și Stăpânul îl înnoiește/întinerește într-un mod uimitor nu numai cu mâna, ci-l ia și ține la Sine, neluând firea omenească doar asupra Sa și ridicând-o din cădere, ci îmbrăcând-o în chip de nespus, unindu-Se cu ea în chip nedespărțit și născându-se în același timp Dumnezeu și om din femeie, ca să ia asupra Sa firea plăsmuită de El, iar această femeie era fecioară, ca să-l facă nou pe om. Căci dacă ar fi fost din sămânță [de om], n-ar fi fost om nou, n-ar fi fost începător și dăruitor al vieții celei noi și nicidecum învechite, nici n-ar fi putut, dacă era luat din partea veche, să primească în El Însuși plinătatea Dumnezeirii nesticăcioase și să facă din trupul Lui izvor inepuizabil de sfințire, ca bogăția puterii Lui să spele întinăciunea protopărinților și să fie de ajuns spre sfințire celor de după. De aceea nu un înger, nu un om, ci Însuși Domnul a binevoit să ne mântuiască și replă-

¹⁰ *Ibid.*

mădească prin milă, rămânând Dumnezeu neschimbabil și venind om desăvârșit ca și noi.

Eliberarea firii omenești de dubla ei moarte

7. Se naște, așadar, dintr-o Fecioară sfântă singurul om nevinovat din veac, singurul care nu merită să fie părăsit de Dumnezeu. Și, potrivit profeției, înainte să cunoască răul alege binele [Is 7, 16] și duce o viață cu totul fără păcat, nici în aceasta nefiind aflat că merită cu dreptate să fie părăsit de Dumnezeu, fiindcă nici El nu l-a părăsit pe Dumnezeu ca întâiul Adam călcând porunca, făcându-Se împlinitor al oricărei porunci dumnezeiești și al oricărei legi dumnezeiești, și de aceea fiind cu bună dreptate liber și de sclavia diavolului. Și așa este biruit de om diavolul care l-a biruit la început pe om; cel care a biruit firea creată după chipul lui Dumnezeu, și de aceea se lauda mult, e doborât din înălțarea lui, iar omul e replăsmuit/recreat din moartea adevărată, cea sufletească, de care a murit deîndată ce a gustat din pomul oprit, și cu care a fost amenințat înainte de neascultarea lui Adam și Eva de Dumnezeu Care le-a spus: „În clipa în care veți mânca din pom, cu moarte veți muri” [Fc 2, 17]. Fiindcă la moartea trupească am fost condamnați după neascultare, atunci când Dumnezeu i-a spus lui Adam: „Pământ ești și în pământ te vei întoarce” [Fc 3, 19]. Căci așa cum părăsirea trupului de suflet și separarea lui de acela e moartea trupului, tot așa și părăsirea sufletului de Dumnezeu și separarea lui de Acesta e moartea sufletului care într-alt mod rămâne nemuritor: fiindcă separat de Dumnezeu devine urât și netrebnic și mai mort decât un cadavru, dar nu se descompune ca acela după moarte, pentru că nu-și are existența dintr-o compunere¹¹.

¹¹ *Ibid.* IV, 3, 5; 13, 16; XIV, 4, 6.

8. Cineva ar putea vedea acest lucru și la corpurile ne-însuflețite, fiindcă aici corpurile mai simple sunt și cele mai stabile. De aceea sufletul rațional care se separă de Dumnezeu nu suferă numai de încetarea lucrării lui spre bine, ci lucrează împotriva lui însuși prin înclinarea spre mai rău, până ce nenorocitul, dacă trăiește fără să se întoarcă [la Dumnezeu], e acum predat separării de trup, iar în vremea Judecării e predat cu trup legăturii de ne-dezlegat și de nesuportat a osândeii veșnice pe care Dumnezeu a gătit-o diavolului și îngerilor lui. Această necroză a suferit-o cel dintâi Satana care, după ce a fost pe bună dreptate părăsit de Dumnezeu din pricina neascultării, ne-a făcut părtași ai lui și pe noi trăgându-ne prin sfatul său răuvoitor spre neascultare. Hristos însă a răscumpărat firea noastră din această necroză arătând în viața Lui omenească prin fapte toată ascultarea.

Conduita lui Hristos, model de reîntoarcere la viață

9. Trebuia însă ca El să facă nemuritoare nu numai firea omenească care și-a primit existența în El, dar și [întreg] neamul omenesc pe care să-l călăuzească spre împărțășirea acestei vieți [a sufletului] care să ofere la vremea potrivită și trupului viața veșnică, așa cum acea necroză a sufletului a oferit moartea și trupului. De aceea a fost extrem de necesar și de folositor ca să se arate această economie și să fie pusă înainte spre imitare conduita Acestuia. Fiindcă a fost un timp în care Dumnezeu era văzut și stătea înainte spre imitare pentru om ca și pentru îngerii buni. Dar, pentru că am căzut din vederea aceea aruncându-ne undeva jos, din iubirea Sa de oameni în exces Dumnezeu coboară la noi din înalt neieșind nici-decum din Dumnezeirea Lui și împreună cu noi se pune înainte pe Sine Însuși drept model de reîntoarcere la viață. Și nu numai aceasta, ci se face și Învățător al nostru

arătându-ne prin cuvânt calea care duce la viață și încredințând cuvântul învățaturii cu minuni foarte mari.

Hristos face dreptate atât firii, cât și lui Dumnezeu

10. Și așa se face dreptate firii omenești, fiindcă nu are răutatea de la ea însăși, dar se face dreptate și lui Dumnezeu, întrucât nu e cauza și făcătorul nici unei răutăți. Căci dacă Cuvântul coetern al Tatălui nu s-ar fi înomenit, păcatul ar fi părut că e în om prin fire, fiindcă din veac n-a fost nici un om fără păcat, și s-ar fi întâmpat să I se aducă lui Dumnezeu reproșul că nu e creator al unor lucruri bune și că nu este bun El Însuși, ci că e un judecător nedrept, fiindcă l-a osândit în chip nedrept pe omul făcut demn de osândă doar de El.

11. Din acest motiv ia Dumnezeu asupra Sa firea omenească, ca să arate cât de în afară de păcat și cât de curată este ea, încât poate să se unească cu El după ipostasă și să rămână veșnic cu El în chip indivizibil¹²; și așa să se proclame tuturor cu fapta că Dumnezeu e bun și drept, făcător al unor lucruri bune și custode al unei judecăți drepte. Căci atunci când Satana și îngerii răzvrățiți împreună cu el au căzut din cer, au rămas îngerii care și-au păzit rangul lor și plecând de la ei s-a putut înțelege că răul nu este în îngeri prin fire, ci mai degrabă că în ei este prin fire binele, iar Cel care i-a creat e însăși firea bunătății și că Satana a fost osândit cu judecată dreaptă de El la întuneric veșnic, întrucât prin abaterea de la bine s-a făcut el însuși pentru sine însuși creator al răutății. Dar când a căzut Adam prin abaterea sa de la bine la rău, nimeni după Adam n-a mai rămas și nu s-a mai arătat neschimbabil spre rău.

12. De aceea Hristos S-a arătat un Adam nou, care, potrivit lui Isaia, n-a făcut, nici n-a gândit păcat, cu atât

¹² *Ibid.* XIII, 17, 22.

mai mult n-a grăit, căci nu s-a aflat vicleșug în gura Lui [Is 53, 9]; n-a zis „din gura Lui”, ci „în gura Lui”, ca să sublinieze caracterul ireproșabil al gândurilor Lui, cum spune și altundeva: că înainte de a cunoaște răul, a ales binele [Is 7, 15–16]. Și așa s-a făcut dreptate și lui Dumnezeu, precum s-a spus, și S-a arătat cu adevărat bun și făcător de lucruri bune, întrucât s-a făcut un om fără păcat și în Hristos s-a arătat curăția care fusese sădită de El în firea omenească.

Mărturia lui Ioan Botezătorul

13. Deci, întrucât această economie de nespus trebuia arătată în public și pusă înainte cu îndrăzneală, e trimis de Dumnezeu din pustie Ioan supranumit Înainte-mergătorul botezându-i pe cei ce veneau la el și vestindu-i să fie gata să creadă în Cel ce vine, despre Care zicea că-i va boteza în Duhul Sfânt și în foc [Mt 3, 11], dar și că e tot atât de mai mare decât el pe cât e Duhul Sfânt superior apei. El dă mărturie că Acesta e Stăpânul și Făcătorul universului, Domnul îngerilor și al oamenilor și că toți oamenii sunt țarina Lui cuvântătoare, iar Cel ce vine are în mâna și în puterea Lui lopata de treierat [Mt 3, 12], adică puterile slujitoare [ale îngerilor]. Dar Înainte-mergătorul Domnului dă mărturie că Cel ce vine este astfel nu numai prin el însuși, ci arată că și Isaia L-a vestit pe Acesta mai dinainte Domn, iar pe el însuși ca slugă trimisă să vestească mai înainte venirea Aceluia și să-i îndemne pe cei care-l ascultă să fie gata spre primirea Lui spunând: „Eu sunt un glas al unuia care strigă în pustie: Pregătiți calea Domnului!” [Is 40, 3; Lc 3, 4].

14. El dă mărturie și de faptul că Acesta era încă înainte de zămislirea și nașterea lui, căci zice: „Cel ce vine după mine a fost înainte de mine, pentru că mai înainte de mine era” [In 1, 30], deși zămislirea și nașterea Lui au

fost după cele ale lui Ioan. Deci dacă a fost „mai înainte”, dar n-a fost așa după trup, urmează că a fost așa înainte de a fi în trup. După care dă mărturie că Acesta este și Mielul lui Dumnezeu care ridică păcatul lumii [In 1, 29], vestind mai dinainte jertfa și junghierea Lui pentru iertarea păcatelor noastre. Dă mărturie însă și că Același este Cel Preaînalt și că pogoară din cer și are putere înfinită, fiindcă a primit Duhul de la Tatăl fără măsură [In 3, 34] și celor ce cred în El le făgăduiește viața veșnică, iar pe cei ce nu cred îi amenință cu urgia de neevitat a lui Dumnezeu, căci întrebat de ucenicii lui răspunde despre El că „Acela trebuie să crească, iar eu să mă micșorez” [In 3, 30], iar arătând motivul pentru care nu numai el, ci toate sunt mai prejos decât Acela ca pământul de cele mai presus de ceruri, spune: „Cine vine de sus e peste toate” [In 3, 31], afară din toate și păstrând superioritatea Tatălui ca un Fiul iubit; și iarăși: „Tatăl iubește pe Fiul și a dat toate în mâna Lui. Cine crede are viață veșnică; cine nu crede în Fiul nu va vedea viața, ci mânia lui Dumnezeu va rămâne peste el” [In 3, 35].

Motivele Botezului lui Hristos

15. Vine deci Hristos la botez pe de o parte din ascultare față de Cel ce l-a trimis pe Ioan, cum a spus El Însuși: „Căci așa ni se cuvine să împlinim toată dreptatea” [Mt 3, 15], iar pe de altă parte pentru propria Sa arătare, precum și ca să se înceapă călăuzirea mântuitoare, iar cei ce-L urmează și se botează să fie încredințați, cum a arătat și poruncit și El, că se dă Duh Sfânt și că prin El Însuși Botezul se face leac curățitor din întinăciunile adunate în noi plecând de la o naștere și o viață împătimită. Chiar dacă El Însuși ca om n-avea nevoie de curățire fiind născut dintr-o Fecioară neîntinată și ducând o viață în afară de orice păcat, dar întrucât s-a născut pentru noi, se și curăță pentru noi.

Botezul, arătare a Treimii și a înfierii noastre

16. E botezat, așadar, de Ioan și pe când iese din apă i se deschid cerurile și de acolo se face auzit un glas al Tatălui zicând: „Acesta e Fiul Meu Cel iubit, întru Care am binevoit” [Mt 3, 17], și ca un porumbel coboară peste El Duhul lui Dumnezeu arătând celor de față pe Cel ce primea mărturie de sus. Și așa Acela Se arată Fiu adevărat, Tatăl din ceruri Se arată Tată adevărat, Se arată însă și Duhul Sfânt ieșind în ce privește existența din Tatăl și odihnindu-Se peste Fiul adevărat al Tatălui; iar în apa botezului se sălășluiește harul Lui Însuși, al Tatălui Său și al Duhului, ca atunci când se va sădi și în cei botezați mai apoi, ca și El să-i nască din nou în chip dumnezeiesc, să-i reînnoiască și replăsmuiască în chip tainic, ca să nu mai fie din Adamul cel vechi trăgându-și de aici și blestemul, ci avându-și nașterea din Adamul cel nou, ca să aibă de aici binecuvântare, nemaifiind copii ai cărnii, ci copii ai lui Dumnezeu, „care nu din sânge, nici din voința cărnii, nici din voință de bărbat, ci de la Dumnezeu s-au născut” [In 1, 13] prin Iisus Hristos.

17. Căci deși spre exercițiu, spre încercare, spre îndreptare, spre înțelegerea mizeriei acestui veac, ei sunt apăsați de povara care trage în jos a cărnii supuse stricăciunii/corupției, dar în chip nevăzut sunt îmbrăcați în Hristos, pentru ca, dacă se sânguiesc, să poată dobândi încă de aici conduita Lui, iar după plecarea de aici să se împărtășească de fericirea, strălucirea și nestricăciunea Lui. Fiindcă așa cum printr-unul, prin Adam, vina morții a trecut prin strămoși la cei de după el, tot așa printr-Unul, prin Cuvântul Dumnezeu-om, harul vieții veșnice și cerești trece la toți cei renăscuți din El¹³. De aceea acestora le e deschis și cerul care îi va primi la vremea potrivită dacă, crescând în credința în El și în dreptatea din cre-

¹³ *Ibid.* XIII, 12, 16; cf. XIII, 16, 21.

dință, devin moștenitori ai lui Dumnezeu, cum au primit putere, și comoștenitori ai lui Hristos [Rm 8, 17] împărțându-se de viața Lui nesticăcioasă și de nemurirea Lui, fiind împreună cu El în chip inseparabil și desfătându-se de slava Lui. Fiindcă mai înainte cerul ne era închis și eram copii ai mâniei [Ef 2, 3], care e dreapta părăsire a lui Dumnezeu pentru păcatul și neascultarea noastră, dar din pricina nepăcătoșeniei și ascultării de Dumnezeu a firii noastre în Hristos câți stăm lipiți de Hristos ne-am făcut copii ai bunăvoinii și fii iubiți, iar cerul ni s-a deschis și pentru noi, ca și peste noi să coboare Duhul lui Dumnezeu și să rămână în noi și prin El să fim ridicați la ceruri la vremea potrivită, când Cel ce L-a sculat pe Hristos din morți va face vii și corpurile noastre din pricina Duhului Care locuiește în noi [Rm 8, 11], transfigurând corpul umilinței noastre și făcându-l conform corpului de slavă al lui Hristos [Flp 3, 21], prin care ne-am îmbogățit cu nemurirea și am fost rechemați în ceruri iar firea noastră a fost întronizată în ceruri de-a dreapta măreției Lui mai presus de toată puterea și stăpânirea.

*Înțelepciunea și iubirea lui Dumnezeu în Întrupare,
lecție de smerenie*

18. O, adâncul bogăției, înțelepciunii și iubirii de oameni a lui Dumnezeu! Așa a știut Dumnezeu să transforme în mod incomparabil în mai bine cu iubire de oameni prin înțelepciunea și puterea Lui alunecările din abateră noastră liberă. Căci dacă Fiul lui Dumnezeu n-ar fi coborât din ceruri, am fi lipsiți de nădejde în ce privește urcarea la cer; dacă nu S-ar fi întrupat, n-ar fi pățimit în trup, n-ar fi înviat și n-ar fi fost înălțat pentru noi, n-am fi cunoscut excesul iubirii lui Dumnezeu pentru noi; dacă nu S-ar fi întrupat și n-ar fi suferit patima pentru noi încă pe când eram noi necucernici, nu ne-am fi desprins de ridicarea care ne coboară [a mândriei] fiind noi înălțați de

El atât de mult. Ajungând însă acum atât de sus fără să fi contribuit cu nimic, să rămânem în smerenie și privind cu înțelegere spre măreția făgăduinței și binefacerii, să devenim mereu mai smeriți, căci de aici vine mântuirea.

Motivele Înomenirii Fiului lui Dumnezeu

19. Așadar, Fiul lui Dumnezeu S-a făcut om [din mai multe motive:] ca să arate la ce înălțime ne va ridica și pe noi, ca să nu ne înălțăm ca și cum am fi realizat înfrângerea [diavolului] luptându-ne noi înșine; ca, întrucât este două lucruri, să fie cu adevărat Mijlocitor potrivit/armonizând fiecare parte a Lui prin cealaltă; ca să desfacă legătura păcatului; ca să curețe întinăciunea provenită din contactul cărnii; ca să arate iubirea lui Dumnezeu pentru noi; ca să arate în ce adânc de rele am căzut, încât a fost nevoie de Întruparea lui Dumnezeu; ca să ni se facă exemplu al smereniei, pe care o are carnea și patima Lui, și leac tămăduitor al mândriei¹⁴; ca să arate bună firea noastră creată de Dumnezeu; ca să devină începătorul și încredințarea învierii și vieții veșnice desființând disperarea; ca făcându-Se fiu al omului și împărtășind mortalitatea să-i facă pe oameni părtași ai nemuririi dumnezeiești¹⁵; ca să arate cum între toate creaturile firea omului a fost creată după chipul/icoana lui Dumnezeu, dat fiind că atât de mare a fost înrudirea ei cu Dumnezeu, încât a putut converge cu El într-o unică ipostasă; ca să cinstească trupul, chiar acest trup e muritor, ca duhurile mândre să nu creadă și să nu fie crezute că trebuie să fie preferate omului și să se facă dumnezei din pricină că n-au trup și din pricina aparentei lor nemuriri¹⁶; ca să unească cele distanțate prin fire, adică pe oameni și pe Dumnezeu,

¹⁴ *Ibid.* XIII, 17, 22.

¹⁵ *Ibid.* XIII, 9, 12.

¹⁶ *Ibid.* XIII, 17, 22.

făcându-Se El Însuși mijlocitor între ele în virtutea dublei Sale naturi. Și ce trebuie să spunem mai mult? Dacă nu S-ar fi întrupat Cuvântul lui Dumnezeu, Tatăl nu S-ar fi arătat cu adevărat Tată, Fiul nu S-ar fi arătat cu adevărat Fiu, nici Duhul Sfânt nu S-ar fi arătat ieșind și El din Tatăl, Dumnezeu n-ar fi fost contemplat în ființă și ipostase, ci doar ca o energie văzută în creaturi, cum spuneau ajunși nebuni înțelepții [cf. *1 Co* 1, 20] din vechime și cei ce gândesc acum ca Varlaam și Akindynos.

20. Așadar, din aceste motive S-a arătat pe Sine Însuși Domnul și economia Lui, cum s-a spus de noi pe cât ne-a fost cu putință; dar a arătat și pe Tatăl Cel preaînalt fiind cu adevărat Tată. Iar celor ce vor, atât din cei ce sunt acum, cât și din cei ce vor veni după, le-a arătat întoarcerea înapoi la El îndemnându-i, chemându-i și călăuzindu-i prin conduita, învățătura, facerea de minuni și profetia Lui, sau mai bine zis printr-o înțelepciune și o cunoaștere cu adevărat dumnezeiască și suprafirească, căreia nu-i este nimic neclar nici din cele ce vor fi, nici din cele ce se mișcă acum nevăzut în adâncul inimilor. Trebuia însă ca aceia care-l vor asculta să fie liberi de sclavia diavolului. Căci întrucât omul fusese dus în captivitatea acestuia și făcuse experiența mâniei lui Dumnezeu — iar mânie a lui Dumnezeu e dreapta părăsire de către Dumnezeu a binelui —, trebuia să se împace cu neamul omenesc, fiindcă altfel omul nu putea fi eliberat din acea sclavie.

Necesitatea jertfei lui Hristos: împăcarea Tatălui și eliberarea din sclavia diavolului și morții

21. Prin urmare, a fost nevoie de o jertfă [un sacrificiu] care să-L împace pe Tatăl Cel mai de sus, iar pe noi, cei întinați prin comuniunea cu cel rău, să ne sfînțească. Era nevoie, așadar, de o jertfă curățitoare și, prin urmare,

curată, dar și de un preot curat, fără păcat și el. Aveam nevoie nu numai de învierea cu sufletul, ci și de învierea trupului și de aceasta mai ales pentru cei ce vor fi la vremea potrivită. Era nevoie deci ca libertatea și învierea să nu ne fie numai dăruite ca har, ci și să fie asigurate; și pe lângă acestea și înălțarea și cetățenia noastră nesfârșită în ceruri. De toate acestea aveau nevoie nu numai cei ce erau pe atunci și cei ce vor fi, ci cu mult mai mult cei din neamul omenesc care trăiseră din veac și care erau în iad cu mult mai mulți decât cei ce vor fi și cu mult mai mulți decât cei ce aveau să creadă și să se mântuiască; din care pricină, cred, a venit Hristos la sfârșitul veacurilor. Era nevoie, așadar, ca și celor din iad să li se propovăduiască evanghelia, să li se arate această mare economie și să li se dea în cele din urmă eliberarea de demonii care îi țineau captivi, să li se dea sfințirea și făgăduințele viitoare. Prin urmare, era negreșit nevoie ca Hristos să coboare la iad, dar toate acestea cu dreptate, fără de care nu se săvârșește nimic de către Dumnezeu.

Înșelarea diavolului și sfințirea noastră

22. Pe lângă toate cele spuse era nevoie și ca înșelătorul să fie înșelat în chip drept și să piardă bogăția pe care pusese mâna și pe care o câștigase prin amăgire, și să fie combătută cu înțelepciune răutatea cu care se lauda începătorul și stăpânitorul răului, laudă pe care n-ar fi lepădat-o dacă ar fi fost strivit de puterea lui Dumnezeu și n-ar fi fost doborât din stăpânire cu înțelepciune și dreptate. Dar întrucât abătându-se spre rău cu fapta, cu cuvântul sau cu gândul —, cu toate sau doar cu două din acestea —, toți oamenii au întinat curăția dată de Dumnezeu firii omenești și aveau nevoie de sfințire, iar sfințirea se săvârșește prin ofranda și pârga aduse lui Dumnezeu, dar pârga trebuie să fie curată, or noi nu putem

aduce lui Dumnezeu o asemenea pârgă, de aceea S-a arătat Singurul neîntinat, Hristos, și S-a adus pe Sine Însuși ofrandă și pârgă Tatălui pentru noi, ca aceia care ne uităm la El, credem în El și ne lipim de El prin credința în El, să ne arătăm prin El feței lui Dumnezeu și, câștigând ispășire, să ne sfințim toți. Aceasta e ceea ce spune Domnul în Evangheliile zicând: „Pentru ei Eu Mă sfințesc pe Mine Însuși, ca și ei să fie sfințiți în adevăr” [In 17, 19]. Fiindcă nu numai ofranda, dar și arhiereul care o aduce trebuia să fie curat și fără păcat, cum spune și Apostolul: „Un astfel de arhiereu ni se cădea nouă: cuvios, nerău, neîntinat, separat de păcătoși și ajuns mai înalt decât cerurile” [Evr 7, 26].

Amăgirea diavolului cu momeala trupului pătimitor

23. Din aceste motive deci și din unele ca acestea Cuvântul lui Dumnezeu nu doar S-a făcut trup și S-a sălășluit între noi [In 1, 14], nu doar a fost văzut pe pământ și a trăit împreună cu oamenii [Bar 3, 38], ci a luat asupra Sa și trupul nostru de acum, care chiar dacă e extrem de curat, e totuși muritor și pătimitor, și cu el a eliberat tot neamul omenesc aservit de diavol, prinzându-l printr-o înțelepciune dumnezeiască cu un vicleșug prin undița crucii pe șarpele începător și stăpânitor al răului, folosindu-se de trupul Său ca de o momeală; căci după ce a căzut tiranul, tot neamul omenesc tiranizat este acum liber, lucru pe care îl spune Însuși Domnul în evangheliile zicând: „Legat a fost cel tare și vasele lui au fost răpite” [Mt 12, 29]; au fost răpite de Hristos fiind eliberate, îndreptate, umplute de lumină și îmbogățite cu harisme dumnezeiești. De aceea cântă David: „Suindu-se la înălțime” — la înălțimea crucii, iar, dacă vrei, și la cea cerească — „a dus prizonieri în captivitate și a dat daruri oamenilor” [Ps 67, 19; cf. Ef 4, 8].

*Triumful prin cruce și înviere asupra diavolului
și a dublei morți*

24. Astfel deci a triumfat asupra diavolului prin patima și prin trupul său, pe care aducându-l drept jertfă lui Dumnezeu și Tatăl ca pe o victimă fără prihană și sfântă — o, nespūsă dăruire de lucruri mari! — L-a împăcat pe Acesta cu noi, cei de un neam cu El. Iar pentru că potrivit voii Tatălui a suferit patima, ni S-a făcut exemplu nouă celor pierduți prin neascultare și mântuiți prin ascultare, arătându-ne până unde anume trebuie să fim ascultători. A arătat însă și că această moarte e cu mult mai de cinste decât nemurirea pe care diavolul o are prin fire, întrucât ne oferă într-adevăr o viață nemuritoare, o viață care la osânda viitoare nu va mai cădea în moartea a doua și veșnică [cf. *Ap* 20, 6. 14] sau, mai bine zis, decât zeci de mii de morți, ci rămâne împreună cu Hristos în sălașurile cerești. Căci înviind a treia zi din morți și înălțându-Se la ceruri, după ce S-a înfățișat pe Sine Însuși viu ucenicilor Lui și rămânând nemuritor, ne-a dăruit și ne-a încredințat învierea, nemurirea și viața veșnică și nestricăcioasă în ceruri și cu adevărat fericită, vindecând cu o singură moarte, a trupului Său, și o singură înviere, a aceluiași trup, dubla moarte și eliberându-ne din dubla noastră captivitate, a sufletului și a trupului¹⁷.

Diavolul, originea dublei morți și amăgirea lui

25. Căci fiind părăsit cu dreptate de Dumnezeu, adevărata Viață, [diavolul] cel rău a devenit duh mort. Și fiind el plin de răutate și începător al ei, invidios, înșelător, obârșie și stăpân al răului, n-a suportat viața omului în locul desfătării, în rai, ci furându-l cu un sfat pierzător l-a făcut părtaș atât al păcatului, cât și al necrozei cu

¹⁷ *Ibid.* IV, 3, 6.

duhul, iar acestei necroze a duhului i-a urmat în chip necesar și necroza trupului. Și așa, prin singura lui moarte, diavolul ne-a oferit o dublă moarte¹⁸ și aruncându-ne jos, mai jos decât el, i se pare că e mare și înalt, lăudându-se cu mândrie că ne-a înșelat și aservit și închipuindu-și că e pentru noi Dumnezeu, întrucât e nemuritor, și ajungând după moarte moștenitorul sufletelor noastre, fiindcă au fost părăsite de Dumnezeu, le trage jos în iad și le încuie în închisori din care nu se poate scăpa, cum crede el.

Pogorârea la iad a lui Hristos

26. Făcându-I-se milă deci de mizeria noastră, Dumnezeu care ne-a plăsmuit a binevoit să coboare acolo unde au fost aruncați aceștia, ca să ne recheme de acolo, arătându-Se Singurul liber între cei morți [cf. *Ps* 87, 6], întrucât a coborât acolo cu un duh viu, și nu doar viu, dar și strălucind cu lumină dumnezeiască și având o putere făcătoare de viață, ca să lumineze pe cei ce ședea în întuneric și să-i facă vii cu duhul pe cei ce credeau acolo în El, și să facă vii și trupurile tuturor în ziua pe care a stabilit-o să le învie din nou și să judece tot neamul omnesc, cum ne-a învățat prin scrisoare și corifeul apostolicilor [Petru] zicând: „Spre aceasta s-a binevestit și morților, ca să fie judecați ca oameni cu trupul, dar să fie vii potrivit lui Dumnezeu cu duhul” [*1 Ptr* 4, 6]. Și arătând puțin mai sus în aceeași epistolă cine e cel ce a vestit celor din iad evanghelia și prin ce anume, spune: „Hristos a pățimit o dată pentru totdeauna pentru păcatele noastre, El Cel Drept pentru cei nedreți, ca să ne aducă ofrandă lui Dumnezeu, fiind omorât cu trupul, dar viu cu duhul, în care ducându-Se a vestit și duhurilor din închisoare” [*1 Ptr* 3, 18–19], adică sufletelor celor morți din veac.

¹⁸ *Ibid.* IV, 12, 15; 13, 17.

Înșelarea înșelătorului

27. Deși așa cum prin singura lui moarte cu duhul [diavolul] cel rău ne-a adus o moarte dublă, tot așa și Cel Bun printr-o singură moarte după trup ne-a vindecat dubla moarte și prin singura înviere, a trupului Său, ne-a dăruit dubla înviere, doborând printr-o moarte trupească pe cel ce avea în moarte puterea asupra sufletului și trupului nostru și izbăvindu-ne de tirania lui prin amândouă. Fiindcă cel rău se ascunde într-un șarpe ca să-l amăgească prin acela pe om, iar Cuvântul lui Dumnezeu ia firea omenească, ca prin ea să-l înșele pe înșelătorul; dar pe aceasta o ia cu neputință de amăgit și curată și așa o păstrează până la sfârșit, aducând-o Tatălui drept pângă de la noi spre sfințirea noastră. Căci dacă Cuvântul lui Dumnezeu n-ar fi luat un trup muritor și pătimitor, cum ar mai fi putut fi amăgit acela, cum L-ar mai fi putut ataca cel ce este invidia însăși?

Atacarea lui Hristos de diavol în pustie

28. De aceea nici nu-L atacă până când n-a știut că poartă un trup pătimitor. Căci postind El în pustie patruzeci de zile fără să flămânzească — întrucât, deși îmbrăcase un trup pătimitor, acesta făcea și pătimea cele ale lui atunci când i se îngăduia aceasta de către puterea atotputernică unită cu el —, postind El deci patruzeci de zile potrivit Evangheliei, la urmă a flămânzit [*Mt* 4, 2]. Atunci numai îndrăznind și atacându-L pentru prima dată, începătorul și stăpânul răului l-a dus în ispită, sârguindu-se să găsească o intrare în duhul Său; și întrucât a fost respins cu tărie, iarăși L-a atacat în general prin tot felul de desfătări¹⁹, dar a fost înfrânt puternic și s-a grăbit să fugă enervat, rușinat și zdrobit. Dar de ce a fost respins când l-a atacat încrezându-se în caracterul pătimitor al trupului?

¹⁹ *Ibid.* IV, 13, 17.

Fiindcă a încercat să insuflă păcat într-un om fără păcat. Deci acela fuge astfel fiind respins cu rușine, iar Hristos n-a încetat să-l alunge, scoțându-l din cei demonizați, vindicându-i pe cei ținuți în boli, înviind morți, nu numai pe cei decedați de curând, ci și pe cei putreziți, și numai la porunca Sa; alungându-l și din suflete, propovăduind pocăința și arătând că s-a apropiat Împărăția cea cerească și readucând sufletele la credință și o viață dușmană potrivnicului, transformându-i și primindu-i pe cei păcătoși, și nu numai aceasta, ci dând stăpânirea asupra demonilor și celor ai Lui.

Atacarea lui Hristos de diavol prin patimă și cruce

29. Puteau oare rămâne impasibili la acestea Satana și îngerii care se răzvrătiseră împreună cu el? Oare dacă ar fi crezut că poate reteza o atât de mare tărie mișcată împotriva lui, Satana ar fi rămas nepăsător? Ar fi suportat oare să rămână viu între oameni cel care îl scotea din oameni și din tirania lui de mulți ani împotriva lor? Înfuiriindu-se nebunește de toate aceste motive împotriva lui Hristos, întrucât a văzut din experiență că acel suflet divino-uman a rămas mai presus de orice feluri de patimi, al căror începător era el, și că nu primea cu desăvârșire moartea al cărei făcător pentru oameni este el însuși prin sine însuși, dar trupul era pătimitor și muritor, dat fiind că nu-i era îngăduit să aducă el însuși prin sine însuși o astfel de moarte, pune în mișcare spre uciderea lui voinețele iudeilor nesupuși, sculându-i împotriva lui cu invidie și o nebunie de nestăvilit, deoarece ca unii ce erau răi erau muștrați și ocărăți de Hristos. Îi pune, așadar, în mișcare și-i convinge spre omorârea Lui și încă spre un omor de necinste legiuit numai pentru făcătorii de rele și necredincioși, socotind că așa îl va lua de pe pământ și va face netrebnic până și numele Lui pe pământ. Spera că murind El, va avea și sufletul Lui închis în iad, ca și sufletele

tuturor celor din toate veacurile. Și atacându-L astfel, amăgitorul e amăgit de caracterul pătimitor și muritor al trupului lui Hristos, și fără voie a adus Lumina în ascunzișurile lui întunecoase și cumplite și L-a prezentat pe Dătătorul Vieții sufletelor tiranizate de el din pricina necrozei spirituale; și nu numai aceasta, ci grăbindu-se să-L predea morții și mormântului, a amestecat cu cei muritori corpul care oferă învierea și nemurirea.

Lecția patimii

30. Domnul ar fi putut să respingă toate aceste uneltiri ale lui, dar n-a vrut, ci a vrut mai degrabă să sufere patima pentru noi, lucru pentru care S-a și făcut Dumnezeu-om. Căci dacă n-ar fi fost om, n-ar fi putut pătimi, iar dacă n-ar fi fost Dumnezeu, rămânând nepătimitor prin Dumnezeire, nu S-ar fi supus morții prin trup, dăruindu-ne prin el învierea sau, mai bine zis, o reînviere și o nemurire. N-ar fi putut fi crezut faptul că, deși putea să nu pătimească, a ales să pătimească de bunăvoie²⁰, arătându-ne că smerenia Lui ne va elibera și înălța și învățându-ne, dacă mai era nevoie, să luptăm prin fapte până la moarte pentru dreptate și făgăduind celor ce Îl ascultă prin înviere puterea nu numai de a rămâne pururea, dar și de a rămâne pururea în afara ruinei veșnice, adică a osândeii celei foarte înfricoșătoare pregătite diavolului și a fi veșnic împreună cu sfinții îngeri, desfătându-ne de Împărăția nestricăcioasă și nesfârșită.

Rezumatul Economiei Patimii și Învierii

31. Căci de aceea a răbdat pentru noi o moarte pe care nu o datora, ca să ne răscumpere din sclavia diavolului și a morții pe noi care eram supuși ei ca unei datorii²¹;

²⁰ *Ibid.* XIII, 14, 18.

²¹ *Ibid.* XIII, 15, 19.

iar prin moarte înțeleg atât pe cea cu sufletul, cât și cu trupul, atât pe cea vremelnică, cât și pe cea veșnică. Căci dând pentru noi care eram vinovați pentru păcat drept preț de răscumpărare sângele Lui nevinovat întrucât fără păcat ne-a răscumpărat de vină, și iertându-ne păcatele și rupând pe cruce înscrisul acestora [cf. Col 2, 14], ne-a răscumpărat de tirania diavolului. Fiindcă acela lăsându-se ademenit căsca gura, grăbindu-se să verse prețul nostru de răscumpărare — sângele Stăpânului care nu numai că era nevinovat, dar era plin de o putere dumnezeiască — nu numai că nu s-a îmbogățit cu el, ci a fost legat el fedeleș ca exemplu pe crucea lui Hristos, și așa ne-am izbăvit de sclavia lui²² și ne-am strămutat în Împărăția Fiului lui Dumnezeu [Col 1, 13], după ce mai înainte fusesem vase ale mâniei, după care am fost făcuți de El vase ale milei Celui ce l-a legat în fața noastră pe cel puternic și a răpit vasele lui²³. Întrucât a împărțit peste noi cu dreptate, dat fiind că a fost omorât pe nedrept la sugestia diavolului, după ce a biruit în chip tainic prin dreptatea Lui pe începătorul și stăpânul răului, Acesta Își arată și pe față puterea Lui atotputernică învingând moartea cu trupul și înviind a treia zi din morți, urcându-Se la cer și șezând de-a dreapta Tatălui, împreună cu acest trup pe care l-a purtat pentru noi și în care a murit, încredințându-ne astfel învierea din morți, restaurarea în ceruri și moștenirea Împărăției, în cazul în care și noi, imitându-L după puțință vom birui cu dreptatea pe începătorul păcatului, respingând atacurile lui și îndemnurile lui spre patimile cele rele și suportând în chip nobil uneltirile lui.

Partea omului în însușirea mântuirii lui Hristos

32. Căci de aceea, deși ne-a renăscut prin dumnezeiescul Botez și ne-a pecetluit prin harul Duhului Sfânt pen-

²² *Ibid.* XIII, 15, 19.

²³ *Ibid.*

tru ziua răscumpărării, Domnul ne-a lăsat totuși să avem un trup muritor și pătitor; și deși l-a izgonit din vistierile de taină ale sufletului pe cel ce sugerează răutatea, l-a lăsat să ne atace din afară, pentru ca omul reînnoit potrivit Noului Testament, adică Evangheliei lui Hristos, trăind în facere de bine și pocăință, disprețuind lucrurile plăcute ale acestei vieți, suportându-le pe cele dureroase și exersându-se cu atacurile celui potrivnic, să se pregătească spre primirea nestrăciunii și a bunătăților viitoare din veacul cel nou.

Necesitatea răbdării relelor și a luptei pentru dreptate

33. Prin urmare, credinciosul trebuie să se bucure în nădejde și chiar dacă viața aceasta va avea un sfârșit, să se bucure de ea cu înțelepciune așteptând cu credință fericirea pe care viața viitoare o va avea fără sfârșit; iar cu înțelegerea credinței trebuie să suporte cu răbdare²⁴ mizeria la care a fost osândită după dreptate viața aceasta, iar prin răbdare să se împotrivescă, dacă e nevoie, până la sânge păcatului, începătorului și colaboratorului păcatului și celor rânduși de acesta, fiindcă afară de păcat nimic din cele din această viață nu e cu adevărat rău, chiar dacă aduce cu sine lucruri rele, nici măcar moartea înșăși. De aceea un cor întreg de cuvioși și-au provocat ci înșiși lucruri rele trupului, iar martirii au făcut slăvită și moartea violentă adusă asupra lor de alții, și care aduce viața, slava și împărăția veșnică și cerească, folosindu-se de ea frumos și în chip plăcut lui Dumnezeu. Căci de aceea, chiar și după desființarea morții prin învierea Lui, a lăsat-o să rămână în vigoare pentru ai Săi, și împreună cu ea și celelalte lucruri rele din lumea aceasta, pentru ca luptându-se prin ele pentru adevărul în viață și în dogme, omul lui Hristos să se pregătească prin Noul Testament

²⁴ *Ibid.* XIII, 16, 20.

pentru acel veac nou viitor și neîmbătrânitor²⁵. Prin urmare, aceste lucruri rele sunt de folos celor ce le rabdă cu credință spre îndreptarea greșelilor, spre exercițiu, spre încercare, spre înțelegerea nenorocirii acestei vieți, spre îndemn de a dori fierbinte și a căuta stăruitor acea înfiere și răscumpărare înveșnicitoare, viața cu adevărat nouă și fericirea²⁶.

Începutul, mijlocul și sfârșitul înfierii și înnoirii noastre

34. Căci înfierea și înnoirea noastră în Hristos cu trupul și cu sufletul, având multe aspecte — un început, un sfârșit și cele dintre acestea —, începutul l-a pus în noi harul Botezului care oferă iertarea tuturor păcatelor și a vinei care vine din blestem și se numește baie a nașterii din nou [*Tit* 3, 4]; desăvârșirea o va oferi reînvierea vieții nădăjduită de credincioși și făgăduită veacului viitor; iar între ele e viața potrivit Evangheliei lui Hristos, prin care omul potrivit lui Dumnezeu se hrănește, crește și se înnoiește din zi în zi spre cunoașterea lui Dumnezeu, spre dreptate și sfințire, micșorând și retezând de la el puțin câte puțin afecțiunea pătimasă față de cele de jos și mutându-și dorința de la cele văzute, trupești și vremelnice spre cele inteligibile, duhovnicești și veșnice²⁷.

La Pavel

35. Învățându-ne acest triptic al înnoirii în Hristos, văzătorul tainelor negrăite ale Duhului, vasul ales, marele Pavel, scrie romanilor: „Câți în Hristos Iisus ne-am botezat, în moartea Lui ne-am botezat; ne-am îngropat, așadar, împreună cu El prin Botez în moarte” [*Rm* 6, 3].

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.* XIV, 17, 23.

Acesta este începutul înnoirii noastre, căci Hristos a rupt pe cruce înscrisul păcatelor noastre și i-a făcut nevinovați pe cei îngropați împreună cu El prin Botez. Ascultă și care e mijlocul de după început: „Ca așa cum Hristos a înviat din morți, așa și noi să umblăm întru înnoirea vieții” [Rm 6, 4]. După care adaugă și desăvârșirea înnoirii, arătând că „dacă am ajuns concrescuți împreună cu El prin asemănarea morții Lui, vom fi așa și prin înviere” [Rm 6, 5]. Și arătând în continuare mai clar începutul și sfârșitul înnoirii și înfierii, spune acestea: „Și noi care avem pârga Duhului, suspinăm în noi înșine așteptând înfierea” [Rm 8, 23], numind pârgă a Duhului sfințirea și harul Duhului pe care-l primim în Dumnezeiescul Botez, fiind eliberați, înnoiți și îndreptați în dar prin harul lui Hristos, fiindcă acestea sunt o pârgă a bunătăților viitoare. Spunând că așteptăm înfierea, arată că nu se referă la înfierea prin Botez, ci la cea viitoare, desăvârșită și care nu cade, după care adaugă: „și răscumpărarea trupului nostru” [Rm 8, 23], adică răscumpărarea de patimi și de stricăciunea lor; fiindcă înfierea de aici cade de multe ori, dar cea prin reînvierea și scularea din morți e desăvârșită și este cu adevărat foarte sigură.

36. Același [Pavel] scriind filipenilor expune mai limpede sfârșitul acestei înnoiri, spunând: „Așteptăm mântuitor pe Domnul Iisus Hristos, Care va transfigura corpul umilinței noastre făcându-l conform corpului slavei Lui” [Flp 3, 20]. Căci așa cum Hristos a murit în neputința și necinstea trupului, dar a înviat într-o putere și o slavă dumnezeiască, așa și cei ce au viețuit potrivit lui Hristos sunt semănați iarăși și ei potrivit lui Pavel în neputință și necinste, dar învie în putere și slavă [cf. I Co 15, 42–43] luând un corp slăvit și nestrucios, cum a avut Hristos după înviere, făcându-se întâi-născut din morți [Col 1, 20] și pârgă a celor adormiți [I Co 15, 29]. Dar acum această înnoire în corp se vede mai mult în credință

și nu cu ochii, în nădejde, nu încă în realitate²⁸. Iar cea a sufletului își ia și ea, cum s-a spus, începutul și dumnezeiescul Botez prin iertarea păcatelor, și se hrănește și crește prin dreptatea în credință înnoindu-se iarăși și iarăși în cunoașterea lui Dumnezeu și virtuțile corespunzătoare ei, și va primi desăvârșirea în vederea viitoare a lui Dumnezeu față către față, fiindcă acum vede prin oglindă și în enigmă [cf. *1 Co* 13, 12]²⁹.

La Ioan

37. De aceea și Ioan cel iubit îndeosebi de Hristos strigând la un loc amândouă înnoirile, a trupului și a duhului, spune: „Acum suntem copii ai lui Dumnezeu”, acesta e începutul înfierii, „dar ce vom fi nu s-a arătat încă. Știm însă că atunci când se va arăta, vom fi asemenea Lui, fiindcă-L vom vedea așa cum este” [*1 In* 3, 2], aceasta e desăvârșirea înfierii și înnoirii datorite nouă prin Hristos și despre care în Evanghelia același [Ioan] zice că „celor ce cred în numele lui Hristos le-a dat putere să se facă copii ai lui Dumnezeu, care nu din sânge, nici din voința cărnii, nici din voința unui bărbat, ci din Dumnezeu s-au născut” [*In* 1, 12–13]. Spunând că ne naștem nu din carne, ci din Dumnezeu, arată renașterea și înfierea prin dumnezeiescul Botez, cu referire la care spune și în epistolă că „acum suntem copii ai lui Dumnezeu”. Iar spunând că ne-a dat putere să ne facem copii ai lui Dumnezeu, ca și cum n-am fi încă, a arătat desăvârșirea înfierii³⁰.

Botez și înviere. Învierea celor necucernici și a celor cucernici

38. Căci așa cum pruncul nou-născut are de la fire puterea de a deveni înțelept și este înțelept în potență, iar

²⁸ *Ibid.* XIV, 18, 24.

²⁹ *Ibid.* XIV, 19, 25.

³⁰ *Ibid.*

odată cu înaintarea în vârstă, în cazul în care se va dedica intens științei, va fi înțelept și în act, în același fel și cel renăscut prin dumnezeiescul Botez a luat puterea de a deveni conform corpului de slavă al Fiului lui Dumnezeu, dar dacă va umbla în noutatea vieții viețuind potrivit lui Hristos și Evangheliei Lui, la înviere, când puterea aceasta va progresa ajungând în act, atunci va avea corpul slăvit și nestricăcios nu doar în credință și speranță, ci în adevăr și realitate, cum l-a avut după înviere Domnul, cu atât mai mult duhul. Căci vor învia și corpurile moarte ale necucernicilor, dar nu într-o slavă cerească, fiindcă nu vor fi conforme corpului de slavă al lui Hristos și nu vor vedea vederea lui Dumnezeu făgăduită credincioșilor, care se numește și Împărăție a lui Dumnezeu, căci zice [Isaia]: „Piară cel necucernic, ca să nu vadă slava Domnului” [Is 26, 10]³¹. Dar cei care s-au născut și au crescut potrivit lui Hristos și au ajuns pe cât le sta în putință la măsura vârstei plinătății lui Hristos [Ef 4, 13], aceia vor dobândi în chip fericit și strălucirea dumnezeiască și, precum stă scris, vor străluci ca soarele în Împărăția Tatălui lor [Mt 13, 43].

*Haina de lumină a lui Adam
restaurată de Hristos pe Tabor*

39. De această dumnezeiască luminare și strălucire fiind părtaș înainte de cădere și Adam, ca unul îmbrăcat cu adevărat într-un veșmânt de slavă, nu era gol, nici nu se rușina că era gol, ci era mult mai împodobit decât s-ar putea spune și decât cei ce poartă acum diademe de aur împodobite cu mult aur și pietre scânteietoare. Făcându-l-se milă Cuvântului lui Dumnezeu de firea noastră dezbrăcată de această luminare și strălucire dumnezeiască prin rușinea căderii, luând-o asupra Sa din pricina milei

³¹ *Ibid.*

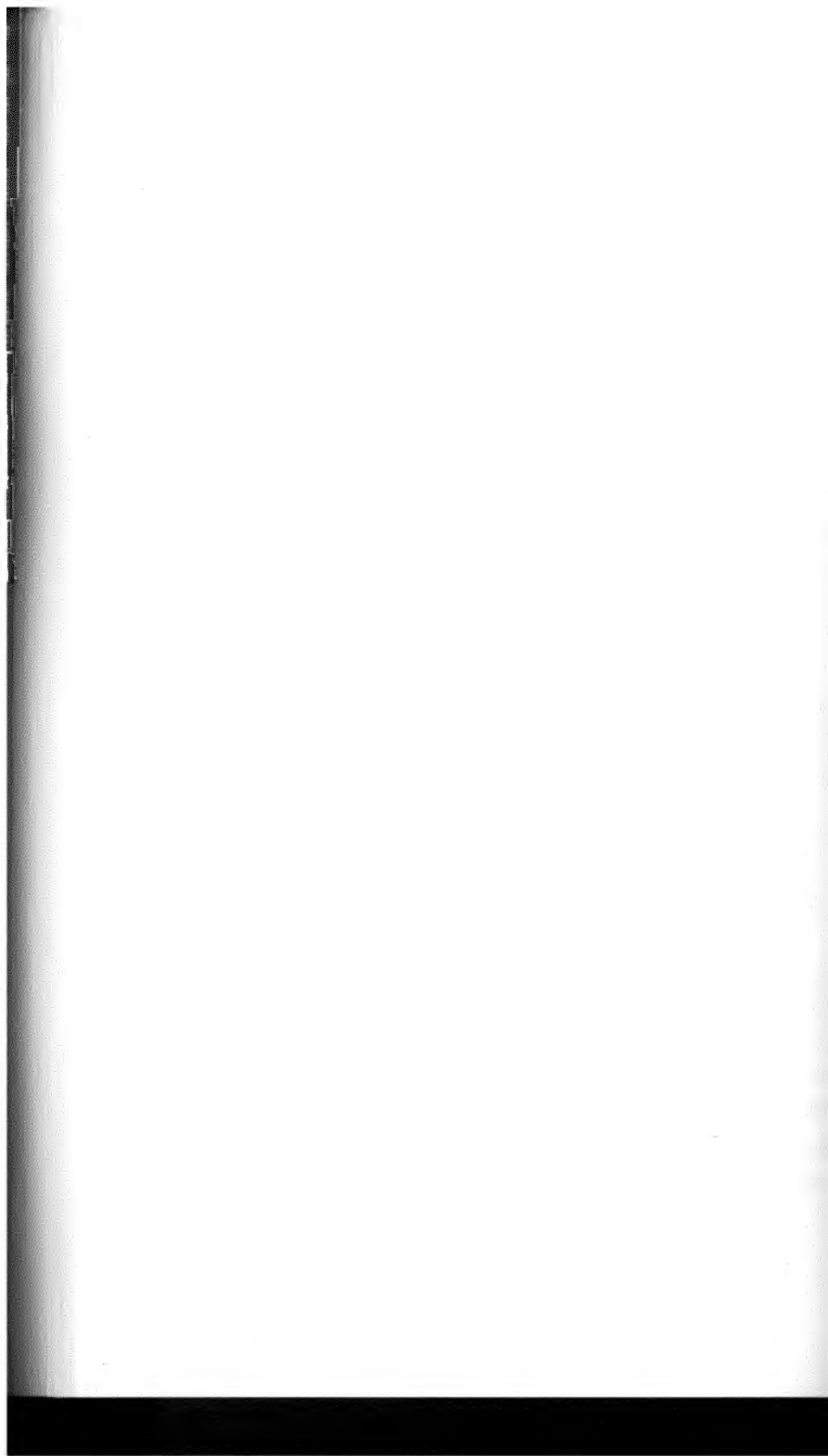
Sale până în măruntaie, a arătat-o iarăși pe Tabor ucenicilor mai de seamă [cf *Mt* 17, 2] îmbrăcată într-un chip și mai strălucitor, înfățișându-ne tuturor ce am fost cândva și ce vom fi în veacul viitor prin El, cei ce credem și dobândim desăvârșirea în El.

Anticiparea desăvârșirii în sfinți

40. Arvunile acestei desăvârșiri a celor ce trăiesc potrivit lui Hristos le vei găsi date în chip vădit în sfinții lui Dumnezeu, care potrivit cuvântului rodesc încă de acum binele veacului viitor. Anticipat a arătat acest lucru Moise, la strălucirea feței căruia nu puteau privi fiii lui Israel [*Iș* 34, 24–35], iar după el încă și mai strălucit Însuși Domnul, Care pe munte a strălucit atât de luminos în lumina Dumnezeirii, încât nici ucenicii cei mai de seamă, măcar că primiseră o putere duhovnicească, nu au putut sta în picioare privind spre strălucirea aceea [*Mt* 17, 6]. Iar fața lui Ștefan s-a arătat, cum stă scris, ca o față de înger [*FA* 6, 15] și el privea de pe pământ spre cele de dincolo de ceruri, unde ședea Hristos de-a dreapta Măririi și a văzut slava mai presus de ceruri a lui Dumnezeu [*FA* 7, 55–56]. Și ar fi prea lung să-i enumerăm și înregistrăm unul după altul pe ceilalți care au primit încă de aici arvunile bunătăților viitoare și au dobândit în chip fericit acea dumnezeiască luminare și strălucire.

41. Pe care fie să o dobândim și noi prin harul și iubirea de oameni a Celui ce pentru noi S-a întrupat, a pătimit, a murit și a înviat, și a înălțat la ceruri firea noastră care zăcea jos cinstind-o cu șederea împreună cu Tatăl, Domnul nostru Iisus Hristos, Căruia I se cuvine slavă, cinste și închinare împreună cu Cel fără de început al Său Părinte și cu Preasfântul și de viață făcătorul Duh acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.

*III. Isihasmul — filozofia
adevăratei Vieți*

Capitole despre rugăciune și curăția inimii¹

[1336–1337]

*Nu virtuțile, ci rugăciunea minții
realizează unirea cu Dumnezeu*

1. Întrucât Divinul este binele însuși², mila însăși și un abis de bunătate, sau mai degrabă îmbrățișează și acest abis, ca Unul ce este mai presus de orice nume numit și orice lucru gândit, numai prin unirea cu Acesta ar putea câștiga cineva mila Lui. Iar cineva se unește cu Acesta prin comuniunea, pe cât e cu putință, a virtuților asemănătoare cu Acesta, și prin comuniunea cererii și laudei în rugăciunea către Dumnezeu. Dar comuniunea virtuților îl pregătește numai, prin asemănare, pe cel sârguitor pentru primirea Divinului, nu-l și unește însă cu Acesta³. Puterea rugăciunii însă consacră și celebrează efectiv tensiunea și unirea omului cu Divinul, ca una ce este legătura creaturilor raționale cu Creatorul lor⁴, însă numai atunci când cele ale rugăciunii depășesc patimile și gândurile printr-o străpungere arzătoare; pentru că minții/inteligenței împătimate îi este cu neputință să se unească

¹ Traducere după ed. P. Christou: *Gregoriou tou Palama Syngammata V*, Thessaloniki, 1992, p. 157–159.

² DIONISIE AREOPAGITUL, *Despre numele divine* II, 1.

³ Cf. GRIGORIE PALAMA, *Tomosul aghioritic 2*.

⁴ DIONISIE AREOPAGITUL, *Despre numele divine* III, 1.

cu Dumnezeu. Cât timp mintea/inteligența se roagă astfel, ea nu dobândește nici mila. Însă pe cât poate refuza gândurile, pe atât câștigă și plânsul, iar proporțional cu plânsul se împărtășește și de mila mângâierii; și dacă perseverează în acestea cu smerenie timp îndelungat, transformă întreagă partea pasională a sufletului.

Unificarea minții la rugăciune

2. Când caracterul unitar al minții/inteligenței devine triadic rămânând unitar, atunci ea se unește cu Monada triadică și tearhică, încludând orice intrare a rătăcirii și șezând mai presus de trup, de lume și de stăpânitorul acestei lumi. Și evitând astfel cu desăvârșire prilejurile prinderii ei de către acestea, ea este în ea însăși și în Dumnezeu, desfătându-se cât timp se menține astfel de veselie duhovnicească ce izvorăște din interior. Iar caracterul unitar al minții/inteligenței devine triadic rămânând unitar în întoarcerea minții spre ea însăși și în urcușul prin ea însăși spre Dumnezeu. Întoarcerea minții/inteligenței la ea însăși este paza de sine însăși, iar urcușul prin sine însăși spre Dumnezeu își lucrează începutul prin rugăciune, însă printr-o rugăciune concentrată; se poate uneori și printre una mai extinsă, însă e un lucru mai trudnic. Dacă însă cineva perseverează rezistând în această concentrare⁵ a minții/inteligenței și tensiune spre Divin, presând cu forță și tărie vagabondarea și evaziunile gândirii proprii, atunci se apropie mental de Dumnezeu, câștigă cele negrăite, gustă veacul viitor și cunoaște prin simțirea minții că bun este Domnul, după cum zice Psalmistul: „Gustați și vedeți că bun este Domnul” [*Ps* 33, 9]. Așadar, faptul ca mintea/inteligența să se găsească triadică fiind ea însăși unitară, păzindu-se și fiind păzită unitară și rugându-se în timpul păzirii, nu este poate foarte anevoios. Dar a per-

⁵ Cf. DIONISIE AREOPAGITUL, *Despre numele divine* IV, 9.

severa timp îndelungat în această stare, care naște cele negrăite, e extrem de anevoios. Și orice altă osteneală a oricărei alte virtuți este mică și suportabilă în comparație cu aceasta. De aceea, mulți renunță la strâmtimea virtuții rugăciunii și astfel nu ajung la zarea largă a harismelor. Dar pe cei ce rabdă îi așteaptă sprijiniri dumnezeiești mai mari, care îi transportă și susțin, îi fac să meargă cu plăcere spre cele dinainte, le fac ușoare cele anevoioase și sădesc în ei o aptitudine așa-zicând înge-rească, care face cu puțință ca firea noastră să intre în legătură cu cele mai presus de fire, după cum s-a zis de Prorocul: „Celor ce rabdă le vor crește aripi, își vor schimba tăria” [Is 41, 31].

Activitatea și ființa minții

3. Minte/inteligență [*nous*] se numește și „activitatea” [*energeia*] minții/inteligenței constând din gânduri și înțeleșuri, dar minte/inteligență este și „puterea” [*dynamis*] care le activează pe acestea și care este numită de Scriptură „inimă” [*kardia*]⁶. Prin cea dintâi, care este și principala dintre puterile existente în noi, sufletul din noi este rațional, și anume atunci când „activitatea” minții/inteligenței se așază și se curăță ușor în cei ce zăbovesc la rugăciune, mai cu seamă în cea dintr-un singur gând [*monologistos*]. Dar „puterea” care o naște pe aceasta nu se poate curăți dacă nu se curățesc și toate celelalte puteri ale sufletului, căci, chiar dacă este unul, sufletul este o realitate cu puteri multiple. Așadar, el se întinează în întregime atunci când una din puterile existente în el devine rea, fiindcă toate au comuniune între ele prin caracterul unitar al sufletului. Dar pentru că fiecare putere oferă o activitate diferită, este cu puțință ca prin purtare de grijă o „activitate” oarecare a lor să fie curățită pentru o

⁶ Cf. GRIGORIE PALAMA, *Triade* I, 2, 5.

vreme. Însă pentru aceasta nu va fi curată și „puterea” însăși, fiindcă ea are comuniune cu celelalte [activități necurățite] și astfel va fi mai degrabă necurăată decât curată. De aceea, cel ce prin purtarea de grijă manifestată prin rugăciune și-a curățit „activitatea” minții/inteligenței, este și luminat într-o oarecare măsură, fie prin lumina cunoștinței, fie prin iluminarea minții/inteligenței. Dar dacă pentru aceasta el se va socoti pe sine curățit, rătăcește mințindu-se pe sine însuși, iar prin părerea de sine deschide larg în el însuși ușa celui ce pururea încearcă să ducă în rătăcire [diavolul]. Dacă însă, cunoscând necurăția inimii lui, nu se înalță pe sine pentru acea modestă curăție, ci se folosește de ea ca de un ajutor, vede atunci mai limpede și necurăția celorlalte puteri ale sufletului și înaintează în smerenie, pe aceasta o adaugă plânsului și va găsi terapiile adecvate fiecărei puteri a sufletului în parte. Curățind prin făptuire facultatea lui practică, prin cunoștință pe cea cognitivă și prin rugăciune pe cea contemplativă, se curăță pe sine, și prin acestea ajunge la curăția desăvârșită, adevărată și stabilă a inimii și a minții/inteligenței, care însă nu se va face vreodată cuiva decât numai prin desăvârșirea în făptuire, prin zdrobirea statornică și rugăciunea în contemplare.

Capitole antropologice, psihoteologice și economice¹

[1346–1349]

Omul creat după chipul lui Dumnezeu și măreția lui

24. După ce Dumnezeu a adus la existență în creație una după alta toate, a fost adus la existență omul, care a fost învrednicit de atât de mare cinstire și prevedere de la Dumnezeu, încât toată lumea aceasta sensibilă a fost făcută înainte de el pentru el, Împărăția cerurilor a fost pregătită îndată după întemeierea lumii înainte de el tot pentru el, creației lui i-a permis un sfat [dumnezeiesc] privitor la el, iar el a fost plămădit cu mâna lui Dumnezeu „după chipul/icoana lui Dumnezeu” [*kath'eikona Theou*; *Fc* 1, 27]; și n-a avut totul de la materia aceasta și de la lumea supusă simțurilor, ca și celelalte animale, ci numai trupul, iar sufletul l-a avut din cele mai presus de lume sau, mai bine zis, de la Dumnezeu Însuși printr-o însuflare negrăită [*Fc* 2, 7], întrucât [sufletul] e un lucru mare și minunat și care transcende totul [universul], vede totul [universul], stăpânește peste toate și în același timp cunoaște și primește pe Dumnezeu, fiind mai mult decât orice un rezultat al măreției transcendente a Meșterului

¹ Selecție din cele 150 de capitole naturale, teologice, etice și practice, cap. 24, 27, 29, 15–20, 30–41, 43–64, 66–67, 112–114; ed. P. Christou, *Gregoriou tou Palama Syngrammata V*, Thessaloniki, 1992, p. 44–99.

Său²; și nu numai că Îl primește pe Dumnezeu prin luptă [ascetică] și har, dar poate și să se unească cu El într-o unică ipostasă. Căci singur omul dintre toate cele pământeste și cerești a fost creat „după chipul/icoana” Celui ce l-a plămădit ca să privească spre El, să-L iubească pe El și să fie inițiat și închinător numai al Lui, iar prin credința, înclinarea și dispoziția față de El să-și păstreze frumusețea, și pe toate celelalte câte le poartă pământul și cerul acesta să le vadă inferioare lui însuși și cu totul lipsite de minte/inteligență.

Naturile raționale după chipul lui Dumnezeu

27. Faptul că știm că suntem „după chipul/icoana” Celui ce ne-a creat nu ne îngăduie să divinizăm nici lumea sensibilă, nici cea inteligibilă. Fiindcă această calitate de a fi „după chip” nu o are poziția trupului, ci negreșit natura minții/inteligenței, întrucât nu există nimic mai bun decât ea prin fire, căci dacă ar fi ceva mai bun, atunci calitatea de a fi „după chip” ar fi în acel lucru³. Dat fiind însă că ce e mai bun în noi e mintea/inteligența [*nous*], iar aceasta chiar dacă e după chipul/icoana lui Dumnezeu, a fost creată de Dumnezeu, ce dificultate este a vedea sau, mai bine zis, cum nu este evident plecând încă de aici că Făcătorul elementului inteligent din noi e Făcător și a tot ce e inteligent [*noeron*]? Prin urmare, orice altă natură inteligentă e sclavă a Lui împreună cu noi și „după chipul/icoana” Celui ce a creat-o, chiar dacă sunt mai de cinste decât noi, întrucât sunt în afara unor corpuri și mult mai aproape de Natura întru totul necorporală și necreată.

² Până aici textul Capitolului 24 se regăsește la Grigorie Palama și în *Omilia* 6, 10.

³ Cf. FERICITUL AUGUSTIN († 430), *De Trinitate* XII, 7, 12; XV, 8, 11; XV, 1, 1. Nemarcate de P. Christou și ignorate de R. Sinkewicz, paralelele cu tratatul augustinian au fost semnalate în 1997 în mod independent de Y. Dimitrakopoulos și R. Flogaus.

Sau, mai bine zis, unii dintre aceștia [îngerii] care și-au păzit rangul [*taxis*] și îndrăgesc lucrul pentru care au fost făcuți, măcar că sunt sclavi împreună cu noi, sunt cinstiți de către noi și mult mai de cinste decât noi în ce privește rangul; iar alții care nu și-au păzit rangul, ci s-au răzvrătit [au apostaziat] și au nesocotit lucrul pentru care au fost făcuți, ajungând foarte departe de cei ce au rămas aproape de Dumnezeu, au căzut și din cinste. Dar fiindcă aceștia încearcă să ne tragă și pe noi în cădere, sunt nu numai netrebnici și necinstiți, dar și opuși lui Dumnezeu [*antitheoi*] și foarte vătămători și foarte ostili neamului nostru [omenesc].

Cunoașterea mântuitoare a neputinței și vindecării minții

29. Nu numai faptul de a cunoaște pe Dumnezeu, nici numai ca omul să se cunoască pe sine însuși și rangul [*taxis*] lui — lucruri pe care le au acum și creștinii socotiți simpli —, e o cunoaștere mai înaltă decât fizica, astronomia și toată filozofia lor, ci și faptul ca mintea/inteligența noastră să-și cunoască neputința și să caute să o vindece e incomparabil mai bun decât acela de a cunoaște și cerceta mărimile stelelor și rațiunile naturilor, genezele celor de jos și revoluțiile celor de sus și, simplu spus, toate relațiile cu multiple forme care vin din marea lor mobilitate. Fiindcă mintea/inteligența care și-a cunoscut neputința a aflat de unde poate să intre la mântuire și să se apropie de lumina cunoașterii, și să primească adevărata înțelepciune care nu se destramă odată cu veacul acesta.

Cele cinci simțuri

15. Vederea se formează din culorile și figurile dispuse în multe feluri; mirosul se formează din vapori; gustul din sucuri; auzul din zgomote; iar pipăitul din cele aspre

sau netede în ce privește poziția⁴. Formările [*morphoseis*] produse potrivit simțurilor vin de la corpuri, dar nu sunt corpuri, deși sunt corporale; fiindcă nu vin pur și simplu de la corpuri, ci de la formele [speciile; *eide*] corpurilor. Dar nu sunt nici înseși formele [speciile] corpurilor, ci întipăririle [*ektypomata*] lor și ca niște imagini [*eikones*] separabile în mod inseparabil de formele corpurilor. Acest lucru e evident mai bine plecând de la vedere, mai ales de la cele ce se văd prin oglindă.

Imaginația

16. Prin urmare, puterea de imaginare [*to phantastikon*] a sufletului însușindu-și din simțuri aceste mulaje [*ekmageia*] care sunt în simțuri, separă în chip desăvârșit de corpurile și de formele [speciile lor] nu simțurile însele, ci imaginile corpurilor și ale formelor [speciilor] lor care am spus că sunt în ele și pe care le are depuse în ea ca niște comori punându-și-le înaintea dinăuntru în mod corespunzător spre întrebuințare chiar și în absența unui corp când pe una, când pe alta, făcându-și astfel vizibile toate, și pe cele auzite, și pe cele gustate și pe cele mirosite și pe cele pipăite.

Inteligența

17. Această putere de imaginație a sufletului devine în animalul rațional un hotar [*methorion*] între minte/inteligență și simțire/sensibilitate. Fiindcă privind și întorcându-se în jurul imaginilor primite în ea de la simțuri și devenite acum separate de corpuri și necorporale, mintea/inteligența [*nous*] lucrează în chip variat gândurile raționale [*logismoi*] dialogizând, analogizând și silogizând în multe feluri: în mod pătimaș, nepătimaș, mediu, eronat

⁴ Cf. ARISTOTEL, *Despre suflet* II, 6, 418a.

și neeronat, [gânduri] din care se nasc cele mai multe virtuți și răutăți, opinii bune și opinii rele. Fiindcă nu orice gând rațional îi vine minții/inteligenței din acestea și nu este despre acestea, ci sunt unele pe care cineva le-ar putea găsi că nu pot cădea sub simțuri fiind date rațiunii de minte/inteligență; de aceea am zis că nu orice adevăr sau eroare, virtute sau răutate din gândurile rațiunii își are obârșia din imaginație.

Ambiguitatea sensibilității

18. E un lucru demn de foarte mare mirare și observare cum plecând de la lucrurile vremelnice și supuse simțurilor se poate produce în suflet o frumusețe sau rușine, o bogăție sau o sărăcie, o slavă sau lipsă de slavă statornice; sau, simplu spus, fie o lumină inteligibilă care oferă viața veșnică, fie un întuneric inteligibil care oferă iadul.

Cunoașterea umană, cunoaștere mixtă

19. Purtată ca într-un vehicul de imaginația sufletului și unită prin aceasta cu simțurile, mintea/inteligența generează o cunoaștere mixtă [*symmykton gnosin*]. Căci dacă privește cineva în chip sensibil la soarele care apune, vede atunci și luna care urmează luminată într-o mică parte, în cea întoarsă spre soare, după care în zilele următoare o vede îndepărtându-se puțin câte puțin și luminându-se tot mai mult, până ce ajunge în poziția diametral opusă, și apoi iarăși apropiindu-se puțin câte puțin de cealaltă parte, micșorându-și și pierzându-și tot mai mult lumina, până ce ajunge în punctul de unde a început să se lumineze, atunci acesta însemnându-și prin minte/inteligență aceste priveliști ca unul care pe cele anterioare le are în imaginație, iar pe cea prezentă le are în simțire, înțelege din simțuri, din imaginație și din inteligență că luna își are lumina de la soare și că axa ei e mai aproape de pământ și mult mai jos decât cea a soarelui.

Cunoașterea naturală

20. Dar nu numai cele privitoare la lună, dar și cele privitoare la soare, la eclipsele și conjuncțiile lor, la paralaxele și distanțele celorlalte planete de pe cer și variatele lor figuri, și, simplu spus, toate câte le știm despre cer și, pe lângă aceasta, și rațiunile naturii, toate metodele și meșteșugurile și, simplu vorbind, întreaga cunoaștere a tuturor lucrurilor adunată din înțelegeri parțiale o culegem din simțire și imaginație prin inteligență/minte. Și nici una din ele n-ar putea fi numită duhovnicească, ci mai degrabă naturală, fiindcă nu cuprinde cele ale Duhului [cf. 2 Co 1, 14].

Viața la oameni și la îngeri

30. Orice natură rațională și inteligentă, fie că ar spune cineva angelică sau umană, are drept ființă [*ousia*] viața, de aceea rămâne și în ce privește existența nemuritoare, neprimind stricăciune/corupție. Dar natura rațională și inteligentă din noi nu are viața doar drept ființă [*ousia*], ci și drept activitate [*energeia*], fiindcă face viu și trupul unit cu ea, drept pentru care ar putea fi numită și viață a acestuia; iar când se numește viață a acestuia, atunci viața se zice cu referire la altceva și acesta este o activitate [*energeia*] a ei, fiindcă în sine ființa [*ousia*] n-ar putea fi zisă cu referire la altceva. Dar natura inteligentă a îngerilor nu are viața și drept o astfel de activitate [*energeia*], fiindcă n-a primit de la Dumnezeu un trup din pământ unit cu ea, ca să primească și o putere făcătoare de viață cu referire la acesta. Primește însă și ea cele contrare, adică răutatea și bunătatea; lucru pe care-l arată îngerii răi; care au suferit cădere din pricina înălțării. Prin urmare, și îngerii sunt cumva compuși din ființa lor și una din calitățile contrare, din virtute sau răutate. De unde se arată că nici ei nu au bunătatea drept ființă.

Viața la animale

31. Sufletul fiecăruia din animalele vii necuvântătoare e viața trupului însuflețit prin ea; ele au viața nu drept ființă, ci drept activitate, întrucât aceasta există cu referire la altceva, nu de sine. Fiindcă ea nu se vede să aibă altceva decât cele activate prin trup. De aceea, atunci când se desface aceasta, se desface în chip necesar odată cu el și ea, pentru că și ea e muritoare nu mai puțin decât trupul, întrucât tot ce este ea este și se spune cu referire la ceva muritor. Drept pentru care moare și ea împreună cu cel care moare.

Sufletul uman e nemuritor

32. Sufletul fiecăruia dintre oameni este o viață a trupului însuflețit prin ea și are o activitate făcătoare de viață văzută cu referire la altceva, și anume cu referire la trupul făcut viu de ea; dar nu are viața doar ca activitate, ci și drept ființă ca unul care e viu de sine. Fiindcă e văzut având viața rațională și inteligentă, care e în chip evident alta decât cea a trupului și a celor câte sunt prin trup. Drept pentru care, atunci când trupul se desface, el nu se desface împreună cu acesta, și, pe lângă faptul că nu se desface împreună cu el, rămâne și nemuritor ca unul care nu e văzut fiind cu referire la altceva, ci având drept ființă viața lui de sine.

Sufletul uman nu are bunătatea drept ființă

33. Sufletul rațional și inteligent are drept ființă viața, dar în stare să primească cele contrare, și anume răutatea și bunătatea. De aici se arată că el are bunătatea, ca și răutatea, nu drept ființă, ci ca pe o calitate putând înclina, atunci când e lăsat, și spre una și spre alta. Și această [calitate, bunătatea] nu e prezentă într-un loc, ci numai atunci când sufletul inteligent care a primit de la

Creatorul său libertatea, înclină spre ea și vrea să viețuiască potrivit ei. Drept pentru care sufletul rațional și inteligent e cumva compus nu din zisa activitate — căci aceasta fiind cu referire la altceva nu produce prin fire o compoziție —, ci din ființa lui și din una din zisele calități contrare, din virtute și din răutate.

*Mintea divină are drept ființă
o bunătate atotbună și suprabună*

34. Inteligența/Mintea cea mai înaltă, Binele culminant, Natura supravie și supradivină, neputând primi sub nici un chip cele contrare, are în mod evident bunătatea nu drept calitate, ci drept ființă. Drept pentru care orice bine ar putea gândi cineva se află în Acea [Inteligență] sau, mai bine zis, Acea [Inteligență] e mai presus și de acela; și orice ar putea gândi cineva în Acea [Inteligență] e un bine sau, mai bine zis, e bunătate și o bunătate suprabună. Și viața e în Acea [Inteligență] sau, mai bine zis, Acea [Inteligență] e viață; fiindcă viața e un bine și în Ea viața e bunătate. Și înțelepciunea e în Ea, sau mai bine zis Ea este înțelepciunea, fiindcă înțelepciunea e un bine și înțelepciunea din Ea e bunătate; la fel și eternitatea, fericirea și, simplu spus, orice bine ar putea gândi cineva. Și acolo nu există diferență între viață, înțelepciune, bunătate și cele asemenea. Fiindcă bunătatea le învăluie și conține în chip adunat, unitar și foarte simplu pe toate⁵, și e gândită și numită plecând de la toate cele bune, și orice bine ar putea gândi cineva despre ea este una și adevărată. Dar acea [bunătate] nu este numai aceasta, adică ceea ce e gândit în chip adevărat de către cei care gândesc cu o inteligență înțeleptită de Dumnezeu și de cei ce teologhisesc cu o limbă mișcată de Duhul, ci, ca una cu neputință de grăit și de gândit cu mintea, e și mai

⁵ Cf. FERICITUL AUGUSTIN, *De Trinitate* XV, 5, 7 – 6, 9.

presus de acestea și nu e lipsită nici de simplitatea unitară și supranaturală, fiind o unică bunătate atotbună și suprabună⁶. Fiindcă numai în această privință e gândit și numit Făcătorul și Stăpânul creației, iar aceasta plecând numai de la lucrările/energiile Lui privitoare la creație, și anume că este o bunătate atotbună și suprabună care are bunătatea drept ființă. De aceea nu poate sub nici un chip primi ceva contrar ei, fiindcă nu e contrară nici unei ființe.

*Bunătatea divină e o Inteligență care naște un Cuvânt*⁷

35. Această bunătate atotbună și suprabună e însă și izvor de bunătate, fiindcă și aceasta e un lucru bun și culminația celor bune și n-ar putea să lipsească bunătății atotdesăvârșite. Iar pentru că bunătatea supradesăvârșită și atotdesăvârșită e Inteligență/Minte [*Nous*], ce altceva ar putea fi ceea ce emană din ea ca dintr-un izvor decât un Cuvânt [*Logos*], însă Unul care nu e cum e cuvântul nostru rostit — fiindcă acesta din urmă nu este al inteligenței/minții, ci al trupului pus în mișcare de inteligență/minte —, nici ca și cuvântul nostru interior — căci și acela are loc în noi ca prin întipăririle unor sunete —, dar nici ca și cuvântul nostru din gândire, chiar dacă acesta e fără sunete fiind dus la capăt prin aplicări necorporale [ale gândirii] — fiindcă și acela vine după noi și are nevoie de întreruperi și de intervale de timp nu puține, avansând prin desfășurări și fiind adus de la un început nedesăvârșit spre o încheiere desăvârșită —, ci e ca și cuvântul sădit în firea noastră și depus în inteligența/mintea noastră de când am fost făcuți de Cel ce ne-a creat după chipul/icoana Sa [*Fc* 1, 27], adică după cunoașterea care coexistă pururea împreună cu ea; cunoaștere care

⁶ *Panagathos kai hyperagathos agathates.*

⁷ Capitolul 35 e inspirat din FERICTUL AUGUSTIN, *De Trinitate* XV, 10–15, mai ales XV, 11, 20; 15, 25.

există mai cu seamă acolo în Inteligența/Mintea cea mai înaltă a bunătății atotdesăvârșite și supradesăvârșite, la care nu e nimic nedesăvârșit și, afară de faptul că sunt din ea, toate sunt în mod riguros identic câte este aceea. De aceea Cuvântul cel mai de sus este și e numit de noi și Fiu, ca să-L recunoaștem că e desăvârșit în ipostasă desăvârșită și proprie, ca Unul care e din Tatăl și nu-l lipsește nimic din ființa Tatălui, ci este în mod riguros identic Același cu Acela, chiar dacă nu după ipostasă, fiindcă aceasta înfățișează faptul că El există din Acela prin naștere înțeleasă într-un mod convenit lui Dumnezeu, adică faptul că e Cuvântul Lui.

*Bunătatea divină precede odată cu Cuvântul un Duh care e Dragostea Lor reciprocă*⁸

36. Pentru că bunătatea care emană prin naștere din bunătatea Inteligenței ca dintr-un izvor e Cuvânt, iar cuvânt/rațiune fără duh/spirit n-ar putea gândi cineva care are minte, de aceea și Dumnezeu Cuvântul care e din Dumnezeu are emanând împreună cu El din Tatăl pe Duhul Sfânt; dar un Duh [*Pneuma*] nu ca duhul care coexistă deodată cu cuvântul nostru rostit prin intermediul buzelor — fiindcă acesta e un corp și se armonizează cu cuvântul nostru prin organe corporale —, nici cum e cel ce coexistă, chiar dacă în mod necorporal, cu cuvântul nostru interior și din gândire — căci și acela e un impuls al inteligenței/minții care se întinde în timp odată cu cuvântul nostru, are nevoie de aceleași intervale și avansează de la nedesăvârșit la desăvârșire. Acel Duh al Cuvântului celui mai de sus e ca o dragoste [*hoion tis eros*] de nespus a [Tatălui] Celui care a născut față de Cuvântul născut în chip de nespus, Duh de Care se folosește

⁸ Capitolul 36 e inspirat din FERICITUL AUGUSTIN, *De Trinitate* VI, 10, 11 și XV, 19, 37.

față de [Tatăl] Cel care L-a născut și Însuși Cuvântul și Fiul îndrăgit, dar ca Unul care-L are ieșind împreună cu El din Tatăl și odihnindu-Se în El prin conaturalitate. Acest Cuvânt a vorbit cu noi prin trup și de la El am învățat și numele existenței diferite de Tatăl a Duhului, și faptul că El este nu numai al Tatălui, ci și al Său; căci zice: „Duhul Adevărului, Care de la Tatăl purcede” [In 15, 26], ca să recunoaștem nu numai un Cuvânt, ci și un Duh din Tatăl, nu născut, ci purces, dar fiind și al Fiului Care-L are de la Tatăl ca Duh al Adevărului, Înțelepciunii și Cuvântului. Fiindcă Adevărul și Înțelepciunea sunt un Cuvânt corespunzător [Tatălui] Celui care L-a născut, [Cuvânt] care se bucură împreună cu Tatăl Care Se bucură pentru El, potrivit celor spuse de El prin Solomon: „Eu am fost cea care m-am bucurat împreună cu El” [Pr 8, 30]. Nu a zis „m-am bucurat”, ci „m-am bucurat împreună”. Fiindcă aceasta este bucuria [*chara*] mai înainte de veci a Tatălui și a Fiului: Duhul Sfânt întrucât în ce privește întrebuințarea [*koinon kata ten chresin*] e comun Lor⁹, drept pentru care e și trimis de Amândoi la cei vrednici, dar în ce privește existența e numai al Tatălui, drept pentru care e purces numai de El în ce privește existența [*kath'hyparxin*].

*Icoana Treimii în iubirea inteligenței
pentru propria ei cunoaștere*¹⁰

37. Icoana acestei dragoste celei mai de sus o are și inteligența/mintea [*nous*] noastră creată după icoana/chi-pul lui Dumnezeu față de cunoașterea [*gnosis*] care există plecând de la ea și în ea, întrucât și această dragoste [*eros*] este plecând de la ea și în ea și emană de la ea odată cu

⁹ Asocierea Duhului Sfânt cu *usus/chresis* vine de la SFÂNTUL ILARIE DIN POITIERS († 367), *De Trinitate* II, 1, 1.

¹⁰ Capitolul 37 e inspirat din FERICITUL AUGUSTIN, *De Trinitate* IX, 12, 18; XV, 26, 47 și V, 4-5.

cuvântul interior. Indiciul cel mai clar al acestui fapt, chiar și pentru cei ce nu pot să vadă cele mai dinăuntru ale lor, e dorința nesăturată a oamenilor de a cunoaște¹¹. Dar în Arhetipul acela, în acea Bunătate atotdesăvârșită și supradesăvârșită la care nu e nimic nedesăvârșit, Dragostea dumnezeiască [*ho theios eros*] e în chip riguros identic toate câte e aceea, afară de faptul că e din ea; drept pentru care ea este și e numită de noi și Duh Sfânt și alt Mângâietor, ca una care însoțește Cuvântul, ca noi să recunoaștem că e desăvârșit și într-o ipostasă desăvârșită și proprie, nelipsindu-i nimic din ființa Tatălui, ci fiind în mod riguros identic Același cu Fiul și cu Tatăl, chiar dacă nu după ipostasă, fiindcă aceasta ne-o înfățișează fiind din Tatăl prin purcedere înțeleasă într-un mod cuvenit lui Dumnezeu, și să cinstim Un Dumnezeu adevărat și desăvârșit în trei ipostase adevărate și desăvârșite, nu triplu — să nu fie! —, ci simplu. Fiindcă Bunătatea nu este ceva triplu, nici o treime de bunătăți, ci Bunătatea cea mai de sus e o Treime sfântă, cinstită și închinată. Care Se revarsă fără curgere din Sine spre Sine și Se oprește în Sine mai înainte de veci în chip cuvenit lui Dumnezeu, fiind nehotărnicită și hotărnicindu-se numai de ea însăși, hotărnicind toate și întinzându-se dincolo de toate nelăsând în afara ei nimic din cele ce sunt.

Trei Ipostase, o unică energie

112. Dumnezeu este Același în Sine Însuși, întrucât cele Trei Ipostase divine se posedă Unele pe Altele și se întrepătrund Unele în Altele în mod natural, integral, etern și inseparabil, dar și neamestecat și necontopit, astfel încât există o singură activitate/energie a Lor, lu-

¹¹ Cf. prima propoziție a *Metafizicii* lui ARISTOTEL (980a): „Toți oamenii au dorința de a cunoaște. Semnul acestui fapt e plăcerea pe care le-o produc simțurile.”

cru pe care nu l-ar putea găsi cineva la nici una din cele create; fiindcă activitatea/energia e asemănătoare la cele de același gen, dar întrucât fiecare ipostasă e activă de sine și activitatea/energia îi este proprie. Nu așa stau însă lucrurile la divinele și închinatele Trei Ipostase, întrucât acolo activitatea/energia e cu adevărat una și aceeași, fiindcă mișcarea voinței divine e una, pornind ca dintr-o cauză inițială din Tatăl, avansând prin Fiul și manifestându-se în Duhul Sfânt. Iar acest lucru e evident din rezultatele/efectele ei, fiindcă din ele se face cunoscută întreaga activitate naturală a lui Dumnezeu. Așadar, lucrurile nu stau ca la un cuib asemănător, dar de fiecare dată altul făcut de o altă rândunică, sau ca la o pagină asemănătoare, dar de fiecare dată alta, copiată de un alt copist, chiar dacă sunt făcute din aceleași elemente sau litere; așadar, la Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt nu se vede un rezultat/efect propriu al fiecărei Ipostase, ci întreaga creație e o singură operă a Celor Trei și plecând de la ea am fost inițiați de Părinți să înțelegem una și aceeași activitate/energie dumnezeiască a celor Trei închinat Persoane, nu repartizată pe fiecare dintre ele¹².

Dumnezeu Viață în Sine și pentru noi

113–114. Pentru că Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt sunt Unul în Celălalt în mod necontopit și neamestecat, de aici știm că una în mod riguros e și mișcarea și activitatea/energia Lor: viața sau puterea pe care o are în Sine Însuși Tatăl nu este altceva decât Fiul, întrucât și Acesta are în El aceeași viață sau putere; tot așa și Fiul și Duhul. Noi însă mărturisim și că Fiul lui Dumnezeu e viață a noastră potrivit cauzei și activității/energiei, dar și că El este viață de Sine, și mai spunem că pe amândouă le are în chip cu

¹² Cap. 112 redă § 21 din tratatul Sfântului Grigorie Palama *Despre unire și distincție*.

totul nerelativ și absolut și necreat; tot așa și Tatăl și Duhul. Prin urmare, și această viață a noastră de care suntem făcuți vii ca de o cauză a celor vii nu este nimic altceva decât Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, căci Dumnezeu nostru triipostatic se numește viață potrivit cauzei; și de asemenea viața dumnezeiască teologhisită nu potrivit cauzei, nici cu referire la altceva, ci în mod nerelativ și de sine, nu e nimic altceva decât Tatăl, dar și Fiul și Duhul Sfânt. Căci teologhisim Un Dumnezeu în Trei Ipostase având o unică ființă, putere și activitate/energie și celelalte câte se văd în jurul ființei și care se numește și adunare și plenitudine a Dumnezeirii potrivit Scripturii văzută și teologhisite în mod egal în fiecare din cele Trei sfinte Ipostase¹³.

Icoana Treimii în natura angelică și umană

38. Natura inteligentă și rațională a îngerilor are și inteligență/minte [*nous*] și cuvânt/rațiune [*logos*] din inteligență/minte și dragoste [*eros*] a inteligenței/minții față de cuvânt/rațiune, dragoste care este și ea din inteligență/minte și coexistă pururea împreună cu cuvântul/rațiunea și inteligența/mintea și care ar putea fi numită și duh/spirit [*pneuma*] ca unul care însoțește pururea cuvântul/rațiunea. Dar ea nu are acest duh/spirit și ca făcător de viață, fiindcă n-a primit de la Dumnezeu un trup din pământ unit cu ea, ca să-l facă viu și să primească o putere de susținere față de acesta. Dar natura inteligentă și rațională a sufletului, fiindcă a fost creată împreună cu un

¹³ Textul Cap. 113–114 redă § 7–8 din tratatul Sfântului Grigorie Palama *Despre o zicere a Sfântului Chiril*. Aici el precizează făcând următoarele distincții: „Fiindcă Dumnezeu se numește viață și potrivit activității/energiei, ca Unul care face vii toate, fiindcă El este viața celor vii prin fire ca un Creator al firii, precum și a celor ce viețuiesc dumnezeiește ca un Dăruitor al harului; dar se numește viață și El Însuși de Sine, nu cu referire la altceva, ci în mod cu totul liber și dezlegat de toate/absolut” (§ 1).

corp pământesc a primit de la Dumnezeu și un duh/spirit făcător de viață [*pneuma zoopoion*] prin care susține și face viu corpul unit cu el și prin care se arată celor înțelegători că duhul/spiritul omului care face viu corpul e o dragoste inteligentă [*noeros eros*] care e din inteligență și a cuvântului/rațiunii, care este în cuvânt/rațiune și în inteligență și are în sine cuvântul/rațiunea și inteligența. Fiindcă sufletul are în chip natural o atât de mare legătură de dragoste față de corpul său, încât n-ar dori niciodată să-l părăsească, nici nu l-ar părăsi vreodată, dacă n-ar veni din afară o constrângere violentă dintr-o boală sau lovitură foarte mare.

Superioritatea naturii umane față de cea angelică

39. Natura inteligentă și rațională a sufletului care are ea singură inteligență, cuvânt/rațiune și duh/spirit făcător de viață [*nous, logos, pneuma zoopoion*], a fost ea singură creată de Dumnezeu după icoana/chipul Lui mai mult decât îngerii incorporali. Și are neschimbat acest lucru, chiar dacă nu-și recunoaște demnitatea și nu mai gândește și nici nu se mai poartă în chip demn de icoana/chipul Creatorului din ea. De aceea, deși după acea călcare de poruncă a strămoșilor în rai prin gustarea din pom am suferit înainte de moartea trupească moartea sufletului, care e separația lui de Dumnezeu, respingând asemănarea cu Dumnezeu, n-am pierdut și chipul/icoana Lui [din noi]. Prin urmare, dacă sufletul își desface afecțiunea față de cele mai rele și se alipește prin iubire de Cel mai bun și se supune Acestuia prin lucrurile și purtările virtuții, atunci e luminat de El și înfrumusețat, făcându-se mai bun și supus față de sfaturile și îndemnu-rile Lui, de la care primește și viața adevărată, cea veșnică. Iar prin aceasta face nemuritor și corpul unit cu el care la vremea sa va dobândi și învierea făgăduită și se

va împărtăși de o slavă veșnică. Dacă însă nu se desface de afecțiunea față de cele mai rele și de căderea sub ele, care produce icoanei/chipului lui Dumnezeu o rușine făcătoare de necinste, atunci se înstrăinează de Dumnezeu și își pierde familiaritatea cu El, Care este adevărata fericire și viața adevărată, și întrucât l-a părăsit el mai întâi pe Acela, e pe drept cuvânt părăsit și el de Cel mai bun.

*Manifestarea și păstrarea prin har și iubire
a icoanei Treimii din suflet*

40. Natura treimică/triadică [*triadike physis*] de după Treimea/Triada cea mai de sus, întrucât e făcută mai mult decât celelalte după icoana/chipul Aceleia, ca una ce este inteligentă, cuvântătoare și duhovnicească [*noera, logike, pneumatike*]¹⁴ — iar aceasta e sufletul uman —, trebuie să-și păzească rangul [*taxis*] ei și să fie numai îndată după Dumnezeu, să fie subjugată, să se supună și să asculte numai de El, să privească numai spre El și să se împodobească cu aducerea-aminte [*mneme*] și contemplarea [*theoria*] Lui neconținută și cu iubirea [*agape*] aprinsă cea mai fierbinte față de El, iubire prin care atrage în chip minunat la sine sau, mai bine zis, atrăgea odinioară strălucirea tainică și nespūsă a acelei Naturi, și atunci are cu adevărat icoana/chipul și asemănarea cu Dumnezeu făcută prin Aceea plină de har, înțeleaptă și dumnezeiască¹⁵. Căci fie că Aceea e de față în chip arătat, fie că e aproape în chip nearătat, cum e mai ales acum, învață de la Ea să iubească pe Dumnezeu mai presus decât pe ea însăși, iar pe aproapele ca pe ea însăși [M]

¹⁴ Tripartiție clasică în patristică, nu numai la Augustin, ci și la Părinții greci: GRIGORIE DIN NAZIANZ, *Cuvântarea* 23, 11; GRIGORIE AL NYSSEI, *Cuvântarea catehetică* 1-2; IOAN DAMASCHINUL, *Expunerea exactă a credinței ortodoxe* 6-7; MAXIM MĂRTURISITORUL, *Ambigua* 7 și 10 (PG 91, 1088A și 1333B-D).

¹⁵ Cf. TEOLIPT AL FILADELFIEI, *Cuvintele* 1, 16-23 și 23, 56-57.

22, 37–39], iar de aici să-și cunoască și păzească demnitatea și rangul [*axia kai taxis*] ei și așa să se iubească în chip adevărat pe ea însăși. „Căci cel ce iubește nedreptatea își urăște sufletul său” [*Ps* 10, 5] și întrucât rupe și face netrebnică icoana/chipul lui Dumnezeu [din el] suferă o pătimire asemănătoare celor ce, sub imperiul nebuleniei, își sfâșie fără să simtă în chip vrednic de milă trupurile lor. Pentru că și acesta se vatămă fără să simtă și își sfâșie în chip foarte jalnic frumusețea naturală, sfârtecând fără minte podoaba treimică și supralumească a sufletului său completată lăuntric de iubire. Căci ce e mai nedrept și mai pierzător decât a nu mai voi să-ți aduci aminte, să privești neîncetat și să iubești pe Cel ce te-a creat și împodobit cu icoana/chipul Său și Care de aceea ți-a oferit puterea cunoașterii și iubirii, iar celor ce se folosesc bine de aceasta le dăruie din belșug darurile Sale nespuse și viața veșnică?

Satana, duh mort și făcător de moarte

41. Unul din relele cele mai mari ale sufletului nostru, mai rău și cu mult mai rău decât toate celelalte, e șarpele inteligibil și arhirău, care s-a făcut acum mesager al răutății lui prin reaua sugestie pe care a făcut-o oamenilor; eu atât mai jos și mai rău decât toți, cu cât a dorit cu trufie să se asemene în putere cu Cel care l-a creat, de Care a fost tot atât de părăsit pe bună dreptate, pe cât L-a părăsit el însuși pe Acela, și L-a părăsit atât încât s-a făcut pe față opus, contrar și adversar al Aceluia. Deci dacă Acela e o bunătate vie și care face vii pe cei vii, acesta e negreșit o răutate moartă/necrozată și făcătoare de moarte¹⁶. Fiindcă Acela, având bunătatea ca ființă și fiind o natură care nu primește contrariul, adică răutatea, astfel încât

¹⁶ Opoziție între *agathotes zosa ai zoopoiros* și *kakia nekra kai nekropoiros*.

de El nu se pot apropia câtuși de puțin părtașii răutății, cu cât mai mult nu va respinge foarte departe de Sine pe creatorul și inițiatorul răutății și cauza ei în alții? Dar cel rău n-are drept ființă răutatea, ci viața, de aceea rămâne și nemuritor prin ea, dar o are în stare să primească răutatea și e cinstit cu libertate, pentru ca supunându-se de la sine și alipindu-se de izvorul veșnic al bunătații, să fie părtaș al adevăratei vieți; < dar fiindcă s-a repezit de bunăvoie spre răutate, s-a lipsit de adevărata viață, fiind respins pe bună dreptate de la ea, de care fugise el însuși, și așa devine duh mort/necrozat [*pneuma nekropoion*] nu după ființă — căci nu există o ființă a mortalității necrozate¹⁷ —, ci prin respingerea vieții adevărate. Și nesăturându-se de pornirea spre răutate, ci sporind-o în chip foarte ticălos, se face duh făcător de moarte [*pneuma nekropoion*], grăbindu-se să-l tragă și pe om spre comuniunea necrozei lui >¹⁸.

Oameni și îngeri

43. Nimic nu e mai bun decât omul, întrucât poate să delibereze, să ia o hotărâre și prin ea să cunoască și să afle ce e de folos, dar numai dacă își păzește rangul [*taxis*] și se cunoaște pe sine însuși și pe Singurul mai bun decât el și păzește cele ce a învățat de la Cel mai bun decât el, iar în cele pe care nu le-a învățat de la Acela să vrea să-L ia sfătuitor numai pe Acela. Căci chiar și îngerii, măcar că sunt mai presus de noi prin demnitate, și ei slujesc sfaturilor pentru noi ale Aceluia, „fiindcă sunt slujitori trimiși pentru cei ce vor moșteni mântuirea” [*Evr* 1, 14] sau, mai bine zis, nu toți, ci dintre aceia numai cei buni și care și-au păzit rangul lor. Pentru că și ei au de la Dumnezeu inteligență, rațiune și duh [*nous, lo-*

¹⁷ *Ouk estin ousia nekrotetos.*

¹⁸ Pasajul marcat cu <...> se regăsește și în *Omilia* 31, 12.

gos, *pneuma*], și acestea trei concrescute, și trebuie să asculte ca și noi de la Inteligența Creatoare, de Rațiunea/Cuvântul și Duhul Ei. Și chiar dacă ne sunt superiori în multe, sunt însă unele în care sunt în urma noastră, cum spuneam și vom spune, în ce privește faptul de a fi „după chipul/icoana” Creatorului, și din pricina cărora am fost făcuți mai mult decât ei „după chipul/icoana” lui Dumnezeu.

Satana invidios pe stăpânirea omului asupra creației

44. Deși îngerii au fost meniți să slujească după putere Creatorului și au moștenit doar faptul de a fi stăpâniți [*archesthai*] și n-au fost orânduți să-i stăpânească pe cei ce au venit după ei, dacă n-ar fi trimiși pentru aceasta de Cel ce stăpânește toate, Satana a poftit să stăpânească [*archein*] cu trufie împotriva vocii Creatorului și părăsindu-și rangul lui împreună cu demonii care s-au răzvrătit [au apostaziat] împreună cu el, e părăsit pe bună dreptate de izvorul adevăratei vieți și lumini și se confundă în moarte și în beznă veșnică. Iar pentru că omul a fost orânduit nu numai să fie stăpânit, dar și să stăpânească toate cele de pe pământ, arhirăul uitându-se la acestea cu ochi invidioși, se folosește de orice meșteșug ca să-l doboare din această stăpânire. Dar neputând face aceasta cu de-a sila, întrucât e oprit de Cel ce stăpânește toate, Care a creat natura rațională liberă și independentă, aduce cu viclenie sfatul său care să-l doboare din stăpânirea lui; și îl fură sau, mai bine zis, îl convinge pe om să treacă cu vederea, să socotească drept nimic și să disprețuiască sau, mai bine zis, să se opună și să facă cele contrare poruncii și sfatului date de Cel mai bun și așa să-l facă pe cel ce s-a împărtășit de răzvrătirea [apostazia] lui să se împărtășească și de bezna și necroza lui veșnică.

Păcatul moarte sufletească

45. Că și sufletul rațional e uneori ca și necrozat, deși are viața drept existență, ne-a învățat marele Pavel scriind: „Văduva care trăiește în desfătări a murit deși e vie” [1 Tim 5, 6]. N-ar fi rău să spunem că acest lucru s-a spus de acela și despre tema care ne stă înaintea acum, și anume despre sufletul rațional. Fiindcă sufletul lipsit de Mirele duhovnicesc, dacă nu se strânge în sine și nu plânge și nu duce viața strâmtă și cu chinuri a pocăinței, ci se revarsă și aruncă în plăceri și desfătări, deși e viu — căci după ființă e nemuritor — a murit, fiindcă poate primi și o moarte mai rea, cum poate primi și o viață mai bună. Iar dacă numește văduvă pe cea lipsită de mirele trupesc, atunci spune că întrucât petrece în desfătări și negreșit este vie după trup, aceasta a murit după suflet; fiindcă tot el zice altundeva: „Fiind noi morți prin păcate, ne-a făcut vii împreună cu Hristos” [Ef 2, 5]. Și ce vrea să spună și cel ce a zis: „Este păcat spre moarte, și este păcat care nu e spre moarte” [In 5, 16–17]? Dar și Domnul poruncind cuiva să-i lase pe morți să-și îngroape morții lor [Mt 9, 22], i-a arătat pe îngropătorii aceia care erau vii după trup ca fiind negreșit morți după suflet.

De la moartea sufletească la cea trupească

46. Scoțându-se pe ei înșiși de bunăvoie din aducerea-aminte de Dumnezeu și vederea Lui fiindcă au nesocotit porunca de acolo căzând la învoială cu duhul mort al Satanei și mâncând din pomul cel oprit [Fc 2, 17; 3, 6] împotriva voii Creatorului, dezbrăcându-se de hainele luminoase și vii din strălucirea de sus, protopărinții neamului omenesc s-au făcut și ei, vai, morți după duh ca Satana. Dar întrucât Satana nu e doar un duh mort, ci și unul care îi face morți pe cei ce se apropie de el, iar cei care s-au împărtășit de necroza lui aveau și trup, prin

care a fost stârnit și a venit în faptă sfatul făcător de moarte, aceștia [protopărinții] comunică, vai, și trupurilor lor acele duhuri moarte și făcătoare de moarte ale necrozei. Și trupul s-ar fi destrămat numaidecât întorcându-se din pământul din care a fost luat [*Fc* 2, 7; 3, 19], dacă n-ar fi fost reținută printr-o prevedere și o putere mai bună sentința Celui ce poartă toate numai cu cuvântul¹⁹, fără de Care nu se săvârșește nimic din cele ce se săvârșesc. Dar acea sentință se pronunță cu dreptate totdeauna, căci, cum zicea dumnezeiescul Psalmist, „drept este Domnul și a iubit cele drepte” [*Ps* 10, 7].

Dumnezeu n-a făcut moartea

47. „Dumnezeu n-a făcut moartea”, precum stă scris [*Sol* 1, 13], ba chiar a împiedicat-o să se producă pe cât trebuia și era cu putință să-i împiedice cu dreptate pe cei făcuți de El liberi. Fiindcă mai întâi a adus un sfat care nemurește și asigurând mai dinainte acest sfat făcător de viață a făcut o poruncă proprie și a rostit-o pe față și a amenințat spunând că nesocotirea acestei porunci vii înseamnă moarte [*Fc* 3, 17], pentru ca fie prin dorință, fie prin cunoaștere, fie prin frică de moarte aceștia să se păzească de experiența morții. Fiindcă Dumnezeu iubește, cunoaște și poate tot ce e de folos pentru fiecare din făpturile Lui. Deci dacă ar cunoaște numai și n-ar iubi, poate că delăsându-se El Însuși ar lăsa nesăvârșit lucrul cunoscut bine. Iar dacă iubind n-ar cunoaște sau n-ar putea, atunci chiar și fără voia Lui ceea ce e dorit și cunoscut de El ar rămâne nesăvârșit. Dar pentru că și iubește, și cunoaște și poate foarte bine ce ne e de folos, tot ceea ce ne-ar veni fără să vrem de la El ne vine negreșit spre folosul nostru. Dar multă teamă e ca lucrul spre care ne

¹⁹ Până aici textul Capitolului 46 se regăsește și în *Omilia* 31, 13.

repezim de bunăvoie, fiindcă am dobândit o natură liberă, să nu ne fie cumva de folos. Dar atunci când prin prevederea lui Dumnezeu dintre toate lucrurile oprite unul singur ca în rai [*Fc 2, 17*] și în Evanghelia Domnului de El Însuși, ca în fiii lui Israel de profeții Lui sau ca în legea harului de apostolii Lui și urmașii lor, atunci este evident că e un lucru foarte nefolositor și foarte pierzător a-l dori și a ne grăbi spre acela. Și dacă cineva ni l-ar pune înaintea și ne-ar îndemna să ne grăbim spre el convingându-ne prin cuvinte și atrăgându-ne printr-un aspect seducător, acesta e în chip evident potrivnic și dușman vieții noastre.

Căderea protopărinților și căderea noastră

48. S-ar fi convenit, așadar, ca fie prin dorința de a fi vii — căci de ce ne-ar fi creat vii, dacă n-ar fi dorit în chip deosebit acest lucru? —, fie cunoscând că El știe mai bine decât noi ce ne este de folos — căci cum n-ar ști aceasta incomparabil mai mult Domnul cunoașterilor, Cel ce ne-a dat și nouă cunoașterea? —, fie temându-ne de stăpânirea Lui atotputernică, s-ar fi convenit deci să nu ne lăsăm furăți, nici atrași, nici convinși să nesocotim atunci porunca și sfatul aceluia, cum n-ar trebui nici acum să nesocotim poruncile și sfaturile mântuitoare date nouă după aceea. Fiindcă așa cum acum cei ce nu aleg să se opună cu vitejie păcatului și nesocotesc poruncile dumnezeiești, înaintează pe calea contrară, adică spre cea care duce spre moartea lăuntrică și veșnică, dacă nu-și recâștigă sufletul lor prin pocăință, în același mod și aceea pereche a protopărinților, neîmpotrivindu-se celor ce încercau să-i convingă să nu asculte, au trecut cu vederea porunca și au trecut numaidecât în faptă sentința privitoare la ei pronunțată dinainte de Cel ce judecă cu dreptate și potrivit ei de îndată ce au mâncat din pom au murit

și au înțeles cu lucrul care era porunca adevărului, iubirii, înțelepciunii și puterii privitoare la ei și pe are au uitat-o; și cuprinși de rușine s-au ascuns fiind dezbrăcați de slava care face vii în chip superior și duhurile nemuritoare și fără de care viața duhurilor este și se crede a fi mult mai rea decât moartea.

Pomul oprit și motivul interzicerii lui

49. Că nu era încă de folos ca protopărinții să mănânce din pomul acela îl arată cel ce spune: „Fiindcă pomul era o contemplare, de care se pot apropia în chip sigur numai cei mai desăvârșiți în deprinderi; dar nu e bine să se apropie de ea cei mai simpli și lacomi la dorință, așa cum nici hrana desăvârșită nu e de folos celor încă fragezi și care au nevoie de lapte”²⁰. Dar chiar dacă n-ar vrea cineva să strămute acel pom și mâncarea din el spre o contemplare mai înaltă [anagogică], nu e foarte greu, cred, să se vadă că aceea nu era încă de folos acelora care erau încă nedesăvârșiți. Căci mi se pare că aceia au privit cu simțirea și au mâncat de acolo, întrucât era cel mai plăcut dintre pomii care erau în rai. Dar cea mai dulce mâncare pentru simțuri nu este dintre cele cu adevărat bune, nici din cele pururea bune, nici din cele bune pentru toți; ci e bună numai pentru cei ce pot să se folosească de ea fără să fie înfrânți, atunci când trebuie și cât trebuie și spre slava Celui ce a făcut-o. De aceea cred că s-a numit pomul acela al cunoștinței binelui și răului [*Fc* 2, 17]. Fiindcă celor desăvârșiți în deprinderea contemplării dumnezeiești și a virtuții le este propriu să intre în contact prin simțire cu cele foarte plăcute și să nu-și depărteze mintea de contemplarea lui Dumnezeu și de imnele și rugăciunile către Acela, ci să facă și din acestea un prilej al tensiunii spre Dumnezeu stăpânindu-și până

²⁰ GRIGORIE TEOLOGUL, *Cuvântarea 38 la Teofanie, 12 și 45 la Paști, 8.*

la sfârșit plăcerea simțirii prin mișcarea minții spre cele mai bune; și dacă aceasta e neobișnuită, mare și foarte intensă din pricina caracterului ei neobișnuit, să nu-și golească partea rațională a sufletului spre acel lucru care atunci era rău și era socotit bun de cel cucerit și învins la culme de acesta.

Nedesăvârșirea protopărinților amăgiți de simțuri

50. Le-ar fi fost, prin urmare, de folos protopărinților care trebuiau să petreacă în acel loc sfânt, să nu uite nicicum de Dumnezeu, să se exerseze încă mai mult și să se antreneze în lucrurile care sunt în chip simplu și adevărat bune și să se desăvârșească în deprinderea contemplativă, și să nu vină, fiind încă nedesăvârșiți, la experiența lucrurilor aflate la mijloc și care mută ușor puterea celor ce se folosesc de ele fie spre bine, fie spre contrariul acestuia, și mai ales a lucrurilor care trag jos prin fire, pun stăpânire pe simțuri și târăsc jos împreună cu ele întreaga minte, fac loc patimilor rele și îl arată convingător pe inițiatorul și creatorul unor astfel de patimi, al căror început e după acela hrănirea pătimașă cu mâncărurile foarte dulci. Căci dacă, potrivit istoriei [biblice], chiar și numai vederea aceluia pom a făcut din șarpe un sfătuitoare primit ușor și demn de crezare, cu atât mai mult gustarea lui și cele ce au urmat. Iar dacă gustarea a făcut aceasta, cu atât mai mult mâncatul pe săturate. Nu este oare limpede că nu era încă folositor ca protopărinții să mănânce din acela prin simțuri? Și atunci nu se cădea oare ca, întrucât au mâncat nu la vreme potrivită din el, să fie scoși afară din raiul dumnezeiesc [Fc 3, 23–24], ca acel loc dumnezeiesc să nu devină un consiliu și atelier al răutății? Nu se cădea oare ca aceia care au călcat porunca să suporte și moartea trupului? Dar Stăpânul a fost îndelung-răbdător.

Întârzierea aplicării sentinței morții trupești

51. Sentința morții sufletului pe care ne-a adus-o în act călcarea poruncii potrivit dreptății Creatorului — fiindcă i-a părăsit pe cei care L-am părăsit fără să-i silească întrucât au fost făcuți cu voință proprie —, sentința aceea deci a fost pronunțată dinainte de Dumnezeu cu iubire de oameni din pricinile pe care le-am spus. Dar S-a reținut și a amânat sentința morții trupului, iar atunci când a pronunțat-o, printr-un adânc de înțelepciune și un exces de iubire de oameni a rezervat pentru viitor aplicarea ei în practică, nespunându-i lui Adam: „Întoarce-te de unde ai fost luat!”, ci: „Pământ ești și în pământ te *vei* întoarce” [Fc 3, 19]. Iar cei ce ascultă cu înțelegere acestea pot vedea chiar și din astfel de cuvinte că Dumnezeu n-a făcut moartea nici a sufletului, nici a trupului. Fiindcă nici poruncind mai înainte n-a zis: „Muriți în ziua în care mâncați”, ci: „*Veți* muri în ziua în care *veți* mânca!” [Fc 2, 17], nici acum n-a zis: „Întoarce-te în pământ”, ci: „Te *vei* întoarce” [Fc 3, 19], vestind dinainte, îngăduind și neîmpiedicând cu dreptate deznodământul²¹.

Moartea trupească proces continuu

52. Deci pe protopărinții aceia urma să-i mănânce moartea, așa cum ne așteaptă și pe noi care trăim încă iar trupul ni s-a făcut muritor. Și acest lucru e, ca să spunem așa, o moarte lungă sau, mai bine zis, zeci de mii de morți, urmându-și una alteia, până ce vom ajunge la moartea una, ultimă și îndelungată. Fiindcă devenim prin stricăciune și devenind curgem până ce încetăm să mai curgem și să devenim. Și într-adevăr niciodată nu suntem aceiași, chiar dacă pentru cei ce nu sunt atenți părem că existăm. Ca un foc care apucă de capăt o trestie subțire;

²¹ Capitolul 51 se regăsește și în *Omilia* 31, 13.

pentru că și acela care e de fiecare dată altul are ca măsură a existenței lungimea trestiei, tot așa și noi care ne schimbăm avem drept măsură intervalul vieții care ne e hărăzit fiecăruia.

Sensul amânării morții trupești

53. Iar ca să nu ignorăm întru totul excesul iubirii de oameni și adâncul înțelepciunii Lui, de ce anume Dumnezeu, amânând sfârșitul morții, i-a dat omului să mai trăiască nu puțin timp, a arătat mai întâi că educă cu milă sau, mai bine zis, că dorește educația împreună cu dreptatea, ca să nu disperăm cu desăvârșire. A dat și timp de pocăință și pentru a-I bineplăcea printr-o conduită luată de la capăt, ne-a mângâiat de întristarea morții prin nașterile succesive, a sporit neamul omenesc prin urmași, ca mulțimea celor ce se nasc să depășească într-o măsură mult mai mare numărul celor ce mor; în locul unului Adam care prin frumusețea unui pom sensibil a ajuns vrednic de milă și sărman, i-a arătat pe mulți îmbogățindu-se în chip fericit din cele sensibile în cunoașterea lui Dumnezeu, în virtute, cunoaștere și bunăvoință dumnezeiască, martori fiind Set, Enos, Enoh, Noe, Melchisedec, Avraam și câți între ei, înainte de ei și după ei s-au arătat ca aceia sau aproape de aceia. Dar fiindcă nimeni dintre acești atât de mari bărbați n-a dus o viață cu desăvârșire fără de păcat, ca să poată lupta să șteargă acea înfrângere a protopărinților și vindece rana rădăcinii neamului omenesc și să fie de ajuns pentru toți cei de după ei spre sfințire, binecuvântare și revenirea vieții, El a prevăzut și acest lucru și așa a făcut la vremea potrivită o alegere a neamurilor și semințiilor, din care să se poată ridica și mult lăudatul toiag [Nm 17, 23] din care să răsară floarea, prin care avea să se săvârșească economia mântuitoare a întregului neam omenesc.

*Moartea pentru Dumnezeu
prilej de a ne dăruia nemurirea*

54. O, adâncul bogăției, înțelepciunii [Rm 11, 35] și al iubirii de oameni dumnezeiești! Căci dacă n-ar fi fost moartea și înainte de moarte n-ar fi fost făcut muritor neamul nostru ca unul ivit dintr-o astfel de rădăcină, nu ne-am fi îmbogățit în fapt cu pârga nemuririi, n-am fi fost rechemăți la cer, natura noastră n-ar fi fost întronizată de-a dreapta măreției în ceruri [Evr 8, 1] mai presus de orice stăpânire și putere! Așa știe Dumnezeu prin înțelepciunea și puterea Lui să transforme cu iubire de oameni în mai bine alunecările provenite din abaterea noastră liberă de la El²².

Suntem mai vinovați decât Adam

55. Mulți îl acuză poate pe Adam că lăsându-se convins cu ușurință de sfatul cel rău, a nesocotit porunca dumnezeiască și printr-o asemenea nesocotire ne-a adus moartea. Dar nu e același lucru a voi să guști dintr-o plantă mortală înainte de a face experiența ei, și a dori să mănânci din ea după ce ai învățat din experiență că e mortală. Fiindcă e mult mai demn de reproșuri cel ce face și pățește aceasta înainte de a fi făcut experiența. De aceea fiecare din noi e mai demn de reproș și de osândă decât Adam. Nu este oare în fața noastră pomul acela, nici porunca lui Dumnezeu care să ne oprească gustarea din el? Poate că acel pom nu este în fața noastră, dar porunca lui Dumnezeu ne stă și acum în față, și pe cei ce ascultă de ea și vor să trăiască potrivit ei îi eliberează de vina tuturor păcatelor lor, precum și de blestemul și osânda strămoșească; dar cei ce o nesocotesc acum și-i preferă momeala și sfatul celui rău nu se poate să nu cadă din

²² Capitolul 54 se regăsește și în *Omilia* 6, 18.

viața aceea și din petrecerea în rai și să nu cadă în gheena focului veșnic cu care au fost amenințați²³.

Porunca lui Dumnezeu; pocăința

56. Care este deci porunca lui Dumnezeu care ne este pusă înainte? Pocăința, al cărei punct capital e să nu ne atingem de cele oprite. Dat fiind că pe bună dreptate am fost respinși din locul desfătării dumnezeiești și am fost încuiați afară din raiul lui Dumnezeu și am văzut în această prăpastie, am fost osândiți să locuim și să petrecem împreună cu animalele necuvântătoare și am pierdut pe cât stă în puterea noastră nădejdea rechemării în rai, de aceea Același care a pronunțat atunci cu dreptate condamnarea noastră sau, mai bine zis, i-a îngăduit să vină cu dreptate asupra noastră, S-a coborât până la noi pentru noi prin îndurarea până în măruntaie a milei Lui din pricina excesului iubirii de oameni și bunătății Lui. Și făcându-Se cum bine a voit om ca și noi în chip nepăcătos, ca să învețe și să mântuiască din noi asemănătorul prin asemănător²⁴, ne-a adus sfatul și porunca mântuitoare a pocăinței spunându-ne: „Pocăiți-vă, că s-a apropiat Împărăția cerurilor” [Mt 3, 2; 4, 17]. Fiindcă înainte de Întruparea Cuvântului lui Dumnezeu Împărăția cerurilor era tot atât de departe de noi cât este cerul de pământ. Dar venind la noi Împăratul cerurilor și binevoind să primească unirea cu noi, Împărăția cerurilor s-a apropiat de noi toți²⁵.

Faptele pocăinței evanghelice, faptele Fericirilor

57. Deci odată ce s-a apropiat de noi Împărăția cerurilor prin coborârea la noi a lui Dumnezeu Cuvântul, să nu ne

²³ Capitolul 55 se regăsește și în *Omilia* 31, 5.

²⁴ Cf. VASILE CEL MARE, *Omilie la Psalmul* 48, 8.

²⁵ Capitolul 56 se regăsește și în *Omilia* 31, 6.

îndepărtăm de ea printr-o conduită lipsită de pocăință. Să fugim mai degrabă de ticăloșia celor ce șed în întuneric și în umbra morții [*Is* 9, 2]. Să dobândim faptele pocăinței: cuget smerit, străpungere și plâns duhovnicesc, inimă blândă plină de milă, îndrăgostită de dreptate, câștigătoare de cuvinte, pașnică și făcătoare de pace, răbdătoare de osteneală, bucuroasă de persecuții, păgubiri, insulte, calomnii și suferințe pentru dreptate²⁶. Fiindcă Împărăția cerurilor sau, mai bine zis, Împăratul cerurilor — o, negrăită dăruire de lucruri noi! — e înăuntrul nostru [*Lc* 17, 21] și de El se cade să ne alipim pururea prin faptele pocăinței și răbdării, iubindu-L pe cât ne stă în putință pe Cel ce ne-a iubit atât de mult.

Iubire și virtuți

58. Iubirea de Dumnezeu o constituie absența patimilor și abundența virtuților. Fiindcă ura față de cele rele, din care vine absența patimilor, introduce în locul ei dorința și dobândirea virtuților. Iar cel îndrăgostit de cele bune și posesorul lor cum nu-L va iubi îndeosebi pe Stăpânul Care e Binele Însuși și Singurul dăruitor și păzitor al oricărui bine, în Care se găsește într-un mod excepțional și pe Care-L poartă în sine însuși prin iubire, potrivit Celui ce a zis: „Cine rămâne în iubire rămâne în Dumnezeu și Dumnezeu în el” [*1 In* 4, 16]? Și cineva ar putea vedea nu numai iubirea de Dumnezeu născându-se din virtuți, ci virtuțile născându-se din iubire. De aceea și Domnul spune o dată în Evanghelie: „Cine are poruncile Mele și le păzește, acela Mă iubește pe Mine” [*In* 14, 21], iar altă dată: „Cine Mă iubește va păzi poruncile Mele” [*In* 14, 23]. Dar nici faptele virtuții nu sunt laudabile și foloșitoare celor ce le fac fără iubire, nici iubirea fără fapte; primul lucru îl arată prin multe Pavel scriind corintenilor:

²⁶ Cf. *Omilia* 31, 7.

„De voi face cutare și cutare, dar iubire nu am, nimic nu-mi folosește” [1 Co 13, 3], și cel de-al doilea îl arată iarăși [Ioan] ucenicul cel iubit în chip excepțional de Hristos spunând: „Să nu iubim cu cuvântul, nici cu limba, ci cu fapta și cu adevărul” [1 In 3, 18].

Închinarea Tatălui în Duh și în Adevăr

59. Tatăl cel mai de sus și închinat e Tată al Adevărului Însuși, adică al Fiului Unul-Născut, și are drept Duh al Adevărului pe Duhul Sfânt, precum a arătat mai dinainte cuvântul adevărului. Așadar, cei ce se închină Lui în Aceștia, atât pentru că cred așa, cât și pentru că sunt puși în lucrare de Aceștia — fiindcă Duhul este Cel prin Care ne închinăm și prin Care ne rugăm, zice Apostolul [1 Co 14, 15] și „Nimeni nu vine la Tatăl decât numai prin Mine”, spune Unul-Născut al lui Dumnezeu [In 12, 6] —, prin urmare cei ce se închină astfel Tatălui în Duh și în Adevăr aceștia sunt adevărații închinători [In 4, 23]²⁷.

Necorporalitatea lui Dumnezeu

60. „Duh este Dumnezeu și cei ce se închină Lui trebuie să I se închine în Duh și în Adevăr” [In 4, 24], adică înțelegând în chip necorporal pe Cel necorporal, fiindcă așa Îl vor vedea pretutindeni în Duhul și Adevărul Lui. Pentru că fiind duh, Dumnezeu este necorporal, iar fiind necorporal nu este într-un loc, nici nu e circumscris de limite în spațiu. Prin urmare, cine spune că Dumnezeu trebuie să fie închinat într-un loc anume dintre toate locurile pământului și cerului, acela nu vorbește adevărat și nu se închină adevărat. Ca necorporal Dumnezeu nu e nicăieri, dar ca Dumnezeu e pretutindeni; căci dacă este un hotar, un loc sau o făptură în care nu e Dumnezeu, El

²⁷ Capitolul 59 se regăsește și în *Omilia* 19, 12.

se va găsi circumscris într-un loc anume. Deci este pretutindeni fiindcă n-are hotar. Cum este însă pretutindeni? Ca unul conținut nu de o parte, ci de tot? Nicidecum, fiindcă atunci va fi iarăși corp. Prin urmare, ca Unul care susține și conține totul e Același în Sine Însuși, pretutindeni și mai presus de tot [universul] fiind închinat de adevărații Lui închinători în Duhul și Adevărul Lui²⁸.

Necorporalitatea îngerului și a sufletului

61. Îngerul și sufletul, fiind realități necorporale, nu sunt într-un loc, dar nici pretutindeni, fiindcă nu susțin totul [universul], ci au lipsă și ele de Cel care să le susțină. Prin urmare, și ele sunt în Cel ce susține și conține totul [universul], hotărnicite de EL în mod corespunzător. Totuși sufletul care susține corpul împreună cu care a fost creat este pretutindeni în corp, nu ca într-un loc, nici conținut de el, ci ca unul care îl susține, îl conține și face viu, fiind și în aceasta după chipul/icoana lui Dumnezeu²⁹.

Omul superior îngerilor prin aceea că stăpânește

62. Omul a fost făcut mai mult „după chipul/icoana lui Dumnezeu” decât îngerii nu numai fiindcă are în el o putere de susținere și făcătoare de viață, ci și prin faptul că stăpânește. Fiindcă în natura sufletului nostru e o parte care e prin fire conducătoare și stăpânitoare [inteligentă/minte] și una prin fire sclavă și supusă: voința, apetitul, simțirea și simplu spus, câte au fost create de Dumnezeu după minte/inteligență împreună cu mintea/inteligența, chiar dacă noi prin socotința [gnome] noastră iubitoare de păcat ne răzvrătim nu numai împotriva lui Dumnezeu Atotstăpânitorul, ci și părții de sine stăpânitoare [autokra-

²⁸ Capitolul 60 se regăsește și în *Omilia* 19, 13.

²⁹ Capitolul 61 se regăsește și în *Omilia* 19, 14.

toron] care e în noi prin fire. Deci din pricina puterii stăpânitoare [*to archikon*] din noi Dumnezeu ne-a dat dominația peste tot pământul [*Fc 1, 28*]. Îngerii însă n-au un corp înjugat împreună cu ei ca să-l aibă subjugat minții/inteligenței. Dar voința minții/inteligenței cei care au căzut o au neîncetat rea, iar cei buni o au neîncetat bună și neavând nicidecum nevoie de un vizitiu. Iar stăpânirea pământească cel rău nu a avut-o, ci a răpit-o; de unde este evident că n-a fost creat stăpânitor al pământului. Iar îngerii buni au fost rânduți de Atotstăpânitorul [*Pantokrator*] să supravegheze cele de pe pământ după căderea noastră și degradarea noastră din această demnitate chiar dacă din pricina iubirii de oameni această cădere nu e una desăvârșită. Fiindcă, așa cum zice Moise în cântarea lui; Dumnezeu a pus hotare îngerilor când a împărțit neamurile [*Dt 32, 8*], iar împărțirea aceasta s-a făcut după Cain și Set, cei din Cain numindu-se fii ai oamenilor, iar cei din Set fii ai lui Dumnezeu [*Fc 6, 2*], și încă de atunci, mi se pare, a împărțit numele și a vestit dinainte neamul din care avea să ia trup Fiul Unul-Născut al lui Dumnezeu.

*Omul superior îngerilor
prin materializarea cunoașterii sale*

63. Ar putea spune cineva că, între multe altele, ne arată că suntem mai mult decât îngerii după chip/icoana lui Dumnezeu și caracterul trinitar al cunoașterii noastre³⁰, nu numai pentru că e trinitar, ci pentru că cuprinde orice gen de cunoaștere. Fiindcă noi singuri dintre toate creaturile avem pe lângă facultatea inteligentă și cea rațională/cuvântătoare și pe cea senzitivă [*noeron, logikon, aisthetikon*], care fiind unită prin fire cu cea rațională in-

³⁰ *To triadikon tes hemeteras gnoseos.*

ventează o mulțime extrem de variată de meșteșuguri și științe. Fiindcă numai omului i-a fost dat faptul de a cultiva pământul, de a construi și de a produce din cele ce nu sunt — chiar dacă nu din cele ce nu sunt deloc, fiindcă acest lucru îi aparține lui Dumnezeu. Pentru că el nu face, nici nu strică aproape nimic din cele săvârșite de Dumnezeu, ci amestecând unele cu altele cele din jurul nostru le dă o altă formă. Dumnezeu a mai dăruit numai oamenilor nu doar capacitatea de a face simțit de către auz cuvântul nevăzut al minții unindu-l cu aerul, ci și de a fi scris cu un corp și a fi văzut într-un corp, dând astfel o încredințare constantă a venirii și arătării Cuvântului celui mai de sus printr-un trup. Nimic din acestea n-a fost comunicat îngerilor.

Asemănarea cu Dumnezeu se realizează prin luminare

64. Dar deși noi avem până astăzi mai mult decât îngerii calitatea de a fi „după chipul/icoana lui Dumnezeu”, în ce privește faptul de a fi „după asemănarea lui Dumnezeu” suntem cu mult mai prejos, mai ales acum, decât îngerii buni. Ca să las deoparte acum celelalte, desăvârșirea asemănării cu Dumnezeu se realizează printr-o luminare dumnezeiască de la Dumnezeu, de care sunt lipsiți îngerii răi, din care pricină au ajuns sub beznă [*Iuda* 1, 6], dar de care se satură inteligențele/mințile dumnezeiești, drept pentru care se și numesc lumină secundă și cunoaștere a Primei Lumini³¹; lucru pe care socot nu-l ignoră nimeni din cei ce citesc cu grijă și înțelege cuvintele insuflăte de Dumnezeu. Plecând de aici îngerii buni au și cunoașterea lucrurilor sensibile; fiindcă nu le percep cu o putere senzitivă naturală, ci le cunosc printr-o putere deiformă, căreia nu-i este ascuns nimic din cele prezente, trecute sau viitoare.

³¹ Cf. GRIGORIE TEOLOGUL, *Cuvântarea* 40, 5.

Hristos ne-a redat pe Tabor veșmântul de slavă

66. Milostivindu-Se de rușinea firii noastre ajunse din pricina călcării poruncii dezbrăcată de această dumnezeiască luminare și strălucire și luând-o asupra Sa din îndurarea până în măruntaie a milei Sale, Cuvântul lui Dumnezeu a arătat-o iarăși îmbrăcată încă și mai falnic ucenicilor celor mai de seamă pe Tabor, arătând ce am fost cândva și ce vom fi prin El în veacul viitor, dacă vom alege să viețuim aici ca și El după putință³², precum zice și Ioan cel cu limbă de aur³³.

Veșmântul slavei la Adam și la Pavel

67. De această luminare și strălucire dumnezeiască fiind părtaș înainte de cădere și Adam, ca unul îmbrăcat cu adevărat în veșmânt de slavă, nu era gol, nici nu se rușina că era gol, ci era cu mult mai mult împodobit, cât nu se poate spune, decât cei ce poartă acum diademe împodobite cu mult aur și pietre prețioase³⁴. Această luminare și har dumnezeiesc marele Pavel le numește locuință cerească atunci când spune: „De aceea suspinăm, dorind să ne îmbrăcăm în locuința noastră din cer, ca doar vom fi găsiți îmbrăcați, nu goi” [2 Co 5, 2–3]. Arvuna acestei luminări dumnezeiești și a veșmântului ei a primit-o de la Dumnezeu și Pavel când s-a dus de la Ierusalim la Damasc, ca să vorbesc ca și Grigorie cel supranumit cu numele teologie, „vorbind cu Cel prigonit de el înainte de a se fi curățit de prigoniri sau, mai bine zis, cu o mică lumină a Marii Lumini”³⁵.

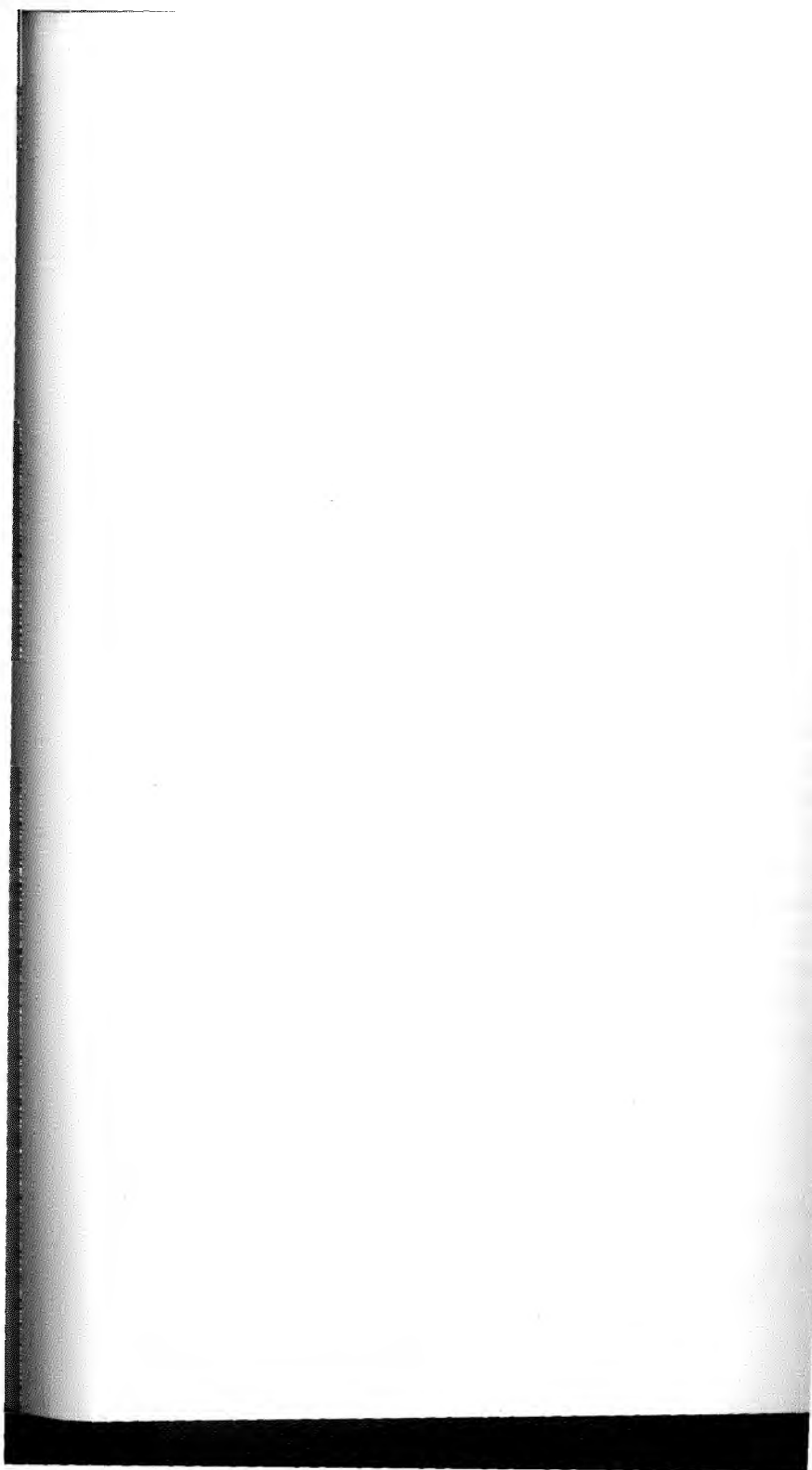
³² Până aici textul Capitolului 66 se regăsește și în *Omilia 16, 39*.

³³ IOAN HRISOSTOM, *Omilia 56 la Matei 4*.

³⁴ Până aici textul Capitolului 67 se regăsește și în *Omilia 16, 39*.

³⁵ GRIGORIE TEOLOGUL, *Cuvântarea 39 la Sfintele Lumini 9*.

IV. Isihasm pentru pustnici

Cuvânt despre viața minunată
și deopotrivă cu îngerii a cuviosului
și de Dumnezeu purtătorului nostru
Părinte Petru care s-a nevoit ca ascet
în Sfântul Munte Athos¹
[1333]

Prolog

1. Nu este drept, pe cât mi se pare, ca aceia care au săvârșit ceva demn de pomenire în altă parte a pământului să fie elogiați cu iubire de cinste de noi care ascultăm scrierile care se citesc în public despre ei — scrieri care sunt în același timp exacte și frumoase și insuflă cea mai mare mângâiere sufletului spre asumarea virtuții —, iar în ce privește exemplul oricărui lucru frumos pe care-l avem acasă la noi, adică față de viața lui Petru, să fim nepăsători, deși nu e cu nimic mai prejos decât aproape nimeni din cei care au ajuns vestiți pentru virtute din orice veac. Știți negreșit toți despre cine vorbesc, doar dacă nu cunoaște cineva acest Athos cu nume vestit și pe Petru care poartă numele lui [Athonitul], cel de loc și de baștină din el și întâiul lui luptător, care în pământul de aici a luptat cu [Satana] luptătorul împotriva întregii lumi și a repurtat cel dintâi aici un triumf asupra nebuliei lui împotriva noastră, și aruncând în el la vreme potrivită sămânța binelui a făcut-o să răsară, să crească și să aducă roadă bună, așa cum poate vedea oricine din cele ce le vede.

¹ Traducere după ed. P. Christou: *Gregoriou tou Palama Syngrammata V*, Thessaloniki, 1992, p. 161–191.

2. Că dacă e să fie cineva care să primească în schimb laudele noastre, drept e să le primească acest mare inițiator și călăuză a noastră spre unele ca acestea e un lucru cu care ar putea fi de acord toți; dar ca eu să spun toate cele ale acestui bărbat și să dau cele convenite fiecăruia, e un lucru aproape cu neputință. Fiindcă, pe cât se vede, lupta aceluia a fost ca pentru răsplătirile făgăduite de Dumnezeu dreptilor să-I aducă un exces simetric al vieții lui, mai presus de cuvânt și de auzire. Nu mi se pare însă că din această pricină trebuie să stau deoparte trecând sub tăcere toate. Fiindcă nici noi nu stăm deoparte de părțile pământului și mării, în care avem de umblat sau de navigat, doar pentru că ele nu sunt într-un totul ușor de străbătut sau de navigat, nici cei care au istorisit despre ele nu le-au lăsat pe toate numai fiindcă n-au putut să le spună cu exactitate pe toate, ci și lor li s-a părut potrivit să istorisească câte din ele le-a fost cu putință.

3. În același fel va trebui să încerc și eu acum acest lucru și să nu-l trec cu vederea pentru că tema e inaccesibilă cuvântului, și nu numai eu nu trebuie să fac aceasta, dar și toți câți au parte de cuvânt; fiindcă poate așa dintre toți cineva ar ajunge să le strângă așa cum se cuvine măreției temei. Și atunci toți câți fac parte din catalogul celor învățați, punând în mintea lor faptul că așa stau lucrurile, îmi vor da mai ușor iertare, fiindcă și ei vor avea nevoie de ea, întrucât e o datorie comună și toți duc lipsă fiecare de ea în chip comun. Eu însă, o, teatru sfânt², înainte de toate am îndrăznit aceasta bizuindu-mă pe ajutorul care vine din rugăciunile noastre. Căci, chiar dacă lupta care-mi stă înainte e grea, fie însă ca pentru invocările voastre Dumnezeu, Care a ridicat spre viața Lui mai presus de fire și pe cel ce face tema noastră, să privească cu îndurare

² Aluzie la auditoriul în fața căruia a rostit Sfântul Grigorie Palama acest cuvânt de laudă.

acum de sus și peste noi și îndepărtând orice piedică să îndrepteze și cuvântul nostru făcându-l să răzbată ușor în impasuri.

Adevărata patrie a lui Petru — Athosul

4. Așadar, bine a făcut timpul coborând în adâncul uitării părinții și patria copilăriei acestui mare și minunat părinte, a cărui patrie cuvenită e cortul celor cerești. Căci cele ce au fost trecute cu vederea ca unele nedemne de virtutea lui încă de pe vremea când viteazul trăia, n-au socotit că trebuie amintite nici cei care au scris la început cele privitoare la el. Dar locul unde a locuit aducându-se pe sine însuși sau mai degrabă fiind adus de Dumnezeu, în care și-a desăvârșit dumnezeieștile sale lupte și de unde a urcat la cer, adică acest loc vestit și venerabil, vatra virtuților, sălașul oricărui lucru frumos, prefigurarea celor cerești și cortul cel nefăcut de mână, locul liber de orice lucru întinat și mai presus de orice patimă spurcată, muntele care poartă numele sfințeniei [Sfântul Munte Athos], acesta ține loc de patrie pentru cel ce ne stă înaintea fiind rostit și auzit împreună cu el, și de aici este recunoscut și se distinge el față de cei ce au același nume cu el, fiind pe drept cuvânt numit Athonitul.

5. Căci dacă în vechea Atenă se socotea că după o ședere de trei ani cei stabiliți aici de altundeva puteau să considere acest oraș drept patrie, cum să nu-și socotească pe drept cuvânt acest munte drept patrie sfântul nostru care a petrecut aici mai mult de cincizeci de ani, și aceștia într-un chip atât de luptător? Iar dacă, așa cum spunea unul din înțelepții din afară [păgâni], patrie e pentru fiecare locul în care reușește să fie fericit³, cine dintre toți ar putea face sau va voi să facă una mai bună decât bună moștenirea de aici a bărbatului, care aici s-a întâlnit cu

³ ARISTOFAN, *Ploutos* 1151.

Dumnezeu și a ajuns la fericirea vederii dumnezeiești sau, mai bine zis, ca să spun totul pe scurt, care a depășit aici toată firea omenească și schimbându-se schimbarea cu adevărat dumnezeiască — căci ce cuvânt ar fi de ajuns să înfățișeze această minune? — a fost transfigurat spre o vrednicie suprafirească de dreapta Celui Preaînalt [cf. *Ps* 76, 10]? A trecut deci cu vederea patria lui și a alergat la acest munte, care oferă patria de sus, unde și-a săvârșit viața sa de mulți ani și purtarea sa nevăzută pentru oameni.

Petru prizonier

6. Priviți acum meșteșugul iscusit al înțelepciunii dumnezeiești, covârșirea purtării de grijă a lui Dumnezeu față de oameni și dorința Lui neîntrecută pentru mântuirea lor. Izbucnește un război al patriei acestui minunat părinte cu arabii; iar el fiind, pe cât se pare, cunoscător al artei militare, luptă împreună cu cei de o seminție cu el, e prins însă de cei de altă seminție, e dus prizonier departe de pământul care l-a născut, înaintează cu picioare fără voie în pământul străin și dușman, e întemnițat într-o închisoare din care nu se putea fugi, i se leagă picioarele în lanțuri, flămânzește din lipsa hranei, suferă multe lucruri insuportabile, ajunge într-un impas, deznădăjduiește de viața lui, iar într-un sfârșit se refugiază la Dumnezeu, făgăduiește să trăiască doar pentru El, numai să vadă lumina libertății și să fie izbăvit de lucrurile cumplite care-l țineau. Ce face deci atunci Dumnezeu Care în același timp este grabnic și gândește la toate dinainte? Își întârzie graba și îngăduie întinderea și pe viitor a durerilor lui văzând dinainte că rugătorul nu va aluneca, dat fiind că sunt oameni care după izbăvirea de cele ce îi presează trec ușor cu vederea făgăduințele făcute în acel timp, dacă acestea nu sunt întărite în chip riguros.

Arătărilor Sfântului Nicolae

7. Ce face deci atunci [Dumnezeu]? Îi întărește făgăduințele prin vise și-i trimite în vis pe marele între ierarhi și sfinții părinți, Nicolae, pe care și el îl striga fierbinte întrucât făcuse experiența îndrăznelii lui către Dumnezeu, și i-l aduce printr-o minune pe cel care și mai înainte făcuse multe minuni pentru el. Arătându-i-se nu o dată, ci chiar de două ori, acesta a muștră mult lipsa de voință a bărbatului care făgăduise mai înainte de multe ori să fugă din lume, dar nu se pornise vreodată să-și transpună făgăduința în faptă. „De aceea acum, a spus el, nici tu nu ești ascultat, nici eu nu pot să fiu convingător atunci când îmi fac solia la Dumnezeu pentru cele ce vor să fie spre folosul tău. Dacă vrei să mă asculți, cheamă încă un alt ajutor din cei care pot multe la Dumnezeu, ca să-mi fie sprijin mie, celui care-mi depun cea mai mare sânguință pentru tine.”

Petru eliberat de dreptul Simeon și Sfântul Nicolae

8. Iar când Petru a întrebat: „Și cine oare poate să fie mai mare decât tine?”, el a răspuns: „Simeon, Simeon acela, care odinioară și-a întins mâinile bătrânești și a primit în el prunc de patruzeci de zile pe Dumnezeu Cel înainte de veci [Lc 2, 25 sq].” Dar după această explicație Nicolae a pierit, iar Petru trezindu-se din somn avea mereu pe buze pe Simeon; și n-a încetat să-l strige, n-a slăbit chemându-l până când l-a convins. Fiindcă în noaptea următoare Nicolae vine din nou și-i poruncește să-și ațin-tească privirile spre Simeon. Iar el întorcându-se repede, vede o priveliște încântătoare: un bătrân venerabil și foarte alb, îmbrăcat ca arhierul după obiceiul din vechime, rezemându-se într-un toiag de aur, privind spre el cu bucurie și blândețe și vestindu-i eliberarea, dacă se va grăbi să transpună în faptă făgăduințele făcute lui Dum-

nezeu. Iar după ce Petru s-a învoit bucuros, acela i-a spus să umble fără frică unde va voi ieșind din închisoare. Iar când acesta i-a arătat din nou lanțurile de la picioarele lui și a insistat că porunca e cu totul cu neputință, bătrânul care-l primise pe Dumnezeu ridicând acel frumos toiag scânteietor atinge cu vârful lui lanțurile și taie cu aurul lui fierul ca o pânză de păianjen, cum se spune. Și într-o clipă Petru s-a găsit — o, minune! — în afara acelor lanțuri, dar și a oricărui zid împrejmuitor și-l vede numai pe [Sfântul] Nicolae stând lângă el și convingându-l că eliberarea dată nu e un vis, ci o realitate, precum și arătându-i pentru merinde o grădină plină de tot felul de pomi împovărați de multe roade numai bune de mâncat. Întrucât el, temându-se să nu fie acuzat de furt, nu suferea să se atingă de roadele acelea nici cu vârful degetului, cum se spune, [Sfântul] Nicolae îl îndeamnă iarăși și-i poruncește să ia din ele fără teamă. După care scoțându-l spre acea plăcută călătorie și amintindu-i de acele făgăduințe, a pierit din ochii bărbatului, dar, deși părea că-l părăsise, era mereu cu el chiar dacă în chip nevăzut.

Petru imită exemplul Apostolului Pavel

9. Văzând Petru în chip neașteptat lumina libertății, privind ca la un exemplu la marele Pavel, a hotărât ca nici el să nu se dedice trupului și sângelui [cf. *1 Co 15, 50*]; și așa bine făcând devine întreg al lui Dumnezeu Care a guvernat cele ale lui cu o providență mai mare și l-a chemat într-un chip așa de minunat, urmând aceluia [lui Pavel] cu râvnă minunată și nesuferind să stea departe, nici să se îndepărteze câtuși de puțin de urmele lui. Căci așa cum dacă cineva își ațintește privirile direct spre soare, iar apoi le coboară jos, le vede aproape pe toate întunecate, tot așa și cel care și-a fixat ochiul sufletului, mintea, spre cer, trece cu vederea ușor casă, patrie, părinți, pe

cei înrudiți prin sânge și printr-o prietenie oarecare și, luându-și rămas-bun de la toate sau, mai bine zis, neluându-și nici măcar rămas-bun de la ele, se alipește de un singur lucru: conduita potrivit lui Dumnezeu, și nu mai are decât un singur gând mai presus decât orice altă preocupare: acela de a ține tare voia lui Dumnezeu și așa de a se face pentru Hristos toate și de a avea în loc de toate pe Hristos, potrivit hotărârii dumnezeiești a aceluia [cf. Ef 1, 10; Col 3, 11].

Petru la Roma

10. Și rănit așa de săgeata iubirii dumnezeiești, a apucat fără să mai amâne nici o clipă drumul spre Roma, ca acolo să se dedice mai desăvârșit Domnului îmbrăcând și pe față haina monahilor și împlinindu-și făgăduința. Iar marele [Sfânt] Nicolae mergea iarăși nevăzut înaintea lui; și ajungând mai înainte în oraș s-a întâlnit în chip spiritual [în vis] cu papa; căci pe acel înalt scaun ședea atunci [drept papă] un bărbat și el înalt și care avea parte de vederi spirituale. Așadar, [Sfântul] Nicolae i-l recomandă pe Petru înainte ca acesta să-l vadă, îi povestește cele ale lui și-i poruncește ca atunci când va sosi să săvârșească asupra lui toate câte sunt rânduite să vină peste cei ce au ales viața necăsătorită. Și adăugând semnele după care să-l recunoască pe cel de care vorbea și spunându-i numele, a pus capăt întâlnirii. Iar Petru intră acum în oraș neștiind nimic din cele făcute de ocrotitorul său. Și hotărându-se să meargă de îndată la mitropolie, a trecut de porțile sfinte și în genunchi aducea închinarea cuvenită dumnezeieștilor icoane. Iar papa trimite îndată după el, îl inițiază în viața monahală și-l îmbracă în haina cuvenită acestei vieți, iar el uluit de cele făcute — căci cum ar fi putut să nu fie? — dădea mulțumire lui Dumnezeu și cu mâinile înălțate rostea cuvinte de mulțumire. Dar nu

numai aceasta, ci adăuga la râvna lui frumoasă și bună și căuta cu duh aprins un loc care să ajute intenția sa. Coborând deci la țarm, dă cu purtarea de grijă a lui Dumnezeu de niște marinari gata să plece din oraș și care urmau să părăsească portul cu gândul de-a naviga prin Creta spre Asia. Cu aceștia pleacă, așadar, și el, doar va reuși ca prin acea lungă plutire să dea de un loc după gândul său, sau mai degrabă crezând și în aceasta lui Dumnezeu Care dă oamenilor tot ce le e de folos.

Arătarea și profeția Maicii Domnului pentru Athos

11. Având, așadar, această nădejde, o vede în vis pe Maica lui Dumnezeu Pururea Fecioară, alături de care stătea în chip de slujitor și purtătorul lui de grijă, Nicolae, care îi zice cu glas liniștit: „Unde se va sfârși Petru, Stăpână?” La care aceasta i-a răspuns în chip luminos și elegant: „Există în Europa un munte foarte frumos și foarte mare, întors cu fața spre Libia, și care înaintea mult în interiorul mării. Pe acesta alegându-l pentru mine din întreg pământul, am hotărât să-l hărăzesc drept refugiu convenit cinului monahal: prin urmare, mi l-am consacrat mie însămi printr-o viețuire foarte specială și de acum înainte se va chema Sfânt. Iar pentru cei ce vor alege să ducă pe el lupta cu [Satana] dușmanul comun al oamenilor, voi lupta apărându-i toată viața lor și le voi fi mereu o aliată nebiruită, o învățătoare a celor ce trebuie făcute, o tâlcuitoare a celor ce nu trebuie făcute, purtătoare de grijă, medic și hrănitore pentru cine vrea hrană și tratament, atât în cele ce țin de trup susținându-l și fiindu-i de folos, cât și în cele ce ridică și învigoarează duhul și nu-i îngăduie să cadă din bine și frumos. Iar pe câți s-ar întâmpla să-și sfârșească frumos aici viața aceasta îi voi recomanda Fiului și Dumnezeului meu cerând de la El iertarea desăvârșită a păcatelor lor.”

12. Știu că acest cuvânt a produs pe bună dreptate plăcere tuturor, întrucât făgăduiește în chip neîndoielnic mântuirea sufletească căutată cu sârguință atât de noi, cât și de toți cei care gândesc bine. Căci atunci când Maica lui Dumnezeu care face cu puțință și cele cu neputință, făgăduiește să ajute, și nu numai aici, nici numai în prezent, ci și în veacul viitor, și nu numai în cele mici, ci oferind o eliberare de acele răspunderi de nespus [de la Judecata de Apoi] și desfătarea de bunătățile nestrăcioase, cine dacă are minte nu se va bucura în chip covârșitor? Dar să mergem mai departe. Iar după ce Născătoarea de Dumnezeu a vorbit acestea despre munte și la sfârșit a adăugat că Petru va trăi aici, acesta se trezește din somn și se scoală la rugăciune bucurându-se ca niciodată și cu sufletul întraripat cum se și cuvine să fie cel învrednicit de asemenea vederi și de asemenea auziri.

Escală în Creta și vindecarea unei familii

13. Iar după puțin timp, pe când corabia plutea pe lângă insula Creta, au hotărât să ancoreze la un liman pentru cei care aveau nevoie de mâncare și de băutură. Fiindcă acela nu avea nevoie de ele, întrucât purtase de grijă de la început să-și facă supus trupul și așa peste zi rămânea nemâncat, gustând doar seara târziu o uncie de pâine și bând apă de mare, și aceasta cu măsură. Marinarii au ancorat deci pentru cei ce aveau nevoie de provizii și ca să-și facă rost de pâine și de apă potabilă. Au făcut deci așa cum hotărâseră și, fiindcă unul din săteni era un obișnuit și un prieten foarte apropiat al căpitanului și locuia nu departe de acel liman, căpitanul a coborât și s-a dus la el. Și văzându-l pe prietenul său zăcând neașteptat pe pat, iar pe soția și copiii lui neșezând în preajma lui silindu-se să-i ușureze după puțință suferințele, ci luptându-se și ei cu o boală grea, sporind priveliștea cumplită cu zăcerea

lor în pat lângă el, venindu-i în minte conduita lui Petru, fiindcă era în stare, pe cât se pare, ca din puține amănunte să deducă virtutea lui, a grăit bolnavului: „Am găsit, iubite prietene, leacul pentru boala care te ține pe tine și toată casa ta!” și a alergat îndată ieșind afară din casă. Și întorcându-se în fugă la corabie a căzut la picioarele lui și l-a rugat pe Petru, care pentru Hristos era supus tuturor, să-l urmeze. Iar el s-a supus numaidecât îndemnat fiind în mintea sa și de Dumnezeu.

14. Vine, așadar, la acea casă mistuită de boală și mai repede decât cuvântul o ridică din boală și o înzdrăvește. Fiindcă numai ce l-a văzut pe acest minunat părinte, acela care era ținut de o boală grea s-a ușurat, s-a sculat și căzând la picioarele celui ce l-a vindecat s-a făcut sănătos. După care, sculându-se degrabă de acolo, l-a dus pe Petru la copii și la nevastă, și acesta, de parcă purta sănătatea în mâinile lui, le-a dat-o tuturor din belșug. Fiindcă toți aceștia s-au sculat numaidecât izbăviți de boală și de lucrurile cumplite care-i țineau și nu știau ce să mai facă sau ce să-i spună lui Petru pentru marea binefacerii lui. El însă nu iubea cinstirile și se grăbea să facă drumul de întoarcere neputând fi nicidecum întors spre aplauzele aceluia, întrucât atribuia lui Dumnezeu cauza celor făcute. Iar când după întoarcerea sa la corabie aceștia i-au adus bani, n-a vrut să-i primească spunându-le că pentru cele bune lucrate pentru ei de Dumnezeu nu se cuvine să mărturisească recunoștință unui om, ci să se alipească de El printr-o viață curată și cuminte și prin purtări libere [de păcat] și să viețuiască potrivit lui Dumnezeu, netrecând cu vederea nici una din voințele Lui și nealipindu-se vreodată de cele care nu-I fac plăcere; „fiindcă așa, zicea el, cu ajutorul lui Dumnezeu nu veți avea nevoie nici de vindecare, întrucât nu veți fi căzut în boală din capul locului”. Rânduind astfel bine și omul lor lăuntric, le-a îngăduit să se întoarcă la casele lor.

Petru e oprit în chip minunat la Athos

15. Iar el s-a dus cu tovarășii lui de navigare care atribuiu virtuții bărbatului acestuia și buna lor plutire; căci împinși de un vânt prielnic își săvârșiseră zi și noapte plutirea de până atunci și așa aveau încredere și în cea care le stătea înaintea. Și așa stând și înțelegând ei lucrurile, cu totul pe neașteptate, deși un vânt prielnic și strălucitor îi împingea din pupă, nava a încetat să mai înainteze și a rămas nemișcată. Și deși aceia au pus în mișcare toate cele bune, cum spune și proverbul, nemișcarea n-a cedat nicidecum. Și fiind marinarii nedumeriți că aveau de puțin timp parte de o asemenea nemișcare, pe de o parte, din pricina uimirii lor, iar, pe de altă parte, din pricină că nu puteau face nimic, fiindcă lucrul era atât de neobișnuit, Petru s-a sculat din șederea lui liniștită și privind în jur a întrebat care era numele muntelui care se vedea; și aflând că este Athos, a înțeles și le-a vestit ce anume ținea nava neclintită în loc și a zis: „În acest [loc] vrea Dumnezeu să-mi săvârșesc restul vieții mele.” După care a poruncit celui ce ședea la cârmă să îndrepte numai de cât nava spre uscat; și numai ce acela a făcut fără întârziere ceea ce i se poruncise, nava s-a eliberat din legături și îndată s-a mișcat din nou ușor.

16. Și nu erau toate acestea în stare să producă uimire? Cum, pe de o parte, firea navigabilă, însușirea ușor de străbătut a mării, uneori ceda și făcea cale ușoară navei împinse de forța vânturilor, iar alteori tăgăduindu-și firea câștiga însușirea rezistenței și ținea în loc nava ca un uscat? Cum, pe de o parte, revărsarea ușoară a vânturilor era stăvilită și nu răpea nava împreună cu impetuozitatea ei cunoscută, deși nici un corp solid nu făcea zid în jurul ei?, căci vântul sporește mobilitatea ușoară a apelor. Iar faptul că suprafața curgătoare a mării devenea la fel de solidă ca și uscatul nu părea o minune mai mică decât

cea în care se arătase uscatul de pe fundul mării care fusese despicăată [Iş 14, 21]. Prin urmare, ea trebuie adăugată minunilor din vechime și trebuie spus că n-a fost mai mică decât acelea, iar pentru aceasta trebuie lăudat Dumnezeu pentru Care nimic din cele ce ar voi nu e cu neputință de realizat.

Petru își începe viața de pustnic și isihast

17. Apropiindu-se, așadar, de uscat, tovarășii de navigație a lui Petru l-au debarcat nu fără lacrimi pe viteazul bărbat la picioarele muntelui, iar el le-a ridicat moralul deoarece căzuseră în descurajare și-și pierdeau mințile, prezicându-le că vor avea o plutire lipsită de primejdii și-și vor realiza planurile. Deci ei l-au trimis cu nădejdi bune, iar el, călcând cu anevoie peste locuri neumblate a urcat muntele și a intrat în cele de nepătruns ale lui [ca odinioară Moise pe Sinai; Iş 24, 14] întorcându-și cele ale lui numai către Dumnezeu pentru Care numai făgăduise să viețuiască, fiindcă doar pe El Îl dorea cu înflăcărare. Lucru pe care s-a și grăbit să-l după la capăt, nu numai rămânând nemâncat de la cele ce susțin firea oamenilor, fiind în această privință doar cu puțin mai prejos decât îngerii [Ps 8, 6], dar fiind și chinuit de frig și de arșiță, de înghețuri, zăpezi și ploi, gol și sub cerul liber — o, ce tărie! Căci bărbatul acela, dacă mai era așa ceva, având minte și înțelegând firea acestui amestec pământesc [trupului], că ea împovărează mintea și trăgând-o la pământ nu o lasă să-și aibă cetățenia în ceruri, își topea cumplit trupul prin toate mijloacele gustând printre altele doar foarte puțin din ierburile care erau pe acolo. Și prin zăbovirea riguroasă în isihie⁴ și-a făcut mintea un vas vrednic, iar inima un vehicul dumnezeiesc, un alt cer și o locuință mai dragă lui Dumnezeu decât cerul. Iar aceasta

⁴ *Te kath'hesychian schole.*

este, ca să arăt pe scurt, întoarcerea și aplecarea minții spre ea însăși sau, mai bine zis — chiar dacă e un lucru minunat a spune aceasta —, întoarcerea tuturor puterilor sufletului la minte și lucrarea lor potrivit minții și lui Dumnezeu.

*Ce înseamnă isihia*⁵

18. Dar a spune mai exact cele de aici e cu neputință. Căci atunci când mintea se depărtează de orice lucru simțit și iese la suprafață din potopul zarvei din jurul acestora și se uită la omul dinăuntru, de-abia ce vede masca lui hidoasă care vine din rățacirea ei în cele de jos, se și grăbește să o spele prin plâns. Și după ce a desființat acel vâl diform, atunci sufletul, nemaifiind sfâșiat în chip nenobil de feluritele lui afecțiuni, are pace și se apropie de adevărata isihie, mintea rămâne în ea însăși înțelegându-se pe ea însăși sau mai degrabă înțelegând prin ea însăși pe cât e cu putință pe Dumnezeu din pricina Căruia există. Atunci își depășește firea proprie și e îndumnezeită prin participare, înaintând mereu spre mai bine, numai să se înconjoare în chip iscusit cu un zid din toate părțile, ca inițiatorul de la început al răutății [Satan] să nu poată avea de nicăieri nici o intrare; pentru ca nu cumva acesta furișându-se înăuntru și găsind-o larg deschisă să rămână în suflet împreună cu tovarășii lui și să facă din el, vai!, o tabără a reiei lui oștiri și așa, potrivit cuvântului evanghelic, „cele de pe urmă ale omului acela să se facă mai rele decât cele dintâi” [Mt 12, 45]. Și fie ca acest lucru să dispară cu totul!

⁵ § 17–20 și 39 nu au un corespondent în *Viața Sfântului Petru*, ci reprezintă o primă sinteză a isihismului făcută de Sfântul Grigorie Palama înainte de izbucnirea controverselor, sinteză care va fi reprodușă de acesta și în alte scrieri ale sale; cf. *Antireticul VII contra lui Akindynos*, 34–40 și mai jos *Tratatul către monahia Xenii* § 54–62 și *Tratatul către Ioan și Teodor* § 14, 17–21.

19. Iar când mintea, așa cum a arătat deja cuvântul nostru, a alungat orice patimă care locuia în ea câștigând sufletului nepățimirea, și s-a întors nu numai spre ea însăși, ci a întors în mod integral spre sine și celelalte puteri ale sufletului; atunci ea scoate din mijlocul ei orice lucru dobândit ulterior, până la tot ce ține de partea cea rea; și înaintând spre ce e mai desăvârșit sau, mai bine zis, spre ce e cel mai desăvârșit și depășind și cele ce țin de partea mai bună, nu numai dualitatea materială, dar și înțelesurile spirituale neimaginare, și dezbrăcându-le pe toate ca una iubită de Dumnezeu și iubitoare de Dumnezeu, se înfățișează lui Dumnezeu „surdă și mută” precum stă scris [cf. *Ps* 37, 14]⁶. Și atunci e mai tare decât rațiunea materiei și plămădește cu toată nefrica plămădirea de sus și, dat fiind că nici una din patimi nu mai bate la ușă, harul dinăuntru o transformă în întregime spre ceva mai bun.

20. Așadar, mintea care e părtașă la acestea transmite și trupului unit cu ea multe mărturii ale frumuseții dumnezeiești, mijlocind între harul dumnezeiesc și grosimea trupului și punând în el puțința celor cu neputință. De aici vin deprinderea deiformă și invincibilă a virtuții, nemișcarea sau mișcarea cu anevoie spre răutate, facerile de minuni, străvederea, vederea înainte și faptul de a vorbi despre cele ce se întâmplă undeva departe ca despre unele petrecute sub ochii noștri. Iar lucrul cel mai mare e faptul că scopul acelor fericiți nu tinde spre acestea, ci așa cum dacă se uită cineva la o rază de soare, percepe și atomii de aer, chiar dacă nu acesta e scopul celui ce privește, tot așa și ei când intră în contact în chip curat cu acele raze în care stă în chip natural descoperirea tuturor lucrurilor, nu numai a celor ce sunt sau a celor care au fost, dar și a celor ce vor fi, cunoașterea acestora li se

⁶ Cf. EVAGRIE, *Despre rugăciune* 11.

adaugă în chip real ca un element secundar al alergării lor. Scopul lor însă e desăvârșirea supradesăvârșită a monahilor, adevărata isihie sau, mai bine zis, așa cum spuneam mai sus, roada adevăratei isihii, acest lucru cu anevoie de presupus, de grăit și de atins, chiar dacă importanța excepțională a acestei teme ne-a împins să însemnăm aici pe scurt și despre cele ce sunt mai presus de noi. Așadar, acest Petru care avea cu adevărat o minte mare, înțelegând la ce anume a fost chemat, înainta spre el cu tot piciorul, potrivit proverbului. Iar acest lucru nu era amplexarea harismelor — să nu fie!, căci marele bărbat n-a fost amăgit vreodată de pofta lor, fiindcă acest lucru nu e de folos celor ce duc viața isihastă, cum a arătat deja cuvântul —, ci să facă loc harului să poată pregăti omul dinăuntru și să-l pună de acord cu Prototipul lui reîmpropătând acea frumusețe originară și absolută. Fiind, așadar, pornit astfel, își puna suișuri în inima sa după cum spune Psalmistul [*Ps* 83, 61].

Invidia lui Satana

21. Dar ce face atunci [Satana] tatăl invidiei, plinătatea amăgirii, care fuge în chip spontan de orice lucru frumos, lucrătorul sau patronul oricărui rău sau, mai bine zis, cel ce este amândouă acestea: primul apostat și cel care l-a făcut să apostazieze de la Dumnezeu pe întâiul om? Cum se folosește de el însuși împotriva sufletului dreptului acesta? În chip viclean, dar adecvat, demn de el. Căci văzând că marele Petru ajunsese în afara săgeților lui, cum se spune, prin fuga de lume și de plăcerile ei, prin care acela obișnuiește să prade sufletele mai slabe, și că plecând de aici se învrednicise de vederi mai dumnezeiești nu numai în vis prin spiritul imaginativ, despre care filozofia spune că e vehiculul sufletului inteligent⁷,

⁷ *Dia tou phantastikou pneumatos, ho noeras ochema psyches he philosophia phesi*; cf. ARISTOTEL, *Despre suflet* III, 3, 428a.

și că înainta spre ce e mai bun depășind însăși imaginația, înaintând spre contactul cu cele imateriale și fiind luminat în chip minunat de pe munți veșnici, cum spune David [*Ps* 75, 5], împărțându-se pe acest munte [*Athos*] de strălucirea luminii și scoțând în afara hotarului lui întunericul care era în chip riguros el [*Satana*] însuși, neputând deci suporta unde ajunsese acela și socotind că e un lucru insuportabil cât de jos decăzuse în sfatul său rău ca Petru să urce de jos, deși își mâna carul trupului; căci acesta își lua partea mai bună de sus [*Lc* 10, 42; *Col* 1, 12], iar aceluia nu-i lăsa nici partea de jos. Cuprins astfel de invidie, încearcă să-l înspăimânte și scoată afară prin amenințări.

Primul atac al lui Satana

22. Dar cât de răs și de ridicolă a fost prima amenințare! Căci luând chip și îmbrăcând haină de general, trăgând după el o mulțime de arcași, folosindu-se de ordine și strigăte, atacă cu îndrăzneală un singur om lipsit nu numai de arme, dar și de acoperămintele strict necesare, chinuit de foamea îndelungată și suportând prin feluritele osteneți o mistuire cumplită în fiecare mădular. Intră deci în peștera care îl avea pe atunci ca locuitor pe sfântul, chemându-l la luptă în timp ce toată acea falangă deșartă a tovarășilor lui umple de vuiet toate cele din afara peșterii și lovea unele de altele marile stânci care zăceau acolo și smulgea pomii și rupea toate cele din jurul peșterii. Dar fiindcă acel mare bărbat înspăimântându-se a alergat la Dumnezeu prin rugăciunea din suflet și-și ațintea spre El ochiul mintal al sufletului, cel rău, nemaiputând rămâne mult, s-a făcut numaidecât nevăzut.

Al doilea atac al lui Satana

23. Nu mult după asta, prefăcându-se într-o armată de șerpi, a venit șerpuid el însuși, nefiind sau nearătându-se

însă ca și ceilalți, ci într-o mărime supranaturală și înfri-coșător la vedere — căci semăna simplu cu un balaur —, s-a ridicat de la pământ și ținându-și gâtul sus părea că scoate scânteii pe ochi, șuierând sufla foc, își mișca limba ucigașă care-i ieșea mult din gură ce era sau părea plină de venin mortal; și mergând drept împotriva lui Petru, îl amenința de la distanță ca prin șuierul năprasnic al unui vânt că-l va răpi și lua pe sus pe acel îndrăzneț bărbat. El însă n-a socotit că merită să se întoarcă spre acea vedere, ci întinzându-și mâinile neclintit spre cer, Amalekul spiritual [cf. *Iș* 17, 8] a fost înfrânt și a fugit fiind mai iute la plecare decât la venire.

24. Dar atunci pierzătorul a fost cuprins de părere de rău, fiindcă făcuse cu totul invers decât plănuise. Căci încercând mereu să facă să slăbească gândul viteazului și să relaxeze încordarea și înălțimea rugăciunii, ca de aici să poată avea o priză asupra lui, el i-a produs o râvnă și mai mare și i-a oferit astfel fără voie cununi mai frumoase, astfel încât dacă compar acum rezistența bărbatului sunt convins că acesta nu e mai prejos decât cei ce au trecut prin lupte mucenicești. Căci aceia au suportat toate din necesitate ca să nu tăgăduiască cinstirea adusă lui Dumnezeu, iar acesta având o tărie nu mai mică decât aceia a răbdat cu înflăcărare orice atac ca mintea lui să nu se depărteze nici pentru scurt timp de Dumnezeu. Hotărât fiind să suporte luptele mari pentru prilejurile mici, ce n-ar fi pățimit de bunăvoie, dacă ar fi trebuit să se arunce în primejdii pentru lucrurile cele mai mari?

Al treilea atac al lui Satana

25. Prin stăruința sa în rugăciuni fie că avea pace, fie că era război, [Petru] aproape că rivaliza cu laudătorii neobosiți [îngerii] din jurul lui Dumnezeu. Dar potrivit-cul neobosit al virtuții mâhnit că nu reușise în atacurile lui și lovit de țepușele mai ascuțite ale invidiei — fiindcă

invidia știe să crească încă și mai mult din eșecuri —, se scoală iarăși la un atac și mai puternic și, întrucât fusese respins în atacurile sale pe față, a hotărât să se întoarcă spre viclesuguri. Și se gândește să-i aranjeze viteazului o ambuscadă acolo unde știa că a putut cândva lucruri mari împotriva oamenilor și prin înșelarea protopărinților a reușit să tragă și să doboare, vai!, întreg neamul omenesc. Dar pentru că acum nu mai putea da peste o Evă, întrucât [Petru] cel împotriva căruia era războiul renunțase o dată pentru totdeauna la vederea feței vreunei femei, nici el nu s-a mai furișat prin unduirile unui șarpe dând din coadă și seducând și așa propunându-și în chip rău sfatul său pierzător, ci luând chipul uneia din slugile sale de casă în viața sa lumească, pentru ca înscenarea să aibă o credibilitate, iese tânguindu-se și aducându-i aminte de părinți, de frați și de întreg cercul rudelor, de prietenii cei mai buni și de obișnuiții din vecini, și cântându-i bocetul care ar fi cuprins patria sa auzindu-se de la oamenii de orice vârstă, întrucât pierzătorul acela era extrem de iscusit în a plăsmui unele ca acestea, și zicând:

26. „N-ai fost uitat, nici nu vei fi uitat nici de cei de o vârstă, nici de cei vârstnici, întrucât pe când erai împreună cu ei ai fost pentru ei prilej de toată voioșia și icoană a oricărui bine; prin această îndelungată absență te-ai făcut însă pricină de nesfârșită deprimare, iar pe copii i-ai mâhnit cumplit și nu pe nedrept faptul că n-au mai ajuns să se bucure nicidecum de frumusețea și bunătatea ta, mai ales când află că n-ai lăsat în urmă pe cineva care să-și împodobească viața cu virtuți deopotrivă cu ale tale. Ce câștigi oare, stăpâne iubit, că te-ai făcut așa de iubitor al pustiei și, fugind de oameni fără întoarcere, preferi petrecerea împreună cu fiarele, parcurgi viziunile neospitaliere, te ții de peșterile acestea care-ți vâra boala în oase, ești vecin cu viermii și locuiești împreună cu șerpii veninoși? S-ar putea spune oare că duci o viață potrivit

lui Dumnezeu? Dar Avraam cum și-a săvârșit viața sa între oameni fiind iubit de Dumnezeu? Dar înaintașii și urmașii tăi? Iar dacă vrei, pe cei care înaintea ta au preferat unei vieți în plăceri să trăiască potrivit lui Dumnezeu i-a vătămat oare petrecerea împreună cu oamenii? Oare nu și atunci aceștia i-au ridicat prin vederea lor pe mulți spre virtute și luându-i drept martori ai luptelor lor frumoase n-au rămas necunoscuți pentru lungimea timpului, sădind în toți dorința binelui prin zelul față de ei, și rămânând mereu tineri prin veac prin succesiuni nemuritoare în fiecare zi, rămân și acum neîmbătrâniți și nemuritori? Tu însă îți vei sfârși viața aici fără martori și sârguințele tale nu vor duce la sfârșit la nimic foarte folositor, nimeni din cei de acum și din cei care vor veni după tine neputându-se folosi de ele. Fiindcă oricine a făcut ceva foarte bun și n-a adus acest lucru la lumină potrivit cuvântului dumnezeiesc care spune: «Înaintea oamenilor să lumineze lumina voastră» [Mt 5, 16], e ca și cum n-ar fi făcut nimic; nu folosește cu ceva, nu trezește zelul cuiva, ci îi păgubește pe cei ce plecând de aici puteau deveni mai buni și așa va fi condamnat de viitor.

27. Iar dacă crezi că urmezi unor așezăminte ale harului celui nou [scrierile Noului Testament] și refuzi întoarcerea înapoi sprijinindu-te poate pe ele, îți voi demonstra ce e de folos și-ți voi arăta ce e util plecând și de la ele, explicându-ți care e părerea mea, întrucât n-am intrat doar recent în casa ta, ci sunt din strămoși între robii tăi cei mai credincioși și ai putea spune că țin la tine și port de grijă de tine în chip arzător. Hai, spune-mi, deci, stăpâne, cui dintre toți îi ești plăcut aici? Cum nu disprețuiești porunca care spune: «Fiecare să placă aproapelui său» [Rm 15, 2]? Cum te convingi că aici îi placi lui Dumnezeu, când aici cauți numai ale tale și nu-ți aduci aminte de cel care spune: «Fiecare să caute nu cele ale sale, ci cele ale altuia» [1 Co 10, 24]. Ce cuvânt de apă-

rare ai putea să ai când nu pui nici un preț nu numai pe mântuirea care vine de la tine la oameni, ci și pe cea care se întoarce ca în cerc de la ei la tine, după cum stă scris: «Cine scoate un om vrednic din unul nevrednic va fi ca gura Mea» [Ir 15, 19] și: «Cine va întoarce un păcătos din rătăcire, își va acoperi mulțime de păcate» [Iac 5, 20].»

28. Deci cel rău fiind și cunoscător al Scripturilor, vorbind astfel îndelung și învăluindu-l în cerc, parcă îi arăta acum viteazului pomul binelui și răului sârguindu-se astfel să-l scoată afară cu viclenie din raiul isihiei. El însă simțind viclenia ascunsă, făcătura și uneltirea, căci nu era lipsit de minte, s-a folosit de un mic cuvânt și a ridicat o mare putere împotriva puterii. Căci folosindu-se împotriva celui viclean de un glas mai puternic a strigat-o pe Născătoarea de Dumnezeu, cauza reîntoarcerii noastre spre mai bine. Și acela, cum a văzut că nu s-a putut ascunde, s-a făcut nevăzut dând jos masca fățarniciei și punându-și în schimb masca rușinii. Căci cel care se temuse să vină la o luptă deschisă încercând să fure biruința cu viclesug, fiind apoi prins și biruit din prima clipă, s-a depărtat cu rușine fără voie și a cedat prin fugă triumful potrivnicilor lui care numai prin înțelepciune au ajuns ușor mai tari decât el.

29. Astfel acest Petru foarte ager la minte și în cuget l-a făcut pe cel rău să afle în scurt timp din experiență că nu e ignorant în ce privește meșteșugurile lui și printr-o singură întrecere a adus dovezi clare ale oricărei virtuți. Căci prin faptul că a văzut ambuscada și nu s-a lăsat atras câtuși de puțin de aparența decentă a vicleniei, este evident că dobândise o agerime și o înțelepciune ca nimeni altul. Deși momeala era alcătuită din lucruri plăcute vrând să înmoaie asprimea regimului de viață eremitic și chemând spre nonșalanța vieții din lume, totuși el s-a arătat un disprețuitor riguros al acesteia și, alegând în locul ei viața în chinuri și necazuri, a arătat în același timp că

practică asceza cuminenției și că e viteaz la suflet. Căci respingându-l în chip rău pe cel rău care-i sugera acea socotință fără rânduială, predându-se ascultător lui Dumnezeu Cel prin fire Stăpân și Ziditor, nu pe nedrept cuvânt avea să poarte slava dreptății [faima de om drept].

Al patrulea atac al lui Satana

30. Dar cel ce este pururea neîmpăcat față de orice lucru bun n-a crezut că trebuie să se liniștească. Ce prostie!, pentru că cunoscuse patimile când nu era nici măcar copil, cum se spune. Sau, mai bine zis, ce nebunie!, căci atunci când este demascată de cele ce urmează din ea, aceasta se îngâmfă cu nădejdi deșarte visând zadarnic biruința care va veni. Dar nu așa a fost slujitorul lui Dumnezeu Petru care s-a arătat încununat cu atât de mari virtuți și triumfuri, ci aducându-I lui Dumnezeu totul, de aici cerea cu îndrăzneală și ajutorul pentru cele viitoare. Și așa rezemându-se pe smerenie, nu și-a lăsat vătămată cu nimic rațiunea de biruința care i se întâmplase, ci cu o nădejde care nu e rușinată vine la ispita următoare, și de aceea s-a arătat cu mult superior ei, cum vine să arate cuvântul nostru.

31. Căci [Satana] cel cu mai multe forme decât Proteu, hidra cu multe capete, cel foarte iscusit în a abate, renunțând la orice fel de atac pentru că văzuse purtarea virtuoasă în toate și conduita lui strictă, deosebit de înaltă și transformată, a sperat să prade comoara de neșefuit a aceluia plecând tocmai de aici. Așadar, cel ajuns prin mândrie străin de orice lumină și prefăcut în chip nenorocit în întuneric, ca să-i aducă și lui Petru o prihană asemănătoare, ia un chip de lumină și se prefăce într-un înger de lumină [2 Co 11, 14] și iese la sfântul încercând să stingă cu lumina lui mincinoasă sfeșnicul aprins din Lumina adevărată și primă. Și venind la el, refuză să vorbească cu el către față temându-se de acel ochi foarte

critic, ci stând în afara peșterii vorbea cu el din poartă bazându-și îndrăzneala pe fața frumoasă a cuvintelor. Așadar, salutându-l de acolo pe cuviosul, i-a grăit așa: „Fii viteaz și tare [cf. *Ios* 1, 6], Petre!” Iar când acesta l-a întrebat bănuitor cine să fie și de unde vine cel care i s-a adresat astfel, acela i-a răspuns îndată:

32. „Sunt un arhistrateg [arhanghel] al oștilor Domnului slavei [*Ios* 5, 14] și vin la tine să-ți arăt răsplata pe care ți-ai adunat-o ca pe o comoară în locașurile cerești pentru cele ce te-ai ostenit până azi, precum și ca să te învăț ce trebuie să faci de acum înainte. Află deci bine că prin asceză și prin tărie i-ai întrecut pe toți cei dinaintea ta și vei dobândi cum se cuvine și premii mai mari. Căci și Ilie a postit [*3 Rg* 19, 8], dar numai 40 de zile; tu însă petreci de șapte ani fără să guști hrană omenească. Și Daniel a trăit în chip minunat cu fiarele [*Dn* 6, 16 sq], dar numai cu câteva și pentru puțin timp; tu însă mult timp și cu multe. Iar dacă admiră cineva tăria lui Iov, atacul care a venit asupra lui a fost fără voia lui; tu însă locuind de bunăvoie și atâta timp în locuri de nelocuit, nu le-ai refuzat, deși cazi aici în multe și felurite ispite. Un singur lucru îți mai lipsește: să te alături oamenilor făcându-i mai buni și smulgându-i de pe pământ să-i arăți cetățeni ai cerurilor privind ca la un exemplu spre Hristos, de Care am și fost trimis acum, și Care după acea petrecere luptătoare pe un munte [*Mt* 4, 1 sq] s-a întors înapoi la mulțimile oamenilor dându-le legi mântuitoare. Iar dacă suspectezi venirea mea ca una făcută fără Dumnezeu, îți voi arăta o dovadă clară a faptului că am fost trimis de Dumnezeu. Căci David, tâlcuitorul minunatelor lucruri ale lui Dumnezeu Îi spune: «Tu ai uscat râurile Etamului» [*Ps* 73, 15], adică atât cele pururea curgătoare, cât și cele țâșnite recent ca niște torente din ploile de iarnă; iar altundeva în psalmi spune: «Izvoare de apă ai pus în pustie și curgeri de ape spre sete din pricina răutății celor ce locuiesc

acolo» [*Ps* 106, 33–34]. Și pentru că faptul că locuiești aici nu e iubit de Dumnezeu, de aceea a dat poruncă El Însuși ca prin mine să sece apa care curge în apropiere.” Întrucât cu ajutorul altui duh rău, [Satana] cel bogat în asemenea născociri oprise mai dinainte acest pârâu.

33. Și deși devenise fără voie laudătorul virtuții, născătorul răutății și-a făcut foarte neconvingător cuvântul, de aceea amestecând, ca să zic așa, în venin miere, a arătat drept semn spre încredințare izvorul care părea să fi pierit în neființă. Dar marelui bărbat nu i-a rămas ascuns câtuși de puțin cine anume era acela, cum nici arama când în jurul ei e montată o floare de aur nu poate să rămână ascunsă atunci când e atinsă cu piatra de încercare⁸. Fiindcă dumnezeiescul Petru avea un ochi foarte ager al sufletului curățit prin întoarcerea lui spre Dumnezeu. Și înțelegând cele întâmplate îl surpă degrabă cu modestia pe atacator și-l alungă departe pe amăgitor cu cuvinte mici, zicând: „Nevrednic sunt eu de o vedere îngerească. Și cum nu voi fi vrednic eu, care am fugit și voi fugi de oameni până la sfârșit, cunoscându-mă nevrednic de petrecerea împreună cu ei, ca unul ce sunt mai josnic decât ei și, ca să vorbesc împreună cu Prorocul, nu sunt om [*Ps* 21, 7]?” Acela deci, care avea, potrivit Apostolului, drept osândă foarte proprie lui umflarea în pene [cf. *1 Tim* 3, 6], nesuportând nicidecum modestia foarte opusă a sfântului, s-a schimbat și a pierit cât ai zice pește.

Petru ajuns pe culmile dumnezeiești e hrănit de un înger

34. Iar Dumnezeu Care dă celor smeriți har [*1 Ptr* 5, 5], îi măsoară lui Petru belșug de har, nu rezervându-i-l doar în viitor, ci arătându-i anticipat încă de aici o arvună a

⁸ E vorba de piatra „lydia”, numită așa de la provincia Lydia a Asiei Mici, un jasp dur de culoare galbenă folosit de antici pentru testarea aurului.

ceea ce-i va fi dat în viitor. Fiindcă începând de atunci marele Petru și-a petrecut pe drept cuvânt viața neatacat. Căci așa cum vârfurile munților celor mai înalți sunt bătute mai puțin de vânturi, întrucât aerul din jurul lor pus în mișcare odată cu rotația cerului care ajungând până la ele se arată mai puternică decât forța și geneza vânturilor de jos, în același mod și aici, dat fiind că acum Petru alergase și ajunsese pe piscul nevăzut al oricărei virtuți, smerenia, și aici respira și era bătut de jur-împrejur de harurile Duhului Celui Preaînalt, falanga duhurilor rele e lăsată în urmă cum se cuvine și alungată jos, întrucât aripile lor se desfac deoarece ceara lor e topită de focul dumnezeiesc, așa cum se spune că a fost topită de razele fierbinți ale soarelui și ceara aripilor lui Icar din miturile celor vechi.

35. Căci după ce a alungat puterile care lucrează cele rele, suflarea dumnezeiescului Duh aduce în locul lor puterile slujitoare [ale îngerilor] care lucrează binele și-l hrănesc cu pâine pe cel ce pe acest pământ a slujit nu mai puțin decât ei sus, aducându-i-o prin îngeri la intervale regulate de 40 de zile. Căci lui Ilie i-a slujit un corb [3 Rg 17, 4 sq], vietate care-și urăște copiii, simbol al lipsei de compasiune față de cei de o seminție, iar cel care i-o aducea lui Petru, care avea o conduită asemenea celei a îngerilor, un înger adevărat îi aducea viteazului mana, o mâncare în același timp cu fire proprie și cu multe feluri, întrucât își schimba mereu gustul după pofta celui care o gusta. Așadar marele Petru trăia ca în rai și într-un loc de deasupra pământului care purta doar câteva puține semne ale comuniunii cu cele de jos și cu pământul, ducând o viață necomplicată, fără griji și fără probleme și — lucrul cel mai mare — fără imaginații, desfătându-se și veselindu-se zi de zi cu gânduri simple ale minții și vederi mentale.

36. Astfel a mai trăit fericit 46 de ani viețuind numai pentru Dumnezeu și văzându-L doar pe El și fiind hrănit și văzut doar de El, și numai după acești ani, la apusul vieții, cum se spune, s-a făcut văzut printr-o pronie mai bună doar unui singur om. Acesta era un vânător care, pe când își punea capcanele pentru vânat și cerceta cu cea mai mare atenție pădurile în căutarea vânatului, i-a trecut prin fața ochilor un cerb frumos la vedere și în stare să atragă sufletul vânătorului și să-l facă să pornească în urmărirea lui, întrucât era măreț și falnic. Țâșnind de undeva de acolo, din codri și fugind mereu în chip iscusit, venea spre iubitorul vânătorii, nici intrând în mâinile și în raza săgeților lui, nici ieșind cu totul în afara lor, încât să pară că nu poate fi vânat. Și așa timp de multe zile el fugea, iar acesta îl urmărea; sau, mai bine zis, ca să spun adevărul, el îl conducea, iar acesta îl urma; și ducându-l astfel l-a înfățișat cuviosului pe bărbatul vânător așa: acesta zorea nestăvilit cu ochiul și cu mintea la vânat, și văzând pe neașteptate un om foarte alb, secătuit, murdar, gârbovit, lipsit de orice acoperământ, s-a întors îndată să fugă înspăimântat, căci, chiar dacă produce o mică spaimă, o vedere neașteptată într-un loc pustiu poate să facă să înlemnească și să înrobească sufletul unui bărbat.

37. Deci cum acela, străpuns de acul fricii, a început să alerge înapoi, omul lui Dumnezeu a strigat zicând: „Om sunt și eu, omule. Îndrăznește și, lepădând fuga, sârguiește-te să vii înapoi la noi; căci Dumnezeu te-a trimis poate aici să auzi astăzi cele privitoare la mine.” Auzind deci vânătorul acest glas, venindu-și mai întâi în el însuși, iar apoi venind spre cuviosul, a căutat cu implorare să afle cât mai exact cele privitoare la el. Și așa a aflat de la început și până la sfârșit cauza imboldului său spre ce e mai bun, deznodământul acestui imbold, venirea și

urcarea lui pe munte, încercările venite de la cel rău, triumfurile sale asupra acestuia, mulțimea harurilor de la Dumnezeu. Auzind toate acestea, când s-a întors acasă a împărtășit și celorlalți această povestire mântuitoare care, fiind transmisă și coborând ca o moștenire prețioasă din tată în fiu și cineva așternând-o în scris, a ajuns așa făcând mult bine până la noi întinerind amintirea noastră și având nu puțină putere folositoare, punând înaintea tuturor un exemplu a tot binele, o icoană model a unei vieți cu totul nerătăcite și o înfățișare a oricărei virtuți neamestecate cu orice răutate.

38. Cuvântul aleargă deci spre sfârșitul lui, și simt că trebuie să pun și eu capăt acestui cuvânt lăsând deoparte multe din cele ce era necesar să fie zise și adăugând doar puține lucruri din cele lucrute de minunatul [Petru] după mutarea sa la Dumnezeu. Va trebui deci să reluăm puțin. Văzând așadar vânătorul acela pe omul lui Dumnezeu, intrând în vorbă cu el și cunoscând că era cu adevărat un om al lui Dumnezeu, sau mai bine zis că se arăta mai presus de noi un înger al lui Dumnezeu, un inițiat în cele de sus și un văzător al lor, n-a dat o zeciuială din ale sale ca odinioară Avraam lui Melchisedec [*Fc* 14, 20], nici n-a făgăduit că va aduce din comorile strânse acasă sau că va da săracilor jumătate din averea sa ca Zaheu [*Lc* 19, 8], ci a ales să se predea pe sine însuși întreg lui Dumnezeu și acestui bărbat potrivit lui Dumnezeu, socotind drept pagubă întoarcerea înapoi și neavând de gând să se mai despartă de el. De aceea zicea: „Acest har îl cer de la tine, preadumnezeiescul meu cap, să mă primești să locuiesc împreună cu tine, ca punându-mă sub tine drept învățător să viețuiesc și eu în chip sigur potrivit lui Dumnezeu putând să fug de feluritele curse ale duhurilor răutății și așa să ajung la Dumnezeu, odihna obștească a celor ce au trăit bine, Care poruncește ca toți să alerge la El și le făgăduiește izbăvirea de osteneți [cf.

Mt 11, 28], iar de cei ce se apropie de El se apropie și El cu afecțiune și-i învrednicește de lucruri mai mari decât nădejdiile lor. Fă-te, așadar, și tu imitator al Stăpânului și nu disprețui josnicia mea. Fiindcă nu sufăr să mă desfac de dumnezeiasca ta vedere, omule al lui Dumnezeu; căci dacă m-aș depărta de tine, nu pe nedrept aș fi târât spre o viață de netrăit, ca și cum putând să mă împărtășesc dintr-o comoară, și încă de cea mai scumpă comoară de pe pământ, m-aș depărta de la ea eu însumi de bunăvoie lipsindu-mă de frumoasa ei împărtășire.”

39. Dar Petru, care vedea și cele de departe, i-a zis: „Nu gânde acum așa, omule! Căci tu ai acasă soție și slugi și hrănești aparținători ai tăi după neam; pe lângă asta mai ai și multă avere care poate să sature pânțele multor săraci. Așadar, iubite copile, întoarce-te și fă-te ajutător în sărăcia lor celor prinși în ea fără cruțare, și nu înceta ajutându-i până ce vei ajunge tu însuși părtaș unei stări egale cu ei. Fiindcă atunci făcând bine vei pune poate pe grumazul tău jugul lui Hristos [Mt 11, 29], căci așa cum spunea El, «săracilor li se binevestește» [Mt 11, 5]. Mai trebuie să iei seama la tine însuși și, lepădându-te pe cât îți stă în putere de plăcerile și grijile pământeste, se cade să păstrezi în inima ta doar aducerea-aminte de Dumnezeu, fixându-ți ca în scris în vistieriile ascunse ale inimii meditația la numele Lui, și să citești câte zile și ceasuri mai ai cărțile și cuvintele dumnezeiești. Și petrecând în acestea timp de un an de zile, dacă mai dorești să vii iarăși la noi, vei afla mai limpede voia Domnului pentru tine.” Și după ce a spus și a făgăduit acestea, marele Petru a încetat să vorbească și s-a depărtat de vânător care s-a întors acasă.

Revenit, vânătorul îl găsește pe Petru mort

40. Și după ce a trecut timpul rânduit, luând împreună cu doi monahi pe un frate al său ținut de un duh rău,

[vânătorul] a plecat la cuviosul cu o barcă. Și ancorând acolo de unde știa că, luând-o drept în interiorul muntelui, se întâlnește cu viteazul, a urcat împreună cu acei tovarăși ai săi de plutire și a luat-o pe drumul care ducea de la poalele muntelui spre acela. El însă mergând mai repede decât ceilalți — fiindcă un suflet îmboldit de acul iubirii, chiar dacă ar avea aripi, nu s-ar putea sătura de graba sa spre cele dorite —, așa și el, fiind aprins de un imbold fierbinte, i-a întrecut mult pe tovarășii săi de drum și, cunoscând locul dorit de el și având un ochi ager, vede trupul mort al marelui nevoitor zăcând foarte frumos și decent fără suflare fiindcă duhul său plecase la Stăpânul duhurilor.

Jalea vânătorului și vindecarea fratelui său

41. Lovit deci de acea priveliște ca de o săgeată, scoate glasuri amare lovindu-se în piept, lăcrimând, suspinând și zicând: „Ce mă voi face eu, nenorocitul? Căci nădejțile mi-au fost dezmințite, comoara mi s-a luat, am fost lipsit de mântuirea mea și am pierdut în chip desăvârșit și nenorocit bogăția așteptată în sufletul meu.” Fiindcă nu aflase încă din experiență că și mort acela putea fi nu mică bogăție și putea câștiga nu puține comori celor cărora se făcea părtaș. După puțin timp a venit împreună cu monahii și demonizatul acela și îndată a început să tremure, să se răsucescă, tot trupul i se zguduia și își întindea indecent mâinile și picioarele; își sucea cumplit ochii nu omeneste, scrâșnea din dinți și scotea un zgomot indecent și un sunet nearticulat; și întrucât răsuflarea nu putea ieși dintr-o dată din pricina mișcării dezordonate a organelor și a scurgerii flegmelor din cauza tulburării din creier și a aerului care se amesteca puternic, din gura lui ieșeau multe lucruri nebunești.

42. Și aflându-se el în această stare vrednică de milă, duhul care locuia în el grăia prin acela și cuvinte clare

vorbind cu trupul cuviosului ca și cum acela ar fi fost unit cu fericitul lui suflet și zicând: „Nu te-ai săturat de triumfurile împotriva mea, nesăturatule. Căci 53 de ani de zile n-ai încetat să arunci în noi, să ne prigonești și să ne surghiunești fără cruțare; ci îți arunci către noi tot felul de săgeți și proiectile tari ca niște diamante, și nici nu ți se pare destul, deși ai ieșit dintre oameni, dacă nu mă vei alunga și din oamenii în care, chiar dacă mai înainte mi-am croit drumuri, acum de-abia de-mi mai găsesc un drum lăaturalnic în care intrând să locuiesc. Negreșit nu voi asculta, nici nu voi ieși afară părăsind și aproape singurul refugiu care mi-a mai rămas.”

43. La care, o, minune!, dezbrăcându-se de fața lui moartă și palidă, cel ce zăcea și-a schimbat înaintea celor de față culoarea pielii care s-a făcut strălucitoare, iar demonul l-a lăsat pe cel demonizat care a scos ca un fum din stomac, astfel încât am putea spune schimbând puțin cuvintele lui David: „Veselindu-se dreptul — căci aceasta o arată schimbarea pielii — vrăjmașul lui Dumnezeu piere ca un fum” [Ps 58, 3]. Ce minune din cele de acum sau din vechime e mai mare decât aceasta? Fiindcă au înviat morți și unii din vechime: Ilie acela [3 Rg 17, 21 sq], apoi Elisei acela [4 Rg 4, 34 sq], care prin acela a dobândit îndoit har; dar pe sine însuși nu s-a readus la viață nimeni decât numai Hristos, de Care s-a învrednicit să ajungă aproape prin harul Aceluia și acesta [Petru] atât pentru viața lui nepătimașă, cât și pentru minunile lui. Iar dacă ar cerceta cineva pe cei care au pățimit cele bune, pe cât eliberarea de demoni e mai de dorit decât readucerea la viață, pe atât demonizarea mai nedorită decât moartea.

Trupul Sfântului Petru e adus la o mănăstire athonită

44. Așadar, vânătorul acela trecând de la plâns la bucurie, luând racla împreună cu fratele său acum cumișit

și cu cei doi monahi tovarăși de drum și punând-o cu cuviință în corabie, a început plutirea înapoi prin partea muntelui întoarsă spre miazănoapte. La început corabia a fost purtată de un vânt prielnic; dar când a ajuns în dreptul unei mănăstiri, fără ca să bată un alt vânt sau să înceteze, nici să slăbească cel care bătea, nava a rămas neclintită ca prinsă între stânci. La forța vântului, ei au adăugat atunci și contribuția lor vâslind cât le stătea în putere, dar cel care zăcea în ea era cu mult mai presus nu numai de vânt, dar și de viii aceia sau, mai bine zis, mai presus era Domnul morților și al viilor, de către Care se săvârșeau toate în chip mai presus de fire, ca să nu fie lăsat acest dumnezeiesc munte fără să se audă viața plină de lupte, asemenea lui Daniel, bărbatul doririlor [Dn 9, 23], a acestui dumnezeiesc Petru. Pierzându-și deci toți speranța de a înainta mai departe, au întors pupa și așa cu o navă docilă au plutit până la mănăstirea aceea, iar acolo au depus fără voie racla aceea dorită. Dar să înregistrăm aici mulțimea minunilor făcute acolo nu e un lucru nici potrivit și nici posibil.

Trupul Sfântului Petru e furat și dus în Tracia

45. Socotind că e insuportabil să stea departe de acea sfântă raclă, tovarășii de plutire ai vânătorului au cerut să fie primiți și rânduiți împreună cu aceia să trăiască acolo până la sfârșit. Dar după ce au rămas puțin, au sustras acel trup făcător de minuni și au trecut cu el peste mare în Tracia, unde iarăși l-au depus fără voie. Căci pe când călătoreau, a sosit vremea prânzului, iar locul unde se aflau ei era foarte bun pentru prânz, fiindcă de acolo țâșnea un izvor străveziu la vedere și plăcut la băut, iar de jur-împrejurul lui era o iarbă moale plăcută la ședere, iar din loc în loc ieșeau din apă și plante și pomi.

Vindecarea sătenilor chinuiți de demoni

46. Atârnând deci de ramurile lor pânza în care era comoara ascunsă, acest mort mai tare decât cei vii, ducându-se ei la umbră și șezând lângă izvor, au scos din mâncărurile pe care le aveau și au început să le guste. Dintr-o dată o mulțime în număr mare, alcătuită din toate vârstele, venea spre ei strigând tare porniți și agitându-și indecent mâinile și spunând că sunt nedreptățiți foarte tare și că suferă rău din pricina lui Petru, fiindcă aceasta era toată tema strigătelui lor prin care acela era învinuit că i-a alungat din multe alte părți, inclusiv de acolo.

47. Fiindcă lângă izvor era un sat numit Photokomi, lângă care era un vechi portic zidit, în care locuia o mare mulțime de demoni care, auzind de venirea lui Petru, n-au mai putut rămâne în locul acela; căci cum ar fi putut suporta ei, care sunt un întuneric deplin, prezența celui părtaș la Lumina cea mai de sus și vasul harului care vine de acolo? Fiindcă așa cum închinatul trup părtaș al Cuvântului enipostatic prin însăși ipostasa lui nu s-a depărtat câtuși de puțin de dumnezeire chiar și în desfacerea lui de trei zile de suflet, tot așa nici de cei care au dobândit Duhul Sfânt în această viață, acel Duh dumnezeiesc care a locuit în ei nu se depărtează de trupurile lor nici chiar după ce au murit. Prin urmare, suflând și aici împotriva, [Duhul Sfânt] alungă și tulbură prin venirea Sa falangele duhurilor potrivnice care se întorseseră buluc în Photokomi și-i puseseră în mișcare pe toți spre dezlănțuiri iraționale, fără însă ca ele să poată câștiga de aici nimic mai mult decât faptul de a-și fi făcut arătată fuga rezultată din înfrângerea lor.

48. Fiindcă acel norod cuprins de nebuni al oamenilor de acolo se preschimbăse ajungând la cuminenie și bună-cuviință încă înainte ca ei să se apropie de racla atârnată a părintelui, prefăcându-și strigătele indecente în ode cu-

viincioase. Iar scăpați așa ușor de nebunie au socotit că viața e de netrăit dacă s-ar întâmpla să fie despărțiți de mântuitorul lor obștesc, temându-se pe bună dreptate pentru ei înșiși, ca nu cumva să suporte ceva mai nenorocit decât cele dinainte dacă nu mai dețin trupul acela care să alunge răul. Și așa deci, după ce i-au convins cu de-a sila pe acei monahi care aduseseră trupul, cărora le-au dat apoi bani, au ridicat acel cort dumnezeiesc și „cu psalmi și cântări duhovnicești” [Ef 5, 19], cu pompă publică și foarte multe onoruri, l-au luat, l-au mutat și așezat în satul lor sau, mai bine zis, i-au închinat acestuia satul.

Alte minuni și construirea unei biserici în Tracia

49. Căci care cuvânt ar putea număra mulțimea minunilor care au venit peste ei? Pentru că cel care mai înainte vedea rău a văzut mai ager ca Lynkeus⁹; cel ce ieri fusese surd acum avea urechi care sesizau zgomotele; cel ce înainte fusese aproape mai fără glas decât peștii avea acum o limbă ușor grăitoare; și orice alt mădular bolnav avea cineva, se înzdrăveneau toate numaidecât, iar trupul întreg care era în primejdie să fie mistuit de boli cumplite se prefăcea într-o clipită în sănătos. Și toți se bucurau, aplaudau și cântau imne. Și fiecare aducând părți nu mici din averile lor i-au consacrat partea cea mai frumoasă din pământul lor și au înălțat din temelii o biserică preafrumoasă și împodobită cu danii foarte scumpe.

Preamăria și lauda lui Petru

50. Dar el are nu numai locul acela, ci mai ales locul acesta [Athosul] împreună cu nu puține altele, unde este cântat, admirat și cinstit cu celebrări anuale; căci îl laud

⁹ Erou mitologic din Messenia faimos pentru ochiul său ager.

pe cel ce a spus că, atunci când mor, oamenii buni au morminte în tot pământul¹⁰, fiindcă tot pământul proclamă faptele lor excelente. Pentru ceilalți însă, și puțin îmi lipsește să spun pentru toți, excelența lor moare odată cu ei, dar acest mare între părinți Petru este și după moarte nemuritor și excepțional în veci, iar lucrul cel mai mare dintre toate e că faima lui nu e mare doar aici [în Athos], nici numai în tot pământul cât se supune legii harului și ascultă de așezămintele cuvintelor Evangheliei, dar și în cer și între puterile care sunt deasupra lui în jurul lui Dumnezeu, împreună cu care și petrece acum. Căci ceea ce e propriu doar Firii dumnezeiești, și anume faptul de a fi pretutindeni, acela [Petru] l-a dobândit prin harul dat lui de Dumnezeu, fiind prezent pentru cei de pe pământ printr-o laudă și pomenire neuitată, și în același timp petrecând și fiind numărat în cer împreună cu sfinții cei din veac și rotindu-se fără sfârșit în jurul lui Dumnezeu împreună cu îngerii.

51. Astfel fiind în viață a dobândit toate, iar murind a moștenit toate; fugind de lume pe când trăia, atunci când a murit a luat în schimb cerul sau, mai bine zis, a câștigat pe lângă pământ și cerul; și ascunzându-se în viață de simțirea tuturor, acum când a ieșit dintre oameni desfătează și folosește simțirea tuturor. Căci se află cu uimire aproape pe limbile tuturor și ajunge în chip asemănător la auzul tuturor și stă în față ca priveliște de închinăciune și foarte folositoare prin pipăire. Și nu numai asta, dar armonizează spre mai bine și puterile sufletului, învățându-i pe toți prin exemplele vieții lui unde, cum și cât trebuie ele folosite. Și așa făcând bine tuturor în tot felul, stă înainte ca o vistierie a tuturor celor bune, conducător al virtuții, alungător al răutății, purtător de grijă de toți și în tot felul, sprijinitor iscusit în impasuri și, vorbind scurt,

¹⁰ TUCIDIDE, *Istoriei* II, 43, 3.

ajutător gata mereu pentru oricine ar avea nevoie cineva sau, mai bine zis, care cu ajutorul lui Dumnezeu se schimbă pe sine însuși într-un chip potrivit pentru toată firea cuvântătoare, fiind în același timp prigonitor al demonilor, binefăcător al oamenilor și concetățean al îngerilor.

52. Astfel, el însuși ni s-a pus înaintea pe sine însuși ca un lucru mare, un leac permanent pentru orice fel de vindecare, exemplu al filozofiei adevărate pentru cei ce au ales să trăiască potrivit virtuții și o temă excelentă pentru cei ce pot mânui cuvintele, una care poate să le împodobească nu mai puțin decât să fie împodobită de ele. Nimeni dintre noi însă nu l-ar putea nici imita până la sfârșit, nici lăuda după vrednicie. Iar dacă totuși fiecare ar avea puterea de a imita și lăuda, atunci ar face mai cuviincios dacă ar slăvi prin acesta pe Dumnezeul crezut de cei ce gândesc bine a fi Unul în ființă și în Trei Ipostase, și Care e minunat între sfinții Lui [*Ps* 67, 35] acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.

Viața și conduita cuviosului și de Dumnezeu purtătorului Părintelui nostru Petru Athonitul¹

[alcătuire a lui Nicolae Athonitul, cca 970–980]

Prolog

1. Lucru frumos și foarte folositor și plăcut lui Dumnezeu este a expune în scris viețile sfinților și conduita lor iubitoare de Dumnezeu și a le transmite spre folos și imitare celor de după, fiindcă pentru cei ce le ascultă acest lucru va fi un câștig nu puțin, iar pentru cel care le scrie plata va veni de la folosul celor ce ascultă. De aceea și eu, supunându-mă poruncii părintești care mi-a ordonat să aștern în scris viața preafericitului părintelui nostru Petru, care a viețuit în chip îngeresc în Muntele Athos și a trăit aici, ca să spun așa, în chip netrupesc, am socotit drept să încep de la minunea făcută pentru el de însuși de trei ori fericitul nostru părinte [Sfântul] Nicolae [al Mirei Lyciei] și așa să lămuresc în ordine și în succesiune cealaltă viață a lui.

¹ Traducere după ediția lui K. LAKE, *The Early Days of Monasticism on Mount Athos*, Oxford, 1909, p. 18–39 cu corecturile Denisei Papachrysantou, *Analecta Bollandiana* 92 (1974), p. 22, nota 1. Am folosit pentru note și traducerea italiană a prof. Antonio Rigo: NICOLA DELLA SANTA MONTAGNA, *Alle origini dell'Athos. Vita di Pietro l'Athonita*, Ed. Qiqajon, Comunità di Bose, 1999.

Petru soldat luat prizonier de arabi și dus la Samará

2. Iar minunea a avut loc în acest fel, cum a scris marele nostru părinte Metodie, episcopul Patarei²: „Unii monahi din cei distinși și care s-au îndeletnicit să placă lui Dumnezeu în toate, deprinse împreună cu celelalte lucruri frumoase și în adevăr, mi-au spus că de curând atotfericitul Nicolae a făcut și această minune: Petru de fericită pomenire, ziceau ei, făcându-se din soldat monah, a fost condus la viața monahală în acest mod: făcând el parte din regimentul 5³ și fiind trimis⁴ cu diverse alte trupe la război în Siria⁵, s-a întâmplat — lucru care se întâmplă adeseori oamenilor — ca, întrucât barbarii s-au arătat mai tari, romeii să fie învinși în război, mulți dintre ei fiind făcuți prizonieri. Împreună cu aceștia fiind dus în captivitate și acest Petru a fost trimis în Samará⁶ — care e o citadelă a arabilor foarte întărită și populată cu mulți oameni — și a fost dat ca pradă de război comandantului lor. Iar după ce necredinciosul acela l-a aruncat în închisoarea publică și i-a fixat picioarele în lanțuri de fier foarte grele, Petru, cercetându-și în chip foarte înțe-

² § 2-7 reprezintă un citat din „Viața și minunile Sfântului Nicolae al Mirei Lyciei” atribuită patriarhului Metodie al Constantinopolului († 847), iar nu episcopului Patarei; ed. G. ANRICH, *Hagios Nikolaos. Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche* I-II, Leipzig, 1913-1917, aici vol. I, p. 174¹³-181²¹.

³ *Pempte schole. Schola* era unitatea de elită a armatei bizantine alcătuită fiecare din 500 de soldați numiți *scholarioi*. Traducătorul în greaca populară al „Vieții” lui Petru (ed. Dukakis, 1893, p. 110), neînțelegând acest sens, redă grecesul *scholarioi* prin „tâlcuitorii Scripturii”!

⁴ Cel mai probabil în anul 838.

⁵ „Siria” desemnează aici teritoriile califatului arab aflat în conflict aproape permanent cu imperiul romeilor sau bizantinilor.

⁶ Sarramanra, oraș situat pe Tigrul la nord de Bagdad, capitală a califatului arab între 836-892. Una din cele mai populare relatări hagiografice bizantine păstrate în două variante (ed. Vasilevski, 1905) este cea a 42 de ofițeri și soldați bizantini capturați de arabi la Amorion în 838. Duși la Samará, ei au fost executați pe 6 martie 845 după șapte ani de temniță și încercări nereușite din partea arabilor de a-i converti la islam.

lept cele ale sale și cunoscând că de aceea a fost dat în sclavie și drept captură pentru că, deși făgăduise de multe ori lui Dumnezeu că se va face monah și se va lepăda de lucrurile lumii, a amânat să-și ducă la capăt făgăduința, cunoscând deci aceasta a plâns, s-a mâhnit și s-a îndurerat, reproșându-și lui însuși zăbava și suportând cu mulțumire cele întâmplate ca unul care pătimea cele cuvenite.

Rugăciunea lui Petru și prima arătare a Sfântului Nicolae

3. „Iar pentru că petrecuse în închisoare foarte mult timp și nu se întrevedea nici un prilej de izbăvire, fiind el foarte obișnuit cu minunile Sfântului Nicolae și gândindu-se să-l strige pe acest ajutor în necazuri, folosindu-se de îndrăzneala care-i venea din obiceiul său, a zis: «Sfinte Nicolae, eu știu că sunt nevrednic de orice mântuire, căci deși de multe ori am făgăduit lui Dumnezeu să mă fac monah, pentru că nu am dus la capăt ceea ce am făgăduit Plăsmuitorului, pe drept cuvânt am ajuns în această temniță întunecoasă. De aceea nu îndrăznesc să-mi adresez Lui cererea izbăvirii mele, dar îndrăznind alerg la tine ca la unul care obișnuiești să-ți faci ale tale greutățile celor aflați în nevoi și să te pleci spre cererile celor necăjiți. Și pe tine te pun înaintea mijlocitor și garant la El, pentru că, dacă voi fi izbăvit prin tine cu consimțământul Lui de lanțurile de aici, nu voi mai rămâne în tumulturile lumești, nici nu mă voi mai reazeza în patria mea, ci mă voi duce la Roma și, tunzându-mă la mormântul corifeului Apostolilor Petru, îmi voi petrece astfel tot timpul vieții mele arătându-mă monah în loc de om de lume și îndeletnicindu-mă să bineplac lui Dumnezeu pe cât îmi stă în putere.» Acestea și altele mai multe decât acestea zicând bărbatul acesta și dedându-se în același timp posturilor și cererilor, a petrecut nemâncat o săptămână. Iar la sfârșitul săptămânii i s-a arătat cel ce vine grabnic în ajutor celor ce îl cheamă, fierbintele pa-

tron și marele Nicolae și i-a zis: «Am auzit și cererea ta, frate Petre, și am ascultat suspinul inimii tale și L-am supărat pe înduratul și iubitorul de oameni Dumnezeu pentru tine. Dar pentru că ai fost un împlinitor zăbavnic al poruncilor Lui, cunoaște, frate, că nu vrea să te scoată din lanțuri, pentru că prevede o mântuire a ta mai bună decât noi. Dar totuși, pentru că porunca Lui e: ‚Cereți și vi se va da, bateți și vi se va deschide’ [Mt 7, 7], să nu socotim un lucru rău aceasta, să implorăm bunătatea și iubirea Lui de oameni și negreșit că va rândui pentru noi ceea ce știe că e de folos.» Acestea spunând Sfântul Nicolae, poruncindu-i să stăruiască și îndemnându-l să guste hrană, s-a depărtat de la el.

A doua arătare a Sfântului Nicolae

4. „Iar Petru gustând atunci hrană, după care stăruind iarăși în cerere unită cu post, Sfântul Nicolae i se arată iarăși a doua oară cu o privire întunecată, ca și cum n-ar fi fost ascultat în rugăciunea sa pentru el, și-i spune cu glas încet și blând: «Eu, frate, crede-mă, n-am încetat să silesc pentru tine bunătatea și iubirea de oameni a lui Dumnezeu, dar nu știu prin ce judecăți și pentru ce rânduială amână El izbăvirea ta. Cel multîndurat obișnuiește să se folosească de această amânare spre folosul nostru, ca nu cumva dobândindu-l prea ușor să disprețuim harul. Mai vrea poate și să fie rugat pentru tine și de alții care au bineplăcut Lui, iar eu îți voi arăta un sol foarte vrednic pe lângă El. Să-l luăm, așadar, amândoi drept avocat, dar numai pentru lucruri nemincinoase și știu că atunci consimțind Dumnezeu ne va da cererile cele spre mântuire.» Iar întrucât acesta a zis: «Și cine să fie oare, sfinte stăpâne, cel care-L va îndupleca pe Dumnezeu mai mult decât tine, căci prin soliile și ocrotirile tale se mântuie întreaga lume», marele Nicolae luând-o înainte a zis: «Îl știi pe dreptul Simeon care a primit în brațele sale pe

Domnul la patruzeci de zile după naștere și L-a dus în templu?» «Îl știi, sfinte al lui Dumnezeu, a zis el, și nu-l ignor, căci stă scris despre el în sfintele Evanghelii [cf. *Lc 2, 25–26*].» Iar preaiubitorul de oameni Nicolae i-a zis: «Pe acesta să-l punem amândoi în mișcare drept sol, căci poate face asta ca unul ce stă pururea înaintea tronului Stăpânului împreună cu Înainte-mergătorul [Ioan Botezătorul] și Născătoarea de Dumnezeu [Fecioara Maria]. Și negreșit cele ce au fost fără capăt pentru noi vor primi un capăt fericit.» Și spunând acestea Sfântul Nicolae a plecat.

A treia arătare a Sfântului Nicolae împreună cu dreptul Simeon

5. „Trezindu-se deci bărbatul și dedându-se iarăși rugăciunilor și posturilor, n-a încetat să cheme soliile lui Nicolae. Și vezi-mi acum compasiunea sfântului cum, vrând să-l vindece pe rugător și să se îngrijească de încheierea cererilor lui, n-a șovăit să-l ia drept copărtaș la această solie și pe pread dreptul Simeon. Înfațișându-se împreună cu el într-o a treia descoperire, când i s-a dăruit acestuia și dezlegarea sa de cele întristătoare, a zis: «Îndrăznește, frate Petre, și, desfăcându-te de marea ta descurajare, încredințează-ți cererea mijlocitorului și solului nostru comun Simeon!» Iar el, înălțându-și ochii și văzându-l pe marele Simeon, tremura întreg de teama vedeniei, căci dreptul Simeon îi stătea înaintea ținând în mână un toiag de aur și îmbrăcat în efod și turban⁷, și i s-a adresat cu aceste cuvinte: «Tu ești cel care-l superi pe fratele Nicolae rugându-i-te neîncetat să te elibereze de necazul care te învăluie, din închisoarea aceasta și din aceste lanțuri de fier?» Iar acesta de-abia deschizându-și

⁷ Nicolae Athonitul (urmat de Sfântul Grigorie Palama, § 8) e unicul autor care-l prezintă pe dreptul Simeon ca mare preot al Templului din Ierusalim.

gura a zis: «Da, sfinte al lui Dumnezeu, eu sunt smeritul care l-am pus înainte drept garant la Dumnezeu pe acesta și drept mijlocitor și sol pe sfințenia ta.» Iar acela a zis: «De acum înainte vei păzi oare negreșit ce l-ai făgăduit făcându-te monah și ducând o viață virtuoasă încă din clipa de față când te vei scula de aici?» «Da», a răspuns luând-o înainte rugătorul, iar dreptul Simeon a zis: «Dacă întărești faptul că vei rămâne în cele pe care le-ai făgăduit, atunci ieși neîmpiedicat din cele de aici și umblă unde vrei, căci de acum înainte nimic din cele ce par să te împiedice nu vor mai putea să te țină și să-ți fie piedică.» Iar întrucât Petru îi arăta picioarele prinse în fiare, sfântul Simeon întinzându-și toiagul din mână și atingându-se de fiare, ele s-au desfăcut și au dispărut de îndată cum se topește ceara de la fața focului [*Ps* 67, 3].

Petru eliberat iese din Samará

6. „După care dreptul Simeon a ieșit din închisoare urmat de Petru împreună cu fericitul Nicolae și, ieșind afară din oraș, i-a făcut cunoscut lui Petru că ceea ce vedea nu era un vis, întrucât din pricina lucrului extraordinar i se părea că visează. Și spunându-i marelui Nicolae să aibă grijă de el, [dreptul Simeon] a dispărut din ochii lor, și omul a rămas singur însoțindu-l și alipindu-se de păzitorul mântuirii lui, Nicolae. Iar marele Nicolae i-a poruncit să ia ceva de mâncare. Întrucât însă el spunea că n-are nimic ce să mănânce, adevăratul slujitor al Domnului [Sfântul] Nicolae i-a poruncit să aibă îndrăzneală și l-a îndemnat să intre într-una din grădinile de acolo și să ia de acolo câte poame voia. Lucru care făcându-se și omul având de mâncare din belșug, marele Nicolae n-a încetat să-l călăuzească până l-a adus nevătămat în Imperiul romeilor [*eis Romanian*]. Dar când bărbatul a pășit pe pământul grecilor, sfântul s-a îndepărtat numaidecât de la el spunându-i numai acest lucru: «E vremea, frate Petre,

să-ți împlinești foarte repede făgăduințele, iar dacă nu, vei fi dus iarăși în Samará în lanțuri.» Iar el atât temându-se de pedeapsa pentru amânarea dintâi, cât și sârguindu-se să-l cinstească pe sfânt[ul Nicolae], fără să se ducă la casa lui și fără să se arate celor ai săi sau cunoștințelor lui, ca râvna lui să nu fie frânată de aceștia, s-a grăbit cât de repede putea spre Roma, ca să împlinească Domnului făgăduințele făcute cu buzele lui.

Petru ajunge la Roma și e tuns monah de papa

7. „Și vezi-mi acum, o, iubitorule al ortodocșilor, incomparabila purtare de grijă a preafericitului [sfântului] Nicolae, cum l-a însoțit pe cel predat lui ca un părinte afectuos și compătimitor sau ca un pedagog foarte bun: așa a călătorit împreună cu el, l-a urmat, a alergat înaintea lui, i-a netezit cele din fața lui, i-a întărit cele din urma sa călăuzindu-l în toate și nu s-a depărtat de el până ce nu l-a adus lui Dumnezeu cum și-a propus. Căci apropiindu-se atunci omul de Roma și necunoscând locul, marele [sfânt] Nicolae l-a făcut cunoscut și arătat celui ce prezida pe atunci Biserica Romei⁸. Prezentându-l noaptea [în vis] papei, ținându-l de mână, i-a arătat cum l-a eliberat din Samará și povestindu-i apoi cum îi făgăduise să se tundă la mormântul Apostolilor, făcându-i cunoscut și numele omului, spunându-i că se numea Petru și îndemnându-l pe papa să se grăbească să facă numai-decât ca făgăduința să ajungă cât mai repede la capăt. Sculându-se deci papa din somn și ducându-se în sanc-

⁸ O versiune a acestei minuni (*Vita acephala*, ed. G. Anrich, vol. I, p. 273) și apoi „Viața” scurtă tardivă a lui Petru (ed. Halkin, *Analecta Bollandiana* 106, 1988, p. 252) dau și numele acestui papă: acesta ar fi fost Nicolae I (858–867), faimosul adversar al patriarhului Fotie. Faptul e puțin plauzibil, întrucât Petru pare să se fi dus la Roma din pricina faptului că la Constantinopol domnea încă iconoclasmul, deci înainte de restaurarea icoanelor pe 11 aprilie 843.

tuarul corifeului Apostolilor, [Petru], fiindcă era o zi de duminică, se uita cu atenție la toți și observa fețele celor ce veneau la el să vadă dacă va recunoaște și va vedea pe cel ce îi fusese arătat în vis. Și privind la mulțimea poporului, îl vede pe omul nostru stând în mijlocul altora. Și chemându-l prin semne o dată și de două ori, cum a văzut că nu asculta, a început să-l strige pe nume zicând: «Petre, care ai venit din Grecia, nu ești tu cel pe care marele Nicolae l-a izbăvit din lanțuri și din închisoare din Samará?» Iar acesta mărturisind că este el însuși și fiind înspăimântat de acea auzire uimitoare, papa i-a răspuns: «Nu te mira, frate Petre, că te-am chemat pe nume, deși nu te-am văzut vreodată. Căci marele [sfânt] Nicolae mi s-a arătat noaptea și mi-a făcut arătate toate ale tale și cum ai venit aici să fii tuns și să împlinești făgăduințele făcute Domnului.» Și spunând acestea, papa l-a tuns și l-a consacrat lui Dumnezeu cum era făgăduința.”

Petru pleacă din Roma

8. Și acel adevărat om al lui Dumnezeu petrecând timp nu puțin împreună cu el [cu papa], fiind catehizat de el despre cele ce duc la mântuirea și folosul sufletului, a părăsit în pace Roma, preafericitul papă spunându-i: „Du-te, copile, Domnul să fie cu tine și să îndrepte calea ta, întărindu-te spre tot lucrul bun și păzindu-te de meșteșugurile diavolului.” Deci fericitul Petru căzând la picioarele papei i-a spus: „Mântuiește-mă, cinstite părinte, mântuiește-mă, ucenicule al lui Hristos, și ascultă-l pe garantul și izbăvitorul meu, Sfântul Nicolae!” Și îmbrățișându-l pe el și tot clerul, a ieșit din oraș rugându-se lui Dumnezeu ca să nu-și lase buna lui intenție.

Călătorie pe mare, escală și vindecare a unor săteni

9. Și găsim o corabie a intrat în ea și a plecat plutind cu ea, iar vântul era prielnic. Și plutind ei destule zile, au

ajuns într-un sat⁹ și aruncând ancora, marinarii au ieși să coacă pâine. Și ducându-se i-au găsit pe toți locuitorii bolnavi într-o căsuță. Și după ce au copt pâinile și s-au așezat să mănânce, i-au spus unuia dintre ei: „Ia o pâine caldă și du-o căpitanului și avvei nostru.” Cum a auzit vorbindu-se despre un avvă, stăpânul casei a spus marinarilor: „Domnii mei, să vină părintele și să mă binecuvânteze pe mine și pe fiul meu, pentru că ne apropiem, cum vedeți, de această moarte cumplită, căci am căzut în boală.” Auzind ei acestea s-au dus și au vestit avvei [Petru], dar el, îmbrăcat în smerenie extremă și nevrând să se arate, n-a vrut să meargă cu ei. Dar aflând că aceștia ajunseseră în pragul morții, mâhnit și posomorât a făcut drumul împreună cu ei. Iar când părintele s-a apropiat de ușa casei și a spus stăpânului casei: „Salutare”, de îndată bolnavul s-a sculat din pat ca venindu-și iarăși în fire dintr-un somn adânc și, căzând la picioarele cuviosului și îmbrățișându-le cu lacrimi, s-a sculat înzdrăvenit și sănătos, având loc o vindecare uimitoare. Și luând mâna cuviosului a alergat la toate paturile bolnavilor, iar după ce cuviosul a făcut asupra lor pecetea [semnul crucii] în Hristos, îndată cei ținuți de boală s-au vindecat. Și tămăduindu-i pe toți bolnavii din casă s-a întors în corabie, iar marinarii au vestit căpitanului toate cele făcute de el și dând slavă lui Dumnezeu i s-au închinat căzând la picioarele lui. Deci stăpânul casei, care dobândise vindecarea cu toată casa lui, luând pâine, vin și untdelemn, s-a dus la corabie purtându-le cu propriile sale mâini. Iar marele nostru părinte Petru a primit intenția lui, dar n-a acceptat să le primească. Atunci acela căzând la picioarele lui alături de cei veniți împreună cu el au plâns toți

⁹ În „Cuvântul despre viața Sfântului Petru”, Sfântul Grigorie Palama (§ 10) susține — prin analogie cu itinerarele maritime ale epocii — că nava se îndrepta spre Asia, iar escafa și locul în care se afla acest sat au fost undeva în Creta.

cu amar zicând: „Adevăratule rob al lui Hristos, dacă nu vei primi această danie din mâinile noastre, nu ne vom întoarce la casa noastră.” Iar părintele de-abia lăsându-se convins, întrucât toți cei din corabie îl înduplecau la aceasta, a acceptat să le primească. Iar ei bucurându-se s-au întors la casa lor mulțumind lui Dumnezeu și slujitorului Său.

*Arătarea Maicii Domnului
și profeția ei despre Sfântul Munte*

10. Deci după ce s-au făcut acestea și Domnul l-a slăvit întru toate pe slujitorul Său, lăsând cele de acolo, marinarii și-au continuat mai departe călătoria. Iar în corabie, de seară și până la cealaltă seară hrana fericitului părinte era o uncie de pâine și băutura lui era un mic pahar cu apă de mare. Și plutind ei destule zile, au ancorat într-un loc liniștit, iar de Dumnezeu purtătorul Petru gustând puțin somn a văzut-o pe preacurata Născătoare de Dumnezeu arătându-se cu o strălucire covârșitoare și pe marele Nicolae apropiindu-se de ea cu sfială, frică și strângere de inimă și zicându-i rugător: „Stăpână și doamnă a toate, dacă ai voit să eliberezi pe robul acesta din acea grea robie, înduplecă-te și arată-i și un loc în care să petreacă restul vieții lui făcând cele plăcute lui Dumnezeu.” Și întorcându-se spre el Născătoarea de Dumnezeu i-a zis: „Odihna lui va fi în muntele Athos, pe care cerându-l l-am primit ca parte hărăzită mie de la Fiul și Dumnezeul meu, ca aceia care se vor retrage din tulburările lumești și se vor ține, pe cât le e cu putință, de cele duhovnicești și vor chema numele meu în adevăr, credință și dispoziția sufletului, să străbată viața de față fără griji și să moștenească prin fapte plăcute lui Dumnezeu pe cea viitoare. Căci acest munte îmi este foarte drag și duhul meu se veselește foarte mult pentru el, și

știu limpede că el se va umple cândva de la o extremitate la alta a lui de cinul monahilor și dacă aceștia se vor ține de poruncile mântuitoare, mila Fiului și Dumnezeuului meu nu se va împrăștia de la ei în tot veacul. Și îi voi întinde spre miazăziua și miazănoaptea zisului munte și-l vor stăpâni de la o mare la alta și voi face numele lor vestit în tot pământul de sub cer și-i voi apăra pe cei ce vor stărui în el.” Tot cel ce citește această povestire să vadă extrema iubire de oameni a Stăpânului [Hristos, să vadă] și compasiunea și afecțiunea robului [Sfântului Nicolae] față de cel rob împreună cu el, precum și purtarea de grijă și ocrotirea Stăpânei [Fecioarei Maria] față de o slugă. Să înțeleagă și credința preacurată a cuviosului Petru, credință care a netezit toate cele dificile și l-a făcut să îplinească făgăduința pe care a dat-o Domnului.

Petru ajunge la Athos

11. Trezindu-se deci din somn fericitul și având încă puternică în el vederea aceasta, a mulțumit lui Dumnezeu, preacuratei Sale Maici și marelui Părinte Nicolae. Era ca la ceasul al treilea și făcându-se un vânt prielnic călătoreau bucurându-se. Apropiindu-se însă de extremitatea muntelui Athos, corabia s-a oprit dintr-o dată¹⁰, deși vântul încă sufla și umfla pânzele, iar marinarii erau nedumeriți zicând unii către alții: „Ce este oare semnul acesta și ce e această noutate uimitoare, că deși suntem pe o mare atât de întinsă iar vântul e prielnic, nava s-a oprit fără nici o speranță de a-și putea continua drumul?” Și pe când erau nedumeriți ei de acestea, suspinând mult sfântul le-a zis: „Copilașii mei, spuneți-mi mie care vreau

¹⁰ Versiunea în greaca populară a „Vieții” lui Petru spune că nava s-a oprit miraculos „între Karavostasi și Perdiki” (ed. Dukakis, 1893, p. 118), locuri situate la extremitatea peninsulei athonite.

să aflu și vă întreb doar voi putea afla o dezlegare a nedumerii mele: care e numele locului acesta?” Iar ei au zis: „E Sfântul Munte, cinstite părinte, care la început a primit numele de Athos.” Iar el le-a zis: „Poate că din pricina mea s-a făcut acest semn astăzi. Dacă nu mă veți lăsa în locul acesta, nu veți putea pleca mai departe.” Iar ei, cuprinși de lacrimi, au coborât pânzele și s-au apropiat de pământ și debarcându-l cu durere și jale l-au lăsat acolo spunând: „De mare ocrotire și ajutor ne lipsim astăzi despărțindu-te tu de noi.” Iar sfântul le-a zis: „Ce strigați așa și vă frământați, copiilor, pentru mine cel plin de tot păcatul? Dumnezeu Cel iubitor de oameni, Care pretutindeni e și umple toate, El Însuși va călători împreună cu voi și vă va păzi în toată facerea de bine și-mi va întinde o mână de ajutor și mie, care fac acum începutul unei purtări iubitoare de Dumnezeu.” Zicând acestea și dându-le o întreită sărutare în Domnul, a venit la corabie și pecetluind-o cu semnul cinstitei cruci și spunând: „Mergeți, fraților, în pace; Domnul să fie cu voi!” i-a trimis la ale lor.

Petru se așază într-o peșteră dintr-un loc sălbatic

12. Și străbătând de la acea extremitate cu multă sudoare și osteneală un drum greu și cu anevoie de umblat, a ajuns la un loc șes neted și cu aer bun¹¹. Odihnindu-se puțin de ostenele sale, a început să meargă iarăși căutând din privire locul în care să fie odihna lui. Și străbătând multe torente, văi și coline, a găsit o peșteră foarte întunecoasă învăluită de un desiș adânc și în care era un roi atât de mare de șerpi încât părea că întrece numărul stelelor și nisipul mării, și împreună cu care mișuna o mul-

¹¹ Versiunea în greaca populară a „Vieții” lui Petru precizează: „Acum e aici chilia părintelui Macarie”; e vorba de unchiul faimosului Nil Izvorătorul de Mir († ianuarie 1608).

țime de demoni care a ridicat împotriva sfântului un roi atât de mare de ispite, încât nici limba nu le poate povesti, nici urechea primi. Tăind o parte din desişul care acoperea uşa tăiată de Dumnezeu a acelei peşteri, Petru s-a aşezat în ea mulţumind Domnului, lăudându-L ziua şi noaptea şi înălţându-şi fierbinte rugăciunile sale spre El.

Primul atac al lui Satana

13. Străbătând sfântul astfel două săptămâni, Satana care e pururea invidios pe cei buni şi frumoşi, nesuportând stăruinţa şi îndrăzneala lui, luând toată oştirea lui cu arcuri şi săgeţi, a intrat singur în acea peşteră unde fericitul săvârşea lupta întrecerii muceniceşti, în timp ce ceilalţi, ca rostogolind în afară nişte pietre foarte mari, ţipau şi strigau împotriva lui. Văzând acestea sfântul a zis: „Negreşit mi-a venit sfârşitul şi nu voi mai fi numărat între cei vii.” Comandantul acestora era în peşteră, iar cealaltă oştire înarmată a lui, ținând în mâini arcurile, părea că vrea să-şi arunce săgeţile împotriva cuviosului ca să-l omoare. Dar cum era păzit nevătămat de harul de sus, şi-a spus în sine însuşi: „Voi ieşi din peşteră şi voi cunoaşte ce e această atât de mare nebunie şi ce e adunarea acestor trupe strânse aici.” Şi ieşind a văzut duhurile răutăţii stând în cerc în jurul peşterii şi năpustindu-se împotriva lui şuietând cu strigăte insuportabile şi ochi înfricoşători, şi aţintindu-şi privirea spre cer a chemat-o ca aliată pe Născătoarea de Dumnezeu spunând aşa: „Sfântă Născătoare de Dumnezeu, ajută-l pe robul tău!” Şi de îndată ce potrivnicii au auzit dulcele şi doritul pentru noi nume al Născătoarei de Dumnezeu, numaidecât s-au şi făcut nevăzuţi. Deci sfântul s-a dedat iarăşi luptelor în peşteră şi rugându-se a spus cu strigăt tare: „Doamne, Iisuse Hristoase, Dumnezeul meu, nu mă lăsa!” Şi pentru o vreme nu s-au mai auzit voci.

Al doilea atac al lui Satana

14. Cincizeci de zile după acestea, nenorociții s-au întrarmat iarăși împotriva lui folosindu-se de forma dinainte și au pus în mișcare tot șarpele veninos și toate fiarele sălbatice care erau în munte și pe care le-au adus împreună cu ei în peșteră. Pe unele ticăloșii le-au pus să alerge de colo-colo, pe altele să-și caște gurile și să încerce să-l mănânce pe dreptul, iar pe altele le-au pus să se târască, să șuiere și să ia un chip înfricoșător. Dar iarăși i-a pus pe fugă pe toți aceștia neputincioși și slăbiți prin semnul crucii și prin chemarea numelui lui Dumnezeu și al Maicii Lui care L-a născut în chip preacurat.

Al treilea atac al lui Satana

15. Deci după ce s-a împlinit un an și marele nostru părinte Petru s-a nevoit în isihie și surpa pe cât îi era cu putință înălțările și meșteșugurile vrăjmașului, blestematul a făcut cumplită și insuportabilă singurătatea părintelui. Și vezi ce lucru a născocit. Căci, luând chipul unuia din slujitorii casei lui, demonul a venit alergând la peștera lui și îmbrățișându-l cu nerușinare s-a prefăcut că-i este prieten, el, cel plin de ură, și șezând a început să plângă și să spună așa: „Am auzit, domnul nostru, cum fiind prins în război ai fost dus în Samará și predat în acea temniță rea și întunecoasă, și cum Dumnezeu pentru rugăciunile atotfericitului nostru Părinte Nicolae te-a eliberat din acea închisoare și te-a readus în pământul romeilor. De aceea toți cei din casa ta și mai cu seamă eu, a cărui inimă îmi e aprinsă față de tine, jelim nemângâiați din pricină că suntem lipsiți de vederea ta și de vorbirea cu tine. Și străbătând multe orașe și sate nu ne-am putut împlini dorința și să vedem fața ta dragă nouă. Și cuprinși de nedumerire l-am chemat cu lacrimi și cu cereri pe marele Nicolae, supărându-l, o, preadulcele nostru, să ne

descoperire unde ai putea fi tu, comoara noastră ascunsă. Și el, cel fierbinte în toate, n-a trecut cu vederea cererea noastră nevrednică, ci ne-a descoperit foarte repede arătându-ne cele ale tale. Acum deci, stăpâne al meu, ascultă-mă și să mergem la casa noastră, că știi și tu cât de frumoasă și mândră este, și să vadă toți fața ta dorită de ei, iar Dumnezeu Cel slăvit pururea să fie în amândouă aceste lucruri. Și să nu-ți faci griji pentru isihie, căci și acolo sunt foarte multe mănăstiri și sihăstria în care-ți vei putea petrece în chip isihast toată viața ta. Dar spune-mi tu însuși adevărul: prin care din acestea două e slujit mai mult Dumnezeu? Prin retragerea din lume în pustie, singurătate și isihie, prin petrecerea în aceste stânci și prăpăstii, în care îți ești de folos doar ție însuși și poate că nici măcar ție însuși? Sau prin învățarea și călăuzirea oamenilor și întoarcerea lor din rătăcire la Dumnezeu? Fiindcă eu cred că întoarcerea unui singur suflet din calea rătăcirii lui e mai presus de luptele multor pustnici, iar martor îmi este cuvântul care spune: «Cine scoate un om vrednic din unul nevrednic va fi ca și o gură a Mea» [Ir 15, 19]. În locul nostru sunt multe mulțimi care rătăcesc pururea în zeci de mii de patimi și care au nevoie pe drept cuvânt de cineva care să-i ajute după Dumnezeu. Așadar, ți se va hărăzi o răsplată înmiiată dacă venind aici îi vei întoarce pe cei rătăciți la Dumnezeu. Ce mai aștepți? De ce șovăi să faci acest drum împreună cu slujitorul tău care te iubește din toată inima?” Acestea și altele le-a spus demonul cu lacrimi, iar sfântul a început să se tulbure și cu lacrimi curgându-i pe față i-a zis: „În locul acesta nu m-a adus un înger sau un om, ci Însuși Dumnezeu și preacurata Lui Maică Născătoare de Dumnezeu, și doar cu voia și cu îndemnul lor mă voi despărți de cele de aici; altfel nu mă voi despărți.” Și de îndată ce a auzit demonul numele Născătoarei de Dumnezeu, numaidecât s-a făcut nevăzut; iar sfântul pecetluindu-se

în Hristos cu semnul crucii s-a dat iarăși isihiei mi-rându-se de viclenia demonului.

Al patrulea atac al lui Satana

16. Petrecând în post, înfrânare multă și rugăciuni ne-încetate, a ajuns la culmea smereniei, la măsura iubirii adevărate și la curăția minții. De aceea atotrăul demon era neliniștit și se sârguia să-l facă să-și relaxeze încordarea și să-și stăvilească înclinarea spre mai bine. Iar după trecerea a șapte ani, prefăcându-se într-un înger de lumină [cf. 2 Co 11, 14] având în mână o sabie scoasă din teacă, a stat aproape de gura peșterii lui și chemându-l pe nume a zis: „Petre, slujitorul lui Hristos, ieși afară și-ți voi vesti cuvinte frumoase!” Iar sfântul a zis: „Cine ești tu, care îmi făgăduiești să-mi vestești cuvinte?” Și cel rău a zis: „Eu sunt arhistrategul [arhanghelul] Domnului și am fost trimis la tine. Fii deci tare și viteaz, bucură-te și te veselește, că ți s-a gătit un tron dumnezeiesc și o cunună neveștejită. Lăsând deci acum locul acesta, du-te în lume spre a fi întărire și folos multora. Căci Domnul Dumnezeu a secat izvorul cu apă care e aproape de tine din pricina atacurilor fiarelor și târâtoarelor împotriva ta, ca să moară neavând apă.” Fiindcă atotînțeleptul acesta în rău trimisese de mai înainte un demon care să împiedice și stăvilească scurgerea apei. Auzind acestea, sfântul a zis în smerenie: „Cine sunt eu, câinele, ca să vină la mine un înger al Domnului?” La care demonul i-a zis: „Nu te mira, căci în vremile acestea tu i-ai biruit și pe Moise, Ilie și Daniel, și mare te-ai chemat în ceruri din pricina răbdării tale desăvârșite. Căci pe Ilie l-ai întrecut prin nemâncare, pe Daniel prin șerpi și fiare, iar pe Iov prin răbdare. Sculându-te deci acum, du-te de vezi lipsa apei și ieșind degrabă de aici du-te în mănăstirile din lume și acolo voi fi împreună cu tine și-i voi folosi pe mulți prin tine, zice Domnul Atot-

țitorul.” Dar sfântul a zis: „Eu, află, dacă nu va veni Născătoarea de Dumnezeu care lucrează în mine întru toate și fierbintele ajutor în nevoi [sfânt] Nicolae, nu mă voi depărta de aici.” De îndată însă ce a auzit numele Născătoarei de Dumnezeu, demonul a pierit din ochii sfântului. Iar sfântul cunoscând meșteșugurile diavolului și neputința sa întru toate, s-a rugat Domnului zicând așa: „Doamne Iisuse Hristoase Dumnezeul meu, dușmanul umblă de jur-împrejur mugind și căutând să mă înghită [cf. *1 Ptr* 5, 8], dar Tu cu mâna Ta cea tare mă străjuiești pe mine, robul Tău; de aceea Îți mulțumesc că nu Te-ai depărtat de mine.”

Petru hrănit de un înger rămâne în isihie

17. Și acestea zicând, s-a dedat iarăși isihiei și în noaptea aceleiași zile ațipind el puțin, cum îi era obiceiul, i s-a arătat grabnica ajutoare a creștinilor, Născătoarea de Dumnezeu iubitoare a oamenilor împreună cu marele Nicolae și i-a zis: „De acum să nu te mai temi, căci Dumnezeu e cu tine și mâine va trimite negreșit un înger care-ți va aduce o hrană cerească. Întrucât i s-a poruncit ca începând de mâine să facă aceasta tot la patruzeci de zile, îți va aduce drept hrană mana.” Și zicând acestea și dându-i pacea, a plecat. Iar el căzând s-a închinat locului unde au stat picioarele lor. Iar în ziua următoare a venit îngerul aducându-i de sus hrana cea cerească și dându-i mana, precum i-a făgăduit Născătoarea de Dumnezeu, a plecat de la el. Iar el mulțumind lui Dumnezeu și Maicii Lui și-a reluat isihia nevoindu-se [în asceză] de unul singur și înălțând Domnului rugăciunile lui timp de 53 de ani. Și cu împreună-lucrarea și alianța în luptă a lui Dumnezeu l-au lăsat deseale năluciri ale diavolului și îngerilor lui. Iar în toți acești ani n-a văzut fire de om și n-a avut altă hrană decât mana, nici haină, nici acoperământ, nici orice altceva din cele de care are nevoie neamul oamenilor, ci

fericitul se odihnea având drept acoperiș doar cerul și drept pat iubit pământul. Ars de arșiță, înghețat de vânt și de zăpadă, a răbdat toate aceste lucruri mai presus de om pentru răsplătirea viitoare.

Petru descoperit de un vânător

18. Deci atunci când a vrut Domnul să-l facă arătat oamenilor, a rânduit ca lucrurile să se facă în acest fel. Un vânător și-a luat arcul și tolba cu săgeți și a ieșit să vâneze pe munte. Și trecând peste multe râpe străbătute de prăpăstii adânci, a ajuns în partea aceea în care sfântul îmbrățișase conduita îngerească și în care neguțătorea bogăția cerească. Și iată un cerb foarte mare, ieșind din desișul vecin cu peștera sfântului, venea săltând în fața vânătorului. Văzându-l acela foarte mare și foarte frumos, lăsând toate celelalte l-a urmărit toată ziua. Iar cerbul călăuzit parcă de o providență a venit și s-a oprit deasupra peșterii, iar vânătorul umbla pe urmele lui. Și privind în jur în ce fel să învăluie animalul, i se arată din partea dreaptă un bărbat cu o barbă deasă și având părul capului coborându-i până sub șale, tot restul trupului fiind gol și lipsit de orice veșmânt. Observându-l, a înlemnit la vederea lui neobișnuită și s-a înspăimântat foarte; și lăsând urmărirea vânatului a început să fugă cât putea. Văzându-l însă fugind, fericitul i-a spus cu glas mare: „Ce te temi? De ce te tulburi? De ce fugi de mine, frate? Și eu sunt om, ca și tine, nu o nălucire diavolească precum bănuiești. Vino la mine, apropie-te și-ți voi vesti toate cele ale mele, căci pentru asta te-a trimis Domnul.” Iar bărbatul, deși era înfricoșat și plin de spaimă, s-a întors. Și îmbrățișându-l și îndemnându-l să îndrăznească, părintele i-a vestit bărbatului în ordine și în mod succesiv toate cele întâmplute cu el: prizonieratul său în Samará, eliberarea care i s-a făcut prin marele Părinte Nicolae și în ce chip a locuit în munte, cum a fost războit în diverse feluri de

către demoni, cum a fost hrănit de înger și cum i-a dăruit Domnul mana și cum numai cu acea hrană a lui a trăit 53 de ani și, simplu spus, i-a lămurit bărbatului toată viața lui. Iar acela uimit de cele spuse și liniștit i-a zis sfântului: „Acum am cunoscut că Domnul m-a cercetat și mi te-a arătat, părinte, pe tine, slujitorul Lui ascuns. Voi rămâne de acum și eu aici împreună cu tine, robule al lui Dumnezeu, și voi săvârși împreună cu tine lupta mântuitoare.” Dar el i-a zis: „Nu va fi așa, copile, ci mai întâi du-te la casa ta și, risipind săracilor partea care-ți revine din moștenirea părintească, abține-te de la vin, carne, brânză și untdelemn și, înainte de acestea, de la femeia ta și îngrijește-te în acest an de rugăciuni și de luare-aminte și ai un suflet zdrobit, iar după ce se termină vino la mine și, dacă-mi va fi descoperit ceva Dumnezeu, se va face și aceasta.” Spunând acestea și dându-i vânătorului ca arvună rugăciunea lui, l-a trimis la ale sale zicând: „Mergi în pace, copile, și păstrează taina, fiindcă pe o comoară arătată hoții vor putea pune mâna ușor.”

Petru mort îl vindecă pe fratele vânătorului

19. Și ducându-se, vânătorul a făcut anul acela precum i-a spus sfântul, iar după împlinirea poruncii, luând cu sine doi monahi și pe fratele lui, s-au dus împreună. Și găsind o corăbioară au ancorat în scurt timp la extremitatea muntelui. Și făcând drumul cu mult dor au venit la peșteră. Și vezi-mi, iubitele, taina de negrăit a dumnezeieștii economii! Căci, luând-o înaintea tuturor, întrucât era pus în mișcare de un zel foarte fierbinte, vânătorul l-a găsit pe fericitul mort având mâinile strânse în chipul crucii și ochii închiși în chip cuviincios, iar restul trupului zăcând în chip frumos și demn pe pământ. Văzându-l zăcând astfel, atins de întristare și lovindu-și fața cu mâinile, a căzut la pământ cuprins de vaiete, plâns și durere. Iar după puțin timp ajungând acolo și monahii care ve-

niseră cu el, iar vânătorul spunându-le cu lacrimi despre învățătura, povățuirea și porunca sfântului și despre viața lui, au plâns și ei cu amar lipsiți de vorbirea și de rugăciunea lui. Fratele vânătorului însă, care era cuprins de duh necurat, s-a apropiat și s-a atins de trupul neînsuflețit și s-a putut vedea o priveliște foarte înfricoșătoare: convulsii continue îi zguduiau trupul său, ochii i s-au umplut de sânge și se răsuceau în orbite, gura îi era plină de spume și scrâșnind din dinți striga spunând: „O, Petre, nu-ți ajunge prigoana de 53 de ani pe care ai făcut-o împotriva mea după ce m-ai scos afară din peșteră, dar și acum vrei să mă alungi din acest sălaș al meu? Nu te voi asculta și nu voi ieși!” Și sub privirile celor ce stăteau acolo, fața sfântului s-a făcut strălucitoare și preafrumoasă, iar demonul răutății zgâlțâindu-l și tulburându-l mult a ieșit ca un fum din gura omului care, căzând la pământ, nu mai putea grăi și glăsui nimic, nemaideosebindu-se cu nimic de un mort. Și chemând ei atunci rugăciunile sfântului bătrân, cu ajutorul lui Dumnezeu venit prin ei acela s-a sculat sănătos și cuminte și i-a spus fratelui său: „Îți mulțumesc, doamne al meu și frate, că prin tine mi-e acum bine și am dobândit această tămăduire, precum vezi.”

*Trupul Sfântului Petru dus la mănăstirea
lui Clement și apoi la Karyes*

20. Deci ei luând cinstitul său trup cu bucurie și cu lacrimi l-au dus la corabie, și intrând în ea și-au continuat drumul navigând de-a lungul coastei de miazănoapte a muntelui. Și prin rânduiala lui Dumnezeu corabia s-a oprit pe mare în dreptul mănăstirii numite a lui Clement¹². Și nu

¹² Mănăstirea lui Clement cu hramul Sfântul Ioan Botezătorul a fost întemeiată probabil spre sfârșitul secolului IX. În 979-980, drept mulțumire pentru sprijinul militar dat de georgieni pentru înfrângerea rebeliunii lui Bardas Phokas, împăratul Vasile II Macedoneanul a dat-o lui Ioan Tornikes și georgienilor, devenind cunoscută după acea dată drept mănăstirea Ivron.

vă mirați că auziți vorbindu-se de o mănăstire, fiindcă prezicerea Născătoarei de Dumnezeu începuse deja să se înfăptuiască și Pronia care conlucrează la cele bune rânduite, cum s-a spus, ca picătura de apă a puținătății și numărului sărac al locuitorilor să crească devenind un ocean nesfârșit și întinderea și mulțimea care se vede acum, și e un bun prilej ca și noi să spunem împreună cu cel ce zice: „Cât de frumoase sunt casele tale, Iacobe, și corturile tale, Israele, pe care le-a înfipt Domnul, și nu un om” [Nm 24, 5. 6]. Și de la ceasul al treilea până la al nouălea, atât folosindu-se de vâsle, cât și întinzând pânzele și având vânt prielnic, n-au putut să o miște din loc. Văzând deci monahii zisei mănăstiri corabia, că nu putea fi urnită din loc și pe cei din ea silindu-se și cano-nindu-se să o facă să înainteze fără să reușească, s-au înspăimântat și folosindu-se de barca lor s-au dus la ei și au cerut să afle de la ei ce vrea să fie asta. Dar ei n-au vrut să le facă arătată taina, ci folosindu-se de scuze închipuite și mincinoase s-au grăbit să abată atenția lor de la acest lucru. Dar monahii cunoscând că nu spun ade-vărul, ci lucruri plăsmuite, numai ce au îndreptat corabia spre mănăstire și de îndată aceasta s-a dus de la sine spre pământ. Iar întâi-stătătorul muștrându-i și folosindu-se de amenințări cumplite a aflat cu amănuntul de la vâ-nător toate, și îndată alergând cu lumânări și candelile au ridicat trupul și l-au depus în biserică. Și orice boală a fraților mănăstirii putea fi văzută tămăduindu-se, iar cei care se simțeau rău puteau fi văzuți numaidecât sănătoși. Și faima sfântului, alergând ca un crainic, îi aduna nu numai pe monahii din Athos, dar și mulțimi nesfârșite din ținutul dimprejur, și toți se vindecau și tămăduiau de orice boală erau cuprinși. Și o mare bucurie și veselie era în cei din munte și în toți cei adunați din afară. După care monahii de pe atunci luând sfântul trup l-au adus în pridvorul preacinstitei biserici a prealăudatei Născătoare

de Dumnezeu în care obișnuiau să se țină adunările anuale¹³ și, făcând privegheri și imnodii neîncetate timp de șapte zile, l-au depus în partea dreaptă a bisericii Stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoarea, învăluindu-l într-un giulgiu curat cu aloe, smirnă și diverse aromate, și-l aveau la mare cinste pentru că vindeca toate bolile și neputințele lor.

Furtul trupului Sfântului Petru

21. Și așa deci, fiind sfântul pe buzele tuturor și ajungând vestit prin minunile lui, vânătorul și fratele lui, cerând drept merinde rugăciunile bătrânilor, s-au dus în drumul lor bucurându-se. Dar monahii aceia care urcaseră în peșteră împreună cu vânătorul, vrând să fure trupul marelui Petru, căzând la picioarele bătrânilor cu gând vicleană și plăsmuire ascunsă, le-au zis: „Să vă fie cunoscut, părinți purtători de Dumnezeu, că nu ne vom despărți de comoara pe care ne-a descoperit-o Domnul, ci ne vom petrece restul zilelor împreună cu el și cu voi.” Iar părinții primind cu bucurie cuvântul, fiindcă pe lângă celelalte virtuți erau împodobiți și cu nefățărnicia, aceia au rămas puține zile și știind unde era îngropat părintele, făcând de strajă noaptea ca niște jefuitori de morminte, au alergat la mormânt și, deschizându-l cu frică și cu grabă, au luat cinstitul trup și alergând cu el au ajuns la țarm și urcând în barca pe care o pregătiseră dinainte au fugit din munte.

Motivul scrierii „vieții” Sfântului Petru

22. Auzind și văzând acestea eu însumi, smeritul Nicolae, m-am sârguit să înfățișez dacă nu toate, cel puțin câteva și să le orânduiesc în această scriere, ca aceia care au

¹³ În biserica principală din Karyes a Protaton-ului, construită la sfârșitul secolului IX.

părăsit după aceea lumea și au debarcat în acest munte să știe cum trebuie să umble și de ce viață se cade să se țină, și cu ce lupte, osteneți și chinuri se moștenește Împărăția cerurilor. Fiindcă aceia care cad din nou și se trândăvesc ca mine și socotesc un lucru mare numai faptul de a se fi rupt de lume și de cele din lume, dar fac fără rușine celelalte, și anume agoniseli de vase multe și scumpe, de țarini, dobitoace și de celelalte, lucruri foarte căutate de cei iubitori de lume și de griji, nu se folosesc cu nimic pe ei înșiși; îi vatămă foarte mult pe cei care-i ascultă și văd și fac ca pentru ei să fie hulit numele lui Dumnezeu fiind numiți agonisitori de multe în loc de neagonisitori, stăpâni pe bogăția pământului, dar străini de bogăția cerească. Fie însă ca nimeni din cei ce s-au lepădat în chip nemincinos de viață să nu umble pe această cale potrivnică poruncilor, ci să prefere mai degrabă calea cea strâmtă în locul celei largi, sărăcia în locul bogăției, lipsa de slavă în locul slavei, stăruința socotită chinuitoare în locul bucuriei de acum, ca lumina vieții lor să strălucească și în viața de față, iar în viața viitoare să moștenească Împărăția cea cu neputință de desființat, decât care nimic din cele de aici nu e mai de dorit sau mai de cinste pentru cei ce au minte și preferă minciunii adevărul.

*Trupul Sfântului Petru în Tracia
scoate o mie de demoni dintr-un sat*

23. Dar să reluăm iarăși cuvântul și să povestim minunile făcute după furtul trupului de Dumnezeu purtătorului nostru Părinte. Luând deci monahii trupul lui în felul în care l-am spus, l-au dus în satul Phokomis care e în administrația militară [*thema*] [provincia] Tracia. Și în apropierea acestuia era un izvor lângă care, pregătindu-și ei prânzul, au atârnat de ramurile unui măslin desaga în care ascunseseră ca o comoară trupul, iar ei au mâncat

cu mulțumire o masă simplă și improvizată. Și neajun-
gând ei încă la mijlocul prânzului, iată că locuitorii satului
veneau mulțime mare cu femei și copii, sfărâmându-se
și strigând și chemându-l pe Petru cel mare venit de la
Athos. Și n-au pregetat să povestească modul acestei
transformări a lor: lângă izvor era un portic vechi, în
care se răcoreau monahii, și care era foarte înalt, foarte
lat și foarte lung. Cu timpul, fiind cuprins de tufișuri,
ajunsese locuința unui demon căpetenie peste o mie care
împreună cu cei aflați sub el făcea atâtea lucruri rele,
încât nu numai că-i strica pe oameni și-i supunea demo-
nilor, dar sugruma și măgari, câini, boi și alte dobitoace.
Și mult necaz și supărare era în ținut din acea pricină.
Când s-au apropiat însă de ei moaștele sfântului, aceștia
au fugit din portic, s-au năpustit în satul acela și pe toți
cei ce locuiau în el i-au aruncat în transă și tulburare.
Dar când aceștia s-au apropiat cu strigăt și sfâșiere de
pom și de desaga aceea, s-a putut vedea o minune mai
uimitoare decât minunile de demult. De îndată demonii
s-au depărtat de la oameni și strigând cu jale au părăsit
ținutul acela. Și cine ar putea spune cu amănuntul sau ce
scriere ar putea clarifica mulțimea mai mare decât
nisipul mării a minunilor care s-au făcut atunci? Căci
începând de atunci moaștele au ajuns pline de un mir
binemirositor și s-au putut vedea prin atingerea lui de-
monizați cuminițiți, orbi văzând iarăși, leproși curățiți,
gârbovi îndreptați, ologi umblând drept și, simplu spus,
pe toți eliberați de toată neputința. Între care era și un
bărbat care zăcea de opt ani de zile pe pat în casa sa și
care striga cu glas mare la cei care alergau spre acea de-
sagă făcătoare de minuni și cântată de toți, să-l ducă și
pe el la ea; dar ei se țineau mai degrabă de alergarea lor
decât să-l asculte. Iar el fiind trecut cu vederea suferința și
era îndurerat încă și mai mult. Iar când aproape că renun-
țase nereușind să înduplece pe cineva spre compasiune,

iată că cei din casa lui, care se întorceau cumințiți din atacul demonilor care căzuse asupra lor, împreună cu ceilalți purtându-l în grabă cu pat cu tot l-au dus la izvorul sănătății. Și de cum s-a apropiat el de acela s-a sculat numaidecât din pat și făcându-se ca unul din drumeți le-a luat-o înainte și căzând cu lacrimi de bucurie la picioarele sfântului în văzul tuturor s-a ridicat de la pământ drept și sănătos, în ridicare articulațiile lui scoțând un sunet și un trosnit înfricoșător. Și toți au dat slavă lui Dumnezeu văzând împreună cu celelalte și această înfricoșătoare priveliște.

Episcopul locului achiziționează trupul sfântului

24. Întrucât faima lui se răspândea în tot ținutul, se puteau vedea curgând ca un râu mulțimile din satele vecine care-și aduceau bolnavii lor pe târgi și-i aduceau acasă zdraveni și sănătoși umblând pe picioarele lor. Și aducându-i-se la cunoștință acest lucru episcopului, luând tot clerul lui cu tămâie și cu lumânări, purtând în mâini cruci și sfânta Evanghelie, au ajuns în satul unde era trupul de vindecări purtător al cuviosului; și din pricina cinstirii cuvenite, de la un punct au umblat în ascuns până ce ajungând s-au oprit la locul lor. Și făcând o rugăciune stăruitoare, au îmbrățișat trupul, mai întâi episcopul, apoi ceilalți. Și rămânând acolo nu puține ceasuri, au văzut ieșind din el un adânc de minuni, și s-au înspăimântat și cu lacrimi care le curgeau pe obraji strigau: „Doamne, miluiește!” și „Slavă Ție, Dumnezeule, Cel ce faci minuni uimitoare cu cei ce au bineplăcut Ție!” După care, chemându-i la sine pe monahi, episcopul le-a spus cu îndemn: „Vă rog, fraților, dați-ne această comoară dumnezeiască și mai de preț decât tot aurul, și zidind o casă de rugăciune o voi așeza în ea spre pomenirea voastră și ca răscumpărare pentru greșelile mele în această viață. Iar pentru acest dar primiți de la mine o

sută de monede de aur [*nomismata*]; căci nu voi suporta ca acest mărgăritar de mult preț să fie purtat de colo-colo sau ca sfeșnicul să fie pus sub obroc [*Mt 5, 15*], și să se stingă razele soarelui.” Ei însă, nevrând să primească cele spuse, au rămas opuși și nu s-au învoit, ziceau, „nici chiar dacă li s-ar făgădui o mie de talanți”. Dar episcopul muștrându-i cu autoritate, împreună cu restul clerului său, a zis: „Dacă nu vrei să primești acestea, atunci veți pleca de aici cu mâinile goale.” Și ei s-au supus și s-au plecat, și luând cele o sută de monede de aur și alți bani s-au dus în părțile răsăritene [*Anatolia*] îndurerăți de lipsa cuviosului, dar mângâindu-se puțin cu cantitatea de aur primită.

Satana încearcă să ardă trupul Sfântului Petru

25. Iar după plecarea acestora, iată că un demonizat a alergat cu strigăt incoerent chemându-l pe Petru cel dintre soldați [*apo scholaron*] și zicând: „Nu ți s-a părut de ajuns faptul că m-ai alungat din sălașul meu și din munte, în care mă sârguiam să-i amăgesc pe monahi să se întoarcă în lume, dar ai venit și aici vrând să mă alungi din acest mic sălaș și loc de odihnă? Voi arde acum în foc trupul tău în văzul tuturor, dacă nu mă vei lăsa.” Și omul ținea în amândouă mâinile făclii aprinse. Dar numai ce s-a pornit să le pună pe moaște, s-a făcut un vuiet și un sunet năprasnic și dintr-o dată, ca un fulger, demonul a ieșit din om străbătând văzduhul jelindu-se. Și dând cu toții slavă și pentru aceasta Domnului Celui iubitor de oameni, luând moaștele, episcopul împreună cu clerul le-au dus la episcopie, mulți din mulțimile ce curgeau acolo izbăvindu-se de diferite neputințe, le-au depus cu miruri într-o raclă scumpă și le-au așezat în biserică. Și făcând doxologii trei zile și trei nopți, fiecare s-a dus la ale sale cu frică amestecată cu bucurie. Și până acum acolo se săvârșesc multe vindecări spre slava Treimii

celei preasfinte și de o ființă și cinstea cuviosului părintelui nostru.

Epilog — apologia vieții isihaste

26. Auzind acestea, părinți și frați, să le scriem și păzim pe toate pe tăblițele inimii și întipărim în sufletele noastre viața curată și aproape netrupească și necorporală a părinților dinaintea noastră, să plângem și să ne tânguim cunoscând ușurătatea noastră, moale și șovăitoare spre orice bine. Căci aceia eliberându-se o dată pentru totdeauna de lume și cele din lume, nu s-au mai ocupat cu ostenelile deșarte ale lumii, ci adăugând zi de zi foc peste foc și ca îndumnezeiți în urcușurile lor de frumusețile celor văzute au trecut pe lângă prosperitatea vieții ca pe lângă o umbră și au întors spatele ca unor piedici în calea virtuților grijilor, preocupărilor și celorlalte în care își găsesc plăcerea iubitorii de avuții și de plăceri agonisindu-și o conduită unificată atât în gând, cât și în purtare¹⁴, pe cea cu anevoie de aflat și cunoscută, ca să nu zic practică astăzi doar de puțini. Fiindcă ei nu se gândeau la desfătări, nu se delectau de haine moi, nici nu căutau o odihnă trupească, nici nu doreau averi, câștiguri și înmulțirea lor, ca noi, ci alergau spre mireasma mirului gândit cu mintea, care e Hristos Viața și Lumina noastră, și de la El primeau desfătărilor și mângâierile cerești; de care nu va fi săturare pentru cei ce le gustă. De aceea au și primit aceste haruri și au câștigat biruințe împotriva patimilor și demonilor. Căci orice ascultător al acestei vieți plăcute lui Dumnezeu vede că acest munte al nostru dumnezeiesc a produs un luminător strălucitor și atotălumea, care predându-se timp de 53 de ani întregi privegherii, ostenelii, goliciunii, nemâncării, plânsului neconținut și zdrobirii inimii, a ajuns mai presus de

¹⁴ *Monologiston kai monotropon diagogen.*

gânduri, patimi și demoni, și a ajuns la ultimul lucru din cele dorite, la iubirea extremă de Dumnezeu și la prima și singura fericire. De care fie să ne învrednicim și noi cu fapta imitând conduita lui și împodobindu-ne cu însușirile sale potrivit lui Dumnezeu, ca să dobândim răsplătiri asemănătoare lui de la izvorul veșnic al Mântuitorului nostru. Căruia I se cuvine toată slava, cinstea și închinăciunea, împreună cu Cel fără de început al Lui Părinte și cu de viață făcătorul și atotbunul Duh, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.

Slujba Sfântului Petru Athonitul¹ [alcătuire a lui Iosif Imnograful, † 886]

În această zi [12 iunie],
pomenirea cuviosului părintelui nostru
Petru cel din muntele Athosului.

Sedeală, glas 1

Îngropând răskoala patimilor prin omorârea trupului,
preasfinte părinte, viața fără de sfârșit ai luat după moarte;
de aceea astăzi Biserica lui Hristos prăznuiește pomenirea
ta, strălucirea cuvioșilor.

Stihiră, glas 8

De un nume cu dumnezeiescul [Apostol] Petru, călăuză
adevărată și părtaș al râvnei credinței în chip cucernic
te-am cunoscut pe tine; căci numai pe Cel Iubit l-ai iubit,
dumnezeieștile Lui porunci le-ai dorit, părinte, și sufletul
ți-ai înfrumusețat cu virtuțile; de aceea te cinștim și te
fericim.

Cuvioase Petre de trei ori fericite, dobândind răbdare
adevărată, iubire curată, nădejde neînfruntată și desăvârșită
smerenie întru străpungerea sufletului, te-ai făcut casă

¹ Traducere după ed. D. PAPACHRYSANTHOU, „L'office ancien de Pierre l'Athonite”, *Analecta Bollandiana* 88 (1970), p. 34–41.

a dumnezeiescului Duh, ale Căruia străluciri le-ai primit în chip curat, și prin cuviința vieții te-ai arătat muritorilor o a doua lumină după Întâia Lumină.

Cuvioase părinte de Dumnezeu insuflată, ascunzându-te mulți ani prin nearătare pe pământ, ai fost făcut cunoscut de Duhul prin semne și minuni; căci ai izvorât mir binemirositor arătând cu adevărat celor ce te doresc pe tine strălucirea și sfințenia care locuiesc întru tine și harul dumnezeiescului Duh.

Canonul, glas 2, al cărui acrostih este:

„Alt Petru cu adevărat te cinstesc pe tine, fericite. Iosif”

Oda 1 „Veniți, popoare, să cântăm”

Alt Petru nou ni te pune înaintea Bisericii astăzi, care strălucești cugetele noastre cu dumnezeiasca ta pomenire, de trei ori fericite părinte.

Curățindu-ți ochii gândului de noroiul patimilor, cuvioase, ai privit în chip limpede frumusețea absolută, slăvindu-te pe tine Împăratul Hristos.

Strălucind întru tine lumina cea neînserată a Dumnezeirii celei în Trei Sori, atotfericite, te-ai făcut vas curat al dumnezeieștilor harisme, părinte de Dumnezeu înțeleptite.

A Născătoarei

Cel ce pentru noi din bunătatea Lui covârșitoare din tine, Fecioară, S-a îmbrăcat în om, tot Acela a preamărit cetele sfinților care L-au iubit pe El.

Oda 3 „Întărește-ne întru tine”

Omorându-ți pe pământ mădulele trupului, cuvioase, viu ți-ai făcut sufletul prin meditățile dumnezeiești și ai dobândit viața și strălucirea cea veșnică.

Viețuind pe pământ te-ai unit cu corurile cele de sus, atotfericite, petrecând în isihie și văzând frumusețea cea dumnezeiască.

Ascunzându-te în munți, te-ai depărtat de însoțirile oamenilor și întraripându-ți mintea întregă ai zburat spre frumusețile cerești bucurându-te.

A Născătoarei

Palat desfătat al Ființei celei negrăite cunoscându-te pe tine, Fecioară, după datorie te slăvim cei mântuiți prin nașterea ta, atotnepătată.

Oda 4 „Ai ieșit din Fecioară”

În munți și peșteri petrecând, înțelepte, și dumnezeiești suișuri punând în inima ta, ai secat cu dumnezeiescul har toate țâșnirile patimilor.

Ocrotit de platoșa credinței, ai scăpat în chip desăvârșit, cuvioase, de săgețile și pietrele praștiilor demonilor, păzindu-te prin frica Domnului.

Văzând pe înșelătorul zăcând rupt la picioarele tale și făcut de răs cel ce mugește cu cruzime, preaslăvitule Petru, dăm mare mulțumire Domnului.

A Născătoarei

Domnul Cel ce s-a născut din tine, Doamnă atotnepătată, a izbăvit lumea din rătăcirea care domnea peste ea și i-a mărit pe toți cuvioșii care-l iubeau pe El.

Oda 5 „Dăruitorul luminii”

La muntele cinstitelor virtuți alergând ca Moise, cuvioase, ai văzut în chip limpede pe Dumnezeu, pe cât ai putut cuprinde, și luminându-ți toate simțirile sufletului ai fost slăvit în chip mareț.

Împodobindu-te pururea cu încuviințări dumnezeiești, înțelepte, ai rămas nepărtaș al oricărei patimi, Petre, și te-ai îmbrăcat în chip cuvios cu nepățimirea ca și cu o mantie.

Rămas ascuns ani mulți, trupul tău ni se arată acum spre luminare izvorându-ne râuri de vindecări și mirul harului.

A Născătoarei

Cu glasuri preasfinte te cântăm pe tine, frumusețea lui Iacob, care ai născut trupește lumii Lumina din Lumină care luminează cu strălucirea ei adunarea cuvioșilor.

Oda 6 „În adâncul greșelilor”

Întărit de tăria Duhului ai smerit toată tăria vrăjmașului și ajungând biruitor ai alergat purtând cunună la Hristos.

Tovarăș al corifeului Petru, piatra credinței, te-ai făcut, cuvioase, al cărui nume l-ai avut și în a cărui credință te-ai îmbogățit.

Lupta cea dumnezeiască ai luptat, părinte, și credința ai păzit în chip cuvios; de acum te așteaptă cununa faptei celei bune.

A Născătoarei

Dumnezeu, Care a locuit în pântecul tău, a îndumnezeit toată ființa muritorilor și a tras la El în chip sfânt mulțimile cuvioșilor, precurată.

Oda 7 „Idolul de aur”

Cu gând tare luând pe umeri crucea, părinte, ai urnat Celui ce S-a răstignit ca un călugăr preasfânt, arzând ca pe un lemn uscat patimile și strigând, atotfericite: Binecuvântat ești Dumnezeul părinților noștri.

Pe tine, cel mulți ani ascuns, te arată ca pe o comoară de taină cuvântul cel dumnezeiesc, cuvioase Petre, spre

câștigul arătat al tuturor celor ce și-au agonisit întinăciunile ascunse ale păcatelor, și cărora le-ai fost hărăzit în chip frumos acum drept mijlocitor arătat, tu, cuvioase.

Tămâie de bun miros a lui Hristos arătându-te prin compoziția virtuților, mir binemirositor reverși din moaștele tale, mișcându-i spre minunare pe toți, Petre cuvioase, și izgonind pururea duhoarea împuțită a patimilor.

Sudorile și ostenele tale cele multe le strigă pe față pustia cea nelocuită, partea cea cu anevoie de umblat a muntelui în care, petrecând ca într-o dumnezeiască visiterie, ai săvârșit în trup viață îngerească.

A Născătoarei

Mândră și frumoasă între femei aflându-te pe tine, Preasfântă, Cuvântul cel preafrumos a locuit în preasfântul tău pântec sfințind toate corurile cuvioșilor care strigă: Binecuvântat ești Dumnezeuul părinților noștri.

Oda 8 „Cuptorul focului”

De fericirea cea dumnezeiască te-ai învrednicit cu adevărat, Petre de Dumnezeu cugetătorule, sărăcind de bunăvoie, plângând mereu, înțelepte, și făcându-te blând ai moștenit pământul celor blânzi.

Gând veghetor având, ai adormit răscoala patimilor și dormind somnul care e acum datoria tuturor celor dreți, atotfericite, mijlocitor neadormit te-ai arătat celor ce te cinstesc pe tine.

Venind la frig și îngheț, înțelepte, nimicești în chip înțelept prin căldura Duhului frigul demonilor și omori patimile trupului făcând să strălucească lumina nepătimirii.

Muntele Athos l-ai locuit, Petre de Dumnezeu cugetătorule, ca odinioară Ilie Tesviteanul muntele Carmel, căutând cu râvnă pe Dumnezeu în isihie, vrednicule de laudă, te-ai învrednicit pe drept cuvânt și de vederea Lui.

A Născătoarei

Gând trândav și suflet împovărat de plăceri având, la tine scap, curată, care ai purtat în tine pe Dumnezeu, strigând ție: Scoală-mă, mântuiește-mă pe mine cel deznădăjduit și osândit.

Oda 9 „Pe Dumnezeu Cuvântul Cel din Dumnezeu”

Cu putere și tărie încingându-te Hristos Dumnezeu, ți-a dat tărie să birui uneltirile demonilor, de trei ori fericite, ca unul care L-ai dorit din toată inima și tot sufletul; de aceea cu credință și cu dragoste pe tine te fericim.

Ca un măslin în casa Domnului te-ai arătat, de Dumnezeu cugetătorule, veselind cu untdelemnul sudorilor tale fețele noastre, ale celor ce săvârșesc acest praznic slăvit și dumnezeiesc, frumusețe a monahilor și podoabă a cuvioșilor.

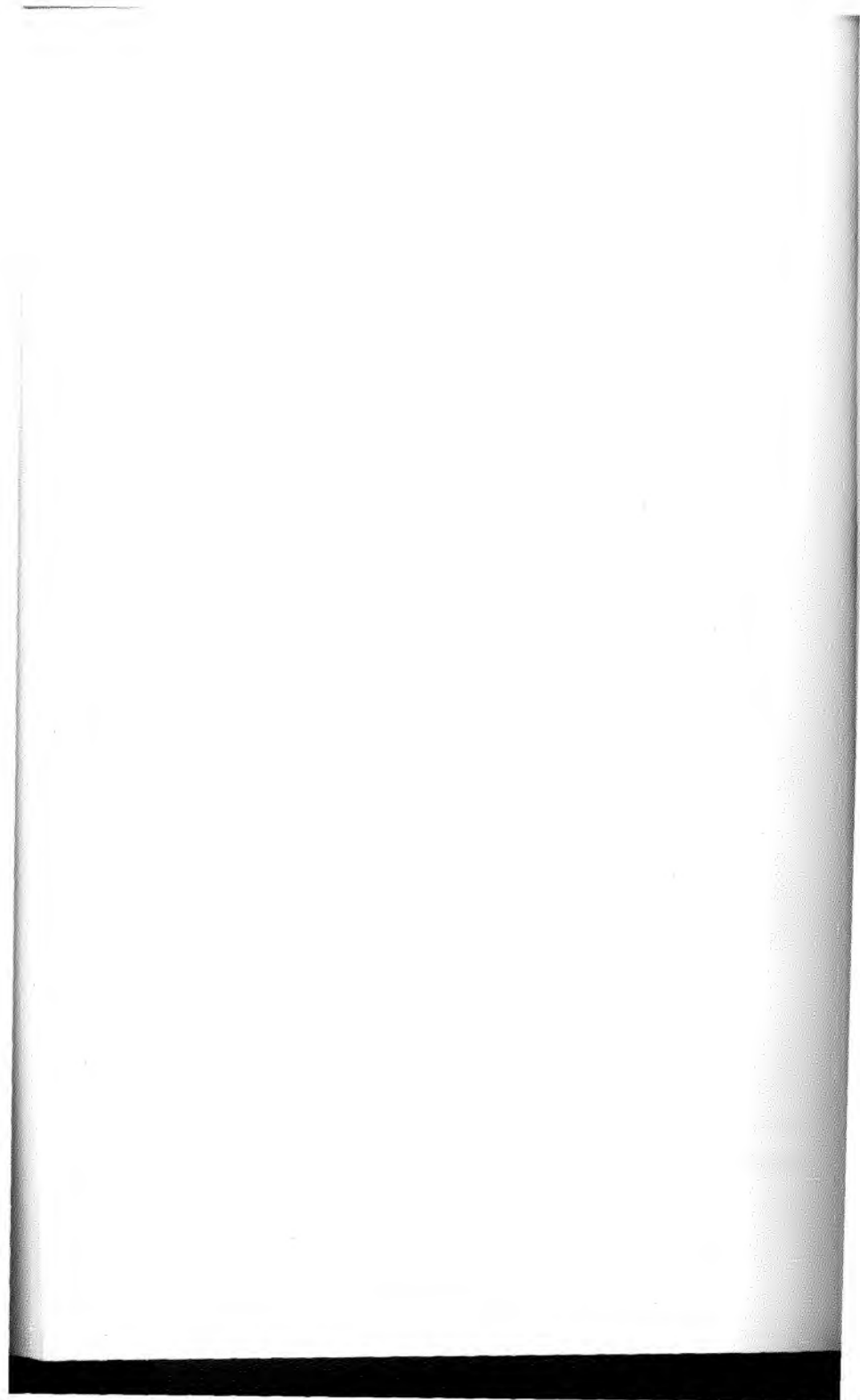
Trupul tău, prealăudate Petre, izvorând în chip uimitor mir binemirositor și desfătat, umple de bunămireasmă pe credincioși; căci și în viață, și după moarte, te-ai arătat în chip simțit bunămireasmă a lui Dumnezeu; de aceea te fericim.

Vasule sfințit al Domnului Dumnezeului nostru, vorbitorule împreună cu mucenicii, apostolii și cu îngerii, roagă-te pentru toți cei care cu credință te cinstim pe pământ, ca să aflăm toți izbăvire de greșeli

A Născătoarei

Cruță-mă, Doamne, cruță-mă, când mă vei judeca și să nu mă osândești la foc, nici să mă mustri cu mânia Ta; spre aceasta Te înduplecă acum Fecioara care Te-a purtat în pântec, Hristoase, cetele îngerilor și adunarea cuvioșilor.

V. Isihasm pentru monahi

Tratat în formă de epistolă
cătrec preaaugusta între monahii Xeni
despre patimi și virtuți și despre cele născute
din răgazul/oprirea minții¹
[1345–1346]

Monahul isihast fuge de relațiile cu oamenii

1. Celor ce râvnesc cu adevărat să viețuiască ca monahi le este neplăcută convorbirea nu numai cu cei mulți, ci și cea cu aceia care au aceeași purtare cu ei. Fiindcă ea întrerupe continuitatea preasuvei convorbiri cu Dumnezeu și atunci unitatea minții, în care stă monahul cel dinăuntru și adevărat, se face dualitate, iar uneori ajunge sfâșiată în multe părți. Drept pentru care unul din Părinți [avva Arsenie], fiind întrebat din ce pricină fuge de oameni, a răspuns: „Pentru că nu pot să fiu în același timp cu Dumnezeu și împreună cu oamenii”². Iar altul [avva Antonie], explicând unele ca acestea din experiență, acuza nu numai convorbirea cu oamenii, dar chiar și însăși ve-

¹ Traducere după ed. P. Christou: *Gregoriou tou Palama Syngrammata V*, Thessaloniki, 1992, p. 193–230. Expresia *he kata noun schole*, care apare ca scurtă definiție a isihasmului doar în titlul tratatelor către Xeni și către Ioan și Teodor, poate fi tradusă atât prin „răgazul”, cât și prin „oprirea minții” și este o aluzie la *Psalmul* 45, 1 care în versiunea greacă, Septuaginta, sună: „Scholasate kai gnote hoti Ego eimi ho Theos”, „Opriți-vă și cunoașteți că Eu sunt Dumnezeu”.

² *Pateric*, avva Arsenie 13. Iată și continuarea acestei apoftegme: „Cele de sus, mii și zeci de mii, au numai o voie, dar oamenii au multe voi. Deci nu pot să las pe Dumnezeu și să vin la petrecerea cu oamenii.”

derea oamenilor³, ca pe una care poate vătăma statornicia singurătății în gândire a celor ce se liniștesc [care viețuiesc în isihie].

Monahul isihast evită și scrisul

2. Iar dacă ar cerceta cineva cu exactitate, ar vedea că amintirea apropierei, așteptarea sosirii și a întâlnirii cu cineva nu lasă cu desăvârșire netulburată partea gânditoare a sufletului. Iar cel care-și așterne și în scris cuvintele sale, acela își învăluie mintea cu o grijă și mai apăsătoare. Dacă acela care scrie ar fi dintre cei înaintați și care au dobândit din pricina sănătății sufletului iubirea lui Dumnezeu, atunci o are pe aceasta activă, dar nu în chip nemijlocit și pur, chiar și scriind. Dacă însă este dintre cei căzuți în multe boli și patimi ale sufletului, cum sunt cu adevărat eu însumi, și care au nevoie să strige neconținut către Dumnezeu: „Vindecă-mă, că am greșit Ție!” [Ps 40, 5], nu este rațional ca unul ca acesta să lase rugăciunea înaintea de vindecare și să se ocupe de bunăvoie de ceva din toate acestea. Pe lângă acestea, prin litere el vorbește și oamenilor care nu sunt de față și, întrucât literele dăinuie în chip firesc și după moartea celui care le-a scris, el își împărtășește convorbirea sa multor vremuri și oameni, uneori și celor cărora n-ar voi. De aceea, mulți dintre părinții care au ajuns pe culmile isihiei n-au suportat defel să scrie ceva⁴, deși puteau expune lucruri mari și cu mult folos.

³ *Pateric*, avva Antonie 11.

⁴ Cf. fragmentul „Din Viața Sfântului Arsenie” din *Cuvântul despre trezvie și paza inimii* al lui NICHIFOR DIN SINGURĂTATE. Avva Arsenie († 449) este în tradiția răsăriteană, cum spunea Sfântul Ioan Scărarul († 670), „marele isihast deopotrivă cu îngerii model al isihiei” (*hesychias de typos ho megas kai isangelos hesychastes*) (Scara 17). Celebre sunt primele sale două apoftegme puse sub numele său din *Pateric*: „Avva Arsenie, fiind încă în palatele împărătești, s-a rugat lui Dumnezeu zicând: «Doamne, îndreptează-mă, ca să știu cum mă voi mântui!» Și i-a venit lui glas zicându-i: «Arsenie, fugi

Sfântul Grigorie atacat și persecutat pentru scrisul său

3. Lipsit fiind întru totul de rigoarea aceloră, eu aveam obiceiul de a scrie, dar numai când era o necesitate presantă⁵. Acum însă m-au făcut și mai zăbavnic spre aceasta cei care se uită la unele din scrierile mele cu ochi invidioși și căutând în acestea prilejuri de a face rău; potrivit marelui Dionisie⁶, ei au gust pentru rânduri și litere neînțelese, pentru silabe și expresii necunoscute, care nu trec în partea inteligentă a sufletului lor; iar a nu lua aminte la sensul și scopul a ceea ce se spune, ci la expresii, este un lucru cu adevărat irațional și sucit, nicidecum propriu celor ce vor să înțeleagă cele dumnezeiești.

4. Știu însă că pe bună dreptate suport reproșurile lor, nu însă pentru că nu am scris în acord cu Părinții, căci cu harul lui Hristos acest lucru a fost păzit în scrierile mele, ci pentru că am scris despre lucruri de care nu eram vrednic, încercând poate ca un alt Oza să dau cu cuvântul o mână de ajutor carului adevărului care se răsturna [cf. 2 Rg 6, 6–7]; iar atacul care ni s-a făcut n-a fost cu mânie, ci ca o pedeapsă moderată, drept pentru care cei care ne-au atacat n-au putut birui împotriva noastră. Poate

de oameni și te vei mântui.» Și după ce s-a dus în viața călugărească, iarăși s-a rugat același cuvânt. Și a auzit glas, zicându-i: «Arsenie, fugi, taci liniștește-te [*hesychaze*], pentru că acestea sunt rădăcinile nepăcătuirii!» (PG 65, 88BC).

⁵ Sfântul Grigorie Palama a început din 1333 să alcătuiască mici scrieri duhovnicești la cererea monahilor athoniți, ca începând din 1335–1336 să intre, tot la cererea lor, în polemică teologică deschisă la început cu Varlaam din Calabria († 1348), iar ulterior cu Grigorie Akindynos († 1348). Disputele au intrat într-o fază oficială odată cu Sinodul constantinopolitan din iunie 1341 care a dat dreptate monahilor isihaiști atacați de Varlaam. Condamnat, acesta va fugi în Italia, dar lupta sa va fi continuată de Akindynos susținut de patriarhul Ioan XI Calecas (1334–1347), care în noiembrie 1344 l-a excomunicat pe Palama (între 1344–1347 acesta se va afla sub arest în palatul imperial). Sinodul din februarie 1347 îl va depune însă pe Calecas și îl va condamna pe Akindynos, iar în mai 1347 Sfântul Grigorie Palama va fi hirotonit arhiepiscop al Tesalonicului.

⁶ *Despre numele divine* IV, 11.

că acest lucru s-a datorat nevredniciei mele; căci n-am fost eu vrednic, nici în stare, pe cât se pare, să sufăr pentru adevăr și așa să mă împărtășesc cu bucurie de suferințele sfinților.

5. Căci oare nu și părintele [Ioan] Hrisostom care încă pe când era îmbrăcat în trup era unit cu Biserica celor întâi-născuți în ceruri [Evr 12, 23], care a scris despre dreapta-credință în chip mai sigur, mai înțelept și mai dulce decât oricare altul, el deci care a fost atât de mare, n-a fost oare tăiat din Biserică și condamnat la exil ca unul care ar fi scris și gândit cele ale lui Origen⁷? Iar Petru, corifeul corului ucenicilor Domnului, nu spune oare că cei neînvățați și neîntăriți de pe atunci strâmbau spre a lor pierzanie lucrurile cu anevoie de înțeles din epistolele marelui Pavel [2 Ptr 3, 16]?

Sfântul Grigorie scrie rugat de Xenii pentru fiicele împăratului aflate sub povățuirea ei

6. Eu însă din pricina micii intrigi a celor ce m-au atacat, deși fuseseră condamnați sinodal⁸, mă gândeam să mă abțin cu desăvârșire de la scris, dacă tu, sfântă bătrână, nu m-ai fi sfătuit rugându-mă cu scrisori și mesaje de îndemn, până ce m-ai convins să mă apuc iarăși de scris tratate, chiar dacă tu nu ai foarte mare nevoie de îndemnuri. Căci prin harul lui Hristos ai dobândit împreună cu bătrânețea vârstei și înțelepciunea venerabilă, și ai citit legea poruncilor sfinte printr-o făptuire de mulți ani, împărțindu-ți viața după vremurile prielnice în ascultare și

⁷ Sfântul Grigorie Palama se compară cu Sfântul Ioan Hrisostom. Așa cum acesta din urmă fusese condamnat și exilat din motive politice de Sinodul de la Stejar din 403, tot așa Sfântul Grigorie Palama fusese condamnat în 1342 ca eretic de un sinod, arestat apoi în 1343 și excomunicat în noiembrie 1344. La data compunerii acestei scrieri, în anii 1345–1346, el se afla sub arest în Palatul imperial.

⁸ Aluzie la Sinodul constantinopolitan din 10 iunie 1341, al cărui Tomos a fost promulgat în luna august.

în isihie; prin care, netezindu-ți tăblița sufletului, te-ai făcut destoinică pentru primirea și păstrarea întipăririlor dumnezeiești. Dar așa este sufletul aprins de dorul învățaturii duhovnicești: nu se satură niciodată de ea. Drept pentru care și Înțelepciunea spune despre sine: „Cei ce Mă mănâncă flămânzesc încă” [Sir 24, 21], iar Domnul Care sădește acest dor dumnezeiesc în suflet spune despre Maria care și-a ales partea cea bună, că aceasta „nu se va lua de ea” [Lc 10, 42].

7. Dar poate că tu ai nevoie de asemenea cuvinte pentru fiicele marelui împărat⁹ care trăiesc sub povăța ta de pedagog și mai cu seamă pentru înțelepciunea pe care dorești încă de la nașterea ta să o nuntești cu Dăruitorul nesticăciunii, pe Care imitându-L, așa cum Acela a luat pentru noi cu adevărat forma noastră, tot așa și tu ai îmbrăcat acum rolul celor începători și care au nevoie de învățătură. Drept pentru care și eu, chiar dacă nu sunt bogat în cuvinte, și încă în asemenea cuvinte, dar pentru ascultare și porunca aceea care spune să dai celui ce-ți cere [Mt 5, 42], îmi voi achita din cele ce am datoriat iubirii potrivit lui Hristos arătându-mi cel puțin buna mea intenție.

*Există trei vieți și trei morți — ale sufletului,
ale trupului și veșnice*

8. Să știi, așadar, bătrâna mea sfântă, sau mai degrabă să învețe prin tine tinerele care au ales să viețuiască potrivit lui Dumnezeu că există și o moarte a sufletului cel nemuritor prin fire¹⁰. Căci zice și Teologul [Ioan] cel iubit:

⁹ Andronic III Paleologul, 1328–1341.

¹⁰ Așa cum a arătat R. FLOGAUS (*Theosis bei Palamas und Luther*, Göttingen, 1997, p. 155–156), Sfântul Grigorie Palama folosește ca bază pentru dezvoltările ulterioare teoria augustiniană a dublei morți și dublei învieri (sufletești) din tratatul Fericitului Augustin († 430) *De Trinitate*, aici IV, 3, 5, pe care-l descoperise în biblioteca Palatului, în timpul arestului

„Este păcat spre moarte și este păcat care nu e spre moarte” [1 In 5, 16–17], numind aici moarte pe cea a sufletului; și iarăși: „Deșteaptă-te tu, care dormi, și te va lumina Hristos” [Ef 5, 14]. Din care morți poruncește el să se scoale? Negreșit din cei omorâți de poftele trupești care se războiesc împotriva sufletului [1 Ptr 2, 11]. Drept pentru care și Domnul i-a numit morți pe cei ce viețuiesc în această lume deșartă; căci aceluia dintre ucenici care i-a cerut să-l lase să se ducă să-l îngroape pe tatăl său, nu i-a îngăduit, ci i-a poruncit să-I urmeze lăsând pe cei morți să-și îngroape morții lor [Mt 8, 22]. Iar aici Domnul i-a numit morți pe acei oameni vii, negreșit însă morți cu sufletul.

9. Căci așa cum separarea sufletului de trup este moartea trupului, tot așa și separarea lui Dumnezeu de suflet este moartea sufletului; și aceasta este moartea propriuzisă, cea a sufletului¹¹. Acest lucru l-a arătat Dumnezeu și prin porunca din rai când i-a zis lui Adam: „În ziua în care vei mânca din pomul oprit, cu moarte vei muri” [Fc 2, 17]. Fiindcă atunci a murit sufletul lui fiind separat de Dumnezeu prin călcarea poruncii; pentru că după trup a mai trăit până la 930 de ani [Fc 5, 5].

10. Dar moartea venită asupra sufletului din pricina călcării poruncii n-a făcut doar sufletul netrebnic, iar pe om blestemat; ea a făcut însuși trupul să fie supus multor necazuri și suferințe precum și stricăcios, iar în cele din urmă l-a predat morții. Fiindcă atunci, după omorârea omului lăuntric prin călcarea poruncii, Adam cel pământesc a auzit: „Blestemat să-ți fie pământul în lucrurile tale, spini și pălămidă să-ți răsară și în sudoarea feței tale să-ți

său aici în anii 1344–1346, în traducerea greacă realizată înainte de 1282 de învățatul filolog și monah Maxim Planudes. Tratatul către Xenii este prima scriere care trădează lecturile augustiniene nedeclarate ale Sfântului Grigorie Palama.

¹¹ Cf. GRIGORIE PALAMA, *Omilia* 16, 7.

mănânci pâinea ta, până ce te vei întoarce în pământ, din care ai fost luat, căci pământ ești și în pământ te vei întoarce” [Fc 3, 19].

11. Iar dacă la acea renaștere viitoare care va fi la învierea dreptilor vor învia și trupurile nelegiuitorilor și păcătoșilor, aceasta va fi pentru a fi predați morții celei de-a doua [Ap 20, 14], acelei pedepse veșnice, viermelui neadormit [Mc 9, 44], scrâșnirii dinților [Mt 8, 12], întunericului celui mai din afară și pipăit [Mt 8, 12], gheenei focului celei întunecoase și nestinse [Mt 5, 22], după cum zice prorocul: „Arși fi-vor nelegiuitorii și păcătoșii împreună și nu va fi cine să-i stingă” [Is 1, 31; Ir 4, 4]. Fiindcă aceasta este moartea a doua, precum ne-a învățat Ioan în *Apocalipsa* lui [20, 14]¹². Ascultă-l și pe marele Pavel care zice: „Dacă viețuiești după trup, veți muri; dar dacă omorâți cu Duhul faptele trupului, veți fi vii” [Rm 8, 13]. El vorbește aici despre viața și moartea din veacul viitor: viață numește desfătarea Împărăției veșnice, iar moarte, pedeapsa aceea veșnică.

12. Prin urmare, călcarea poruncii lui Dumnezeu se face pricină a oricărei morți atât pentru suflet, cât și pentru trup, atât a celei din veacul de acum, cât și a celei din acea pedeapsă nesfârșită. Și aceasta este moartea propriuzisă: dezjugarea sufletului de harul dumnezeiesc și înjugarea lui cu păcatul. Aceasta este pentru cei ce au minte moartea înfricoșătoare de care trebuie fugit cu adevărat. Aceasta e mai înfricoșătoare pentru cei ce au minte decât pedeapsa din gheenă. De aceasta să fugim și noi cu toată puterea. Să lepădăm toate, să părăsim toate, să renunțăm la toate: relații/afecțiuni, fapte și intenții, câte ne trag și ne depărtează de Dumnezeu și constituie o asemenea moarte. Căci cine s-a temut și s-a păzit de ea, acela

¹² Cf. GRIGORIE PALAMA, *Despre împărțășirea dumnezeiască* 8 și VASILE CEL MARE, *Că Dumnezeu nu este cauza relelor* 7.

nu se va înspăimânta de moartea care vine fiindcă are locuind în el viața cea adevărată, care câștigă mai degrabă desființarea morții. Pentru că așa cum moartea propriuzisă este moartea sufletului, tot așa și viața cea adevărată este viața sufletului.

13. Iar viața sufletului e unirea cu Dumnezeu, așa cum viața trupului e unirea lui cu sufletul¹³. Fiindcă așa cum sufletul despărțit de Dumnezeu prin călcarea poruncii moare, tot așa și fiind unit cu Dumnezeu prin ascultarea poruncii se face viu. De aceea zice în Evangheliile Domnul: „Cuvintele pe care le spun sunt Duh și viață” [In 6, 63], lucru pe care învățându-l din experiență și Petru, I-a zis: „Tu ai cuvintele vieții veșnice” [In 6, 68]. Ele sunt cuvinte de viață veșnică pentru cei ce le ascultă, dar pentru cei care nu le ascultă, această poruncă a vieții se face spre moarte [Rm 7, 10]. Căci tot așa și Apostolii, care erau bună-mireasmă a lui Hristos, pentru unii erau mireasmă a morții spre moarte, iar pentru alții erau mireasmă a vieții spre viață [2 Co 2, 16].

14. Dar viața aceasta nu este, iarăși, numai a sufletului, ci și a trupului; căci și pe acesta din urmă ea îl face nemuritor prin înviere, izbăvindu-l nu numai de mortalitate, ci, pe lângă aceasta, și de moartea fără sfârșit, adică de acea pedeapsă viitoare. Fiindcă și acestuia i se dă viața veșnică în Hristos, cea lipsită de osteneală, boală și întristare, cu adevărat nemuritoare¹⁴. Căci așa cum morții sufletului, adică încălcării poruncii și păcatului, i-a urmat apoi moartea trupului, destrămarea sa în pământ și prefacerea lui în țărână, iar morții trupului i-a urmat, iarăși, osânda sufletului în iad, tot așa și învierii sufletului, care e întoarcerea lui la sine prin ascultarea poruncilor dumnezeiești, îi va urma apoi învierea trupului unit iarăși cu

¹³ Cf. VASILE CEL MARE, *Contra lui Eunomie* 2, 19.

¹⁴ Cf. condacul din slujba ortodoxă a înmormântării.

sufletul, iar acestei învieri îi va urma adevărata nestricăciune și petrecerea veșnică împreună cu Dumnezeu a celor vrednici ajunși duhovnicești în loc de trupești și petrecând în cer ca niște îngeri ai lui Dumnezeu. „Căci vom fi răpiți în nori întru întâmpinarea Domnului în văzduh și așa pururea cu Domnul vom fi” [1 Tes 4, 17].

15. Fiindcă așa cum, făcându-Se om pentru iubirea Sa de oameni, Fiul lui Dumnezeu a murit cu trupul, sufletul separându-I-Se de trupul Său, nefiind însă separat de Dumnezeirea Lui, drept pentru care înviind a înălțat la cer întru slavă și trupul Său, tot așa și cei ce viețuiesc aici potrivit lui Dumnezeu nefiind separați de Dumnezeu prin separarea lor de trup, la înviere vor fi înălțați și cu trupul la Dumnezeu fiind cu bucurie negrăită acolo unde înainte-mergător pentru noi a intrat Iisus [Evr 6, 20], desfătându-se în Hristos de slava care se va descoperi [1 Ptr 5, 1]. Pentru că nu se vor face părtași doar ai Învierii, ci și ai Înălțării Domnului și a întregii Sale vieți deiforme; nu însă și cei care au viețuit aici după trup și au fost găsiți neavând nici o comuniune cu Dumnezeu în ceasul ieșirii lor din viață. Căci chiar dacă toți vor învia, dar fiecare în ceata lui, zice [Scriptura; 1 Co 15, 25]: cel care a omorât cu Duhul faptele trupului va viețui acolo împreună cu Hristos viața dumnezeiască și cu adevărat veșnică; dar cel care a omorât aici duhul cu poftele și patimile trupului, acela va fi osândit, vai!, împreună cu urzitorul și autorul răutății și va fi predat pedepsei celei insuportabile și nesfârșite, care este moartea a doua [Ap 20, 14] și fără vreo altă urmare.

Viața de acum nu e vremea judecății, ci a pocăinței

16. Căci unde anume și-a avut începutul moartea adevărată, care face și pricinuieste atât sufletului, cât și trupului moartea cea vremelnică și veșnică? Oare nu în ținutul vieții? De aceea și omul a fost osândit numai decît,

vai!, la exil din raiul lui Dumnezeu, ca unul care a devenit purtător de moarte și și-a agonisit o viață nepotrivită cu raiul cel dumnezeiesc. Astfel că și viața adevărată, cea care oferă și sufletului și trupului viața veșnică și adevărată, își va lua începutul tot în acest loc al morții, și cel care nu se grăbește să o agonisească pe aceasta în suflet încă de aici, să nu se amăgească pe sine însuși cu nădejdi deșarte [*Ef* 5, 6] că o va primi acolo, nici să nu nădăjduiască că va primi iubirea de oameni a lui Dumnezeu în acea vreme. Fiindcă atunci va fi vremea răsplătirii și a răzbunării [*Is* 63, 4; *Ir* 28, 6], iar nu a compătimirii și iubirii de oameni, vremea descoperirii mâniei și urgiei și a judecății drepte a lui Dumnezeu, vremea arătării mâinii Sale puternice și înalte [*Is* 5, 25] pusă în mișcare spre pedepsirea necredincioșilor. Vai celui ce cade în mâinile Dumnezeului Celui Viu [*Evr* 10, 31]; vai, celui ce va încerca acolo mânia Domnului și n-a cunoscut încă de aici din frica de Dumnezeu puterea urgiei Lui și nu caută dinainte prin fapte iubirea Lui de oameni! Căci vremea acesteia din urmă este vremea de acum. De aceea ne-a îngăduit Dumnezeu și viața aceasta, oferindu-ne loc de pocăință. Fiindcă dacă n-ar fi așa, atunci omul care păcătuiește ar fi numaidecât lipsit și de viața aceasta; căci atunci care ar mai fi folosul ei?

E vremea libertății, nu a deznădejdi

17. De aceea deznădejdea n-are loc între oameni, chiar dacă cel viclean o sugerează în felurite chipuri nu numai celor ce viețuiesc cu indiferență, ci uneori chiar și celor ce luptă. Căci dacă vremea vieții este vreme de pocăință, însăși faptul că acela care a păcătuit este încă viu garantează celui ce vrea să se întoarcă la Dumnezeu primirea sa de către Dumnezeu. Fiindcă libertatea există mereu unită cu viața de aici, iar libertății îi este supusă ca o materie calea vieții și a morții arătată mai sus, orice ar

voi cineva să aleagă ori să evite, întrucât e cu putință ca el să dobândească oricare din ele ar voi. Deci unde va avea loc deznădejdea, dacă toți pot întotdeauna să dobândească, numai să vrea, viața veșnică?

E vremea iubirii, a răbdării și a lucrului în via Vieții

18. Vezi mărimea iubirii de oameni a lui Dumnezeu? Nu se folosește de la început de osânda Lui cea dreaptă împotriva noastră, a celor care n-am ascultat, ci, cu îndelungă răbdare, ne dă vreme de întoarcere; în această vreme a îndelungii răbdări El ne dă putere, dacă vrem, să ne facem fii adoptivi ai Lui [*In* 1, 15]. Dar ce zic să ne facem fii adoptivi? Căci ne dă putere să ne unim cu El și să ne facem un duh cu El [*1 Co* 6, 17]. Dar chiar și în această vreme a îndelungii răbdări, dacă vom umbla pe un drum contrar și vom iubi mai degrabă moartea decât viața cea adevărată, El nu ne desființează puterea dată. Și nu numai că n-o desființează, dar cheamă din nou și umblă căutându-ne și întorcându-ne la faptele vieții, potrivit parabolei viei [*Mt* 20, 1 sq], din zorii și până în amurgul vieții. Cine este cel care cheamă și dă plată? Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos și Dumnezeuul a toată mângâierea [*2 Co* 1, 3]. Cine este via în care cheamă la lucru? Fiul lui Dumnezeu Care a zis: „Eu sunt Via” [*In* 15, 1], fiindcă „nimeni nu poate veni la Hristos, dacă nu-L va trage Tatăl” [*In* 6, 44]. Cine sunt mlădițele? Noi, fiindcă Îl auzim iarăși zicând: „Voi sunteți mlădițele, Tatăl Meu este Lucrătorul” [*In* 15, 1. 5].

19. Deci Tatăl care ne împacă cu Sine Însuși prin Fiul, nesocotind greșelile noastre [*2 Co* 5, 19], nu ne cheamă ca pe unii lipiți de fapte nelalocul lor, ci ca pe unii leneși, iar lenea e păcat; căci pentru lenevie vom da socoteală [*Mt* 12, 36]. Dar, cum spuneam, Dumnezeu, trecând cu vederea păcatele anterioare ale fiecăruia, cheamă iarăși și iarăși. Și cheamă ca să facem ce anume? Ca să lucrăm

via; adică să ostenim pentru mlădițe, adică pentru noi înșine. După care — o, măreția neimaginabilă a iubirii Sale de oameni! — ne făgăduiește și ne dă și plată, nouă, care ostenim pentru noi înșine. „Veniți, zice, luați viața veșnică dăruită de Mine din belșug, iar pentru osteneala călătoriei și însăși voința de a o primi de la Mine vă voi da plată ca și cum aș fi dator Eu Însumi.”

Prisosul Vieții și prisosul patimilor

20. Cine nu datorează preț de răscumpărare Celui ce l-a răscumpărat din moarte? Cine nu-și va mărturisi recunoștința lui Dătătorului vieții sale? Iar Acela făgăduiește să adauge la aceasta și plată, și încă o plată de negrăit. „Căci Eu am venit, zice, ca viață să aveți, și de prisos să aveți” [In 10, 10]. Ce este acest „prisos”? Nu numai faptul de a fi și de a viețui împreună cu El, dar de a ne face frați și comoștenitori ai Lui. Acest „prisos” e, pe cât se pare, plata dată celor ce aleargă la via făcătoare de viață și se fac mlădițele ei, care ostenesc pentru ei înșiși și se cultivă pe ei înșiși. Ce au făcut aceștia? Mai întâi taie tot ce e de prisos și nefolositor și care îi împiedică să se facă roade vrednice de hambarul dumnezeiesc. Care sunt aceste lucruri de prisos? Bogăția, desfătarea, slava deșartă, toate cele care curg și trec, orice patimă urâtă și rea a sufletului și a trupului, orice gunoi în împrăștierea înfumurată a gândirii, orice auzire și vedere și orice cuvânt care poate aduce vătămare sufletului. Căci dacă nu le va reteza pe acestea și nu va curăța lăstarul inimii cu cea mai mare sânguință, nu va aduce niciodată roadă spre viața veșnică [In 4, 36].

Superioritatea și eficacitatea duhovnicească a fecioriei față de căsătorie

21. Chiar și celor ce viețuiesc în căsătorie le este cu puțință să câștige această curăție, dar cu foarte mare

greutate. De aceea, toți câți dobândind încă din tinerețe mila lui Dumnezeu au privit spre viața aceea cu ochiul mai ager al gândirii și au ajuns îndrăgostiți de bunătățile ei, fug cum se cuvine de căsătorie, fiindcă și „la înviere”, cum zicea Domnul, oamenii „nici nu se însoară, nici nu se mărită, ci sunt ca îngerii lui Dumnezeu” [Mt 22, 30]. Deci oricine vrea să fie înger al lui Dumnezeu se face pe sine însuși încă de aici mai presus de amestecul trupurilor ca fiii acelei învieri [Lc 20, 36]; de altfel pretextul păcatului și-a avut începutul de la soție [Fc 3, 1–6]. Așadar, câți nu vor să dea nicicând ei înșiși prilej potrivit celui [1 Tim 5, 14], trebuie să renunțe la căsătorie.

22. Iar dacă trupul acesta este cu anevoie de împlânzit și de rechemat spre virtute, sau mai bine zis îl purtăm ca pe un adversar natural, ce vom pătimi oare și cu cât nu vom spori dificultățile pe calea virtuții atunci când suntem legați de trupuri multe și diferite? Cum va avea libertatea spre care fâgăduiește să alerge cea care e legată prin legăturile firii de bărbat, de copii și de toți cei de un sânge cu ea? Cum va șede fără griji lângă Domnul cea care a luat asupra ei grijile pentru atâția? Cum va avea lipsa de tulburare când e amestecată cu o mulțime de oameni?

23. De aceea, adevărata fecioară, cea care s-a asemănat celui Feciorelnic și Mirelui din Fecioară al sufletelor care au viețuit cum se cuvine în feciorie, fuge nu numai de căsătoria după trup, ci și de însoțirea lumii, renunțând la toate rudele, ca să poată spune cu îndrăzneală lui Hristos ca Petru: „Iată, am lăsat toate și am urmat Ție!” [Lc 18, 28]. Și ce lucru nou va face, atunci când și mireasa pământească își lasă tatăl și mama pământească de dragul unui mire stricăcios și se lipește de acela potrivit Scripturii [Fc 2, 24], dacă și ea ar face aceasta lăsându-i de dragul unui Mire mai presus de lume? Cum vor mai putea avea rudenie pe pământ cei a căror cetățenie e în ceruri [Flp 3, 20]? Cum va mai avea tată sau mamă sau apropiați

după sânge cea care nu este fiică a trupului, ci a duhului? Cum cea care fuge, și fuge după puțină mereu, de trupul propriu, ca una care a dezbrăcat viața după trup, va mai avea în general o afecțiune față de trupurile care nu-i sunt proprii? Dar dacă, așa cum se spune, asemănarea înseamnă prietenie și asemănătorul îmbrățișează orice asemănător¹⁵, atunci fecioara se va asemana celor îndrăgiți de ea și va cădea iarăși în boala iubirii de lume, iar prietenia lumii e dușmănie față de Dumnezeu, zice Pavel [Rm 8, 6; Iac 4, 4], trimisul Mirelui duhovnicesc. Prin urmare, ea va fi în primejdie nu numai de a divorța, dar și de a se face dușmana Mirelui Celui mai presus de lume. Și să nu te miri, nici să nu te mârșești dacă în Scriptură nu se face nici un reproș celor căsătorite care se îngrijesc de cele ale lumii, iar nu de cele ale Domnului [I Co 7, 34], iar celor ce au făgăduit lui Dumnezeu fecioria le este interzis până și să se atingă de cele din lume și nu li se îngăduie deloc să viețuiască în relaxare; fiindcă și celor căsătoriți Pavel le strigă: „Vremea s-a scurtat de acum, așa încât cei ce au femei să fie ca și cum n-ar avea și cei ce se folosesc de lumea aceasta ca și cum nu s-ar folosi” [I Co 7, 29–31]; lucru care, cred, e chiar mai anevoios decât lupta în feciorie. Fiindcă experiența arată că postul e mai ușor decât înfrânarea de la hrană și băutură. Și cineva ar putea spune în chip foarte drept și adevărat că, dacă n-ar alege să se mântuiască, n-avem să-i spunem nici un cuvânt, dar dacă se îngrijește de mântuirea lui, acesta să știe că viața în feciorie e mult mai eficace și mai lipsită de osteneală decât cea conjugală.

¹⁵ Cf. ARISTOTEL, *Etica Nicomahică* VIII, 1, 6; PLATON, *Gorgias* 510b; cf. *Sir* 13, 15.

*Feciorie, dar nu pe calea largă a lumii,
ci pe calea strâmtă a renunțării*

24. Dar să lăsăm acestea. Tu, fecioară mireasă a lui Hristos, mlădiță a Viei vieții, întoarce-te cu mintea la ceea ce s-a spus mai sus. Căci zice Domnul: „Eu sunt Vița, iar voi sunteți mlădițele; Tatăl Meu este Lucrătorul. Orice mlădiță care nu aduce roadă întru Mine, El o curăță ca să aducă mai multă roadă” [*In* 15, 1 sq]. Fă-ți, așadar, din această purtare de grijă de tine un exemplu de rod al fecioriei tale și al afecțiunii Mirelui pentru tine. Și bucură-te încă mai mult și răspunde-I cu buna ascultare față de El. De altfel și aurul amestecat cu aramă se numește aur fals, dar când arama e poleită cu o foiță de aur, se arată mai strălucitoare și scânteietoare. Tot așa, o, fecioară!, atunci când cele care nu sunt fecioare te doresc pe tine și cele ale tale, e o slavă pentru tine; dar e o necinste pentru tine să ajungi să le dorești pe acelea, fiindcă atunci dorința te va întoarce iarăși în lume. Și atunci tu, care-ai murit pentru lume, vei avea afecțiune față de cei ce viețuiesc în lume și vei conviețui cu aceia și, vrând să fii legată de aceștia, vei dori și tu câte le doresc și aceștia pentru ei înșiși și pentru rudele lor: prosperitatea în viață, bogăție, faimă, slavă și pofta de acestea, și așa ți se va întâmpla să cazi din voia Mirelui tău.

25. Căci Acela nefericește toate acestea zicând în Evanghelii: „Vai vouă, celor bogați! Vai vouă, celor ce râdeți! Vai vouă, când vă vor vorbi de bine toți oamenii!” [*Lc* 6, 24–26]. Deci cum îi nefericește pe aceștia? Nu ca pe unii morți cu sufletul? Care este atunci rudenia miresei Vieții cu cei morți? Ce contact mai are ea cu cei ce umblă pe căi potrivnice? Căci lată și largă este calea [*Mt* 7, 13] pe care se poartă aceia și, dacă nu se vor reține, amestecând ceva din ale tale, vor cădea în chip desăvârșit în pierzanie. Tu însă intră în viață prin poarta și pe calea cea strâmtă și cu chinuri [*Mt* 7, 14]; dar prin poarta și pe

calea cea strâmtă nu poate trece nimeni împovărat de slavă, revărsat în plăceri, apăsător de povara banilor și averilor.

26. Dar atunci când auzi că acea cale a vieții e largă, să nu crezi că e lipsită de întristare; fiindcă e plină de necazuri multe și grele. Se numește lată și largă pentru că mulți sunt cei care umblă pe ea și fiecare dintre aceștia este învăluit pe ea de mult gunoi al materiei curgătoare. Calea ta, fecioară, este însă foarte strâmtă; nu îngăduie celor ce merg pe ea să umble câte doi. De aceea, după ce au fost lăsate singure de soți, multe din cele care au fost prinse mai înainte de lume râvnind viețuirea ta mai presus de lume, lepădând lumea, au ales să umble pe calea ta, ca să aibă parte și de cununile tale; pe acestea Pavel poruncește să fie cinstite ca unele care stăruie în cereri și rugăciuni cu nădejdea în Dumnezeu [1 Tim 5, 3]. Căci dacă e ceva trist în această viețuire, chiar și acest lucru face mângâiere, dă Împărăția cerurilor și oferă mântuire, dar desfătarea și mâhnirea aceleia [a vieții din lume] poartă în ele moartea. „Căci întristarea potrivit lumii lucrează moartea, iar întristarea potrivit lui Dumnezeu lucrează pocăința fără părere de rău, spre mântuire” [2 Co 7, 10].

Sărăcia cu duhul

27. De aceea Domnul fericește cele contrare lucrurilor bune în lume zicând: „Fericți cei săraci cu duhul, că acelora este Împărăția cerurilor” [Mt 5, 3]. De ce spunând „fericți cei săraci”, a adăugat „cu duhul”? Ca să arate că fericește și primește moderația sufletului. Și de ce n-a zis „cei săraci în duh”, pentru că așa ar fi arătat modestia minții, ci „fericți cei săraci cu duhul”? Ca să ne învețe că și sărăcia cu trupul este fericită și oferă Împărăția cerurilor, dar atunci când se face pentru smerenia sufletului e unită cu aceasta și-și are obârșia din aceasta. Căci fericindu-i pe cei săraci cu duhul, a arătat în chip minunat care este rădăcina și pricina sărăciei care se arată

în sfinți: duhul lor care, primind la sânul lui harul propovăduirii Evangheliei, face să țâșnească din el însuși izvorul sărăciei care adapă toată fața pământului [Fc 12, 6] nostru, adică pe omul cel dinafară, și face din el un rai al virtuților. Fiindcă așa este sărăcia fericită de Dumnezeu.

28. Cuvânt scurt dând Domnul pe pământ, potrivit procului [Is 10, 23], când a arătat și a fericit cauza sărăciei de bunăvoie și cu multe forme, arătând și fericind cauza ei, a strâns la un loc cele cauzate, și care sunt multe, învățând pe scurt despre toate. Căci se poate să fie cineva lipsit de avuții, umil și înfrânat, și toate acestea de bunăvoie, dar pentru slava oamenilor. Unul ca acesta deci nu este sărac cu duhul, căci din părerea de sine se naște fățărnicia, iar aceasta este contrară sărăciei cu duhul. Dar celui ce are duh zdrobit [Ps 50, 19], modest și smerit îi este cu neputință să nu se bucure de umilința și smerenia văzută, fiindcă acesta se socotește pe sine însuși nevrednic de slavă, de bogăție, și de toate cele asemenea acestora. Acesta este săracul fericit de Dumnezeu: acela care se socotește pe sine însuși nevrednic de acestea; acesta e cel cu adevărat sărac, care nu-și agonisește acest nume doar pe jumătate. De aceea dumnezeiescul Luca a spus „cei săraci” pur și simplu, fără a mai adăuga „cu duhul”. Aceștia sunt cei care L-au ascultat, I-au urmat și s-au asemănat Fiului lui Dumnezeu Care spune: „Învățați de la Mine că sunt blând și smerit cu inima, și veți găsi odihnă sufletelor voastre” [Mt 11, 29]; pentru că a acestora e Împărăția cerurilor, fiindcă ei sunt comoștenitori ai ei împreună cu Hristos [Rm 8, 17].

Cele trei părți ale sufletului

29. Dar întrucât sufletul are trei părți și în el se văd trei puteri: rațională, irascibilă și poftitoare¹⁶, iar el este bol-

¹⁶ Cf. PLATON, *Republica IV*; EVAGRIE, *Praktikos* etc.

nav în toate acestea, pe bună dreptate Hristos Care l-a tămăduit a început vindecarea de la cele din urmă, adică de la partea poftitoare. Căci pofta e materia irascibilității și a împrăștierii gândirii, atunci când amândouă acestea au dispoziții rele, și n-ar putea fi văzută sănătoasă nici partea irascibilă, fără a fi vindecată mai înainte pofta, nici partea rațională, fără a fi vindecate mai înainte amândouă acestea.

Iubirea de avuții — mormânt al sufletului

30. Iar dacă ai cerceta, vei afla că prima odraslă a părții poftitoare e iubirea de avuții; căci poftele care contribuie la menținerea vieții oamenilor nu sunt vinovate, drept pentru care sunt sădite în noi din fragedă pruncie. Iubirea de arginți se sădește puțin mai apoi, încă pe când suntem copii — de unde se arată că-și are obârșia nu din fire, ci din alegerea liberă — iar pe aceasta dumnezeiescul Pavel a numit-o rădăcina tuturor relelor [*1 Tim 6, 10*], căci ea naște în chip natural rele cum sunt: zgârcenie, camete, răpiri, furturi și, simplu spus, orice formă de lăcomie, pe care același a numit-o a doua idolatrie [*Col 3, 5*]; iar celor ce nu răsar din ea le oferă aproape tuturor materia alcătuirii lor.

31. Toate acestea câte se nasc din iubirea de materie, sunt patimi ale unui suflet care n-are căldură spre face-rea de bine. Căci patimile care-și au obârșia din alegerea liberă sunt mai ușor de schimbat decât cele care-și au obârșia din fire. Dar necredința în pronia lui Dumnezeu face cu anevoie de respins patimile care provin din iubirea de arginți; căci cel care nu crede în aceasta își pune încrederea în bani. Căci deși Îl aude pe Domnul Care spune că: „Mai ușor va intra cămila prin urechile acului decât bogatul în Împărăția lui Dumnezeu” [*Mt 19, 24*], bogatul care socotește drept nimic Împărăția lui Dumnezeu, și încă o Împărăție cerească și veșnică, dorește o

bogăție pământească și curgătoare, <¹⁷ o bogăție care, dacă cei care o doresc n-o au, îi păgubește cel mai mult prin însuși faptul că e dorită — căci, așa cum spune Pavel, „cei care poftesc să fie bogați cad în ispitele și cursele diavolului” [1 Tim 6, 9] —, dar și dacă vine arată că nu e nimic, și de aceea însetează, ca și cum n-ar fi prezentă, după cele pe care nu le are încă nici măcar prin experiența minții. Fiindcă această nenorocită dragoste¹⁸ nu se naște din lipsă, ci mai degrabă lipsa se naște din acea dragoste; iar aceasta se naște din nebunie, de aceea foarte drept e numit nebun de către Stăpânul obștesc Hristos cel care-și strică hambarele ca să le facă mai mari [Lc 12, 18].

32. Și cum nu e nebun cel care de dragul celor de la care nu poate avea nici un folos — „căci viața cuiva nu stă în prisosul avuțiilor lui” [Lc 12, 15] — dă din mână cele ce sunt mai de folos și nu se face negustor înțelept care desființează după putință chiar cele necesare și sporrește capitalul neguțătoriei sau agriculturii cu multă roadă și mult câștig? Chiar înainte de a veni vremea secerișului, această agricultură înmulțește însutit sămânța aruncată ca una care arată mai dinainte câștigul viitor și producția la vremea ei ca una negrăită și neînțeleasă; și, lucrul cel mai uimitor [paradoxal], pe cât de sărac e semănătorul, pe atât de pline sunt hambarele, așa încât nu le rămâne oamenilor un pretext al dorinței de-a se îmbogăți nici măcar pentru a face bine. Ei însă pretextează lipsa negreșit pentru că nu cred în Cel care a făgăduit să adauge toate celor ce caută Împărăția cerurilor [Mt 6, 33] și, având-o pe aceasta numai drept pretext, chiar dacă i-ar învălui toate, nu jertfesc nicicând pofta bolnavă și pierzătoare, ci, strângând mereu, își pun pe ei o povară inutilă

¹⁷ Pasajul din § 31–33 marcat cu <...> corespunde cu § 22–24 din *Tra-tatul către Ioan și Teodor*.

¹⁸ *Dyseros eros*, expresie a lui PLUTARH, *Pericle* 20.

sau, mai bine zis, deși sunt încă vii, își sapă de jur-împrejur un mormânt nou.

33. Căci oamenii morți sunt îngropați pur și simplu în pământ, dar mintea omului viu iubitor de arginți e îngropată într-un pământ de aur, și acest mormânt e mai plin de duhoare decât acela pentru cei ce au simțurile sănătoase, cu atât mai mult cu cât adaugă mai mult pământ. Căci miasma nenorociților îngropați în el biruie, iar duhoarea urcă până la cer, la îngerii lui Dumnezeu și la Dumnezeu Însuși. Și din pricina ei ajung să fie urâți cu scârbă și devin niște oameni cărora li se întoarce spaatele, care, ca să vorbim cu David, „au ajuns împușiți de la fața nebuniei lor” [Ps 37, 6]. > Dar neagoniseala de bunăvoie și nu pentru a plăcea oamenilor, cu alte cuvinte, sărăcia cu duhul pe care o ferecea Domnul, îi eliberează pe oameni de această patimă urât mirositoare și omorătoare.

34. Monahul care are această patimă e cu neputință să fie supus; chiar dacă stăruie în ea cu încăpățănare e mare teamă să nu cadă și în rele iremediabile și după trup. Ghiezi din Vechiul și Iuda din Noul Testament sunt exemple suficiente; căci pe unul l-a lovit lepra [4 Rg 5, 27], semn al sufletului bolnav incurabil, iar celălalt, scăpând din ștreang în țarina sângelui, „a crăpat pe la mijloc și i s-au vărsat măruntaiele” [FA 1, 18]. Iar dacă supunerii îi premerge renunțarea, cum va fi atunci ceea ce urmează înaintea a ceea ce precede? Iar dacă renunțarea e un principiu elementar al viețuirii monahilor¹⁹, cum va putea ajunge la o alta din luptele ei cel care n-a renunțat mai înainte la bani? Căci dacă unul ca acesta e neîncercat în ascultare, se va liniști oare în chilie cu sine însuși, zăbovind singur și dedicându-se rugăciunii? „Dar unde e co-

¹⁹ Cf. IOAN SCĂRARUL, *Scara 1* și DOROTEI DIN GAZA, *Învățătura 1*, ambele despre „renunțare” sau „lepădare” (*apotage*).

moara voastră, zice Domnul, acolo e și mintea²⁰ voastră” [Mt 6, 21]. Deci cum va privi țință cu mintea la Cel ce șade întru cei de sus de-a dreapta măririi [Evr 1, 3], când strânge comori pe pământ? Cum va moșteni Împărăția, de care patima sa nu-i îngăduie să se apropie nici măcar cu mintea? De aceea, „fericiți cei săraci cu Duhul, că a lor este Împărăția cerurilor” [Mt 5, 3].

Iubirea de slavă și nebunia ei

35. Vezi câte patimi a retezat Domnul printr-o singură fericire? Dar nu numai pe acestea, fiindcă am spus că prima odraslă a poftei celei rele e iubirea de materie; pentru că există o a doua încă mai de evitat, și o a treia nu mai mică în răutate. Care e a doua? Iubirea de slavă. Căci înaintând în vârstă, înainte de iubirea de trup, întâlnim această patimă, încă pe când suntem tineri, ca preludiu rău al aceleia. Iar acel fel de iubire de slavă de care vorbesc acum e cel care privește la podoabele trupurilor și găteala veșmintelor, pe care Părinții o numesc slavă deșartă lumească; celălalt fel de slavă deșartă care-i atacă pe cei ce se disting în virtute, duce la părere de sine și fățarnicie, prin care vrăjmașul manevrează să jefuiască și să risipească bogăția duhovnicească.

36. Toate acestea vor găsi vindecare desăvârșită prin simțirea și dorința cinstirii de sus împreună cu socotirea de sine nevrednică de ea de către cea care o dorește și răbdarea umilinței venite de la oameni împreună cu socotirea de sine vrednică de aceasta; precum și, pe lângă aceasta, prin preferarea slavei lui Dumnezeu în locul slavei proprii, potrivit celui ce spune: „Nu nouă, Doamne, nu nouă, ci Numelui Tău dă slavă!” [Ps 113, 9]. Chiar

²⁰ Sfântul Grigorie Palama înlocuiește „inima” (*kardia*) din pasajul biblic citat cu „mintea” (*nous*) aflată în centrul spiritual al persoanei potrivit tradiției alexandrine reprezentate de Evagrie, Maxim Mărturisitorul și Ioan Scărarul.

dacă te știi că ai făcut ceva din cele laudabile, atribuie-I lui Dumnezeu cauza realizării lor și Lui, nu ție însăși, trebuie să-i dai slavă cu recunoștință pentru aceasta. Fiindcă așa ea se va bucura luând virtutea ca dar și nu se va înălța ca una care n-are nimic de la sine însăși, dar se va și smeri având ochii gândirii la Dumnezeu ziua și noaptea, așa cum sunt ochii slujnicei spre mâinile stăpânei sale, ca să vorbim ca psalmistul [*Ps* 122, 2], de teamă ca nu cumva, desprinsă de Singurul Care dă și menține în bine, să nu se prăbușească în prăpastia răutății; căci acest lucru îl pățește cel ce slujește părerii de sine și slavei deșarte. Iar la tămăduirea ei conlucrează îndeosebi retragerea, viețuirea de unul singur și rămânerea în chilie, cunoscându-ți slăbiciunea voinței proprii și nesocotindu-te vrednică să te amesteci cu oamenii. Iar aceasta ce altceva este decât sărăcia cu Duhul pe care a fericit-o Domnul?

37. Iar dacă se gândește cineva și la lucrurile rușinoase care obișnuiesc să fie aduse de această patimă, va fugi de slava deșartă cu toată puterea. Căci dorind slava de la oameni, va da peste lipsa de slavă din înseși faptele făcute pentru ea. Pentru că îngrijindu-te de frumusețe, făcând mare caz de faima strămoșilor și trufindu-te pentru culoarea veșmintelor și altele asemenea acestora, e evident că arăți că ai o gândire copilărească. Fiindcă toate acestea sunt țărână; iar ce este mai de necinste decât țărâna? Iar cea care nu se folosește de înveșmântarea trupului pentru acoperire și încălzire, ci spre moliciuni și străluciri, aceea vestește celor ce văd nu numai lipsa de roade a sufletului, ci adaugă la aceasta și nerușinarea prostituatelor. Să audă mai degrabă pe cel ce spune că „aceia care poartă haine moi sunt în casele regilor” [*Mt* 11, 8], dar că, potrivit dumnezeiescului Pavel, „cetățenia noastră e în ceruri” [*Flp* 3, 20]. Așadar, să nu fim aruncați din pricina moliciunii veșmintelor în corturile stăpânului întunericii acestui veac [*Ef* 6, 12].

38. Același lucru îl pătesc și cei care fac virtutea pentru slava oamenilor. Căci deși li s-a hărăzit să aibă cetățenia în ceruri [*Flp* 3, 20], se sălășluiesc, vai!, în țărâna slavei lor [*Ps* 7, 6], atrăgându-și asupra lor blestemul lui David. Pentru că nici rugăciunea lor nu se înalță la cer și toată sânguința lor cade jos nefiind susținută de aripile iubirii dumnezeiești care înalță faptele noastre făcute pe pământ. Astfel că suferă osteneli, dar nu culeg roada unor răsplătiri. Și ce vorbesc de lipsa de roade a răsplătirii lor? Fiindcă aduc roade, dar ele sunt rușinea, nestarea gândurilor, captivitatea și tulburarea gândirii. Căci „Domnul, zice [*Psalmistul*], a risipit oasele celor ce plac oamenilor; rușinați au fost că Dumnezeu i-a urgisit pe ei” [*Ps* 52, 7]. Această patimă e cea mai subtilă dintre toate patimile. De aceea, cel ce luptă cu ea nu trebuie să evite doar însoțirea cu ea sau să fugă numai de consimțire ea la ea, ci să socotească și să se păzească chiar și atacul ei ca de o consimțire; chiar și așa cu greu ar putea fugi de rapiditatea înfrângerii. Dar chiar și dacă face așa și e cu trezvie, atacul se face pricină de străpungere a inimii, iar dacă nu, gătește loc trufiei. Iar cel prins de aceasta e cu anevoie de întors înapoi, ba chiar de nevindecat; fiindcă ea este căderea diavolului. Dar chiar și înainte de aceasta, patima de a plăcea oamenilor provoacă atâta vătămare celor ce au agonisit-o, încât îi face să naufragieze chiar și în credință [*1 Tim* 1, 19] potrivit Celui ce a zis: „Cum puteți crede în Mine primind slavă de la oameni și necăutând slava care vine de la Unul Dumnezeu?” [*In* 5, 44].

39. <²¹ Ce e între tine și slava oamenilor, omule? Sau, mai bine zis, între tine și numele gol al slavei care nu numai că e lipsit de ea, dar lipsește de realitatea ei? Și nu numai aceasta, ci, pe lângă altele, naște invidia, care

²¹ Pasajul din § 39–40 marcat cu <...> corespunde cu § 25–26 din *Tra-tatul către Ioan și Teodor*.

e un omor în potență și a pricinuit atât prima omucidere [a lui Abel], cât și deicidul [lui Hristos] mai apoi? Cu ce contribuie oare la fire? Oare conservând-o sau păzind-o? Oare restaurând-o când a căzut și vindecând-o? Negreșit n-ai putea spune așa ceva. Ci cred că și acest lucru e o demascare a abuzurilor făcute sub pretext. Iar dacă va voi cineva să cerceteze în mod exact, o va găsi pricinuind și vădind în chip viclean cele mai multe din lucrurile rușinoase, ba uneori ea își dă jos masca fără rușine și-i face de rușine pe iubitorii ei, chiar dacă liderii învățăturilor eline [păgâne] sunt de părere că fără ea nu se obține în viață nici o realizare. Vai, ce rătăcire, pentru că nu se rușinează să o spună!

40. Noi însă, care purtăm Numele [lui Hristos, Unsul] Celui Care a uns cu iubire de oameni firea noastră și-L avem supraveghetor al faptelor noastre, n-am fost învățați așa. Cei care privesc spre El realizează prin El și pentru El tot ce e foarte bun, făcând toate spre slava lui Dumnezeu [1 Co 10, 31] și nedorind deloc să placă oamenilor, ci mai degrabă fără să placă lor potrivit lui Pavel inițiatul la culme în taina Legiuitorului și Legislatorului nostru: „Căci dacă aș plăcea oamenilor, n-aș mai fi rob al lui Hristos” [Ga 1, 10]. >

Iubirea de plăceri

41. Dar să vedem dacă prin fericita sărăcie se desființează și a treia odraslă a poftei rele. A treia odraslă a sufletului care bolește de poftă e, așadar, lăcomia pântecelui de la care vine toată necurăția trupească. Dar cum de o numim a treia și ultima, deși e sădită în noi încă de la naștere? Căci nu numai ea, dar chiar și mișcărilor naturale spre nașterea de prunci se observă încă la copiii alăptați la sân. Cum așezăm deci pe ultimul loc boala poftei trupești? O facem fiindcă acestea ne sunt inerente prin fire, iar cele naturale nu sunt vinovate, fiind făcute de Bunul

Dumnezeu, ca prin ele să umblăm întru fapte bune. Prin urmare, ele nu sunt semne ale unui suflet bolnav, dar devin așa ceva pentru cei ce abuzează de ele. Deci atunci când „grija de trup o prefacem în poftă” [Rm 13, 14], atunci patima e rea și iubirea de plăcere e început al patimilor trupești și o boală a sufletului. Astfel încât în unele ca acestea prima care pătimește e mintea; întrucât patimile rele pornesc mai întâi din gândire, de aceea zice Domnul că din inima omului ies gândurile rele și ele sunt cele care-l spurcă pe om [Mt 15, 16]; iar înainte de Evanghelie zice Legea: „Ia seama la tine însuși, ca să nu se nască în inima ta un cuvânt ascuns și nelegiuit” [Dt 15, 9]. Căci deși mintea cea dintâi s-a dispus spre rău, ea s-a dispus astfel față de trupurile simțite modelându-și imaginea lor de jos prin simțuri, și ea este îmboldită spre abuz mai ales prin ochi, primii care pot să atragă de departe întinăciunea. O mărturie limpede a acestui fapt a fost strămoașa noastră [Eva]; căci mai întâi „a văzut că e frumos și mândru la vedere”, după care consimțind cu inima sa, s-a atins și a gustat din pomul oprit [Fc 3, 6].

Remediile iubirii de plăceri

42. Așadar, bine am spus că cedarea în fața frumuseții trupurilor premerge și e preludiul patimilor rușinoase; de aceea o poruncă părintească e aceea de a nu iscodi frumusețea trupurilor străine [Sir 9, 8] și a nu ne delecta de trupul propriu. Chiar dacă patimile se observă în copii în chip natural, înainte să ajungă împătimită gândirea, ele nu conlucrează la păcat, ci la menținerea firii. De aceea, până atunci ele nu sunt rele. Dar pentru că patimile trupești își trag obârșia de la mintea împătimită, tot de aici trebuie să înceapă și vindecarea. Căci așa cum la un incendiu cel care vrea să-l stingă nu face nimic dacă taie flacăra de sus, dar dacă-i trage de jos materia, îndată incendiul slăbește, tot așa și la patimile desfrânate: dacă

nu usuci înăuntru prin rugăciune și străpungere izvorul gândurilor, ci te înarmezi împotriva lor numai prin post și pătimirea de către trup a celor rele, în zadar te oste-nești; dar dacă vei sfinți rădăcina prin smerenie și rugăciune, cum spuneam, vei avea sfințirea și pentru cele din afară. Acest lucru mi se pare că-l sugerează cuvântul apostolic care spune: „Aveți mijlocul vostru încins cu adevărul” [Ef 6, 14], cum filozofează foarte frumos și unul din Părinții care spune că partea contemplativă înăbușă partea poftitoare și contractă patimile de sub șolduri și pântece²². E nevoie însă și de pătimirea de către trup a celor rele și de înfrânare cu moderație de la mâncăruri, ca să nu ajungă cu anevoie de îmblânzit și mai tare decât rațiunea. Așadar, nimic altceva nu vindecă toate patimile trupului decât pătimirea de către trup a celor rele și rugăciunea făcută din inimă smerită, ceea ce e sărăcia cu duhul pe care a fericit-o Domnul [Mt 5, 3].

43. Deci dacă dorește cineva să aibă cu bogăție sfințenia, fără de care nimeni nu va vedea pe Domnul [Evr 12, 14], să rămână în chilia sa, pătimind cele rele și rugându-se cu smerenie, căci chilia bunului monah e un liman al cuminenței, iar toate cele din afară, și mai ales cele din piețe și târguri, sunt pline de tulburare desfrânată iscată de vederi și auziri dezordonate care îneacă nenorocitul suflet al monahului care dă pe acolo. Lumea răutății ai putea-o numi și foc arzător care-și face materie din cei ce intră în contact cu el și preface în cenușă orice virtute a lor, iar focul care nu arde se găsește în pustie [Is 3, 2]. Tu însă în loc de pustie rămâi în chilie și ascunde-te puțin până ce trece viforul împătimirii, căci atunci când trece aceasta, rămânerea sub cerul liber nu e vătămătoare. Fiindcă atunci vei fi cu adevărat săracă cu duhul, vei câștiga împărăția împotriva patimilor și vei fi

²² NIL ASCETUL, *Despre superioritatea isihăștilor* 20.

fericită în chip strălucit de Cel ce spune: „Fericiți cei săraci cu duhul, că a lor este Împărăția cerurilor” [Mt 5, 3]. Și cum nu vor fi fericiți cei care nu-și pun deloc încrederea în bani, ci în El; cei care nu doresc să placă altuia decât Lui, care trăiesc cu smerenie împreună cu aceștia înaintea Lui. Să ne facem deci și noi săraci cu duhul smerindu-ne, făcând trupul să pătimească cele rele și ducând o viață lipsită de agoniseală, ca a noastră să se facă Împărăția cerurilor și să dobândim nădejtile fericite moștenind Împărăția cerurilor.

*Necesitatea încercărilor și răbdării lor
pentru cultivarea sufletului*

44. Punând însă Domnul înainte acestea ca pe niște cuvinte care conțin și rezumă Evanghelia mântuirii noastre, nu numai că a cuprins într-un singur cuvânt atâtea virtuți și a scos afară atâtea răutăți prin însăși această fericire și i-a binecuvântat pe cei care și-au tăiat împrejur prin pocăință în chip frumos partea pătimească a sufletului lor; dar a cuprins și multe altele care n-au asemănare cu tăierea împrejur, ci cu violența frigului și gerului, a zăpezi, gheții și vânturilor, simplu spus, cu vitregiile iernii și verii cărora le sunt expuse plantele supuse frigului și arșiței, fără de care nimic din cele sădite pe pământ n-ar putea aduce roadă cumva. Care sunt acestea? Felurite atacuri ale încercărilor pe care e necesar să le poarte cu mulțumire cel care vrea să-și aducă rodul viitor Lucrătorului duhurilor.

45. Căci așa cum cineva, dacă i se face milă de plantele supuse pe pământ vicisitudinilor, dacă le va înconjura cu ziduri împrejmuitoare, le va face acoperiș și nu le va lăsa să suporte vitregiile vremii, chiar dacă le taie și curăță, făcând toate cu grijă, nu va culege de la ele nici un rod, ci trebuie să le lase să suporte toate, fiindcă așa, după greutatea iernii venind căldura primăverii, ele

înverzesc, înfloresc, se acoperă de frunze și împreună cu acele frumoase mlădițe dau la iveală și ciorchini de fructe verzi, care, petrecând puțin sub razele puternice ale soarelui, cresc și se maturizează ajungând gata de mâncat și de cules; tot așa și cel care nu suportă cu vitejie povara cu anevoie de purtat a încercărilor, chiar dacă nu e lipsit de nici una din toate celelalte virtuți, nu va purta nicio dată o roadă a livezilor dumnezeiești vrednică de hambarul cel veșnic, căci prin răbdarea necazurilor de bunăvoie și fără voie se desăvârșește orice sânguitor, unele fiindu-i impuse din afară, iar altele purtate de la sine. Căci cele ce se întâmplă cu plantele pământului de la natură, prin purtările de grijă ale agriculturilor și schimbările anotimpurilor, nouă, mlădițelor raționale ale lui Hristos supuse Lucrătorului sufletelor noastre, ne vin din alegere liberă ca unora ce viețuim în mod liber. Dar fără răbdarea celor ce vin peste noi fără voie, nici cele făcute de noi cu voia nu vor avea binecuvântarea dumnezeiască. Fiindcă iubirea de Dumnezeu devine probată prin necazurile încercărilor. Se cade, așadar, să realizăm mai înainte în sufletul nostru cele cu voia și așa, obișnuindu-ne prin ele să disprețuim plăcerea și slava, să suportăm ușor și atacurile celor fără voie.

46. Dar cel care din pricina sărăciei cu duhul le disprețuiește pe acelea socotindu-se pe sine însuși vinovat de cele mai drastice leacuri ale pocăinței, acela are mereu orice necaz ca o încercare și primește orice încercare ca una cuvenită lui și se bucură atunci când cade în ea ca unul care dobândește prin ea curățirea sufletului, iar din acest lucru face o materie a rugăciunii sale chinuite și foarte eficiente către Dumnezeu socotindu-l pricinuitor și păzitor al vigorii sufletești, și nu numai că iartă fără să țină minte răul, dar își mărturisește recunoștința celor ce îl pun la încercare rugându-se pentru ei ca pentru niște binefăcători. De aceea nu va primi numai iertarea păca-

telor potrivit făgăduinței, ci va dobândi și Împărăția cerurilor și binecuvântarea dumnezeiască, fiind fericit de Domnul pentru îndelunga sa răbdare și smerenie cu duhul.

Sărăcia naște plânsul

47. După ce am arătat prin puține cuvinte câteva lucruri puține ce țin de tăierea împrejur duhovnicească, să punem înaintea acum și câteva din roadele ei bune. În continuare, așadar, după cei care și-au agonisit prin sărăcia cu duhul bogăția cu neputință de luat de la ei Cel Singur Fericit îi face părtași ai fericirii Lui pe cei ce plâng zicând: „Feriți cei ce plâng, că aceia se vor mângâia” [Mt 5, 4].

Două sărăcii — două întristări și plânsuri

48. Dar de ce a legat Hristos plânsul de sărăcie? Fiindcă el există întotdeauna împreună cu ea. Dar întristarea pentru sărăcia potrivit lumii lucrează moartea sufletului, zice Apostolul [2 Co 7, 10]; iar întristarea din pricina sărăciei potrivit lui Dumnezeu lucrează pocăință fără părere de rău spre mântuirea sufletului. Primei sărăcii care e fără voie, îi urmează plânsul fără voie, iar celeilalte sărăcii, care e de bunăvoie, îi urmează cu necesitate plânsul de bunăvoie. Dar pentru că plânsul e legat aici de sărăcia potrivit lui Dumnezeu, el se face cu necesitate din pricina aceleia, și este legat întreg de aceea ca de o cauză a lui, și de la ea își are caracterul duhovnicesc și de bunăvoie. Dar să vedem cum anume sărăcia fericită naște plânsul fericit.

Patru sărăcii duhovnicești, patru plânsuri și patru mângâieri

49. Deci întrucât cuvântul nostru a arătat mai sus că există feluri de sărăcie duhovnicească: în gândire, în trup,

în bogăția vieții și în încercările care vin din afară — dar nimeni dintre noi, auzind că acestea sunt puse înainte în chip împărțit, să nu socotească plecând de aici că făptuirea lor este împărțită și ea, fiindcă ele se desăvârșesc în chip firesc împreună unele prin altele; de aceea au și fost cuprinse într-o singură fericire care a arătat în chip minunat și care e rădăcina și pricina celorlalte, adică duhul nostru; căci acesta strângând la sân, cum s-a spus, harul propovăduirii evanghelice, face să țâșnească din el însuși izvorul sărăciei care adapă toată fața pământului nostru [*Fc* 2, 6], adică omul cel din afară și face din el un rai al virtuților —; patru fiind, așadar, felurile sărăciei duhovnicești, din fiecare se naște plânsul corespunzător împreună cu mângâierea care-i este proprie.

După trup

50. Prin sărăcia și smerenia trupească de bunăvoie, care e foamea, setea, privegherea și, simplu spus, maltratarea și pătimirea de către trup a celor rele, și, pe lângă acestea, contracția simțurilor împreună cu rațiunea, se naște deci nu numai plânsul [*doliul*] pur și simplu, ci și lacrimile. Căci așa cum nesimțirea, împietrirea și învârtoșarea inimii se nasc în chip firesc din relaxare, desfătare și pătimirea celor bune, tot așa dintr-un regim înfrânat și reținut se naște zdrobirea și străpungerea inimii, care răstoarnă orice amărăciune și oferă o dulce voieșie; deoarece, se spune, fără o inimă zdrobită e cu neputință să ne eliberăm de răutate. Inima o zdrobește însă întreita înfrânare de la somn, de la hrană și de la relaxarea trupească. Și fiind eliberat prin această zdrobire de răutate și amărăciune, sufletul simte negreșit veselia duhovnicească. Și aceasta este mângâierea pentru care îi fericeste Domnul pe cei ce plâng. Iar Ioan, care ne-a zidit prin cuvinte o „Scară” duhovnicească, spune: „Setea și privegherea necăjesc ini-

ma, iar din inima necăjită țâșnesc lacrimi”²³, dar cel încercat râde în acestea cu râsul fericit, fiind mângâiat așa cum a fâgăduit Domnul [Mt 5, 4].

După gând

51. Din sărăcia iubită de Dumnezeu în trup își are astfel nașterea plânsul care mângâie în chip fericit pe cei ce au dobândit plânsul, dar cum anume se naște el din gândul smerit și din smerenia dumnezeiască a sufletului? Disprețuirea de sine coexistă întotdeauna cu smerenia sufletului, iar la început aceasta întinde puternic frica de pedeapsă punând înaintea ochilor acea preaînfricoșătoare venire din cele contrare într-un singur loc de pedeapsă și sporind spaima prin faptul că învață că aceea e de nespus și mai cumplită decât cele zise; și câte lucruri cumplite nu adaugă nesfârșirea ei? Căci <²⁴ arderea și frigul, întunericul și focul, mișcarea și oprirea, lanțurile, spaimetele și mușcăturile fiarelor veșnice se vor aduna într-una în acea osândă și nu vor putea înfățișa exact acel lucru cumplit care, potrivit Scripturii, „la mintea²⁵ omului nu s-a suit” [1 Co 2, 9].

52. Ce este deci acel plâns inutil, nemângâiat și nesfârșit? Căci în cei ce păcătuiesc împotriva lui Dumnezeu plânsul se pune în mișcare din recunoașterea greșelilor. Așadar, întrucât acolo cei vinovați sunt lipsiți de nădejdea mai bună și deznădăjduiesc de mântuire, mustrarea fără voie a conștiinței înmulțește fiecăruia prin plâns durerea care cade peste el; iar acest plâns care nu încetează nicicând se face mereu prilejul unui alt plâns, și adaugă un alt întuneric cumplit, o ardere de nerăcorit și un adânc uriaș al descurajării. Aici însă plânsul acesta e foarte

²³ IOAN SCĂRARUL, *Scara* 6, 14.

²⁴ Pasajul din § 51–52 marcat cu <...> corespunde cu § 11–13 din *Tra-tatul către Ioan și Teodor*.

²⁵ Și aici Sfântul Grigorie Palama înlocuiește „inima” din pasajul biblic citat cu cuvântul ascetic „minte”.

folositor, fiindcă Dumnezeu, Care S-a pogorât până la noi ca să ne cerceteze și a făgăduit celor ce plâng mângâierea care este El Însuși, întrucât este și Se numește Mângâietor [*In* 14, 16], îl ascultă cu milă. > Ai văzut plânsul sufletului smerit și mângâierea care-i urmează? Căci și singură disprețuirea de sine în ea însăși, pusă ca o povară spirituală pe partea rațională a sufletului și lăsată acolo mult timp, îl zdrobește și presează și face să țâșnească vinul mântuitor care veselește inima omului [*Ps* 103, 15], adică omul nostru lăuntric. Iar acest vin e străpungerea inimii care presează și scoate afară prin plâns patimile și umple sufletul de bucuria fericită eliberându-l de povara cumplită a acestora. De aceea se spune: „Feriți-vă cei ce plâng, că aceia se vor mângâia” [*Mt* 5, 4].

De la negrija de avuții la grija de sine

53. Iar cum anume se naște în noi plânsul și mângâierea care este în el din neagoniseală, adică din sărăcia privitoare la averea și avuțiile din jurul nostru, unită cu sărăcia duhului, cum spuneam mai sus, căci toate acestea se fac împreună unele cu altele desăvârșite și bineplăcute lui Dumnezeu, deci cum anume se nasc plânsul și mângâierea dintr-o asemenea sărăcie ascultă cu înțelegere! Căci atunci când omul spunându-le rămas-bun, renunță la toate posesiunile și proprietățile, lepădându-le și risipindu-le potrivit poruncii [*Lc* 14, 33], și și-a depărtat sufletul de la grija lor, atunci dorește să se întoarcă la supravegherea lui însuși liber de cele care-l atrag în afară.

Plânsul, rugăciunea și bucuria omului dinăuntru

54. Așadar, <²⁶ când mintea se depărtează de orice lucru simțit și iese la suprafață din potopul zarvei din jurul

²⁶ Pasajul din § 54–55 marcat cu <...> corespunde cu § 14 din *Tratatul către Ioan și Teodor*. § 54–62 sunt identice și cu § 34–37 și 39 sfârșit – 40 din *Antireticul VII contra lui Akindynos*.

acestora și se uită la omul dinăuntru, văzând mai întâi masca hidoasă care s-a pus asupra lui din rătăcirea ei în cele de jos, se grăbește să o spele prin plâns; apoi, după ce a desființat acest vâl diform, intră atunci în chip netulburat, fără să fie hărțuită în chip nenobil de feluritele afecțiuni ale sufletului, în vistieria adevărată dinăuntru și se roagă Tatălui Care este în ascuns [Mt 6, 6] și Care-i dă mai întâi darul care conține în el toate darurile harului: pacea gândurilor [Ir 36, 11], împreună cu care desăvârșește smerenia care naște și conține orice virtute, nu pe cea alcătuită de cel ce vrea din vorbe și înfățișări exterioare ușor realizabile, ci pe cea care are mărturia bunului și dumnezeiescului Duh și pe care o creează însuși Duhul înnoit în cele dinăuntru ale omului [Ps 50, 12].

55. În aceste [virtuți] ca într-o împrejmuire sigură a raiului minții cresc feluriții pomi ai virtuții celei adevărate, iar în mijlocul ei se înalță palatele sacre ale iubirii, în porticurile cărora înflorește preludiul veacului viitor, negrăita și nedesființata bucurie. > Căci neagoniseala e mama negrijii, negrija e mama atenției și a rugăciunii, iar acestea sunt mamele plânsului și lacrimilor, și ele șterg prezumțiile; iar o dată îndepărtate acestea, calea virtuții se desăvârșește ușor, întrucât piedicile din ea sunt scoase din mijlocul ei și conștiința devine neosândită; iar acestea fac să țâșnească bucuria și râsul fericit al sufletului.

56. Iar începând de atunci lacrima îndurerată se prefăce în dulce, iar cuvintele lui Dumnezeu ajung gâtlejului dulci și mai presus decât e guri mierea [Ps 118, 103]; cererea din rugăciune se prefăce în mulțumire, iar meditația mărturiilor dumnezeiești este veselia inimii care convorbește cu acestea cu o nădejde nefăcută de rușine [Rm 5, 5] și care e ca un preludiv prin însăși experiența acestei gustări, și care învață în parte bogăția covârșitoare a bunătății [Ef 2, 7] potrivit celui ce spune: „Gustați și vedeți că e bun Domnul” [Ps 33, 9], Veselia dreptilor,

Bucuria celor verticali, Voioșia celor smeriți, Mângâierea celor ce plâng pentru El.

57. Dar ce? Doar până aici merg cele ale mângâierii și numai acestea sunt darurile sfintei logodne? Oare Mirele unor asemenea suflete nu Se arată pe Sine Însuși în chip mai limpede decât acestea celor spălați și curățiți prin fericitul plâns și îmbrăcați de nuntă prin virtuți? Negreșit. Căci nesocotindu-i pe cei gata să ne acuze din invidie și care ne spun: „Să nu grăiești în numele Domnului [*Ir* 11, 21], iar dacă nu vom azvârli numele tău ca rău [*Lc* 6, 22], alcătuind și difuzând împotriva ta calomnii și acuze mincinoase”²⁷, nesocotindu-i, așadar, acum pe aceștia și cele de acum, să ne continuăm cuvântul, crezând și spunând cele ale sfinților noștri Părinți, privind spre acelea și convingându-i pe alții; căci zice [*Scriptura*]: „Crezut-am și de aceea am grăit [*Ps* 115, 1]. Și noi credem, de aceea și grăim [*2 Co* 4, 13].”

Mintea se întoarce spre sine, urcă spre Dumnezeu în lumină și își recâștigă frumusețea originală

58. <²⁸ Fiindcă atunci când orice patimă rușinoasă sălășluită înăuntru e alungată, iar mintea, cum a arătat cuvântul până acum, întorcându-se spre ea însăși și întorcând în întregime spre sine și celelalte puteri ale sufletului, va înfrumuseța sufletul prin cultivarea virtuților, înaintând spre ce e mai desăvârșit și punând urcușuri [*Ps* 83, 6] făptuitoare, spălându-se încă mai mult cu ajutorul lui Dumnezeu, nu șterge numai murdăriile părții celei rele, ci scoate din ea orice lucru adăugat ulterior, chiar dacă ține de partea mai bună și de gândire.

²⁷ Aluzie la intimidările la care era supus Sfântul Grigorie Palama din partea adversarilor.

²⁸ Pasajul din § 58–59 marcat cu <...> corespunde cu § 17–18 din *Tratatul către Ioan și Teodor*.

59. Dar când, trecând dincolo de cele gândite cu min-
tea și de înțelesurile neimaginare privitoare la acestea și,
iubită fiind de Dumnezeu și iubind pe Dumnezeu, a dez-
brăcat toate, se înfățișează atunci lui Dumnezeu „surdă
și mută”, după cum stă scris [cf. *Ps* 37, 14]²⁹; e mai tare
atunci decât rațiunea materiei și plămădește cu toată
nefrica plămădirea cea mai de sus, dat fiind că nimic din
afară nu-i mai bate la ușă, întrucât harul dinăuntru o
transformă spre mai bine și, lucrul cel mai uimitor, lumi-
nează cu lumină negrăită cele dinăuntru și desăvârșește
omul dinăuntru. Iar când lucește ziua și luceafărul de zi
răsare în inimile noastre, potrivit corifeului apostolilor
[Petru; *2 Ptr* 1, 19], atunci omul adevărat iese, potrivit
cuvântului prorocului [David], la lucrarea lui adevărată
[*Ps* 103, 23] și, folosindu-se de lumină ca de o cale, urcă
sau e ridicată pe munții cei veșnici [*Ps* 75, 5]. Iar în
această lumină se face, o minune!, văzătoare a celor mai
presus de lume, fără să fie desfăcută sau să se desfacă de
jugul materiei împreună cu care a fost creată la început,
cum știe calea. Fiindcă nu urcă cu aripile imaginative ale
gândirii, care se învâрте în jurul a toate ca o oarbă, ne-
primind înțelegerea exactă și neîndoielnică nici a celor
sensibile absente, nici a celor inteligibile transcendente,
ci urcă într-adevăr cu puterea negrăită a Duhului, iar
printr-o simțire duhovnicească și negrăită aude cuvinte
care nu se pot spune și vede cele ce nu se pot vedea
[*2 Co* 12, 4]; și astfel este și devine încă de aici în între-
gime a tainei și, chiar dacă e absentă de acolo, rivalizează
cu cântăreții cei neobosiți, devenind cu adevărat un alt
înger al lui Dumnezeu pe pământ aducându-I prin ea
însăși orice fel de creatură, fiindcă, participând ea însăși
la toate, participă acum și la Cel mai presus de toate,
pentru ca chipul [lui Dumnezeu din ea] să fie încă și mai
exact. >

²⁹ Cf. EVAGRIE, *Despre rugăciune* 11.

60. De aceea zice dumnezeiescul Nil că „starea minții e înălțime înțeleasă cu mintea asemenea culorii cerului, în care la vremea rugăciunii se arată lumina Sfintei Treimi”³⁰; și iarăși: „Dacă vrea cineva să vadă starea minții, să se lipsească de toate înțelesurile ei, și atunci o va vedea asemenea safirului sau culorii cerului”³¹. Dar acest lucru nu se poate face fără nepătimire; fiindcă e nevoie de lucrarea lui Dumnezeu care să-i insufle lumina înrudită. Iar Sfântul Diadoh zice: „Două lucruri face în noi harul prin Botez, dintre care unul întrece de infinite ori pe celălalt, căci unul ne reînnoiește în apă și face să lucească chipul [lui Dumnezeu din noi] netezind orice zbârcitură a păcatului, iar celălalt e primit ca să lucreze împreună cu noi. Prin urmare, când mintea începe să guste în multă simțire din bunătatea Duhului, atunci trebuie să știm că harul începe să zugrăvească așa-zicând peste chip[ul lui Dumnezeu] asemănarea [cu Dumnezeu], astfel încât această simțire ne arată că asemănarea se modelează în noi, dar desăvârșirea asemănării o vom cunoaște din asemănare”. Și iarăși: „Nimeni nu poate dobândi iubirea duhovnicească până ce n-a fost luminat cu toată certitudinea de Duhul Sfânt. Căci dacă mintea nu primește în chip desăvârșit asemănarea prin lumina dumnezeiască, poate să aibă toate virtuțile, dar rămâne lipsită de iubirea desăvârșită”³².

61. La fel îl auzim spunând și pe Sfântul Isaac care zice: „La vremea rugăciunii mintea plină de har își vede curăția ei asemenea culorii cerului, pe care bătrânii lui Israel au numit-o loc al lui Dumnezeu [Iș 24, 10], atunci când li s-a arătat în munte”. Și iarăși: „Rugăciune e curăția minții despăcată cu uimire de lumina Sfintei Treimi”. Și iarăși: „Curăția minții e cea în care fulgeră la vremea rugăciunii lumina Sfintei Treimi”³³.

³⁰ EVAGRIE, *Despre gândurile răutății* 18.

³¹ EVAGRIE, *Skemmata* 4.

³² DIADOH, *Cuvânt ascetic* 89.

³³ ISAAC SIRUL, *Cuvântul* 32, care citează din EVAGRIE, *Skemmata* 27 și 4.

62. Dar mintea învrednicită de acea lumină transmite <³⁴ trupului unit cu ea multe mărturii ale frumuseții dumnezeiești mijlocind între harul dumnezeiesc și grosimea trupului și punând în el puțința celor cu neputință. De aici vine și deprinderea deiformă și incomparabilă a virtuții și nemișcarea sau mișcarea cu anevoie spre răutate. De aici vine și cuvântul care lămurește rațiunile celor ce sunt și descoperă din el prin curăție tainele firii, prin care gândirea celor care ascultă cu credință e ridicată prin analogii spre înțelegerea celor mai presus de fire, pe care însuși Tatăl Cuvântului o deține prin atingeri imateriale. De aici vin și celelalte felurite faceri de minuni, străvederea și vederea înainte și faptul de a vorbi despre cele ce se întâmplă departe ca despre unele petrecute sub ochii noștri. Iar lucrul cel mai mare e faptul că scopul acelor preafericți nu tinde spre acestea, ci așa cum dacă se uită cineva la o rază de soare, percepe și atomii de aer, chiar dacă scopul său nu este acesta, tot așa și cei ce intră în contact în chip curat cu razele dumnezeiești, în care stă în chip natural descoperirea tuturor, nu numai a celor ce sunt sau au fost, dar și a celor ce vor fi, aceștia dobândesc pe cale lăaturalnică în chip real cunoașterea acestora proporțional cu curăția sa, deși lucrul lor principal e întoarcerea și aplecarea minții spre ea însăși sau, mai bine zis, chiar dacă e lucru uimitor a spune aceasta, întoarcerea tuturor puterilor sufletului spre minte și lucrarea ei potrivit ei însăși și lui Dumnezeu, adică lucrarea prin care cei pregătiți se binedispun spre Prototip, întrucât harul îi readuce acea frumusețe originală și absolută. > Spre această înălțime îi ridică fericitul plâns pe cei smeriți cu inima și săraci cu duhul [Mt 5, 3].

³⁴ Pasajul din § 62 marcat cu <...> corespunde cu § 19–20 din *Tratatul către Ioan și Teodor*.

*Întristarea potrivit lumii — întuneric
și moarte sufletească*

63. Dar, fiindcă din pricina leneviei noastre acestea sunt mai presus de noi, haide ca, întorcându-ne iarăși la fundamentul acestora, să mai vorbim puțin despre plâns. Acesta urmează și tuturor felurilor de sărăcie fără voie și potrivit lumii. Cum nu se va întrista cel lipsit de bani, cel ce flămânzește fără voie, cel chinuit și necinstit? Dar acest plâns e lipsit de mângâiere, mai cu seamă pe măsură ce toate cele ale sărăciei se întind sau, mai bine zis, pe măsură ce acela care suferă de ea se ține departe de cunoașterea cea adevărată. Căci acesta, nesupunând rațiunii plăcerile și durerile care vin din simțire, ci mai degrabă abuzând de ele prin iscusința rațiunii le sporește fără nici un câștig, cum nu s-ar cădea, sau mai degrabă spre paguba cea mai mare. Fiindcă pune înaintea împotriva sa un semn și o dovadă limpede a faptului că nu crede cu tărie în Evanghelia lui Dumnezeu, în prorocii dinaintea ei și în cei învățați și trimiși după ea, de către ea, să binevestească săracilor și să vestească bogăția cea cheltuită prin sărăcie, slava negrăită prin umilință, desfătarea lipsită de durere prin înfrânare, eliberarea prin răbdarea încercărilor care vin asupra noastră de strâmtorarea și chinul veșnic cel pus deoparte pentru cei ce au iubit viața relaxată de aici și n-au ales să vină la viață prin poarta și calea cea strâmtă și cu chinuri [Mt 7, 14].

64. Bine a spus deci dumnezeiescul Pavel că „întristarea potrivit lumii lucrează moarte” [2 Co 7, 10], căci prin acest cuvânt s-a arătat că este un păcat de moarte. Iar dacă viața adevărată a sufletului e o lumină dumnezeiască adusă de plânsul potrivit lui Dumnezeu, așa cum s-a spus mai sus de către Părinți, atunci și moartea sufletului va fi un întuneric rău adus sufletului de întristarea potrivit lumii.

65. Întunericul acela despre care Marele Vasile spune că păcatul, care își are existența în lipsa binelui, întipărește prin fărâdelegi un întuneric spiritual³⁵. Dar și dumnezeiescul Marcu zice: „Cel cuprins de gânduri rele cum va vedea păcatul enipostatic învăluit sub acestea, care e un întuneric și o ceață a sufletului care cade asupra lui din gânduri, cuvinte și fapte rele? Iar cine n-a văzut acest păcat cuprinzător, când se va curăța de el rugându-se? Iar cel ce nu s-a curățit, cum va găsi locul firii curate? Iar cine nu l-a găsit pe acesta, cum va vedea casa dinăuntru a lui Hristos? Trebuie deci să bată stăruitor prin rugăciune și să caute nu numai să dobândească, dar și să păzească această casă; căci sunt și unii care după ce au avut-o au pierit. Căci o cunoaștere simplă și „o experiență întâmplătoare a ei au și cei târzii în învățatură și tineri, dar lucrarea ei stăruitoare cu răbdare de abia dacă o au bătrânii evlavioși și cu multă experiență”³⁶. Cu aceștia conglăsuiește și Macarie cel ceresc în cunoaștere și tot corul cuvioșilor.

Două întristări și două plânsuri

66. Ci așa cum întunericul acesta își primește existența din toate greșelile, tot așa, dacă vei cerceta, vei găsi și că întristarea potrivit lumii e născută și întărită de toate patimile. Prin urmare, ea poartă o icoană și e ca o pârgă, un preludiv și o arvună a plânsului nesfârșit care va veni celor ce n-au ales plânsul, fericit de Domnul, care nu numai că poartă drept câștig mângâierea care aduce drept roadă arvuna veseliei veșnice, dar asigură și virtutea făcând sufletul neschimbabil spre cele mai rele. Căci dacă cineva sărăcește și se smerește și câștigă umilința potrivit lui Dumnezeu, dar nu și-a agonisit plânsul, ca să îna-

³⁵ VASILE CEL MARE, *La Hexaemeron* 2, 5.

³⁶ MARCU ASCETUL, *Despre cei ce cred că se îndreptează din fapte* 211.

inteze spre mai bine, acela e ușor de schimbat ca să se întoarcă cu socotința la cele pe care le-a lăsat, dorind iarăși cele pe care le-a lăsat la început și făcându-se călcător de poruncă [Ga 2, 18]; dar dacă, stăruind în ea, ținându-se de dispoziția față de sărăcia fericită, își face al său plânsul, atunci devine de neclintit față de cele din urma sa, neîntorcându-se în chip rău la cele de care a fugit bine făcând. Fiindcă, așa cum spune Apostolul, „întristarea potrivit lui Dumnezeu lucrează în suflet pocăință fără părere de rău spre mântuire” [2 Co 7, 10].

Plânsul fericit — începutul și sfârșitul său

67. De aceea și unul din Părinți a zis că „plânsul lucrează și păzește” [raiul dinăuntru, cf. Fc 2, 15]. Și nu numai acesta e câștigul care vine din plâns, și anume că omul devine de nemișcat față de rău și de neschimbat față de cele păcătuite mai înainte, ci el le face ca și cum ar fi nefăcute. Căci dacă omul plânge din pricina lor începutul, ele i se socotesc de către Dumnezeu ca făcute fără voia lui, iar cele făcute fără voie sunt nevinovate. Fiindcă așa cum acela care plânge pentru sărăcie dă mărturie că sărăcia nu este pentru el de bunăvoie, drept pentru care cade în cursele diavolului împreună cu cei ce doresc să se îmbogățească sau sunt bogăți, și dacă nu se grăbește schimbându-se să alerge și să scape din aceste curse, va fi trimis împreună cu aceia în focul cel veșnic, tot așa cel ce păcătuiește față de Dumnezeu dacă plânge pentru păcatele pe care le-a săvârșit, păcatele i se vor socoti pe drept cuvânt ca făcute fără voie și va umbla neîmpiedicat împreună cu cei ce n-au păcătuit așa pe calea care duce spre viața veșnică.

68. Acesta este deci câștigul începutului plânsului care este dureros ca unul care are unită cu el și frica de Dumnezeu. Înaintând însă, el se unește în chip minunat cu

iubirea de Dumnezeu și rodește mângâierea cea dulce și sfântă, întrucât cel care și-a câștigat drept fel de a fi plânsul, acela gustă bunătatea Mângâietorului, care pentru cei ce n-au făcut experiența ei e un lucru aproape de neauzit întrucât este de negrăit. Căci dacă nimeni nu poate vesti dulceața mierii celor ce n-au gustat-o, cum oare va povesti cineva plăcerea bucuriei sfinte și harului care vin de la Dumnezeu celor ce n-au făcut experiența lor? Nicidecum.

69. Dar se pare că începutul plânsului seamănă cu o căutare a unei logodne cu Dumnezeu care pare aproape inaccesibilă. De aceea cei ce plâng de dorul Mirelui cu care vor să se însoțească scot cuvinte de cerere în logodnă, lovindu-se pe ei înșiși și chemându-L cu urlete ca pe Unul care nu e prezent nici nu se va face poate prezent vreodată; iar sfârșitul plânsului e unirea nupțială desăvârșită întru curăție. De aceea marele Pavel, numind „taină mare” unirea soților într-un singur trup, spune: „Dar eu spun aceasta despre Hristos și despre Biserică” [Ef 5, 32]; fiindcă așa cum aceia sunt un trup, așa și cei ai lui Dumnezeu sunt un Duh cu Dumnezeu, cum a spus altundeva el însuși: „Cine se lipește de Domnul e un Duh cu El” [1 Co 6, 17]. Unde sunt cei care numesc creat harul lui Dumnezeu Care locuiește în sfinții lui Dumnezeu? Să cunoască că hulesc pe Însuși Duhul Care a ajuns prin comunicare împreună cu sfinții.

70. Să punem însă înaintea și un alt exemplu mai limpede: începutul plânsului se aseamănă cu întoarcerea fiului risipitor, de aceea îl umple de întristare pe lucrătorul lui și-l convinge să spună acele cuvinte: „Tată, greșit-am la cer și înaintea ta, și nu sunt vrednic să mă mai numești fiu al tău” [Lc 15, 21]; dar sfârșitul lui se aseamănă în tâmpinării și îmbrățișării Tatălui Ceresc, în care fiul, dobândind bogăția îndurării neasemănate și multă bucurie și îndrăzneală din pricina ei, e sărutat și sărută și, intrând,

se ospătează împreună cu Tatăl, desfătându-se împreună de veselia cerească.

Îndemn

71. Veniți, dar, să cădem și să plângem și noi înaintea Domnului Dumnezeuului nostru [*Ps* 94, 6] în sărăcia cea fericită, ca să ne ștergem păcatele dinainte, să ne facem nemișcați față de răutate și să dobândim pe Mângâietorul, fiind mângâiați întru El și dându-I slavă împreună cu Părintele Cel fără de început și Fiului Cel Unul-Născut, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.

Către preacuviosul ieromonah
Pavel Asan care l-a întrebat despre
luarea schimei [hainei monahale]
celel mari și îngerești¹
[1343–1344]

1. „Voi aveți ungeră de la Cel Sfânt și știți toate, iar ungeră pe care ați primit-o de la El rămâne în voi și nu aveți nevoie să vă învețe cineva” [1 In 2, 20. 27], zice [Ioan] Teologul cel iubit într-un mod excepțional de Hristos. Dar pentru că cinstirea ta ca un semn și aceasta al lăudabilei smerenii căreia i te-ai supus de bunăvoie ai cerut un sfat în scris, și asta de la noi cei de pe urmă, cu privire la luarea schimei [hainei] celel mari a vieții monahale, primind noi cererea ta ca pe o poruncă, îți scriem după putere acest scurt răspuns ca datorie a iubirii.

2. Oricine are ungeră [*chrisma*] de la Cel Sfânt și din această pricină e numit [creștin; *christianos*] de la Hristos [Unsul], trebuie și să viețuiască în chip sfânt arătându-I prin fapte, cuvinte și gânduri că acest nume e unul adevărat. Căci prin acest nume e însemnată atât stăpânirea asupra patimilor, cât și bogăția virtuții. Iar lucrul de căpetenie spre care tind acestea e iubirea de Dumnezeu și de aproapele din pricina lui Dumnezeu, la care e cu neputință să vină cu tot piciorul, cum spune proverbul, cel ce petrece în lume legat în jug cu femeie și supus grijilor vieții. Fiindcă acesta, chiar dacă e dintre cei mai sârgu-

¹ Traducere după ed. P. Christou: *Gregoriou tou Palama Syngrammata V*, Thessaloniki, 1992, p. 247–250.

incioși, își împarte dorința între Dumnezeu și lume, între trup și duh.

3. De aceea, de Dumnezeu învățate și cinstite părinte și frate, îndrăgostindu-te de ce e mai bun ai renunțat la aceste vieți împărțite și, bine făcând, te-ai alăturat vieții unitare a monahilor, ca aplecându-te întreg spre iubirea dumnezeiască desăvârșită să o dobândești desăvârșită în tine însuși nemailuând forma acestei lumi în ce privește omul din afară și cel dinăuntru și nemiînclinându-ți intenția, făptuirea sau gândirea spre dulceața plăcerilor trupului sau spre a plăcea oamenilor, ci punându-ți urcușuri în inimă [*Ps* 83, 5] și transfigurându-te spre ce e mai bun prin înnoirea minții [*Rm* 12, 2]. Și chiar dacă uneori mai pățești vreo răpire de la cel care aține cu viclenie calea celor ce zoresc spre Dumnezeu, înțelegând aceasta te întorci iarăși la drum lucrând prin plânsul potrivit lui Dumnezeu căința fără părere de rău spre mântuire.

4. Aceasta este marea schimă monahală. Iar o schimă monahală mică Părinții nici nu cunosc și nici n-au predat, dar unora din cei de mai târziu li s-a părut potrivit să împartă în două unitatea ei, măcar că nici ei n-au împărțit-o în mod real, fiindcă dacă observi bine în amândouă vei găsi aceleași renunțări și făgăduințe. De aceea și cel întru sfinți Teodor Studitul, care ca nimeni altul a rânduit în chip foarte riguros cele ale monahilor, interzice să se vorbească sau să se dea o schimă monahală mică și mare². Mie însă mi se pare că aceia care au împărțit ulterior schima în veșmintele rânduite au reținut și luat de la începători analavul și culionul ca unele prea de cinste pentru cei ce le văd și care-i atrag ușor spre etalarea lor pe cei începători abătându-i de la sfânta smerenie.

² Cf. TEODOR STUDITUL, *Testament* 12 (PG 99, 1820C) și *Epistola* 1, 10 (PG 99, 941C): „Să nu dai ceea ce ei numesc schima mică, iar apoi după un timp alta mare. Fiindcă e o singură schimă [haină], cum e și un singur botez, precum obișnuiau sfinții părinți.”

5. Tu deci, dacă vrei să le îmbraci cu binecuvântare și pe acestea, fiindcă n-ai fost văzut până acum purtându-le, bine vei face, dar întărește-ți mai întâi gândul și învață-l, ca să nu fi ca unii care, doar ca să pară că sunt oameni mari și că și-au schimbat viața, sunt inaccesibili și invizibili pentru cei mulți petrecând cea mai mare parte a timpului vieții lor în lucruri de nepătruns. Tot așa și tu să te arăți celor mulți că porți pe umeri crucea și pe cap culionul nerăutății, ca prin faptul că apari îmbrăcat cu ele să te arăți și foarte desăvârșit în virtute. De cum le vezi, tu să-ți aduci aminte de datoria ta, de nefăptuirea celor rele făgăduită de tine lui Dumnezeu și de conduita deformă mai desăvârșită aflată mai presus de poftele celor trupești, și așa grăbește-te să ai în acord cu acele simboluri exterioare și dispoziția interioară a sufletului tău, pe care ai făgăduit-o și fără acele simboluri atunci când te-ai învrednicit să iei asupra ta viața monahală, pentru că și acum trebuie să te căiești și să te smerești cu nimic mai puțin [decât atunci] și să chemi spre izbăvire prin rugăciune stăruitoare ajutorul Lui, în cazul în care te vezi dominat de afecțiunile rudelor, de poftele trupului sau de slavele și cinstirile omenești.

6. Căci câștigând astfel și celelalte virtuți prin cele pe care le vei realiza cu ajutorul lui Dumnezeu și dobândind pe lângă ele și smerenia prin cele de care te vei lovi într-o împrejurare sau alta readucându-te mereu înapoi la calea mântuirii, în vremea morții vei primi completarea celor ce lipsesc de la iubirea de oameni a Celui ce a legiuit cu iubire de oameni neamului omenesc pocăința. Fiindcă pe drept cuvânt frica de moarte îți va aduce aminte de schimbarea în mai bine a vieții. Trebuie să știi însă, ca unul ce prin harul lui Hristos ești înțelegător, că folositoare e nu simpla schimbare a hainelor, ci ameliorarea conduitei. Dar ce conduită, ce făgăduință a ei, ce simboluri ale unei vieți mai desăvârșite mai sunt pentru

cei ce zac în morminte sau pentru cei ce lasă acum viața și sunt gata pentru mutarea de aici?

7. Așadar, nu frica din pricina bolii care amenință cu moartea, întrucât face așteptat sfârșitul vieții, ci frica de amenințările care-i așteaptă după moarte pe cei trândavi și dorința bunătăților făgăduite celor sânguincioși să te aducă la asumarea conduitei plăcute lui Dumnezeu, a făgăduințelor și simbolurilor ei, atunci când ești mai în putere și poți nu numai să făgăduiești, ci și să împlinești potrivit celui ce poruncește în psalmi: „Faceți făgăduințe și le împliniți Domnului Dumnezeului nostru” [*Ps* 75, 12].

VI. Isihasm pentru intelectuali

Tratat în formă de epistolă căt-re Ioan și Teodor, filozofii,

în care se arată cine sunt cei ce se mântuiesc
și cine nu, despre cele născute din răgazul/oprirea
minții, împotriva patimilor celor mai generale
și a celor ce se dau mari cu filozofia fără virtute¹
[1345–1346]

Adversitatea monahilor față de filozofi: două înțelepciuni

1. Când m-am apropiat de foarte dragul meu din ve-
chime Teodor cu asprimea scrisorilor ca și cu o piatră de
încercare, am cunoscut că se arăta așa cum n-aș fi vrut
foarte mult; dar nu voi înceta pentru aceasta să vă scriu
adevărul potrivit legii iubirii care, potrivit Apostolului, pe
toate le nădăjduiește [1 Co 13, 7], iubire care mă leagă
chiar și absent de voi, care știu bine că mă îndrăgiți, și
care înaintează și se întărește cu timpul, chiar dacă tăce-
rea mea pentru scurtă vreme ar putea crea altă părere.
Căci n-aș putea explica aparenta neprietenie a monahilor
față de niște bărbați atât de înțelepți, cultivați și care cu
puterea gânditoare a sufletului lor pot înțelege multe și
din viețile superioare lor, așa cum un ochi ager poate
vedea și cele ce se disting pe cer. Fiindcă știți negreșit
că și Hristos Însuși n-a desființat pur și simplu Legea
veche și, părând că o desființează, a făcut-o mai sigură
și neschimbabilă, iar nebunia propovăduirii Lui, care a
surpat înțelepciunea elinilor [păgânilor], i-a arătat în chip

¹ Traducere după ed. P. Christou: *Gregoriou tou Palama Syngrammata V*,
Thessaloniki, 1992, p. 231–246.

paradoxal încă mai înțelepți pe cei ce s-au învrednicit de ea [1 Co 1, 18], sădind în ei adevărata cunoaștere a celor dumnezeiești și omenești și, desființând înțelepciunea prin cuvânt — cuvânt care își are existența în stricăciune, chiar dacă noi îl păstrăm în cele ce sunt prin juxtapunerea unor litere și silabe, dar și aceasta doar în chip vremelnic —, ne-a dăruit Cuvântul cel adevărat, Cuvântul Acela „Care S-a făcut pentru noi Înțelepciune de la Dumnezeu” [1 Co 1, 30], Care e Înțelepciune autoipostatică și Care pe cei în care se scrie îi răpește din stricăciune.

2. Aproape toate cele săvârșite de Dumnezeu sunt cu anevoie de contemplat și de înțeles pentru cei care nu ating adâncul. Și pe drept cuvânt, fiindcă și Firea care le săvârșește e ceva ascuns și suprafiresc și cu anevoie de contemplat pentru orice fire. Iar dacă dintre toate conduitele evlavioase cea mai familiară/intimă Acesteia e cea a monahilor, atunci pe drept cuvânt și legile ei sunt mai cu anevoie de contemplat decât altele și contrare față de ceea ce le pare la început celor mulți. De aceea, dat fiind că legătura prieteniei noastre nu s-a desfăcut nici n-a fost vătămată de fugă și tăcere, ci mai degrabă acestea au sporit și mai mult iubirea, n-am mai putut suporta să nu facem drept temă a scrisorilor către voi câteva lucruri mici din cele care ne-au fost descoperite de părinții noștri, dar și dintre acestea doar câte pot fi cuprinse în scris.

Discurs filozofic, dar viață nefilozofică

3. Hai, dar, slujitorule al cuvintelor/discursurilor! Folosește-te cu rațiune de cuvânt și fă ca marele nume al filozofiei să fie comun atât pentru ea, cât și pentru viață. Căci cel ce se folosește de cuvinte fără rațiune și duce o viață nefilozofică, acela pare că închide meșteșugul cuvintelor și știința învățăturilor înțelepte și fericirea care se spune că se află în ele în simpla cunoaștere a învățăturilor

de cinste necinstindu-le astfel. Mai cred că în ziua cea înfricoșătoare a Judecării le va avea și pe acestea strigând împotriva celui care le are astfel, și care nu s-a lăsat convins acum câtuși de puțin de explicațiile doveditoare. Fiindcă acestea o iau înaintea ceasului acela și dezgolesc muștrările cele inevitabile, pun înaintea ochilor osânda și fac arătate pedepsele pentru cei care trăiesc în neînfrânare și vestesc dinainte chinurile pentru cei care se alătură necritic celor ce par înțelepți fără să fie însă, și, simplu spus, care arată cu cine anume va fi rânduie sufletul pentru acele veacuri nesfârșite.

*Deși e simplu și separat de trup,
sufletul e modelat de lucrările acestuia*

4. Fiindcă, spun ele, sufletul e simplu, iar fiind creat de la început bun, el ar fi căzut cu totul din bine în cazul în care ar fi ajuns plecând de la sine să aparțină în întregime la ceea ce este în întregime potrivnic; dar nu e cu puțință să aibă cumva de la sine partea cea rea, nici nu s-ar putea contrazice cândva pe sine însuși făcând răul pe care nu-l vrea, fiindcă acest lucru e propriu duplicității, iar conflictul intern alungă simplitatea. Prin urmare, „legea păcatului care se luptă cu legea minții”, și căreia însuși Apostolul spune că i-a fost rob înainte de harul lui Hristos [Rm 7, 23], este în chip limpede o lucrare a duhului potrivnic sau, mai bine zis, o putere care înaintează spre cele ale ei, spre dispoziție și fapte, prin suflet și prin trupul care-i servește în chip natural drept instrument. Așa cum sufletul nu e ceva văzut și sesizabil prin simțuri, ci îl arată cele pe care el le dă celor care le au, iar acestea sunt, ca să vorbesc pe scurt, creștere, simțire, înțelegere, tot așa și dintre duhurile care sunt în sufletul rațional care are capacitatea de a primi cele contrare, nici unul nu e sesizabil decât prin calitățile produse de acesta, fiindcă el [sufletul] primește o formă. Fiindcă el nu este

o entelehie a trupului care își are în el viața în potență², potrivit acelor înțelepți neînțelepți care, necăutând în viață nimic din cele mai presus de fire, au mințit și despre firea însăși, neputând găsi nimic sănătos. Fiindcă el [sufletul] este o ființă, pentru că rămâne și separat și, chiar atunci când e unit [cu trupul], se arată făcând multe fără trupul cel înjugat cu el.

5. S-ar putea spune însă pe drept cuvânt că el [sufletul] creează o entelehie pentru orice trup care-l primește sau, mai bine zis, împreună cu care vine; dar el este negreșit altceva decât entelehia, întrucât nu e nimic din cele ce sunt într-un subiect. Poate primi însă o formă de la aceasta mai ușor decât trupurile și poate aceasta cu atât mai mult, cu cât mișcarea minții e mai rapidă decât mișcarea trupului. Puterea care-i dă o formă ai putea-o cunoaște prin lucrările corespunzătoare, iar puterea, a cărei formă ai putea-o cunoaște prin aceste lucrări, află că e recunoscută atunci în el și că rămâne pururea împreună cu el, afară numai dacă ceea ce e format astfel nu-și va schimba forma înainte de a schimba viața.

Plăcerea și formele ei

6. Iar ca să-ți înfățișez mai limpede totul: capul celor rele se numește plăcerea și aproape tot șirul celor rele atârnă de aici³. Fiindcă divizându-se în două potrivit alcătuirii noastre duble, o parte a ei are întotdeauna o aprindere a minții [inteligentă] care apare ca delectare, deși uneori primește materia incendiului de la cele sensibile, și care se numește iubire de slavă, iar cealaltă parte, care încântă mereu prin simțire, își are numele de la aceea și se cheamă iubire de plăcere.

² ARISTOTEL, *Despre suflet* II, 412a; cf. GRIGORIE PALAMA, *150 de capitole* 3.

³ Cf. GRIGORIE PALAMA, *Omilia* 33, 12.

7. Luându-l deci colaborator pe șarpele care se târăște pe pământ, adică iubirea de bani, ele varsă mult venin amar și aducător de moarte în sufletele nemuritoare duse în rătăcire. Acestea sunt primele odrasle ale viperei de la început, și care vestesc că e la lucru cea care le naște; fiindcă viperele din natură ascultă de legile firii care sunt peste ele și care poartă grijă de toate, dar cele care sunt contrare firii obișnuiesc să desființeze cele ale firii lor, nu și pe cea care le-a produs. Ele conviețuiesc ca într-o vizuină și se odihnesc, vai!, în sufletul fiecăruia din cei pierduți de ea, născând mereu prin împreunări necurate o grămadă încă și mai necurată de patimi stricătoare de suflet.

De ce scrie acest cuvânt

8. Dar cuvântul trebuie să înainteze și să lămurească care sunt cei ce se mântuiesc și care nu, ca să te știi unde ești și, dacă ai căzut din ce este mai bun, să te întorci înapoi cu sârg. Căci de aceea m-am apucat să-ți scriu această lungă scrisoare uitând de simplitatea și lipsa mea de învățătură și fără să-mi văd sau, mai bine zis, să-mi plâng putreziciunea necurată. Dar, pentru Dumnezeu, să nu întorci spatele nici mie, nici acestui bun câștig, socotind că-ți scriu la întâmplare, căci pentru tine o fac.

Să luptăm cu relele și Dumnezeu ne va răsplăti

9. Căci dacă, urcând cineva în chip desăvârșit zisele patroane ale relei mulțimi a deprinderilor celor de necinste, le smulge din suflet prin multe lupte cu harul lui Dumnezeu, întorcând pe fugă falangele căpeteniilor demonilor, iar de aici primește arvuna premiilor și ajunge încununat cu haruri curate și triumfător nemincinos, acela deși e dintre oameni stă împreună cu îngerii împletind cu ei hore nesfârșite în jurul lui Dumnezeu⁴. Și chiar dacă

⁴ *Id.*, *Omilia* 55, 15.

atunci când se coboară în această luptă mântuitoare, nu se arată mai bun decât potrivnicii lui și cu harul Iubitorului de oameni triumfă moartea, totuși și el va fi mântuit de dreapta Stăpânului a toate împreună cu credincioșii și cei care au cunoscut adevărul; iar atunci când potrivnicii vor fi surpați la vremea potrivită de Împăratul a toate, și el se va împărtăși de pacea netulburată de revolte pe care a dorit-o, pentru care a plâns și spre care s-a sărguit făcându-și din viață o luptă și câștigând pocăința mântuitoare prin toate modurile de comportare sau mai cu seamă prin cele care sunt mai potrivite dumnezeieștilor porunci.

Să nu ne împrietenim cu relele ca să nu fim judecați

10. Dacă însă cineva, nici fiind curățit, nici curățindu-se, ci adăugând, vai!, mereu fără să simtă durere răni peste răni, se împrietenește în viață cu dușmanii împăratului, sau mai bine zis cu cei care se prefac că-i sunt prieteni, și n-a recunoscut viclenia lor nici, recunoscându-i, nu s-a întors în fugă, ci aleargă nestăvilit spre înșelătorul, se desfată cu băuturile pierzătoare de suflet și hrănește multe din viperele arătate și cu mulți pui, cum sunt cele ale iubirilor de plăceri, ale iubirilor de slavă și de bani, ce va ajunge oare unul ca acesta când va veni Împăratul a toate să judece toate? Unde va fi așezat de îngerii care duc la îndeplinire acea înfricoșătoare judecată? Ce va auzi? Unde va fi trimis de glasul dumnezeiesc care împarte dreptatea și dă fiecăruia după faptele lui [cf. *Mt* 16, 27 sq; 25, 31 sq]?

Chinurile iadului

11. Dar, vai mie!, căci mai limpede decât litera pe fiecare din acestea le strigă faptele însele. Iar eu cum voi suferi atunci pedepsele insuportabile care mă așteaptă,

vai!, dacă nu-mi voi atrage, cât este vreme, iubirea de oameni a Judecătorului? Căci vor fi, se spune, iezere și râuri de foc nestins, întuneric din afară, scrâșnire a dinților și multe altele asemănătoare; toți spun că vor fi acestea și nu pot înfățișa altfel povara lucrurilor cumplite care-i așteaptă acolo pe cei osândiți. Vai! Vai!, totul aleargă și se adună de pretutindeni cu covârșire în unica alcătuire cumplită a iadului: <⁵ arderea și frigul, întunericul și focul, mișcarea și oprirea, lanțurile, spaimetele și mușcăturile fiarelor veșnice care se vor aduna într-una în acea osândă nu vor putea înfățișa exact acel lucru cumplit care, potrivit Scripturii, la mintea⁶ omului nu s-a suit [1 Co 2, 9].

Plânsul inutil în iad

12. Ce este deci acel plâns inutil, nemângâiat și nesfârșit? Căci în cei ce păcătuiesc împotriva lui Dumnezeu plânsul se pune în mișcare din recunoașterea greșelilor. Așadar, întrucât acolo cei vinovați sunt lipsiți de nădejdea mai bună și deznădăjduiesc de mântuire, muștrarea fără voie a conștiinței înmulțește fiecăruia prin plâns durerea care cade peste el; iar acest plâns care nu înțează nicicând se face mereu prilejul unui alt plâns, și adaugă un alt întuneric cumplit, o ardere de nerăcorit și un adânc uriaș al descurajării.

Plânsul folositor de acum

13. Aici însă plânsul acesta e foarte folositor, fiindcă Dumnezeu, Care S-a pogorât până la noi ca să ne cercezeze și a făgăduit celor ce plâng mângâierea care este El Însuși [Mt 5, 4], întrucât este și Se numește Mângâietor [In 14, 16], îl ascultă cu milă. > Acest lucru sau, mai bine

⁵ Pasajul din § 11–13 marcat <...> corespunde cu § 51–52 din *Tratatul către monahia Xenii*.

⁶ Cf. mai sus nota 20 de la *Tratatul către monahia Xenii*.

zis, acest dar mântuitor, fiindcă „Însuși Duhul Se roagă pentru noi cu suspine negrăite” [Rm 8, 26], acest lucru deci — ca să-ți arăt cumva și rădăcina virtuților — este al tuturor credincioșilor și numai al lor. El vine însă în fiecare prin frica celor crezute, atât prin experiența celor cumplite, cât și a dobândirii celor bune; crește împreună cu frica întrucât, atunci când dorim cele mai bune, lepădăm grija pământească; dar vine desăvârșit și oferind cele mai desăvârșite, despărțit de frica inițială, numai la cei care, luându-și rămas-bun de la toate celelalte și-au petrecut întreaga viață zăbovind numai cu ei înșiși cu Dumnezeu Singur.

Plânsul, rugăciunea și bucuria omului dinăuntru

14. <⁷ Când mintea se depărtează de orice lucru simțit și iese la suprafață din potopul zarvei din jurul acestora și se uită la omul dinăuntru, văzând mai întâi masca hideasă care s-a pus asupra lui din rătăcirea ei în cele de jos, se grăbește să o spele prin plâns; apoi, după ce a desființat acest vâl diform, intră atunci în chip netulburat, fără să fie hărțuită în chip nenobil de feluritele afecțiuni ale sufletului, în vistieria adevărată dinăuntru și se roagă Tatălui Care este în ascuns [Mt 6, 6], și Care-i dă mai întâi darul care conține în el toate darurile harului: pacea gândurilor [Ir 36, 11], împreună cu care desăvârșește smerenia care naște și conține orice virtute, nu pe cea alcătuită de cel ce vrea din vorbe și înfățișări exterioare ușor realizabile, ci pe cea care are mărturia bunului și dumnezeiescului Duh, și pe care o creează Însuși Duhul înnoit în cele dinăuntru ale omului [Ps 50, 12]. În aceste [virtuți] ca într-o împrejmuire sigură a raiului minții cresc feluriții pomi ai virtuții celei adevărate, iar

⁷ Pasajul din § 14 marcat <...> corespunde cu § 54–55 din *Tratatul către monahia Xenii*.

în mijlocul ei se înalță palatele sacre ale iubirii, în porticurile cărora înflorește preludiul veacului viitor, negrăita și nedesființata bucurie. >

Necesitatea păzirii raiului din suflet de Satana

15. Iar sub această umbră luminoasă țâșnește un izvor extrem de potabil, care adapă pe pământ pământul celor blânzi [Mt 5, 5]; cel experimentat știe ce spun, știe că izvorul e o rouă de sus. Trebuie totuși să tremure încă din toate părțile, pentru ca [Satana] acela care a fost dintru început introducătorul răutății să nu primească intrare pe nicăieri; căci dacă va primi intrări furișate, teamă e ca nu cumva să rămână împreună cu tovarășii lui și falanga răului să ocupe sufletul său, iar cele din urmă să se facă mai rele decât cele dintâi [Mt 12, 45].

16. Dar acest lucru e departe mai ales de toți câți se sânguiesc în chip nefățarnic și au încă de aici o strajă neadormită. Pe tine însă te rog acum să-ți aduci aminte ce am spus la început, fiindcă am fost învățat de Părinți experimentați și am vorbit pentru că am crezut [1 Co 4, 13]. Mișcat fiind însă de iubirea față de tine și dorind să te fac îndrăgostit de lucrul cel de dorit cu adevărat, îți voi dezgoli după putință și frumusețea.

Mintea se întoarce spre sine și urcă spre Dumnezeu în lumină

17. <⁸ Fiindcă atunci când orice patimă rușinoasă sălășluită înăuntru e alungată, iar mintea, cum a arătat cuvântul până acum, întorcându-se spre ea însăși și întorcând în întregime spre sine și celelalte puteri ale sufletului, va înfrumuseța sufletul prin cultivarea virtuților, înaintând spre ce e mai desăvârșit și punând urcușuri [Ps 83, 6]

⁸ Pasajul din § 17–18 marcat <...> corespunde cu § 58–59 din *Tratatul către monahia Xenii*.

făptuitoare, spălându-se încă mai mult cu ajutorul lui Dumnezeu, nu șterge numai murdăriile părții celei rele, ci scoate din ea orice lucru adăugat ulterior, chiar dacă ține de partea mai bună și de gândire. Dar când, străbătând nu numai doimea materială, dar trecând dincolo și de cele gândite cu mintea și de înțelesurile neimaginare privitoare la acestea și, iubită fiind de Dumnezeu și iubind pe Dumnezeu, a dezbrăcat toate, se înfățișează atunci lui Dumnezeu „surdă și mută” [cf. *Ps* 37, 14]⁹, după cum stă scris; e mai tare atunci decât rațiunea materiei și plămădește cu toată nefrica plămădirea cea mai de sus, întrucât nimic din afară nu-i mai bate la ușă, dat fiind că harul dinăuntru o transformă spre mai bine și, lucrul cel mai uimitor, luminează cu lumină negrăită cele dinăuntru și desăvârșește omul dinăuntru.

18. Iar când lucește ziua și luceafărul de zi răsare în inimile noastre, potrivit corifeului apostolilor [Petru; *2 Ptr* 1, 19], atunci omul adevărat iese, potrivit cuvântului pro-rocului [David], la lucrarea lui adevărată [*Ps* 103, 23] și, folosindu-se de lumină ca de o cale, urcă sau e ridicată pe munții cei veșnici [*Ps* 75, 5]. Iar în această lumină se face, o minune!, văzătoare a celor mai presus de lume, fără să fie desfăcută sau să se desfacă de jugul materiei împreună cu care a fost creată la început, cum știe calea. Fiindcă nu urcă cu aripile imaginative ale gândirii, care se învârte în jurul a toate ca o oarbă, neprimind înțelegera exactă și neîndoielnică nici a celor sensibile absente, nici a celor inteligibile transcendente, ci urcă într-adevăr cu puterea negrăită a Duhului, iar printr-o simțire duhovnicească și negrăită aude cuvinte care nu se pot spune și vede cele ce nu se pot vedea [*2 Co* 12, 4]; și astfel este și devine încă de aici în întregime a tainei și, chiar dacă e absentă de acolo, rivalizează cu cântăreții cei neobo-

⁹ Cf. EVAGRIE, *Despre rugăciune* 11.

siți, devenind cu adevărat un alt înger al lui Dumnezeu pe pământ aducându-I prin ea însăși orice fel de creatură, fiindcă participând ea însăși la toate, participă acum și la Cel mai presus de toate, pentru ca chipul [lui Dumnezeu din ea] să fie încă și mai exact. >

Mintea duhovnicească revine la frumusețea ei originară

19. Fiindcă nu mai este numai sensibilă și senzitivă, rațională și inteligentă, lucruri în care, cum li se pare unora, stă totul, ci și duhovnicească, nu însă potrivit harului de acum, chiar dacă, potrivit celui mai teolog dintre evangheliști, „am primit și har peste har” [In 1, 16], adică a doua plăsmuire în locul primei, ci potrivit Duhului sădit în noi atunci când a fost suflat de la Dumnezeu un Duh de viață [Fc 2, 7], Duh care, vai!, a fost și este iarăși făcut nefolositor de noi și, de aceea, este cu totul nearătat pentru cei mai mulți, dar nu pentru cel învrednicit de către Tatăl Cel mai de Sus de înnoirea desăvârșită și sinceră a minții. Căci în mod limpede acesta fiind luminat de sus Îl vede în chip conștient pe El și <¹⁰ multele mărturii ale frumuseții dumnezeiești care vin din El, în El și prin El și pe care le transmite acum trupului unit cu el și care mijlocesc între harul dumnezeiesc și grosimea trupului și pun în el puțința celor cu neputință.

20. De aici vine și deprinderea deiformă și incomparabilă a virtuții și nemișcarea sau mișcarea cu anevoie spre răutate. De aici vine și cuvântul care lămurește rațiunile celor ce sunt și descoperă din el prin curăție tainele firii, prin care gândirea celor care ascultă cu credință e ridicată prin analogii spre înțelegerea celor mai presus de fire, pe care însuși Tatăl Cuvântului o deține prin atingeri imateriale. De aici vin și celelalte felurite faceri de

¹⁰ Pasajul din § 19–20 marcat <...> corespunde cu § 62 din *Tratatul către monahia Xenii*.

minuni, străvederea și vederea înainte și faptul de a vorbi despre cele ce se întâmplă departe ca despre unele petrecute sub ochi. Iar lucrul cel mai mare e faptul că scopul acelor preafERICIȚI nu tinde spre acestea, ci așa cum, dacă se uită cineva la o rază de soare, percepe atomii de aer, chiar dacă scopul său nu este acesta, tot așa și cei ce intră în contact în chip curat cu razele dumnezeiești, în care stă în chip natural descoperirea tuturor, nu numai a celor ce sunt sau au fost, dar și a celor ce vor fi, aceștia dobândesc pe cale lăaturalnică în chip real cunoașterea acestora proporțional cu curăția sa. Deși lucrul lor principal e întoarcerea și aplecarea minții spre ea însăși sau, mai bine zis, chiar dacă e lucru uimitor a spune aceasta, întoarcerea tuturor puterilor sufletului spre minte și lucrarea ei potrivit ei înseși și potrivit lui Dumnezeu, adică lucrarea prin care cei pregătiți se binedispun spre Prototip, întrucât harul îi readuce acea frumusețe originală și absolută. >

Iubirea lui Dumnezeu pentru oameni

21. Fiind iubitor de oameni, Acesta „umblă de jur-împrejur căutând pe cei care-L doresc și li Se arată prietenos în căile lor” [Sol 6, 16], „căci nu e departe de fiecare din noi, fiindcă din al Lui neam suntem” [FA 17, 28], fiind renăscuți din El în baia dumnezeiască [a Botezului]. El este gata să dăruiască lucrurile cele mai desăvârșite celor ce vin și se apropie de El, și primește de la noi cu bunăvoință până și cele mai mici lucruri.

Viața minții e posibilă și pentru cei căsătoriți în lume; cere doar cumpătare

22. Nu vrei oare, spune El, să te alipești numai de Mine fără împrăștiere ca monah, ca să te fac templu al slavei și loc al desfătării dumnezeiești, ca să te arăt sare a pă-

mântului și lumină a lumii [Mt 5, 13] mai limpede decât lumina luminătorilor, având cuvântul vieții [Flp 2, 16]? Nu vrei așa? Dar dacă îmbrățișezi cumințenia, atunci te voi îmbrățișa și primi și împreună cu soția aproape cu nimic mai puțin; căci și Pavel, propovăduitorul harului, înfățișează întreaga Biserică ca o fecioară curată aducând-o ca pe o mireasă lui Hristos [2 Co 11, 2]. Ești chinat de lipsuri, de sărăcia vieții și asprimea postului, de asprimea celorlalte maltratări, de strâmtorarea vieții și nu suferi să trăiești fără un oraș, fără un cămin și fără agoniseală? Locuiește atunci în orașul pe care-l socotești al tău; ai un acoperiș deasupra capului care să te ferească de schimbările anotimpurilor; și dacă ai de mâncare și acoperământ, să te mulțumești cu ele [1 Tim 6, 8]. Nu te silesc să renunți la toate, dacă nu vrei; cunoaște-ți însă numai strictul necesar, și nu te lăcomi; dar te îndemn să arunci afară cele de prisos și inutile; numai să nu socotești drept hrană desfătarea, drept leac al setei beția, drept acoperământ al goliciunii hainele și casele luxoase și scumpe, iar drept avuție suficientă bogăția; <¹¹ bogăție care, dacă cei care o doresc n-o au, îi păgubește cel mai mult prin însuși faptul că e dorită — căci, așa cum spune Pavel, „cei care poftesc să fie bogați cad în ispitele și cursele diavolului” [1 Tim 6, 9] —, dar și dacă vine arată că nu e nimic, și de aceea însetează, ca și cum n-ar fi prezentă, după cele pe care nu le are încă nici măcar prin experiența minții.

Iubirea de avuții — mormânt pentru suflet

23. Fiindcă această nenorocită dragoste¹² nu se naște din lipsă, ci mai degrabă lipsa se naște din acea dragoste;

¹¹ Pasajul din § 22–24 marcat <...> corespunde cu § 31–33 din *Tratatul către monahia Xenii*.

¹² Cf. mai sus nota 18 la *Tratatul către monahia Xenii*

iar aceasta se naște din nebunie, de aceea foarte drept e numit nebun de Stăpânul obștesc Hristos cel care-și strică hambarele ca să le facă mai mari [Lc 12, 18]. Și cum nu e nebun cel care de dragul celor de la care nu poate avea nici un folos — „căci viața cuiva nu stă în prisosul averii lui” [Lc 12, 15] — dă din mână cele ce sunt mai de folos și nu se face negustor înțelept care desființează după putință chiar cele necesare și sporește capitalul neguțătoriei sau agriculturii cu multă roadă și mult câștig? Chiar înainte de a veni vremea secerișului, această agricultură înmulțește însutit sămânța aruncată ca una care arată mai dinainte câștigul viitor și producția la vremea ei ca una negrăită și neînțeleasă; și, lucrul cel mai uimitor [paradoxal], pe cât de sărac e semănătorul, pe atât de pline sunt hambarele.

24. Așa încât nu le rămâne oamenilor un pretext al dorinței de-a se îmbogăți nici măcar pentru a face bine. Ei însă pretează lipsa negreșit pentru că nu cred în Cel care a făgăduit să adauge toate celor ce caută Împărăția cerurilor [Mt 6, 33] și, având-o pe aceasta numai drept pretext, chiar dacă i-ar învălui toate, nu jertfesc nicicând pofta bolnavă și pierzătoare, ci, strângând mereu, își pun pe ei o povară inutilă sau, mai bine zis, deși sunt încă vii, își sapă de jur-împrejur un mormânt nou. Căci oamenii morți sunt îngropați pur și simplu în pământ, dar mintea omului viu iubitor de arginți e îngropată într-un pământ de aur, și acest mormânt e mai plin de duhoare decât acela pentru cei ce au simțurile sănătoase, cu atât mai mult cu cât adaugă mai mult pământ. Căci miasma nenorociților îngropați în el biruie, iar duhoarea urcă până la cer, la îngerii lui Dumnezeu și la Dumnezeu Însuși. Și din pricina ei ajung să fie urâți cu scârbă și devin niște oameni cărora li se întoarce spatele, care, ca să vorbim cu David, „au ajuns împuțiti de la fața nebuliei lor” [Ps 37, 6]. >

Iubirea de slavă și rușinea ei

25. Dar poate că tocmai acestea sunt gândirea sau nevoia ta. <¹³ Dar ce e între tine și slava oamenilor, omule? Sau, mai bine zis, între tine și numele gol al slavei care nu numai că e lipsit de ea, dar lipsește de realitatea ei? Și nu numai aceasta, ci, pe lângă altele, naște invidia, care e un omor în potență și a pricinuit atât prima omucidere [a lui Abel], cât și deicidul [lui Hristos] mai apoi? Cu ce contribuie oare la fire? Oare conservând-o sau păzind-o? Oare restaurând-o când a căzut și vindecând-o? Negreșit n-ai putea spune așa ceva. Ci cred că și acest lucru e o demascare a abuzurilor făcute sub pretext. Iar dacă va voi cineva să cerceteze în mod exact, o va găsi pricinuind și vădind în chip viclean cele mai multe din lucrurile rușinoase, ba uneori ea-și dă jos masca fără rușine și-i face de rușine pe iubitorii ei, chiar dacă liderii învățăturilor eline [păgâne] sunt de părere că fără ea nu se obține în viață nici o realizare. Vai, ce rătăcire, pentru că nu se rușinează să o spună!

26. Noi însă, care purtăm Numele [lui Hristos, Unsul] Celui care a uns cu iubire de oameni firea noastră și-L avem supraveghetor al faptelor noastre, n-am fost învățați așa. Cei care privesc spre El realizează prin El și pentru El tot ce e foarte bun, făcând toate spre slava lui Dumnezeu [1 Co 10, 31] și nedorind deloc să placă oamenilor, ci mai degrabă fără să placă lor potrivit lui Pavel inițiatul la culme în taina Legiuitorului și Legislatorului nostru: „Căci dacă aș plăcea oamenilor, n-aș mai fi rob al lui Hristos” [Ga 1, 10]. >

¹³ Pasajul din § 25–26 marcat <...> corespunde cu § 39–40 din *Tratatul către monahia Xenii*.

Îndemn la lupta duhovnicească; exemplul celor simpli

27. Dar ce mai lungesc vorba explicând acestea unui bărbat care le știe poate mai bine decât cel care vorbește? Fiindcă având tu însuși învățatură despre Împărăția lui Dumnezeu, știi lucruri noi și vechi [Mt 13, 52]. Arată numai din fapte știința ta; coboară în stadionul practic al cunoașterii; luptă lupta cea bună [2 Tim 4, 7; 2, 5] și după regulament; leapădă ceva din cele din jurul tău și din greaua povară a grijii de cele pământești, ușurându-te spre cursa potrivit rațiunii; dezbracă toate cu râvnă pentru luptă, eliberându-ți în scurt timp mintea de cele de jos; unge-te cu uleiul facerii de bine și vei oferi o foarte mică priză adversarilor. Căci e un lucru cumplit dacă niște oameni simpli depășesc toate exercițiile de luptă și se îmbracă în arme puternice să surpe în Dumnezeu întări-turi [2 Co 10, 4] încingându-se cu sabia foarte ascuțită a Duhului [Ef 6, 17] și, luând lancea înfricoșătoare pentru potrivnici, adică lucrarea imaterială a minții, se năpustesc împotriva patimilor și a demonilor, și dacă sunt înfrânți se retrag în cetățuie, adică în ținutul dinăuntrul lor, care ajunge asediată de ei, dar acei soldați duhovnicești care în Dumnezeu trec zidul, potrivit Psalmistului [Ps 17, 30], ajung să-i biruie după putere pe vrăjmașii comuni și așa devin în chip desăvârșit ai lor înșiși și ai lui Dumnezeu și se învrednicesc de cele mai presus de ei înșiși. Iar noi, cei cinstiți cu meșteșugul cuvintelor, să nu alegem să purtăm pentru noi înșine nici măcar luptele cele mai lip-site de primejdie.

Înțelepciunea trebuie transpusă în practică

28. Ceea ce poate fi cunoscut despre Dumnezeu îți este arătat [Rm 1, 19], fiindcă ai meditat la rațiunile firii, plecând de la care se vede Cel mai presus de fire. Ceea ce e plăcut lui Dumnezeu îți este cunoscut, căci Dumnezeu

ți-a arătat acest lucru ca să fii fără apărare [Rm 1, 20], dăruindu-ți priceperea în cuvintele dumnezeiești și în cărți. Înțelepciunea o cunoști, chibzuința ai găsit-o; cuvânt ai primit spre ajutor și ți s-a adăugat ochi care să distingă între bine și ce este contrar lui; ai primit puterea de a judeca și condamna cele rele, și de a atrage și reține voia lui Dumnezeu. Oare nu e ușor să transpui în faptă puterea voinței, ca să nu faci ca un prunc, vai!, experiența loviturilor tu, cel înțelept, și ca un neînvățat și needucat, tu, cel care te-ai exersat în știința științelor și în educația care pare mai presus decât aceasta. Căci „cel ce știe și nu face va fi bătut mult” [Lc 12, 48], ce rușine! Pentru că e înțelept, înțeleptul ajunge mai nenorocit decât cei neînțelepți dacă nu se folosește cum trebuie de talantul cunoașterii dat lui și nu-l înmulțește prin faptă. În ziua cea înfricoșătoare a răsplătirii fiecăruia după faptele lui — o, cum voi plânge nenorocirea după vrednicie? —, acesta ar dori să fie lipsit de minte ca și restul oamenilor și să fie cel mai lipsit de minte dintre cei lipsiți de minte, ca așa să poată cere o pedeapsă mai mică de la Domnul care spune: „Cine n-a știut voia stăpânului său și nu o face va fi bătut puțin” [Lc 12, 48].

Nu știința e de vină, ci păcatul

29. Este deci oare e un lucru rău cunoașterea sau știința cuvintelor? Să nu fie! Fiindcă Dumnezeu este „Cel ce învață pe om cunoașterea”, potrivit prorocului David [Ps 93, 10]; „El a găsit toată calea științei și ne-a dat-o nouă”, spune iarăși Ieremia cel ce vede cele dinainte [Bar 3, 37]. A dat-o pentru că e un Tată, un Stăpân și un Plăsmuitor bun, eliberându-i de foarte reaua necunoaștere a Lui, ca să-i elibereze și de puținele lovituri care-i amenință din pricina ei. Dacă însă eu n-am vrut aceasta, nici n-am făcut lucrurile cunoscute ale libertății, ci m-am făcut de bunăvoie vinovat de multe lovituri, vina nu e a

cunoașterii sau științei cuvintelor, ci a mea și a păcatului meu care-mi lucrează prin binele meu moarte.

Îndemn final: ascultă-mi sfatul prietenesc

30. Suportă-mă însă pe mine care dacă mă iau după cuvinte mă socotesc între cei cultivați; deși în iscusința acelor cuvinte cei mai mulți sau toți sunt mai bogați decât mine, iar în nelucrarea facerii cunoscute a binelui eu însumi, vai mie!, sunt mai bogat decât toți sau decât mulți. Și dacă legea preaputernică a iubirii m-a silit pe mine cel nepăsător și neînvățat să folosesc asemenea cuvinte — căci eu însumi trebuie să spun adevărul spre înțelepciunea și virtutea ta —; tu însă uită-te la cuvinte, nu la cel care le spune.

31. Odată chiar și un sclav i-a dat un sfat lui Alexandru, regele macedonenilor, iar el bine a făcut hotărând să primească propunerea lui, nu pe cel ce a făcut-o; după care, întrucât propunerea i-a fost pe plac, l-a numărat printre prieteni și pe cel ce i-a făcut-o, iar împăratul, care fusese cauza sclaviei acestuia, a ascultat de sclavul său.

32. Tu însă vei respinge oare sfatul folositor și prietenesc care vine de la un prieten uitându-te la netrebnicia celui ce-l spune? Să nu fie, preadrag și preaiubit stăpân! Ci urcând la templul lui Dumnezeu, mintea ta, cercetează-te de acolo pe tine însuși de mai multe ori pe zi și adu-ți aminte de Stăpânul casei care zice: „Casa mea casă de rugăciune este” [Mt 21, 13]; și coborând de acolo și dedându-te faptelor, adu-ți aminte de ce fel de lucru ai nevoie acolo? Oare nu de iertare? Oare nu de milă? Oare nu de iubirea de oameni a Stăpânului? De acestea folosește-te și tu față de aproapele: iartă și tu, care ai fost iertat, miluiește și tu care ai fost miluit, câștigă iubire de oameni de la iubitorul de oameni, dă de la tine mărturie a iubirii față de fratele și, plecând de la ea, a gândului bun față de Stăpânul și Tatăl nostru comun, căci dacă nu

iubești cele mai dragi, cum vei iubi pe fratele? „Dacă nu-l iubești pe fratele tău, pe care-l vezi, cum vei fi crezut că iubești pe Dumnezeu pe Care nu-L vezi?” [*1 In* 4, 20]. Dacă însă vei da încă de aici cu fapta încredințările afecțiunii față de Cel Nevăzut vei vedea pe Cel ce pururea iubește și este iubit, vei fi iubit în chip mai limpede, vei iubi mai cu tărie și vei rămâne veșnic iubind și fiind iubit.

33. Lucru care mă rog să se și întâmple spre slava lui Hristos Celui ce este cu adevărat prietenos și Dumnezeuul al slavei, împreună cu Care se cuvine slavă Tatălui și Duhului Sfânt acum și pururea și veci. Amin.

*VII. Lege morală
pentru credincioșii simpli*

Decalogul legislației după Hristos sau al Noului Testament¹

[1355]

1. „*Domnul Dumnezeuul tău, Domnul unul este*” [Dt 6, 4], Cel cunoscut în Tatăl, în Fiul și în Duhul Sfânt: în Tatăl nenăscut, în Fiul născut fără început, fără timp și fără patimă ca un Cuvânt [al Lui], Care ungând [*chrisas*] apoi prin Sine Însuși firea luată de la noi S-a numit Hristos [= Unsul]; și în Duhul Sfânt ieșit și El din Tatăl dar nu prin naștere, ci prin purcedere. Acesta este singurul Dumnezeu, acesta este Dumnezeu Cel adevărat, Domnul Cel Unul într-o treime de ipostase, nedivizat însă prin fire, voință, slavă, putere și activitate, și prin toate cele în care se recunoaște Dumnezeirea. „Pe El singur să-L iubești. Lui singur să-I slujești din tot cugetul tău, din toată inima ta și cu toată puterea ta. Și să fie cuvintele poruncilor Lui în inima ta, ca să le faci pe ele și să vorbești de ele când mergi pe cale, când te culci și când te scoli” [Dt 6, 5–7]. Să-ți aduci aminte întotdeauna de Domnul Dumnezeuul tău [Dt 8, 18] și numai de El să te temi [Dt 6, 13], să nu-L uiți pe El, nici poruncile Lui, căci așa îți va da putere ca să faci voia Lui, pentru că nimic altceva nu cere de la tine decât să te temi de El, să-L iubești

¹ Traducere după ed. P. Christou: *Gregoriou tou Palama Syngrammata V*, Thessaloniki, 1992, p. 251–260.

și să umbli în toate căile Lui [Dt 10, 12]. Aceasta este lauda ta [Dt 10, 21], Acesta este Dumnezeuul tău. Să nu auzi vorbindu-se de impasibilitatea și invizibilitatea îngerilor mai presus de lume, sau de răutatea [diavolului] celui ce a căzut de acolo, de înțelepciunea lui rătăcită, de agerimea și iscusința lui, să crezi că ceva din acestea e demn de aceeași cinstire cu Dumnezeu. Să nu privești la măreția cerului și le multele forme ale mișcării lui, la strălucirea soarelui, lumina lunii, scânteierea celorlalte stele, la utilitatea pentru respirat a aerului, la fecunditatea mării și a pământului, și să îndumnezeiești ceva din acestea. Fiindcă toate sunt roabe și creaturi ale singurului Dumnezeu, făcute din cele ce nu sunt, de Cuvântul Lui, căci „El a zis și s-au făcut, El a poruncit și s-au zidit” [Ps 32, 9]. Deci numai pe acest Stăpân și Ziditor al universului să-L slăvești ca Dumnezeu, de El să te alipești prin iubire, și Lui să te căiești ziua și noaptea pentru păcatele cele de voie și cele fără de voie. Pentru că este îndurător și milostiv, îndelung-răbdător și mult-milostiv [Ps 102, 8] și veșnic făcător de bine, Care a făgăduit și dă celor ce-L cinstesc și I se închină și iubesc și păzesc poruncile Lui o Împărăție cerească și veșnică, o viață fără dureri, o viață veșnică și lumină spre desfătare neînserată. Dar este și un Dumnezeu gelos [Is 20, 5], un judecător drept și un răzbunător înfricoșător, Care aduce asupra celor ce nu-L cinstesc și nu se tem de El și care nu țin poruncile Lui pedeapsă veșnică, foc nestins, durere neînțetată, chin nemângâiat, veșmânt de beznă lipsită de orice licărire, loc întunecos și cu chinuri, scrâșnire vrednică de plâns a dinților [Mt 8, 12], viermi veninoși și neadormiți [Mc 9, 48], pe care le-a pregătit [diavolului] întâiul rău apostat și împreună cu el tuturor celor ce au fost duși de el în rătăcire și au urmat lui [Mt 25, 41], necinstind pe Făcătorul lor în fapte, cuvinte și gânduri.

2. „Să nu faci nici o asemănare a nici unui lucru din câte sunt în cer, sus, și din câte sunt pe pământ, jos, și din câte sunt în apele cele de sub pământ, ca să le slujești lor sau să le slăvești ca dumnezei” [Iș 20, 4; Dt 5, 8], fiindcă toate sunt creaturi ale singurului Dumnezeu care „în veacurile din urmă” [Evr 9, 26] luând trup din pânțele fecioresc „pe pământ S-a arătat și cu oameni a petrecut” [Bar 3, 38], și, pătimind pentru mântuirea oamenilor, murind și înviind, S-a înălțat cu trupul la cer și a șezut de-a dreapta mării în înălțime [Evr 1, 3], trup cu care iarăși va veni cu slavă să judece viii și morții [2 Tim 4, 1]. Așadar, pentru iubirea față de El să faci icoana Celui ce S-a înomenit pentru noi și să-ți aduci aminte prin aceasta de El și să te închini Lui prin ea, ridicându-ți mintea prin ea spre acel cinstit Trup al Mântuitorului care șade de-a dreapta Tatălui în cer. La fel să faci și întipăriri [typous] ale sfinților și să te închini lor nu ca unor dumnezei, fiindcă acest lucru este oprit cu desăvârșire, ci din pricina afecțiunii, dispoziției și cinstirii covârșitoare față de aceia, întrucât prin icoane mintea se ridică până la aceștia, așa cum și Moise a făcut icoanele heruvimilor înăuntrul Sfintei [Iș 25, 17]. Cele din Sfânta Sfintelor erau o prefigurare a celor mai presus de ceruri, iar Sfânta purta icoana întregii lumi, iar Moise le-a numit sfinte slăvind nu creaturile, ci prin ele pe Dumnezeu Făcătorul lumii. Așadar, și tu să nu faci dumnezei icoanele Stăpânului Hristos și cele ale sfinților, ci prin ele să te închini Celui ce mai întâi ne-a făcut după icoana/chipul Lui pe noi, iar mai apoi a binevoit pentru neagra Sa iubire de oameni să ia asupra Sa icoana/chipul Său din noi devenind circumscris potrivit ei. Să te închini însă nu numai dumnezeieștii icoane [a lui Hristos], ci și întipăririi [typos] Crucii Lui, fiindcă este semn mare și de triumf al lui Hristos asupra diavolului și întregii sale oștiri, pentru că, văzându-l întipărit, se înfricoșează și fug. Chiar și înainte de a devenit

prototip, acest tip a fost cinstit de profeți și a făcut multe alte mari lucruri, iar la a Doua Venire a Celui spânzurat pe ea, a Domnului nostru Iisus Hristos, când va veni să judece viii și morții, va merge înaintea Lui acest mare și înfricoșat semn al Lui cu putere și slavă multă [Mt 24, 30]. Slăvește-l deci acum, ca atunci să privești la el cu îndrăzneală și să fii slăvit împreună cu el. Să te închini încă și icoanelor sfinților care s-au răstignit împreună cu Domnul, întipărirându-ți pe fața ta semnul crucii, și aducându-ți aminte de părtășia patimilor lui Hristos lucrată de aceia. Să te închini de asemenea și sfințelor lor racle, încă și rămășițelor osemintelor lor, fiindcă harul lui Dumnezeu nu s-a depărtat de ele, așa cum nici dumnezeirea nu s-a depărtat de cinstitul Trup al lui Hristos la moartea Lui făcătoare de viață. Făcând acestea și slăvind pe cei ce L-au slăvit pe Dumnezeu și s-au arătat prin fapte desăvârșiți în iubirea lui Dumnezeu, vei fi și tu slăvit de Dumnezeu și vei cânta împreună cu David zicând: „Foarte cinștiți de mine au fost prietenii tăi, Doamne” [Ps 138, 17].

3. „Să nu iei numele Domnului Dumnezeului tău în deșert” [Is 20, 7; Dt 5, 11] jurând mincinos pentru ceva din cele pământești, sau dintr-o frică sau rușine ome-nească ori pentru un câștig propriu; fiindcă juruința strâmbă este o tăgăduire a lui Dumnezeu. De aceea să nu te juri deloc, ci să fugi cu totul de orice juruință, întrucât prin jurăminte vine juruința strâmbă care înstrăinează pe Dumnezeu și îl numără pe cel ce se folosește de jurământul strâmb împreună cu cei fără de lege; ci grăind adevărul în toate cuvintele tale, să le dai tăria unui jurământ. Iar dacă s-ar întâmpla vreodată să cazi sub jurământ, ceea ce este un lucru de nedorit, dacă te-ai jurat pentru ceva din cele potrivit legii dumnezeiești, să faci acel lucru ca pe un lucru legiuit, dar să te tragi la răspundere învinuindu-te pentru că ai jurat, făcându-ți-L

prin milostenie, implorare, plângere și zdrobirea trupului milostiv pe Hristos Care a zis: „Să nu juri nicidecum” [Mt 5, 34]. Dacă însă te-ai jurat pentru ceva din cele împotriva legii, vezi să nu împlinești cumva din pricina jurământului fărădelegea aceea, ca să nu te numeri împreună ucigătorului de proroc Irod [Mt 14, 7–12], ci, nerespectând acel jurământ nelegiuit, pune-ți hotar să nu te mai juri vreodată și fă-ți-L milostiv pe Dumnezeu folosindu-te mai cu osteneală și cu lacrimi de leacurile mai sus-zise.

4. Ziua întâi a săptămânii, care se numește și ziua Domnului [Ap 1, 10], întrucât este rezervată Domnului, Care în ea a înviat din morți arătându-ne și încredințându-ne dinainte învierea cea de obște, [ziua] în care se va opri și orice lucru pământesc, această zi deci *să o sfințești* [cf. Is 20, 8–11; Dt 5, 14–15] și să nu faci în ea nici un lucru al vieții afară de cele strict necesare, iar tuturor celor ce sunt sub tine sau împreună cu tine să le dai liber, ca să slăviți împreună pe Cel ce ne-a câștigat pe noi prin moartea Sa și înviind a înviat împreună cu El și firea noastră. Să-ți aduci aminte de veacul viitor și să meditezi la toate poruncile și îndreptările Domnului, să te cercetezi pe tine întru toate, ca să nu încalci sau să omiți ceva din ele, și să te îndreptezi întru toate. Și să stăruiești în ea în biserica lui Dumnezeu și să rămâi în adunările ce se fac în ea și să te împărtășești în credință curată și conștiință neosândită cu Sfântul Trup și Sânge al lui Hristos, să pui început unei vieți mai riguroase, să te înnoiești pe tine însuși și să te pregătești pentru primirea bunătăților veșnice viitoare. Pentru ele să nu abuzezi de cele pământești nici în celelalte zile [ale săptămânii], dar în ziua Domnului, pentru a putea ședea lângă Dumnezeu, să te ții departe de toate, afară de cele de strictă necesitate și fără de care este cu neputință a vieții. Căci

avându-L astfel pe Dumnezeu loc al refugiului tău, nu vei trece dincolo de ele, nu te vei aprinde de focul patimilor și nu vei ridica povara păcatului, ci așa vei sfînti ziua sabatului [odihnei] sabatizând [odihnindu-te] prin nelucrarea celor rele. Iar de ziua Domnului [duminica] să legi și marile praznice [sărbători creștinești] legiuite, făcând și în ele aceleași lucruri și abținându-te în ele de la aceleași.

5. „*Cinstește pe tatăl și pe mama ta*” [Iș 20, 12; Dt 5, 16], căci prin ei te-a adus la viață Dumnezeu și ei sunt după Dumnezeu cauzele existenței tale. Așadar, și tu să-i cinstești și să-i iubești, după Dumnezeu, dacă iubirea față de ei conlucrează la iubirea lui Dumnezeu, iar dacă nu conlucrează, să fugi de ei fără ură. Și dacă îți sunt piedică mai cu seamă în ce privește credința cea adevărată și mântuitoare, fiind eterodocși, nu numai să fugi, dar să-i și urăști, și nu numai pe ei, ci pe toți cei din neamul lor și din orice altă prietenie și legătură, [urând de asemenea] și înseși mădularele tale și poftele lor și însuși întreg trupul tău și afecțiunea față de patimi care vine din aceasta. „Căci dacă nu urăște cineva pe tatăl său și pe mama, pe femeia, pe copiii lui și pe frații lui, și însuși sufletul lui, și nu-și ia crucea lui și Îmi urmează Mie, nu este vrednic de Mine” [Lc 14, 26–27], a zis Hristos. Așa să fii deci față de părinții, prietenii și frații după trup, dar pe cei de aceeași credință și care nu sunt piedică spre mântuire să-i cinstești și să-i iubești. Dacă însă așa trebuie să fii față de părinții după trup, cu cât mai mult nu trebuie să-i cinstești și să-i iubești pe cei care au ajuns părinții tăi după duh, care te-au schimbat și adus de la existența simplă la existența fericită, ți-au dat luminarea cunoștinței și te-au învățat arătarea adevărului, te-au născut din nou prin baia renașterii din nou [prin Botez] și au pus în tine nădejdea învierii și nemuririi, a Împărăției și moștenirii fără altă urmare, făcându-te

din nevrednic vrednic de bunătățile cele veșnice, ceresc în loc de pământesc, veșnic în loc de vremelnic, fiu și învățacel nu al unui om, ci al Dumnezeu-omului Iisus Hristos, Care ți-a dat Duhul înfierii [Rm 8, 15] și Care zice: „Să nu numiți părinte și învățător pe nimeni de pe pământ, căci unul este Părintele și Învățătorul vostru, Hristos” [Mt 23, 9–10]? Așadar, datorezi toată cinstea și dragostea părinților duhovnicești, întrucât cinstea dată lor urcă la Hristos și Preasfântul Duh, întru Care ai primit înfierea și la Tatăl de la Care își trage numele „orice paternitate în cer și pe pământ” [Ef 3, 15]. Sârguiește-te să ai toată viața un părinte duhovnicesc și lui să-i vestești orice păcat și orice gând, și de la el să iei vindecarea și iertarea, fiindcă lor li s-a dat puterea de a legea și dezlega sufletele și toate câte le leagă ei pe pământ vor fi legate și în cer, și toate câte le dezleagă ei pe pământ vor fi dezlegate și în ceruri [Mt 18, 18], fiindcă de la Hristos au primit har și această putere. De aceea să le fii ascultător și să nu li te împotrivești în cuvânt, ca să nu-ți pricinuiesti pierzanie sufletului tău; căci dacă cel ce se împotrivea în cuvânt părinților după trup în cele care nu erau oprite de legea dumnezeiască erau pedepsiți cu moartea după Legea [lui Moise; Iș 21, 16], cum cel care se împotrivește în cuvânt părinților săi după duh nu va alunga Duhul lui Dumnezeu și nu-și va pierde sufletul său? Pentru aceea sfătuiește-te și ascultă până la sfârșit de părinții tăi după duh, ca să-ți mântuiești sufletul tău și să te faci moștenitor al bunătăților celor veșnice și nesticăcioase.

6. „Să nu desfrânezi” [Iș 20, 14; Dt 5, 18], ca nu cumva în loc de să fii mădular al lui Hristos, să devii mădular al unei desfrânate [1 Co 6, 15], să te tai de Trupul dumnezeiesc și să fii aruncat în gheenă. Căci dacă o fiică de preot care desfrâna cu cineva era arsă potrivit Legii [lui

Moise] în foc [Lv 21, 29], ca una care l-a făcut de rușine pe tatăl ei, cu cât mai mult va fi vinovat de osânda cea veșnică cel ce alipește de Trupul lui Hristos o asemenea întinăciune? Ci dacă îți este cu puțință [Mt 19, 12], practică fecioria, ca să poți fi întreg al lui Dumnezeu și să te lipești de El printr-o iubire desăvârșită, șezând lângă El încă toată viața, îngrijindu-te nescindat de griji de cele ale Domnului [1 Co 7, 35], anticipând viața viitoare și viețuind ca un înger al lui Dumnezeu pe pământ. Fiindcă lor le este proprie fecioria [Mt 22, 30] și lor li se aseamănă cu trupul, după puțință, cel ce se alipește de feciorie, sau mai degrabă se aseamănă înainte de toate Tatălui Care a născut mai înainte de toți vecii în feciorie [pe Fiul], și [Fiului] Care la început a ieșit prin naștere ca o fecioară dintr-un Tată feciorelnic, iar la veacurile de pe urmă s-a născut cu trup dintr-o Fecioară Mamă, și Duhui Care a ieșit în chip negrăit numai din Tatăl nu prin naștere, ci prin purcedere. Cu Dumnezeu se aseamănă și se unește în nuntă nesticăcioasă cel ce și-a ales adevărata feciorie și este feciorelnic la suflet și la trup, împodobindu-și toată simțirea, rațiunea și gândirea cu frumusețile fecioriei. Iar dacă nu-ți alegi fecioria și nu făgăduiești lui Dumnezeu acest lucru, îți este îngăduit după lege în Domnul să ai o singură femeie, și numai cu aceasta să locuiești împreună în casă și să o ai ca un vas al tău în sfințire [1 Tes 4, 4], abținându-te din toată puterea de la femeile străine. Te vei putea însă reține desăvârșit de la acestea, dacă te vei păzi de întâlirile cu ele la vreme nepotrivită, dacă nu te vei bucura de cuvintele și auzirile desfrânate, și nu te vei obișnui să privești cu curiozitate indiscretă la frumusețea fețelor, căci „cel ce s-a uitat la o femeie ca să o poftască a și făcut adulter cu ea în inima lui” [Mt 5, 28] și prin aceasta este necurat față de Hristos Care vede în inimă [1 Rg 16, 17], iar de aici nenorocitul ajunge negreșit și la lucrarea rușinii prin trup. Și ce vorbesc de

desfrânare și adulter și de toate urâciunile ce sunt în trup prin fire? Căci de la privirea cu curiozitate la frumusețea trupurilor omul este târât în chip destrăbălat spre nerușinările împotriva firii. Tu însă, tăind de la tine însuși rădăcinile cele amare, nu vei purta roade aducătoare de moarte, ci vei rodi neprihănirea și sfințirea care este în aceasta, fără de care nimeni nu va vedea pe Dumnezeu [Evr 12, 14].

7. „Să nu ucizi” [Iș 20, 15; Dt 5, 17], ca să nu cazi din înfierea Celui ce face vii pe cei morți, și să te faci prin fapte fiu celui ce dintru început a fost ucigător de oameni [adică diavolului; In 8, 44]. Dar pentru că omorul vine dintr-o lovitură, aceasta din insultă și aceasta din mânie, iar mânia, paguba, lovitura sau insulta ne sunt aduse de alții, de aceea a zis Hristos: „Pe cel ce-ți ia haina nu-l împiedica să-ți ia și cămașa” [Lc 6, 29], să nu lovești înapoi pe cel ce te-a lovit și să nu insulti înapoi pe cel ce te insultă. Căci așa te vei elibera și pe tine însuși și pe cel ce-ți face rău de căderea uciderii și vei avea iertarea celor păcătuite la Dumnezeu, căci El zice: „Iertați și vi se va ierta” [Lc 6, 37]. Dar cel care spune și face cele rele va primi pedeapsă veșnică, „căci cel ce zice fratelui său «nebunule» vinovat este de gheena focului”, a zis Hristos [Mt 5, 22]. Așadar, dacă vei putea smulge răul din rădăcină, câștigându-ți sufletului fericirea blândeții, dă slavă lui Hristos Învățătorul și Împreună-lucrătorul virtuților, fără de Care, cum ai fost învățat, nu putem face nimic bun [In 15, 5]. Iar dacă nu vei putea rămâne fără să te mânie, mustăra-te pe tine însuși cel ce te mânie și căiește-te lui Dumnezeu și celui ce aude sau suferă de la tine cele rele. Căci cel căruia îi pare rău la începuturile păcatului nu va ajunge la sfârșitul lui, dar cel ce nu simte durere în cele mici prin acestea va cădea și în cele mari.

8. „*Să nu furi*” [Iş 20, 15; Dt 6, 19], ca nu cumva Cunoscătorul celor ascunse să-ți dea pedeapsă înmulțită ca unuia care L-ai disprețuit. Deci mai degrabă să dai tu în ascuns din cele ale tale celor lipsiți, ca să iei înapoi însutit de la Dumnezeu Cel ce vede în ascuns [Mt 6, 4], și viață veșnică în veacul viitor [Mc 10, 29].

9. „*Să nu defăimezi*” [Iş 20, 16; Dt 5, 20], ca să nu te asemeni [diavolului] celui ce dintru început a defăimat pe Dumnezeu Evei, și să ajungi blestemat ca și acela [Fc 3, 14]. Așadar, dacă nu e o vătămare a multora, aco-peră mai degrabă păcatul aproapelui tău, ca să nu te asemeni lui Ham, ci lui Sem și Iafet și să dobândești binecuvântarea [Fc 9, 20–27].

10. „*Să nu poștești ceva din cele ale aproapelui tău, nici proprietate, nici bani, nici mărire, nici câte sunt ale aproapelui tău*” [Iş 20, 17; Dt 5, 21], căci pofta zămislită în suflet naște păcatul, iar păcatul săvârșit naște moarte [Iac 1, 15]. Tu însă, nepoftind cele străine, te vei putea ține departe și de răpirea care vine din lăcomie. Așadar, mai degrabă dă tu din cele ale tale celui ce îți cere și miluiește-l pe cât îți stă în putință pe cel ce are nevoie de milă, și să nu te întorci de la cel ce vrea să împrumute de la tine [Mt 5, 42]. Și dacă vei găsi un lucru pierdut să-l păstrezi pentru stăpânul lui, chiar dacă aceasta arată dușmănie față de tine [Iş 23, 4–5], căci astfel îl vei împăca și pe el, și vei birui răul cu binele [Rm 12, 21], precum îți poruncește Hristos.

Păzind cu toată puterea toate acestea și viețuind în ele, vei depune în sufletul tău comoara evlaviei, vei bineplăcea lui Dumnezeu și ți se va face binele de către Dumnezeu și de către cei [ce viețuiesc] după Dumnezeu și vei ajunge moștenitor al bunătăților veșnice, cărora fie să ne

învrednicim noi toți cu harul și cu iubirea de oameni a Domnului și Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, Căruia I se cuvine toată slava, cinstea și închinăciunea împreună cu Cel fără de început al Lui Părinte și cu Preasfântul și bunul și de viață făcătorul Său Duh, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page, running vertically along the right edge.

Cuprins

<i>Sfântul Grigorie Palama — scriitor duhovnicesc isihast și epoca sa</i> (diac. IOAN I. ICĂ JR)	5
Destinul postum al Sfântului Grigorie Palama și odiseea editării operei sale	5
Clasificarea scrierilor palamite	23
Grigorie Palama athonitul	27
Apostolatul isihast al lui Isidor în Tesalonic	32
Grigorie Palama la Veria	34
Din nou la Athos. Maturitatea duhovnicească	35
Începutul activității literare	38
Vechea Viață a lui Petru Athonitul și contextul ei . . .	42
Petru Athonitul — prototip al isihasmului pentru pustnici	51
Fecioara Maria — prototip biblic al vieții isihaste . . .	55
Excurs despre <i>pneuma</i>	63
Îndumnezeire și/sau mântuire	67
Iisus Hristos — Înnoitorul Vieții	70
Ecouri târzii ale mariologiei isihaste palamite	78
Isihasmul — filozofie a adevăratei Vieți în Capitole .	79
Tratatul către Xenii — isihasm pentru monahii din mănăstiri	92
Tratatul către Ioan și Teodor — isihasm pentru intelectuali în lume	103
Decalogul Noului Testament — lege morală pentru credincioșii simpli	107

Epistola către Pavel Asan — pledoarie pentru unitatea hainei monahale	109
Sfântul Grigorie Palama și isihasmele bizantine târzii .	111
Isihasm, istorie și eshatologie în Bizanțul târziu	140

*

<i>Prolog la ediția operelor Sfântului Grigorie Palama</i> (SFÂNTUL NICODIM AGHIORITUL)	151
--	-----

*

I. Fecioara Maria — prototip al vieții isihaste

<i>Cuvânt despre Intrarea în Sfânta Sfințelor</i> <i>a Maicii Domnului</i>	173
---	-----

II. Iisus Hristos — Înnoitorul Vieții

<i>Cuvânt despre economia în trup a Domnului</i> <i>nostru Iisus Hristos</i>	219
---	-----

III. Isihasmul — filozofia adevăratei Vieți

<i>Capitole despre rugăciune și curăția inimii</i>	249
<i>Capitole antropologice, psihoteologice și economice</i> . .	253

IV. Isihasm pentru pustnici

<i>Cuvânt despre viața Sfântului Petru Athonitul — lauda</i> <i>vieții pustnicești isihaste</i>	289
<i>Viața Sfântului Petru Athonitul</i> de NICOLAE ATHONITUL	323
<i>Canonul Sfântului Petru Athonitul</i> de IOSIF ÎMNOGRAFUL	351

V. Isihasm pentru monahi

<i>Despre patimi, virtuți și răgazul minții către Xenii</i>	359
<i>Către preacuviosul ieromonah Pavel Asan</i>	401

VI. Isihasm pentru intelectuali

<i>Despre adevărata filozofie către Ioan și Teodor</i>	407
--	-----

VII. Lege morală pentru credincioșii simpli

<i>Decalogul Noului Testament</i>	429
---	-----

Editura și Librăria DEISIS
str. Timotei Popovici, nr. 21, 550164 Sibiu
tel./fax 0269-214272
www.edituradeisis.ro

Difuzare: SC SUPERGRAPH SRL
str. Ion Minulescu, nr. 36
031216 București, sector 3
tel. 021-3206119, fax 021-3191084